

KORUNK

ORVOSI SZOCIOLÓGIA, PSZICHO-
LÓGIA, ETIKA • A HAZAI ENDO-
KRINOLÓGIA EREDMÉNYE ÉS
TÁVLATAI • SZERVÁTÜLTETÉS
ÉS SZÖVETÚJRAKÉPZŐDÉS •
KORSZERŰ SZÜLÉSZET • ÚJ MÉR-
FÖLDKŐ A BOLYAI-KUTATÁS-
BAN • GAÁL GÁBOR INDULÁSA •
IDŐ ÉS IRODALOM • HEINRICH
BÖLL HANGJÁTÉKA • VITÁT SZE-
MÉLYESKEDÉS NÉLKÜL • IRO-
DALMUNK SZÍNE ÉS VISSZÁJA

1969 | 3

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Bodor Pál
Milcu, Ștefan
Székely László
Tóth Imre

Brassó

Rítőók János

Kolozsvár

Balázs Sándor
Bálint Tibor
Balogh Edgár
Balogh Sándor
Bodea, Gheorghe I.
Gáll János
Huszár Andor
Kántor Lajos
Rusu, Constantin
Straus Hugó
Szilágyi Júlia
Tóth Sándor
Varró János

Marosvásárhely

Balássy Péter
Borbáth Andor
Fuchs Simon
Maros Tibor
Spielmann József
Szöcs Kálmán
Szűcs Kálmán

Nagyenyed

Vita Zsigmond

Nagyvárad

Dián László

Nagyszalonta

Dánielisz Endre

Szatmár

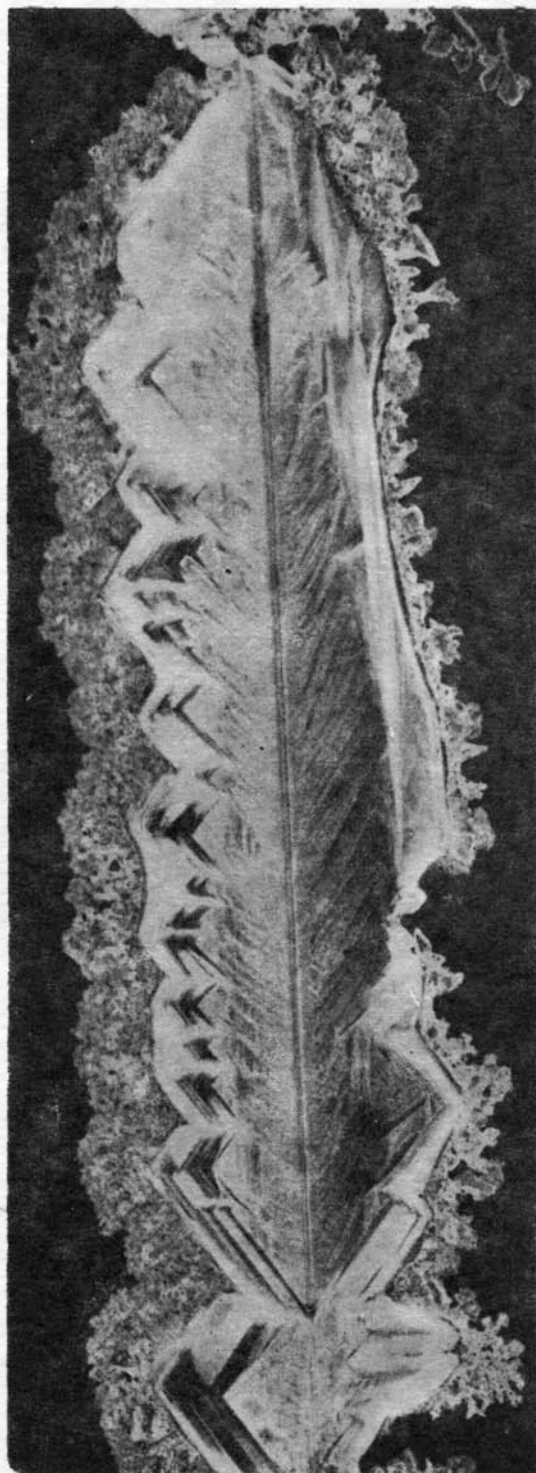
Czimbalmos László

Temesvár

Aradi József
Izsák László

Külföldi szerzők

Ács Károly
Böhl, Heinrich
Schlesinger, Arthur Jr.

*Kristálygrafika (ólomnitrát).
Kabay Béla művészfotója*

KORUNK

havi szemle

TÓTH SÁNDOR	Gaál Gábor indulása	327
STEFAN MILCU	A hazai endokrinológia eredményei és távlatai	339
MAROS TIBOR	Szervátültetés és szövetújraképződés	345
SPIELMANN JÓZSEF	Egy új határtudomány: az orvosi szociológia	352
BALÁSSY PÉTER		
STRAUS HUGO	Közegészség és demográfia	359
BORBÁTH ANDOR	Korszerű szülészet	363
SZÜCS KÁLMÁN	Orvosi pszichológia és etika	368
TÓTH IMRE	A második mérőföldkő a Bolyai-kutatásban	372
ÁCS KÁROLY	Ballada az építőről, Modern ballada (versek)	377
BALOGH EDGÁR	Fábry Zoltán tanítása	379
SZILÁGYI JÚLIA	Idő és irodalom	389
HEINRICH BÖLL	Mérleg (hangjáték) Ritoók János fordítása	394

HAZAI TÜKÖR

IZSÁK LÁSZLÓ	Két ítélet között	409
--------------	-------------------	-----

JEGYZETEK

BÁLINT TIBOR	Taps és fényképész	420
BODOR PÁL	Furcsa jegyzet a fájdalomról és az újdonságról	423
SZŐCS KÁLMÁN	Elfogult sorok Puskás Sándorról	425
ARADI JÓZSEF	A lustaság értelme	426

NEMZETKÖZI ÉLET

ARTHUR SCHLESINGER JR.	A hatvanas évek Amerikája	429
SZÉKELY LÁSZLÓ	A Commonwealth múltja és jelene	437

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

FUCHS SIMON	A romániai forradalmi erők és a Magyar Tanácsköztársaság	448
GHEORGHE I. BODEA	A nagyváradai forradalmi sajtó 1919-ben	452
GÁLL JÁNOS	A Dolgozók Blokkjának képviselője	459

FÓRUM

VARRÓ JÁNOS	Az első lépés	467
DIÁN LÁSZLÓ	Új utakon járnak	472

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS	Irodalmunk színe és visszája (Kövek)	474
CONSTANTIN RUSU	A logika egységes tartalmáról	478
HUSZÁR ANDOR	A történelem iránya és az élet értelme	482
VITA ZSIGMOND	Jegyzetek Olosz Lajosról	486

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

DÁNIELISZ ENDRE	Hol van a temesvári Arany-portré?	497
CZIMBALMOS LÁSZLÓ	Az úrkutatásról — pontosabban	497
BALOGH SÁNDOR	Vitát — személyeskedés nélkül	498
BALÁZS SÁNDOR	Még egyszer a spekulációról	500

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Puskás Sándor szobrai
Árkossy István illusztrációi, Bér Dezső 1919-es rajza
Benkő Mrazek Berta, Plugor Sándor, Venczel János grafikái
Ingo Glass és Szécsi András szobra
Kabay Béla művészfotói

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtájtár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

Gaál Gábor fiatalkori katonaképe

Már keresztlevelének adatai is fontos fogózt nyújtanak egyéniségének, jellemének jobb megértéséhez: „Az anya neve: Gál Anna; családi-állapota: hajadon; foglalkozása: cseléd.“ Az 1891. évi március 8-án, Budapesten (VIII. Bérkocsis utca) született Gaál Gábor gyermekéveire sorszerűen nyomja rá bélyegét az a helyzet, amelyet keresztlevelének adatai oly hűvös tárgyilagossággal rögzítenek. Nem egyszerűen az, hogy „törvénytelen“ születésű (a nemesi származású Herzen is az volt), hanem sokkal inkább az, hogy édesanyja úriháznál szolgáló cseléd-státusával összeegyeztethetetlen a (zabi-)gyerek tartása, hogy amíg anyja cselédként kereste kenyerét, addig nem lehetett az édesanyja. Élete — talán legkeserűbb — első évtizedéről lakonikus tömörséggel számol be egyik önéletrajzi fogalmazványában: „Kis gimnazista koromig mint kosztbaadott gyerek nőttem fel, szegényparasztok-

nál és városi kispolgároknál. Édesanyámhoz, aki addig cseléd volt, csak gimnazista koromban kerültem, miután férjhez ment egy borbélymesterhez.“

Ez a borbélymester — Rothmeyer János — Amerikából hazatérve csekély megtakarított pénzen átvett egy lakással egybekötött borbélyműhelyt a külső-erzsébetvárosi Sajó utcában. Itt lett először otthonra Gál Anna két gyermeke, az akkor már tizenkettedik évét betöltött, II. gimnazista Gábor és a nála néhány évvel idősebb Valéria. A családtagok beszámolója szerint a nevelőapa a két gyereket megtúrta, de nem szerette. A falusi parasztsaládnál eltöltött évek ridegsége után az új környezet mégis összehasonlíthatatlanul kedvezőbb: a szerény — tán szűkösnak is mondható — anyagi feltételek mégis a város, a városi iskola lehetőségét nyújtják, az édesanyjai gondoskodás és szeretet pedig — ha nem is mindig zavartalanul, de — a fészek melegének addig nem ismert élményét.

Mi zavarhatta az otthonra lelés örömét? Bizonyára csak másodsorban az, hogy a komorabb kedélyű nevelőapától nem tellett simogatóbb szeretetmegnyilvánulásra, és sokkal inkább az *édesapa* hiánya, illetve az a kora gyermekfővel átélt szegényérzet, amely édesanyja és a maga megbélyegzettségének „megértéséből“ következett. Nem kétséges ugyanis,

hogy falusi, majd külvárosi környezete egyaránt drasztikus formában hozta tudomására a kor álszent erkölcsi értékrendje táplálta előítéleteit.

Teljesen beilleszkedik e képletbe az a közlés, miszerint apja, Szécsenyi Nagy Gábor lovászmester iránt — aki állategészségügyi szakemberként és talán altisztí rangban egy huszárezrednél teljesített szolgálatot, és akivel a fiú néhányszor találkozott — tartózkodó, ha nem éppen elutasító volt a magatartása, miközben édesanyját a rajongásig szerette. A gyermekkori lelki görcs oly nehezen oldódott, hogy még meglelt férfikorában is, amikor értelmileg már valóban régen túllépte, gyermekkoráról a legmeghittebb körben is csak ritkán és szükszavúan szólt, hogy a téma érintése is zavart, viszolygást keltett benne, ösztönösen, reflexszerűen kitért előle, elhallgatott, begombolkozott.

Vai ahol itt, e nyomott gyermekkori primér élményeinél sejthetjük azokat az indítékokat, amelyek a Gaál Gábor-i egyéniség olyan másodlagos vonásait alakították, mint amilyen a sokaktól emlegetett és némiképpen el is túlzott érdessége és zárkózottsága.

*

A Budapest VII. kerületi István úti állami főgimnázium 1903—1904. évi Értesítője szerint Gaál Gábor ekkor a gimnázium II/a osztályába volt beiratkozva. (Az elemi iskola osztályait minden bizonnyal még falun végezte, a gimnázium első osztályát pedig valamelyik más pesti iskolában.) Az előzményekről semmi adatszerűt nem tudunk. Annyit állapíthatunk meg, hogy közben valahol egy évet már veszített, hiszen az 1903—1904-es iskolaévben életkora szerint már a gimnázium III. osztályában lett volna a helye. Az elvesztett iskolaév körülményeire vonatkozóan ma már csak találgathatunk. A nevelőszülők hanyagsága vagy éppen kapzsisága miatt (a gyermeki munkaerő minél teljesebb kihasználása végett) megkésve írták be az iskolába? Vagy később maradt ki egy évet — betegség miatt? Téli víz idején hiányzott a kiscsizma? Avagy egyszerűen csak osztályt ismételt? Megannyi lehetőség. Tény, hogy a pesti gimnáziumban — az új városi iskolatársak között — az érzékeny gyermek számára nem lehetett közömbös ez az „öreg diák“-státus sem.

De ennél súlyosabb ballasztok is nehezítették helytállását. Az iskolai értesítőknek a szülők anyagi és intellektuális helyzetét összegező statisztikai táblázataiból megállapítható, hogy e tekintetben tíz tanuló közül kilencnél lényegesen jobb feltételek mellett tanul, vagyis a 30—40-es létszámú osztályban a tanulás anyagi és szellemi feltételeit tekintve ő az utolsó három-négy között van.

Súlyosbítja ezt a helyzetet a falusi — ha nem éppen tanyai — iskola jelentős színvonalkülönbségéből adódó elmaradottsága városi osztálytársaival szemben, az elemi alapozás tekintetében. Súlyosbítja továbbá a „fattyú-komplexus“ lelki nyúgja, ami még jó, ha csupán „magánüveg“ maradhatott az új környezetben. Valószínűbb ugyanis, hogy hamarosan megismerkedhetett a diszkrimináló előítéleteknek új, városi, a nyersen brutális falusitól eltérő „kifinomultabb“, perverzebb formáival is, mind egyes diaktársai, mind egyes tanárai részéről.

Gaál Gábor akadozó, kihagyó, rapszodikus középiskolai pályája megértéséhez, helyes értelmezéséhez (ez a pálya különben csak az Értesítők

közölte évvégi osztályzatokból rekonstruálható) mindezeket a körülményeket feltétlenül tekintetbe kell vennünk.

Hogyan alakul — rapszodikusnak jellemzett — gimnáziumi előmenetele? Íme: II. osztály (1903—1904): jó-közepes rendű; III. osztály (1904—1905): két tárgyból (geometria, német nyelv) pótvizsgára utalják, a többi jegye is csupán elégséges; IV. osztály (1905—1906): négy tárgyból (vallás-tan, latin, mennyiségtan, történelem) elégtelen osztályzattal évismétlő; a megismételt IV. osztályt (1906—1907) tiszta elégséggel végzi el. Ezekben az években magaviseleti érdemjegye is csak jó. Felső tagozat: az V. osztályban megint jó-közepes rendű, a következő évben pedig görög-pótle irodalomból, majd magyar irodalomból jeles, történelemből, filozófiából pedig jó-rendű.

Adódna egy kézenfekvő értelmezése ennek a fejlődési vonalnak. Jól ismert diaktípus az, aki hosszabb-rövidebb bukdácsolás után, melynek elsősorban a pubertáskori zavarokkal magyarázható fegyelmetlenség, zabolátlanság az oka, intellektuális beéréssel később feltör, s akár eminenssé is válik. Csakhogy Gaál Gábor nem ehhez a típushoz tartozott. Két alapvető tulajdonságát, szívós kitartását és a szinte öngyőtrő kötelességtudatot hozzátartozói kora gyermekéveitől jellemző tulajdonságaként tartották számon. Nővére emlékezetében a kisdíákról az a kép rögződött, ahogy naponta órákhosszat könyvei és füzetei fölé hajolt.

Elszánt viaskodások lehettek ezek a hosszú órák a mind nehezebbnek bizonyuló tananyaggal. Édesanyja csak biztathatta, de nem segíthette ebben a küzdelmében. És elmaradhatott az iskola segítsége is. Onnan a serdülő kor zavaaraival is küszködő fiú inkább — valóságos vagy vélt — sérelmeket, ridegséget és közömbösséget tarthatott számon.

Mindez elvonulásra, befelé fordulásra, zárkózottságra készíthette. S e befelé fordulás során valamiféle dac és konokság alakul, amely később, megfelelő intellektuális hatások alatt elvi szilárdsággá nemesül majd. Kifejlődik továbbá ebben a szorításban a moralitás iránti érzékenység. A jellem valahol itt, ilyen elemekből, mozzanatokból készül összeállni. A nagy nyomas alatt már itt készül, alakul a gyémánt nemes kristályszerkezete.

Egyelőre azonban, az 1905—1906-os évben, a hullámok egyre fenyegetőbbben készülnek összecsapni a feje felett, s ezt ő maga is siettethette reménytelennek tűnő helyzetében: lázadó gesztussal vághatta a sarokba hűtlennek bizonyult tankönyveit és füzeteit.

A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy olyan kategorikus visszautasítás, mint az, hogy a négy elégtelen osztályzat közül az egyiket vallás-tanból kapta, ami abban az időben nyilvános erkölcsi megbélyegzésnek számított, vagy hogy magaviseletből akkor már harmadik éve csökkentett érdemjegye volt — a tanári kar elfogultságára is utal. A felső tagozat küszöbén ez a kategorikus visszautasítás több az iskolából való csendes eltanácsolásnál.

A megbukott diák azonban nem adta fel a harcot. A következő évben, kemény harcban külső és belső koloncaival kiküzdötte, hogy mégis átléphesse a felső tagozat küszöbét, és ezzel megtört a jég. Csoda ugyan nem történt, a felső tagozaton sem vált eminenssé, de megszilárdította helyét: az osztályban, és jelentőset lépett előre az érdeklődési körébe vágó

tárgyakból. Nehéz, de döntő győzelem volt. És közben — súly alatt a pálma — lombosodott, nőtt, edződött, acélozódott minden tekintetben.

A gimnazista évek világnézeti formálódásának kezdeteit is jelentik. Idézett önéletrajzi fogalmazványában erről is olvashatunk: „A katolikus szellemű főgimnázium és a borbélyműhely két környezetében, amelyben tényleges gimnazista koromat töltöttem, a külvárosi borbélyműhely befolyása bizonyult erősebbnek. Az egyetemre már az elégedetlen kisemberek tudatával kerültem.“ Ezt a tömör, a végeredményt summázó megállapítást illusztrálja nővérének visszaemlékezése arra, hogy főgimnazista korában egy lázító tartalmú verséért az iskolai hatóságok kérdőre vonták, és kizárással fenyegették.

Itt azonban szólnunk kell egy későbbi életrajzi mozzanatról. A 20-as évek elején a veszített forradalomért érzett felelősség Gaál Gábort átmenetileg súlyos szellemi és erkölcsi válságba sodorta. Akkori jegyzetfüzeteiben előfordulnak kétségtelenül katolikus fogantatású reflexiók is. Ez a jelenség arra utal, hogy a gimnáziumi katolikus szellem hatása áttételesebb és bonyolultabb lehetett, s ha akkor el is nyomta az iskolán kívüli laikus-plebejusi befolyás, teljesen mégsem küszöbölte ki. Ez a katolikus szellem persze nem globálisan, nem minden oldalával egyformán hatott. Számos vonása — mint például a vak engedelmesség vagy a belenyugvás — iránt teljesen immúnis maradt, más elemei azonban alsóbb rétegekbe süllyedve, eltemetődve rejtetten megőrződtek, hogy a szellemi válság nagy tektonikus mozgásai felszínre dobják, amikor is, bár rövid időre, de további bonyodalmakkal nehezítik a szellemi válságból való kibontakozását.

*

A budapesti István úti főgimnáziumban működő érettségi vizsgabizottság Gaál Gábor maturandust 1911. június 12-én érettnak nyilvánította, s így még azon az őszön elkezdhette egyetemi tanulmányait a pesti egyetem bölcsész karán. Tanári pályára készült, de irodalmi ambíciók is fűtötték. S Franyó Zoltán emlékezete szerint már 1911 végén vagy 1912 első hónapjaiban feltűnt az akkori fiatal, forrongó avantgarde-írók New York-kávéházbeli törzsasztalánál, amely éjjelbe nyúló pezsgő viták színhelye volt. Akik ebből az időből közelebbről ismerték (Franyó Zoltán, Kardos Istvan budapesti muzikológus), egybehangzóan úgy emlékeznek, hogy Gaál Gábor versekkel debütált. A becsvágytól fűtött, de hajlamait még kellően nem ismerő fiatal irodalmárt bizonyára az a körülmény is vonzotta a versírás felé, hogy a magyar irodalom uralkodó műfaja a líra volt.

Ebből a korszakából (az 1914 előtti évekből) egyetlen publikált írását leltük meg (köszönet érte a nyomravezető Franyó Zoltánnak, aki néhány akkori tiszavirágéletű lapra hívta fel figyelmünket). Egyetlenegy a jelek szerint számos publikált írásból általánosításokat nem tesz lehetővé, de mégiscsak a szerzőjéről vall. A *Dobban a föld*, e terjedelmes vers-irodalmi értékelésére máskor térünk vissza. Itt eszmei mondanivalójáról szólnunk, mert abban Gaál Gábor politikai-világnézeti fejlődésének fontos dokumentumát látjuk. Ez az eszmei mondanivaló tulajdonképpen a huszonnégy éves Gaál Gábor rokonszenves ars poeticája. Mögüle konkrét történelmi élményt, az 1912. május 23-i budapesti vérvörös csütörtökben tetőző társadalmi és politikai tömegharcok élményét érezzük kicsendülni, s az e har-

cokban részt vevő tömegek ügyéhez való költői viszonyulás súlyos etikai problémáját. A vers tulajdonképpen annak a költői magatartásnak az elmarasztalása, amely közömbös a nagy korproblémák iránt, s ehelyett csak a privát érzelmek és élmények kidalolását vállalja. A szerző korát a jövővel terhes, vajdó forradalmas kornak, s a testileg-lelkileg megnyomorított, de szebbre-jobbra törő tömegeket e jövő zálogának ismeri fel. Ezért azonosul ügyükkel, s hirdeti meg költői eszményét, a tömegek ügye iránt elkötelezett. a vátesz-, a próféta-, a néptribüncöltő eszményképét.

A vers eszmeisége Gaál Gábor akkori (1913) politikai-ideológiai elkötelezettségéről vall: egy Ady-rajongó galileista főiskolás jakobinus radikalizmusa izzik benne.

Intellektuális formálódásának elhatározó ösztönzője a fiatal lázongó irodalmárok köre mellett — az egyetem. Különösen két professzorára emlékezett vissza megkülönböztetett szeretettel és tisztelettel, az irodalmár Riedl Frigyesre és a filozófus Alexander Bernátra, akiket mestereinek tekintett. Mit kapott tőlük? Mivel hatottak rá? Bizonyára a Riedl és Alexander formátumú professzorok ébresztették rá a megalapozott, rendszeres tudás tiszteletére, a módszeres gondolkodás igényére, a szellem fegyelmének szépségére. Csodálatos viszont — s ezt főként egy 1914-ből maradt szemináriumi dolgozata tanúsítja —, hogy ezek a mesterek mennyire nem eszmeiségükkel hatottak rá; sem Riedlnek a francia pozitivizmus szellemében fogant irodalmi koncepciói, sem Alexander újkantianus filozófiája nem hagynak különösebb nyomot szemléletében, annál inkább Riedl nevelői stílusa és irodalomszeretete, Alexander helytállása és az a törekvése, hogy a filozófiai gondolkodást a művelődés széles szférájára kiterjessze. Gaál Gábor nem tartozott a tanítványok azon típusához, mely a nagy nevelő egyéniség keze alatt passzív képlékeny anyagként formálódik a mestert hűséggel ismétlő epigonná. Gaál Gábor szinte semmit se vesz át készen — elismert és tisztelt mestereitől sem. Hatásuk másban és másként mutatkozik meg: rendkívül élénk szellemi aktivitásra készítetik, felfokozott, széles skálájú intellektuális érdeklődést ébresztenek benne — amit a diákévekben elsősorban a könyvtárak eszmeérlelő csendjében elégít ki. Széles körű olvasottságáról említett szemináriumi dolgozata tanúskodik.

Ez a szemináriumi dolgozat — Vörösmarty Mihály *Délsziget* című eposztöredékének elemzése — még egy, ezúttal a Gaál Gábor-i jellemformálódásra vonatkozó fontos adalékkal szolgál (mely egyébként öszszecseng a *Dobban a föld* legáltalánosabb mondanivalójával is).

„Férfiak vagyunk és férfiak legyünk! Előttünk egy nemzetnek sorsa áll: kötelességek vannak!” — íme Vörösmarty Mihály életeszmeénye Gaál Gábor egyik tömör megfogalmazásában. S a dolgozatíró nem titkolja mélységes azonosulását ezzel az életeszmeénnyel. Pátosz és megrendülés hevíti a dolgozatot. Az önigazolás heurékáját véljük kicsendülni sorából. A könyvei fölé hajló, a játék és kaland örömeiről fájó szívvel lemondó kisközművész önfegyelme és kötelességtudata igazolódik itt, és nyer mély etikai tartalmat a közösséggel szembeni elkötelezettség és szolgálat gondolatában. A felnőtt embernek az embertársaiért vállalt felelőssége — kötelességekben konkretizálódik, áldozatokat követel. Ez a felismerés, ezzel a

súlyos erkölcsi töltettel, ettől kezdve egész életén át Gaál Gábor legfőbb magatartási normája lesz.

A szemináriumi dolgozat ránkmaradt tisztázatának utolsó lapján a következő dátum olvasható: '914 május 4. Bölcsészkar tanulmányai harmadik évének végén vagyunk, amikor a kitörő világháború további három évvel toltta el egyetemi tanulmányainak befejezését. Az elkövetkező évek keretét önéletrajzában így vázolja: „Az első világháborúban, 1914-ben már az első hónapokban be kellett vonulnom. Harctéren két ízben voltam. Az első alkalommal könnyebben megsebesültem, úgyhogy rövid idő után ismét kiküldtek a harctérre, ahol egyfolytában több mint két esztendeig teljesítettem arcvonalbeli szolgálatot az olasz harctéren. Mivel számos kitüntetést szereztem, huszonhét hónapi tűzvonalbeli szolgálat után mint kíméletre szoruló haza vezényeltek 1917 nyarán*, s attól kezdve hosszabb tanulmányi szabadság után mint kiképző szolgáltam a budapesti első honvédegyalozezred pótzászlóaljánál, főhadnagyi rangban.“ További adatok szerint csak az 1918-as őszirozsás forradalom kitörése után szertelt le a hadseregből.

Az a három esztendő (1914 nyarától 1917 nyaráig), amelyről ily tárgyilagossággal számol be, nemzedéke legjobbjáival együtt Gaál Gábor számára is addigi életének elhatározó szakasza volt. Megrázó élmények, súlyos megpróbáltatások, fizikai és lelki gyötrelmei töltik ki. Gaál Gábor akkori elvont, inkább irodalmi élményekkel, mint érett élettapasztalattal motivált kötelességeszmenye és fegyelmézettsége kezdetben még igen jól rímelhett a hadsereg — ugyancsak elvontan felfogott — kötetmi követelményeivel, a katonai fegyelmével. Amint azonban ezek a követelmények a barbár front-valóság dimenziói közt hús-vér konkrétságukban nyilvánultak meg, elkerülhetlenné vált a szembefordulás, a konfliktussá mélyülő ellentét kifejlődése kötelesség-eszmenye és a kezdetben szintén elvont és általános humánus-eszmenye között.

Amennyiben kezdetben mindkét eszmenye elvont általánosság, a kettő közötti egyértelmű konfliktus kifejlődéséig, illetve ennek előfeltételeként a kezdeti elvontságnak élményekkel és tapasztalatokkal (lövészárok-élményekkel és lövészárok-tapasztalatokkal) telített konkretizálódásáig hosszabb és ellentmondásos, kitérésekkel és megrekedésekkel tarkított pályát kellett megtenniük. Ez a pálya nehéz próbatételektől, heves lelkiismereti válságoktól volt terhes, s a lelki vívódásokon, az etikai dilemmakon való felülkerekedésben bizonyára jelentős szerepet játszott Gaál Gábor plebejusi indulata, a kisemberek iránt tanúsított együttérzése és rokonszenve.

Nem lelkesedhetett Gaál Gábor 1914-ben sem a háborúért, de valami kikerülhetetlen végzetszerűségnek láthatta, amely alól nem vonhatja

* A második „huszonhét hónapi tűzvonalbeli szolgálat“ 1915 tavaszától 1917 nyaráig tartott. Tehát első frontszolgálat, sebesülése és időleges szabadságolása körülbelül 1914 ősze és 1915 tavasza között volt. Már nem tudjuk megállapítani, hogy ebből mennyi a frontszolgálat, mennyi ideig ápolták a kórházban, s mennyit töltött betegszabadságon, s hogy ez időre hazakerült-e vagy valamelyik front mögötti heidségben tartózkodott.

ki magát, amit végig kell csinálni, amelyben „helyt kell állnia“. Hanera mire három év múlva visszakért a lövészárkok vakondéletéből, másfajta emberré lett: tudatos ellensége a háborúnak, amelyet korántsem tekintett már kivédhetetlen végzetnek; sokkal inkább azok művének, akik haszonélvezői voltak.

Az 1917 nyaráig terjedő három év eszmei-politikai fejlődését nemcsak a harcér, a front közvetlen élettapasztalata határozta meg. Elképzelhetetlen, hogy az álló háború hosszúra nyúló, eseménytelen szakaszaiban ez a civilben filozopter fiatal tartalékos tiszt — hasonló gondolkodású és szellemi igényű (sajnos, számunkra ismeretlennek maradt) sorstársaival együtt — ne ragadott volna meg minden lehetséges alkalmat betű-éhségének csillapítására. Nem kétséges, hogy Gaál Gábor az egyetlen rövid megszakítással három esztendő titevő frontszolgálatát alatt sokat olvasott — bizonyára elsősorban szépirodalmat. Az 1914 előtti és 1917 utáni idevágó adatok összevetése alapján ez időre tehetjük világirodalmi tájékozódásának szélesebb megalapozását.

Az 1917 utáni adatok vallomása szerint legnagyobb olvasmányélményei a nagy klasszikusok voltak. Elsősorban Tolsztoj és még inkább Dosztojevszkij valósággal felkavarták. E nagy alkotóknak a szociális lelkiismeretet ébresztő, moralizáló írásai iránt a nagy katalizma megrázó élelményei tették különösen fogékonná. Jelentős mértékben nekik is tulajdonítható, hogy Gaál Gábor tartalékos honvédfőhadnagy 1917 nyarán huszonhét hónapi frontszolgálat után egy etikai tartású lázadás indulatával érkezik meg a magyar fővárosba.

*

Az eseményekben gazdag következő két esztendő (1917 nyara—1919 nyara) krónikáját is elsősorban önéletrajzi fogalmazványai alapján rekonstruáljuk.

Hazatérve hosszabb tanulmányi szabadságot kapott — minden bizonynyal ekkor fejezte be egyetemi tanulmányait. (Tanári szakvizsga-diplomája azonban 1919-es keltezésű.) Tanulmányi szabadságának letelte után lett kiképző tiszt egy Budapesten formálódó pótzászlóaljnál, majd — az őszirózsás forradalom kitörése (1918. október 31) után — leszerelt a hadseregből.

A polgári demokratikus forradalmat megelőző és előkészítő esztendőben tehát Pesten tevékeny résztvevője a fejleményeknek. Erről így számol be: „Ismervén az akkori magyar írónemzedék radikális képviselőit, közelébe kerültem azoknak, akik a sajtóban 1918 folyamán az antimilitarista hangulatot, illetve mozgalmat szították, és így olyan személyeknek is, akik a Magyar Kommunista Pártot létrehozták.“ Egy másik fogalmazványából kiderül, hogy arról az írói csoportosulásról van szó, amelynek vezető képviselői ez időszakban Balázs Béla és Lukács György voltak, s amely „magasabb eszmeiségű irodalom művelését követelte“ s: „mind az íróktól, mind a kritikusoktól bölcséleti és társadalomtudományi műveltséget kívánt.“

Ebben az évben már rendszeresen publikált. Az 1917 novemberében induló, Hevesy Iván szerkesztette *Jelenkor* című folyóirat három egymás utáni számában színvonalas könyvkritikai jelentek meg Illés Béla, Szép

Ernő és Kaffka Margit könyveiről, valamint Henri Barbusse *Tűz* című regényéről. (A folyóirat más számaint nem ismerjük.)

Életrajza szerint, amikor 1918 őszén leszerelt a hadseregből, a losonci állami főgimnáziumba kapott tanári kinevezést. Ezt az állást a közbejött események miatt nem tudta elfoglalni. Ekkor a budapesti tankerületi főigazgatósághoz osztották be, majd 1919 februárjában a közoktatásügyi minisztériumba.

E korszakbeli politikai-világnézeti helyzetéről egyik fogalmazványában így ír: „Amikor az első világháborúból mint főhadnagy leszereltem, származásom és műveltségem természetesen vitt azok körébe, akik rokonszenveztek az 1918 végén megalakult Magyar Kommunista Párt törekvéseivel. Annál inkább ezek soraiba tartoztam, mert Lukács György és Balázs Béla is széles tevékenységet fejtett ki a Kommunista Párt művelődési és sajtótevékenységében. Ez idő tájt még igen sovány volt a marxizmusban való tájékozottságom, afelől azonban mindenképp meg voltam győződve, hogy világnézetileg, politikailag nem tartozom máshová, mint azok körébe, akik a marxizmus törekvéseinek megvalósításáért küzdenek.“ Nem lett a párt tagja, mégis a kommunisták aktívájához számította magát, s 1919 tavaszától a proletárdiktatúra egész ideje alatt pártjellegű megbízatásai voltak.

A közoktatásügyi népbiztosságon előbb referens a tantervkészítő bizottságban, majd a szocializált színházakhoz osztják be dramaturgnak.

Amikor az intervenciós hadseregek elleni fegyveres harcra került sor, és Lukács György közoktatásügyi népbiztost az Észak-Magyarországon harcoló V. Vörös Hadosztály mellé rendelték politikai biztosként, Gaál Gábor katonai tanácsadójaként kísérte ki a frontra, majd Karikás Frigyes mellett is működött ugyanilyen beosztásban, és részt vett a Salgótarjától északnyugatra, Rimaszombat térségében lezajlott harcokban.

Később visszavezénylik a frontról, hogy a hadügyi megbízott feladatkörét lássa el a Ludovika Akadémián szervezett vörös-parancsnok képző tanfolyamon. Ezzel párhuzamosan eredeti munkakörét is betölti a közoktatásügyi népbiztosságon. Itteni minőségében propaganda-előadásokat tart tanárok és tanítók előtt. Egy a proletárdiktatúra művelődési törekvéseiről Kecskeméten tartott előadásáról a *Népszava* is hírt adott, ami lehetővé tette, hogy a Horthy-rendszer igazságszolgáltatása az ellenforradalmi megtorlások során majd vádat emeljen ellene „hadiállapot körülményei közt elkövetett társadalmi izgatásért“.

Egy húszas évekbeli töprengő, önelemző jegyzetében arra a megállapításra jut, hogy ő a „vagy-vagy“ embere. Valóban az volt, nem ismerte a félmegoldásokat, sem a felismert konzekvenciák elől való kitérést. Az elméleti beállítódású irodalmár, akinek életeleme a könyvtárak gondolatérlelő csendje volt, a lövészárk iskolájában olyan elvi felismerésekig jutott el, amelyek gyakorlati konzekvenciája elől nem térhetett ki, ez a konzekvencia pedig a politikai elkötelezettség, a forradalom vállalása, a forradalmi cselekvés volt — ott, ahová a feladat szólítja: a szocialista iskolaügy szervezésében, propagandakörúton vagy a proletárhatalom fegyveres védelmében.

A marxizmus terén még nem eléggé tájékozott. Akkor még hézagos ismeretei alapján valószínűleg helytálló politikai doktrínának tekinti és nem többnek. De azonosul a forradalmi proletariátus világnézeti-politikai

törekvéseivel — és ez teljes, a cselekvés konzekvenciáját is magába foglaló kiállást jelent számára. E cselekedetének konzekvenciáit a forradalom leverése után is vállalja.

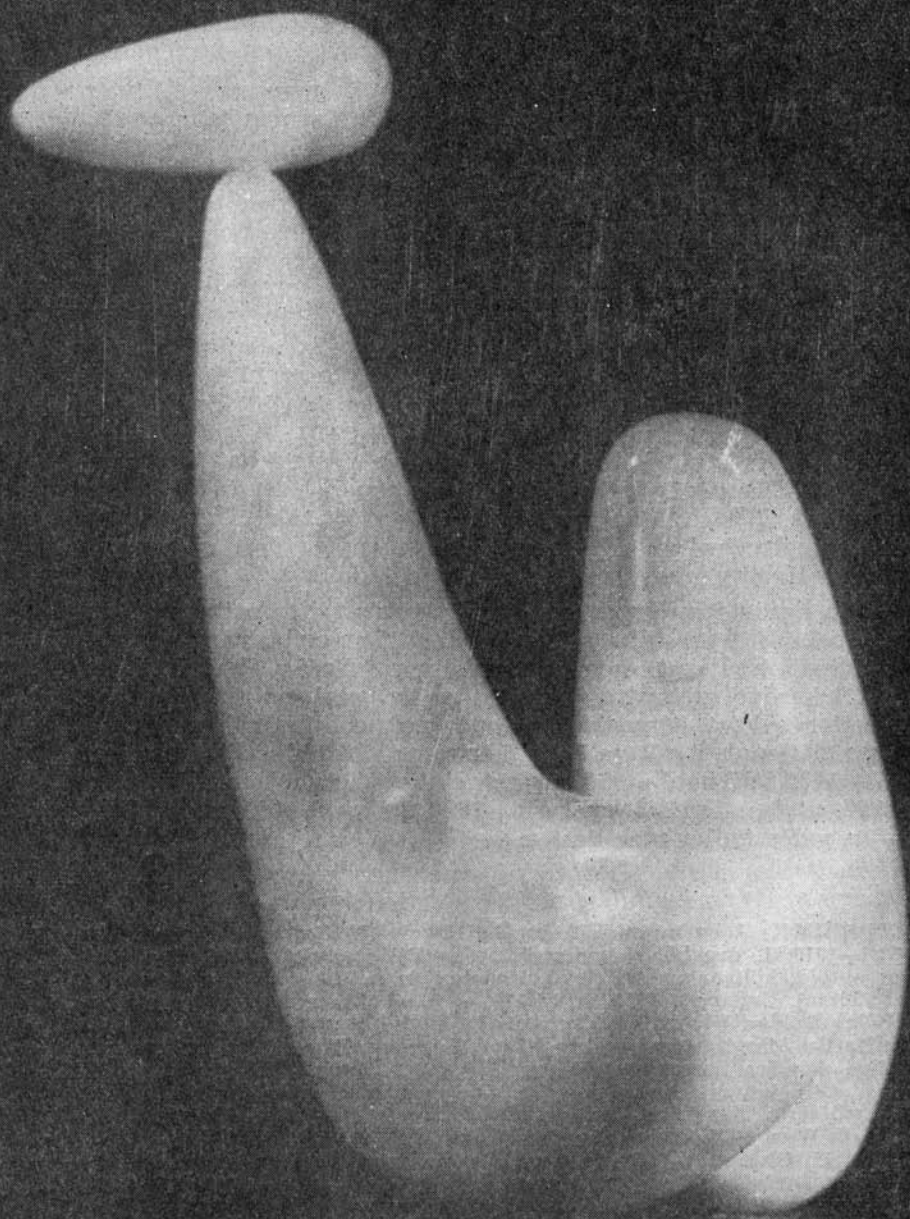
*

A magyar proletárdiktatúra összeomlása (1919. augusztus 1.) után — önéletrajzában számol be erről is — hosszabb ideig nem kompromittált pesti ismerősöknél bujkált . . . „míg aztán pénzzel útlevelhez jutottam, amivel elhagytam az országot“. Külföldre távozásának közelebbi időpontját nem ismerjük. Egyik cikke Riedl Frigyessel való utolsó találkozásáról szól. Helyszín: a Lánchíd pesti oldala, időpont 1920 tavasza. Kardos István, aki beszámol arról, hogy Gaál Gábor ebben az időszakban óraadásból tartotta el magát, úgy emlékszik, hogy még 1922-ben is találkozott vele Pesten. Ez azonban bizonyára tévedés, hiszen 1921 őszétől már a bécsi *Jövőben* jelennek meg írásai. Ez különben az első adatunk a bécsi emigrációból, úgyhogy elvben azt sem zárhatjuk ki, hogy 1921 első felében még mindig Budapesten tartózkodott, és Kardos Istvánt csupán egy évvel csalja meg emlékezete.

Adataink összevetéséből kiderül tehát, hogy a proletárhatalom megdöntése után Gaál Gábor még legkevesebb nyolc hónapot, legtöbb két évet töltött Budapesten, illetve Magyarországon, mely idő alatt bőséges alkalma adódott megismerni az ellenforradalom terror-légkörét, s meggyőződni arról, hogy Horthy Magyarországról távoznia kell.

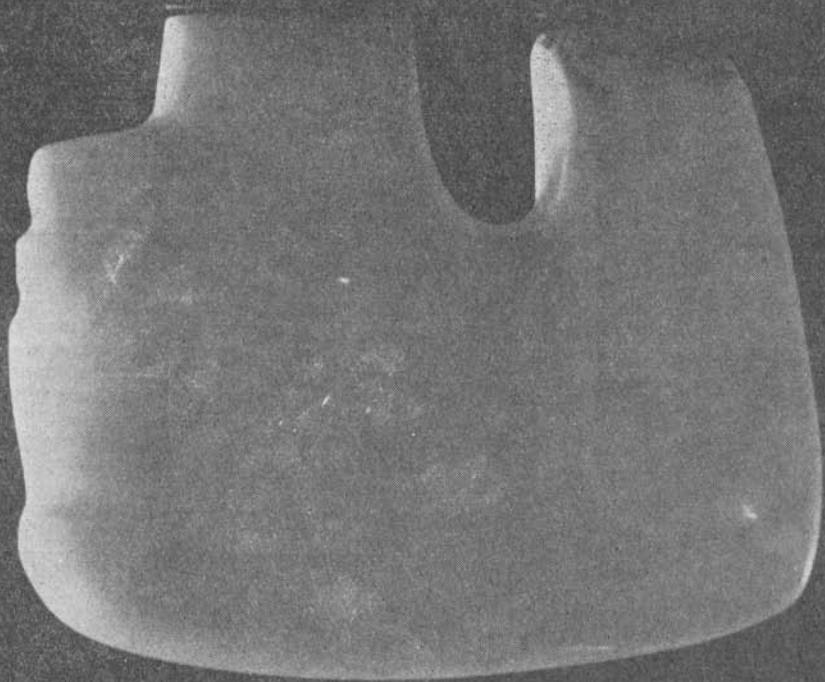
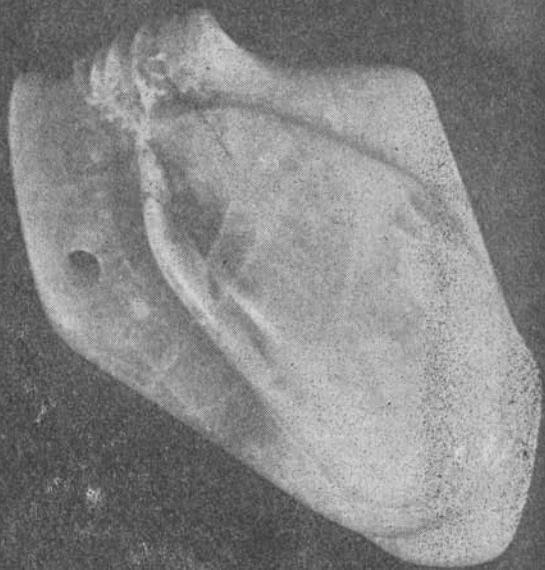
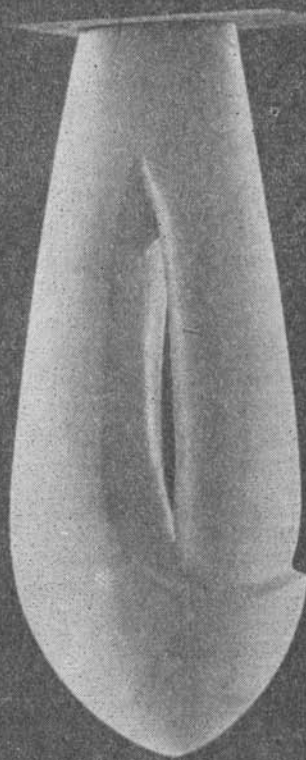
Emigrációja kezdetét mégsem külföldre távozásától számítanók. Legalábbis erre a belátásra vezet, ha a forma helyett lényegibb mozzanatokat is tekintetbe veszünk. Hiszen nem kétséges, hogy Gaál Gábor 1919 augusztus elejétől kezdve szülővárosában, Pesten is belső emigrációban élt, remény és rettegés közt hányódva, a hatóságok elől bujkálva, állástalanul, egzisztenciátlanul. Erről vall egy kézíratos versciklusában, amelyet *Szárnyak?! — 1920* felírással őrzött meg. A ciklust dátumok tagolják. Első dátum „V. 12“, utolsó: „XII. 3.“ Eszerint 1920 május és december között elgözögölt rajta, valószínűleg még Pesten.

FORRÁSOK: A budapesti VII. kerületi István úti főgimnázium Értesítője az 1903/4—1910/11. évekből (közzetési Timár Pál igazgató) — Gaál Gábor: *Dobban a föld, költemény.* Új Revű, irodalmi és politikai hetilap (szerkeszti Franyó Zoltán). Budapest, 1913. április 10. — Gaál Gábor négy könyvbírálat (Illés Béla: *Doktor Ütrius Pál honvédbaka hátrahagyott írásai*; Szép Ernő: *Emlék*; Kaffka Margit: *Az élet útján*; Henri Barbusse: *Tűz*). Jelenkor, irodalmi és kritikai folyóirat (szerkeszti Hevesy István). Budapest, I. évfolyam. 1917 november, 1918 január-február, március — Beszámoló tanügyi dolgozók kecskeméti gyűléséről. Népszava. Budapest, 1919. április 1. — Gaál Gábor: *Találkozás. Jövő.* Bécs, 1922. szeptember 24. — A GAÁL GÁBOR-ARCHIVUM DOKUMENTUMAIBÓL: Gaál Gábor keresztlevele, tanári oklevele s egyéb személyi iratai — Gaál Gábor: *Vörösmarty Mihály Délsziget* című eposz-törredékének elemzése. Szemináriumj dolgozat. 1914. május (kézi tisztázat 1—87-ig számozott füzetben) — Franyó Zoltán *Temesvárrott*, 1966. február 10-én magnószalagra rögzített visszaemlékezései — Kardos István muzikológus (Budapest. Lenin körút 73) 1966. május 16-i szóbeli közlései. Gépírásos összefoglaló (Illés Lászlónak, az MTA Irodalomtörténeti Intézete főmunkatársának szíves közreműködése útján) — Özvegy Gaál Gáborné családi vonatkozású szóbeli közlései.

SKÁS SÁNDOR
OBRAI

1. Térplasztika
2. Antónia
3. Memento
4. Biózis

Nincs még egy tudomány, amely oly közvetlenül összefonódott volna a társadalom és az egyén életével, mint a medicina. S ez természetes is, hiszen az emberek legbecsebb kincse az egészség. A történelem során mennyi vész kór, tömegmértekekben pusztító járvány tizedelte, tartotta rémületben a népeket. A társadalom és a tudományok fejlődésének arányában az ember mind sikeresebben vehette fel a küzdelmet a testi épségét, egészségét veszélyeztető kórokozókkaal. Az anatómia, biológia, fiziológia, biokémia és az orvostudomány napjainkban egyre szakosodó ágai mind mélyebbre hatoltak az emberi szervezet es szervrendszerek titkaiba. Az egészségvédelem frontján felzárkózott a farmakológia is a maga vívmányaival.

Az évszázadok folyamán, de kiváltképpen az utóbbi ötven esztendő alatt a gyógyászat óriási eredménuekkel dicsekedhet. Népbetegségek szűntek meg, gátat vetettek a járványoknak. A régente félelmetes betegségek — a heveny és tuberkulotikus agyhártyagyulladás, a sepszis, a rosszindulatú szivbelhártya-gyulladás — ma gyógyíthatók. A gyógyászat fejlődésének újabb lépcsőfokait jelzik a sikeres szervátültetések. Hasonlóképpen figyelemre méltóak az elmebetegségek kezelésében alkalmazott modern eljárások. A medicina hervadhatatlan érdeme, hogy meghosszabbodott az átlagos életkor.

Mindez természetesen nem jelenti, hogy az orvostudományok immár véglegesen diadalmaskodtak minden betegségen. Elég, ha arra gondolunk, hogy a rosszindulatú daganatok világszerte — a részleges eredmények ellenére — még mindig emberek millióinak életét veszélyeztetik. A szaporodó sziv- és érrendszeri megbetegedések meg egyéb még gyógyíthatatlan kórok arra figyelmeztetnek, hogy az orvostudományi kutatások előtt még csupán feladatok állnak. Nem vitás, hogy a gyógyászat átfogó és gyors sikerei jórészt a társadalom nyújtotta anyagi támogatás mértékétől, s nem utolsósorban a kutatások nemzetközi egybehangolásának szintjétől függenek.

Hazai egészségvédelmünk tökéletesítését hivatottak előmozdítani a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának februárban közzétett nagyfontosságú irányelvei. Ez a mélyen tudományos dokumentum az 1968 októberében tartott plenáris ülésen széleskörűen megvitatott tanulmányban kidolgozott elvek alapján készült. Beszédes bizonyítéka annak, hogy a párt az embert a legnagyobb társadalmi értéknek tekinti, s messzemenően gondoskodik szocialista államunk lakosságának egészségéről. Eppen ezért az Irányelvek a realista társadalomszemlélet jegyében elemzik az egészségvédelem területén tapasztalható hiányosságokat, s ezek megszüntetésére részletes útmutatásokat tartalmaznak.

Összeállításunkban hat szakavatott szerzőt szólaltatunk meg az orvostudomány különböző tárgykörével kapcsolatban. Nem csupán gyógyászati eljárásokat ismertetünk, inkább a medicina és a társadalom, a közegészség és a demográfia szoros összefüggéseire kívánunk rámutatni. Ugyanakkor igyekezünk felhívni a figyelmet az orvosi lélektan és etika jelentőségére az orvos és a beteg viszonylatában. Kitértünk továbbá egy új határtudomány, az orvosi szociológia problematikájának felvázolására. Különösen ez a tanulmány domborítja ki, hogy a társadalomtudományok, a megelőző egészségvédelem és a gyógyászat között elengedhetetlen az intézményes, szervezett együttműködés.

Tárgykörünket nem tekintjük lezártnak. Jövő terveinkben még olyan közérdeklődésre számottartó témák szerepelnek, mint például a genetika orvosi vonatkozásai, a mentálhigiéna, a pótló sebészlet, a világviszonylatban nagy arányokban elterjedt sziv- és érrendszeri megbetegedések problémái és szociológiai vetületei. A Korunk így óhajt hozzájárulni szocialista közegészségf kultúránk minőségi javításához.

A hazai endokrinológia eredményei és távlatai

Intézményes szervezése a tudományos kutatásban, a szakemberképzésben elért eredményei, valamint a belső elválasztású mirigyek betegségeinek tanulmányozásában és felismerésében kifejtett tevékenysége révén a román endokrinológiai iskola széleskörűen elismert.

Ez a helyzet egy olyan tudományos iskola szerencsés fejlődési folyamatának következménye, amelyben az idő folyamán a hagyomány a sajátos vonások megszilárdításával biztosíthatta a folyamatosságot, s így lehetővé tette az egymást követő nemzedékek konstruktív kapcsolatát. Kivételes hálával és nem minden büszkség híján jegyezzük le, hogy az első, román orvos közölte endokrinológiai dolgozatok a XIX. század utolsó évtizedeiben jelentek meg (Gh. Marinescu: *Sur l'anatomie pathologique de l'acromégalie. Neurologisches Zentralblatt*, 1890), s C. I. Parhon akadémikusnak, a román endokrinológiai iskola megalapítójának első tudományos cikke 1900-ban hagyta el a sajtót (C. I. Parhon — M. Goldstein: *Asupra unor funcții puțin cunoscute ale ovarelor. România medicală*, 1900). Az immár több mint háromnegyed évszázados múltra visszatekintő román endokrinológia végigjárta az úttörés elkerülhetetlen útját a Școala de la Socola (Iași) megalapításáig, az endokrinológiai kézikönyv első három kötetének megjelenéséig (C. I. Parhon — M. Goldstein: *Traité d'Endocrinologie*, I—II., *La glande thyroïde*, 1923, 1928; *La parathyroïde*, 1933); ezt követte 1935-ben a bukaresti orvostudományi karon az endokrinológiai tanszék, majd a román endokrinológiai társulat megalakulása s folyóiratának megjelenése.

A Parhon professzor és tanítványai rendelkezésére álló szerény keretek fékeztek az alkotó lendületet és az eszmék, elért eredmények megfelelő gyümölcsötterését. Mindazonáltal a román endokrinológusok — kiváltképpen sikeres klinikai és kísérleti endokrinológiai kutatásaik révén — nemzetközileg is érvényesültek. S egyre gyűlt a sok tapasztalat, amelyet aztán értékesíteni lehetett 1944. augusztus 23. után, amikor végre az endokrinológia is elnyerte méltó helyét az orvostudományok összességében.

Fontos lépés az Endokrinológiai Intézet létrehozása 1946-ban; e szakterületen az Intézet rövid időn belül a legerősebb, legreprezentatívabb tudományos és gyógyászati egységgé vált. Itt összpontosul a tudományos kutatás zöme (az okok tanulmányozása, a kór jelentkezésének mechanizmusai, az endokrin betegségek klinikai formái és a gyógyászati-megelőzőeszközök; az endokrin rendszer biológiájának elméleti és kísérleti kutatása, az említett tárgykörök felvetette, valamint az Egészségügyi Minisztérium által kijelölt módszertani kérdések megoldása; szakemberképzés, tanulmányi alap biztosítása a diákok számára az orvosi kar endokrinológiai tanszékén).

1946-ban az Intézet szerény anyagi alapokkal kezdte, még szerényebb volt a személyzeti keret. A szocialista állam azonban bizalommal támogatta a román endokrinológiai iskolát, s így megvalósulhatott fél évszázad legnagyobb vágya: a szükséges eszközökkel felszerelt intézményben

összpontosulhattak az erők; a szervezett tudományos tevékenység értékesíti, tovább fejleszti mindazt, ami hagyományunkban életképes.

A kitartó — s a tudományos intézmények szervezésével mindenkor együttjáró nehézségeket is legyűrő — erőfeszítések az intézmény megszilárdulásához vezettek, olyan paraméterek eléréséhez, amelyek Intézetünket nemcsak az ország legjelentősebbjei, hanem a világon egyébként elég kis számban létező kiváló sorába emelik. Az Endokrinológiai Intézetnek jelenleg 400 alkalmazottja van; 160-an alkotják a nyolc osztályba sorolt — egyetemi végzettségűeket és technikai segédszemélyzetet foglalkoztató — kutatócsoportokat. Három klinikai osztályon 170 kifejezetten endokrin betegségeknek fenntartott kórházi ágy van. A szakosítottág minden egyes osztályon belül magas színvonalú orvosellátást biztosít, s lehetővé teszi a hormonális biokémia és a szabályozó rendszerek uralta korszerű endokrinológia követelményeinek mindenben megfelelő klinikai feltételek megszervezését. Kiegészítő osztályok és laboratóriumok a nem endokrin szervek beható vizsgálatát, a sebészeti osztály pedig a belső elválasztású mirigyek szakavatott műtését teszi lehetővé.

Az osztályokon morfológiai, fiziológiai, fizioterápiai, hormonológiai, genetikai, izotóp- és más laboratóriumok működnek, összesen körülbelül 60. Ez a szakosodás egy tudományágon belül a korszerű kutatási eszközök bevezetése révén lehetővé tette, hogy a legkülönbözőbb vonatkozásokban tanulmányozzuk a tudományos kérdéseket, s nemzetközi viszonylatban versenyképes eredményeket érhessünk el. Az Intézet struktúrája és vezetési módszere nem véletlenszerűen alakult ki, hanem a hazai orvostudományt, kiváltképpen az endokrinológiai iskolát jellemző néhány alapelvből inspirálódott: klinikum és kísérlet, klinika és terep egysége; a gyógyászati-megelőző alapelv alkalmazása az endokrin betegségek leküzdésében; az endokrin rendszer biológiai és orvosi kutatásának egysége; tudományos kutatás és oktatás egysége.

Több mint két évtizedes fennállása során az Endokrinológiai Intézet értékesen járult hozzá az egész világ endokrinológiájának haladásához, valamint az endokrinológia, általában az orvostudomány elé országos viszonylatban kitzúzott feladatok megoldásához.

*

A nagy tényanyagból csupán néhány, a hazai endokrinológia elméleti irányulására és teljesítőképességére jellemző példát idézünk.

Az *endémiás golyva* az első problémák közé tartozott, amelyet az Intézet e célra létrehozott komplex kutatócsoportja tanulmányozni kezdett. Ez a tény az endokrinológiai kórtan nagy problémái felé fordulás kiemelése szempontjából is hangsúlyozandó. Az endémiás golyva tudvalevőleg egyike a járványszerű népbetegségeknek: az országnak legalább kétharmadában elterjedt. Biológiai és társadalmi kóroktaiban komplex disztrófia (szövetáplálási zavar); még nem eléggé ismerték a tőkés-földesúri rendszer idején, semmit nem tettek ellene.

Kivételesen érdekes és az alkalmazás során hatékony eredményeket értünk el e probléma minden vonatkozásában. Új felfogást alakítottunk ki az endémiás golyváról, amelyet nem tekintünk a pajzsmirigyre lokalizált betegségnek, hanem komplex disztrófiának, amely különböző mértékben, de az egész szervezetet érinti, már az embrionális és főtális (magzati)

szakasztól kezdve. Ennek megfelelően az endémiás pajzsmirigy-disztrófia szakkifejezést fogadtuk el. E felfogás szerint szerveztük meg az endémiának a terepen történő klinikai és kísérleti tanulmányozását. Kidolgoztuk a helyszínen folyó orvosi munka szervezési módszerét, az ehhez szükséges eszközöket, és gondoskodtunk a szakemberek képzéséről.

A terepkutatások során anketákat folytattunk az egész országban, megállapítottuk az előfordulás gyakoriságának fokát, klinikai formáit, az endémia súlyosságát, az endémiás térségben endokrinológiai gyógyászati pontokat létesítettünk, amelyeket a problémára szakosodott endokrinológusok irányítanak, a só jódozására hat berendezést működtetünk, törvényesen kötelezővé tettük a jódozott só használatát az endémiás területeken.

A klinikai kutatások lehetővé tették a normális pajzsmirigyműködés mellett jelentkező kretenizmus, a szemkidülledéssel járó golyva, az endémiás epilepszia-golyvások, a göbös golyva és szövödményeinek különválasztását, a golyva és pajzsmirigy-rák közötti viszony tisztázását, a pajzsmirigy-hormonok struktúrájának megállapítását kretenizmus és rák esetén.

A kísérleti kutatásokat a golyva megjelenését és fejlődését meghatározó tényezőkre és feltételekre összpontosítottuk. A kísérleti golyvát jódszegény diétával, fenntartott autoimmúnis folyamattal, a só túladagolásával és sóelvonással gyógyítottuk. Bebizonyosodott a fehérje- és vitaminszegény táplálkozás, a pajzsmirigy-működés idegrendszeri szabályozását zavaró túleröltetések ártalmassága. Ezeket az eredményeket három tudományos ülészakon és két kötetben tettük közzé; az endémiás golyva tanulmányozásában és leküzdésében elért sikereinket állami díjjal jutalmazták.

Az említett felfogás, az elfogadott modell és a végzett kutatások alapján kidolgozott intézkedések alkalmazása a terepen az endémia 70 százalékos csökkenéséhez, a kretenizmus és gyengeelméjűség súlyos formáinak az eltűnéséhez vezetett. Az endémiás golyva tanulmányozása megszervezésének és véghezvitelének módja példája az alapkutatások alkalmazásának, az alkalmazott és alapkutatások egységének.

A második probléma, amellyel immár három évtizede hagyományosan foglalkozunk: a *tobozmirigy*. Noha az utóbbi fél évszázadban e szerv funkcióival kapcsolatban számos kutatást végeztek, a nézetek még mindig ellentmondóak, a tobozmirigyét a visszafejlődött szervek közé sorolják. Már 1938-ban az endokrinológiai katedrán elkezdett klinikai és kísérleti kutatásainkat az Endokrinológiai Intézet nyújtotta új feltételek mellett folytatva, egy egész osztály munkaközössége szentelte magát a tobozmirigy endokrin funkciói kutatásának: főként az aktív anyagok különválasztására összpontosították figyelmüket. Két évtizedes megfeszített munkával sikerült a szarvasmarhák epifiziséből egy, az inzulinhoz hasonló, cukorszint-csökkentő polipeptidet kiválasztani, amit tobozmirigy-váladéknak nevezünk. Hasonlóképpen a tobozmirigyből, valamint gyermekvizeletből egy második, antiandrogén és antiszexuális hatású polipeptidet is nyertünk, amely alkalmas 17 ketoszteroid kiválasztására és a nemi jelenségek kiiktatására embernél és állatnál egyaránt. Nemrég a tobozmirigyből egy — a hipofízisből kivont — a vasopresszinhez és az oxcitocinhoz hasonló hormont sikerült előállítani.

A kísérleti kutatások egész sora irányult a tobozmirigy eltávolítása

utáni jelenségek tanulmányozására. Kísérletet végeztünk borbélyeken, nyulakon és patkányokon. Bebizonyosodott, hogy a tobozmirigy kiirtása után mérsékelt, a vércukor emelkedésében és a vizeletben való megjelenésében megnyilvánuló cukorbetegség jelentkezik. Ez úton is bizonyított tehát a tobozmirigy szerepe a szénhidrátok anyagcseréjében.

A tobozmirigy szerkezetét embereken és állatokon végzett szövettani és sejttani kutatásokkal tanulmányoztuk. Kimutattuk, hogy a tobozmirigy szerkezete az egész életen át aktív, és a tobozmirigy-sejtek anyagcsereje ugyanolyan aktív, mint más mirigyeké, enzimatikus felépítésű, s funkcionális szerkezete fajonként változó. Megállapítottuk, hogy a tobozmirigy struktúrája az embernél a gyermekkortól az öregkorig a lebonyosódás és a mirigylerakódás (tobozmirigy-homok) megjelenésével változik; a madaraknál és hüllőknél tüsző-szerkezetű, ami az évszak és az állatok fiziológiai periódusai szerint változik.

A klinikai és gyógyászati kutatások más sorozata a tobozmirigy-polipeptidei hatásának a megállapítására irányult. Sikeresen kimutattuk nyugtató, a szexuális ingert gátló, a szövettáplálást áthangoló, az étvágyat növelő hatását. Farmakológiai hatásukból következtetve megállapítottuk javallatainkat a felnőttek és a gyermekek különféle eseteiben.

Számos kísérleti kutatás igazolta e javallatok megokoltságát. Ezt azok az eredmények tanúsítják, amelyek révén bebizonyosodott, hogy a tobozmirigy-kivonatoknak gátló hatásuk van a pajzsmirigyre, a mellékvesére és a herére: növelik az asszimilációs képességet, amiből aztán az állatok súlygyarapodása következik, késleltetik az öregedés jelenségeit, meghosszabbítják az öreg patkányok életét, csökkentik a spontán hatás indexét, módosítják az álm időtartamát.

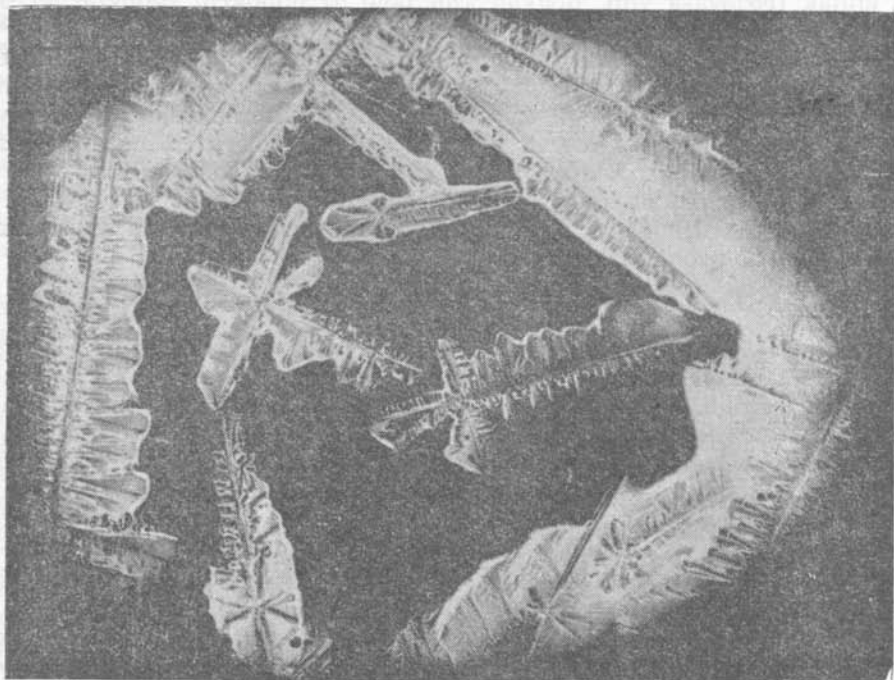
E kutatások és eredmények összessége a román endokrinológiai iskolát — amelyet egyöntetűen a tobozmirigy-kutatás egyik központjaként ismernek el — világviszonylatban az élvonalba emelte.

A harmadik fontos kutatási irányzat a *belső elválasztású mirigyek* betegségeinek bonyolult problematikája. E betegségek gyakorisága hazánkban több szempontból is meglepő. A betegvizsgálatok, kórházi beutalások és analízisek száma az Intézet alapítása óta eltelt két évtizedben megközelíti a félmilliót. Úgy véljük, az endokrinológiai betegségek gyakoriságában több okozati összefüggés játszik szerepet, ezek közül a legfontosabb az endémiás golyva létezése. Ez a betegség mindenekelőtt a pajzsmirigyet érinti, de az endokrin rendszer összefüggései révén kialakulnak a legkülönbözőbb mirigybetegségek megjelenését és kifejlődését előmozdító feltételek.

Intézetünk arra kényszerült, hogy széleskörűen tanulmányozza a belső elválasztású mirigyek rendszerének kórtanát, mindenekelőtt a legelterjedtebb betegségeket: a pajzsmirigy, a petefészek betegségeit, a növekedés endokrin zavarait, az endémiás golyva szövödményeit, a hipofízis betegségeit, a belső elválasztási és anyagcsere-betegségeket (főként az elhízást és a cukorbetegséget).

Néhány sokatmondó példát említhetünk a problémák és megoldások széles skálájából. Az egyik legreprezentatívabb eredmény kétségtelenül az Adison-kór megszelídítése gyógyíthatatlan bajból gyógyítható beteg-

séggé a streptomycines és hidrazidos kóroktani kezelés bevezetésével, amit a pajzsmirigy-megbetegedések komplex sebészeti terápiájának kidolgozása követ. Ez lehetővé tette, hogy több mint 5000 műtött eset után mindössze 0,1 százalékos legyen az elhalálozások — világviszonylatban igen alacsonynak mondható — aránya. Ide soroljuk a mellékvese teljes vagy részleges eltávolításának problémáit (megoldásuk a mai endokrinológiai sebészet élvonalába helyez bennünket), a szemkidülldés és akromegália sugárkezelését nagy dózisú röntgenbesugárzással.

Kristálygrafika (urotropin és neosalvarsan). Kabay Béla művészfotója

Az endokrin betegségek figyelmes vizsgálata új klinikai formák felfedezését tette lehetővé (pajzsmirigy-catechol szindróma; funkcionális insipid cukorbetegség; hiperoestrogén virilitás; nőiesítő android és ginoid here: a lappangó tbc belső elválasztási szindrómája).

A beteg alapos kivizsgálása neurofiziológiai, hormonológiai és genetikai eljárásokkal az endokrin betegségek szöveti és idegi patológiájának új vonatkozásait tárta fel. A fizioopatológiában sikerült kimutatni a glandotrop hipofízis hormonok hatását a retikuláris szövetre, az agykéreg alatti képződmények beavatkozását a hipofízis szabályozásába (mandula alakú mag); a pajzsmirigy-hormonok szintézisének megállapítása tirozin és fehérje szinten a kretinizmusban és a rák bizonyos formáiban; kimutattuk a szteroid kiválasztás módosulásait a mellékvese-túlműködés bizonyos eseteiben és a kortikoszteroid kiválasztás megszűnését mély hőmérsékletcsökkenéskor.

Folyamatos vizsgálatokat végeztünk a belső elválasztású mirigyek és a rák összefüggésének tisztázására. A fiziológiai és fiziopatológiai kísérleti kutatások sora feltárta a pajzsmirigy, a hipofízis és a petefészkek elrákosodásának mechanizmusát; bebizonyítottuk a tireotrop és gonadotrop hormonok serkentő hatását az átültetett daganatok megjelenésében és fejlődésében, a stressz szerepét a pajzsmirigy-rák fejlődésében; a borjú kedesz-mirigyéből két anyagot sikerült kivonni, az egyik serkenti, a másik gátolja az állatokba átültetett daganatok fejlődését.

Végül idézhetnők az endokrin gerontológiai kutatásokat, melyek célja annak tisztázása volt, hogyan szól bele az endokrin rendszer az öregedés folyamatába. Klinikailag és kísérletileg bebizonyítottuk, hogy valamely belső elválasztású mirigy betegségének funkcionális jellegétől függetlenül, a betegség gyorsítja és súlyosbítja az öregedési folyamatot; a pajzsmirigy elégtelensége és a mellékvese túlműködése is hátrányos. A verőerecskék és hajszálerek biopsziája útján sikerült kimutatni a mirigyek hormonjainak kedvezőtlen szerepét az öregedésben.

Az idézett példák meggyőzően szemléltetik, hogyan járult hozzá az Endokrinológiai Intézet, a klinikai és kísérleti endokrinológia az illetékesébe tartozó problémák megismeréséhez és megoldásához.

*

Mindez sok endokrinológiai közlemény megjelentetését is megkívánta. Két endokrinológiai folyóiratunk, a megjelenésének 22. esztendejében járó *Studii și cercetări de endocrinologie* és a negyedik éve megjelenő *Revue Roumaine d'Endocrinologie* hazai és nemzetközi szinten népszerűsíti a román endokrinológiai iskola tevékenységét; természetesen ehhez az iskolához számítjuk az Endokrinológiai Intézet kutatóin kívül a iași-i, kolozsvári, temesvári és marosvásárhelyi endokrinológiai katedrák személyzetét is. Az évenként 2000 lapnyi tudományos publikáció — közöttük az első helyet az Endokrinológiai Intézet kutatóinak dolgozatai foglalják el — tükrözi a kutatások irányát és a munka minőségét.

Kézikönyvek és monográfiák sorozata dolgozza fel a román iskola elért eredményeit a klinikai és kísérleti endokrinológia legkülönfélébb területein. Példaként említjük a következőket: *Endocrinologia clinică și terapeutică bolilor endocrine*; *Endocrinopatiile genetice*; *Histogeneza cancerului tiroidian*; *Hormonii și patologia aparatului cardiovascular*; *Fiziopatologia tiroidei*; *Ficatul și hormonii*.

*

Remélem, sikerült a Korunk olvasói számára megfelelő képet vázolni a hazai endokrinológiai iskola fejlődéséről s főként az elért eredményekről.

Kétségtelen, hogy az idő és a személyi adottságok jó kihasználása lehetővé teszi a továbbiakban is annak a fejlődési ütemnek a biztosítását, amely a román endokrinológia fejlődését az eltelt húsz esztendőben jellemezte. A kutatás irányait továbbra is a kor követelményeihez igazítjuk.

Ștefan Mițu
akadémikus

Szervátültetés és szövetújraépződés

A jóhiszemű elfogultság és túlbuzgóság folytán — mely olykor olesó népszere-rűség hajhászásával is párosul — minden időkben voltak orvosok, akik túlzásokra hajlottak. Ez a jelenség napjainkban is megnyilvánul, sőt átmenetileg teret is hódíthat, mivel az úgynevezett „nagy horderejű“ orvosi felfedezések iránt a nagyközönség mindig érdeklődést tanúsít. A gazdag példatárból elég csak a rák okait és gyógyítását minduntalan „kiderítő“, laikus körökben is jól ismert régebbi és újabb „felfedezéseket“ megemlíteni. Ezek tudománytalan jellege néha már kezdettől fogva nyilvánvaló, máskor pedig az ellenőrző vizsgálatok bizonyítják be utólag a munkahipotézis helytelenségét.

Természetesen, mindez távolról sem jelenti, hogy az egyre terebélyesedő és a határos területekkel mindinkább összefonódó orvosi kutatásokban a szkeptikus álláspont jelenti a követendő utat. Ellenkezőleg, egyetlen tudomány síncs, melyben a bonyolult kérdések megoldhatóságába vetett szinte fanatikus hit és törekvés annyira fontos volna, mint az egészség helyreállításával foglalkozó orvostudományban.

Kétségtelen, nemegyszer a véletlen is közrejátszott bizonyos jelenségek megfigyelésében, de az ebből fakadó gondolatokat, fáradságot és odaadást követelő hosszúságú kísérletezéseket — amelyek évek múltán következtetések levonására alkalmas tényanyag összegyűjtéséhez vezettek — már nem a véletlen, hanem az igazság felderítésének szenvedélye táplálta. Ehhez pedig céltudatosság, áldozatkészség, türelem, alapos tárgyi és módszertani ismeret, nem utolsósorban pedig optimizmus szükséges, mely utóbbi legfőbb hajtómotorja minden hosszabb időre nyúló kutató tevékenységnek. A derűlátás nem egyenlő tehát a felületességgel, a nem kellően átgondolt ítélettel és a következtetések elhamarkodott levonásával, ami eddig annyi kárt okozott és sokszor téves útra vezette az orvosi kutatásokat.

E megállapítások azért is indokoltak, mert napjainkban a „divatos“ orvosi kérdések kutatásában — mint amilyen a szervek újraépződése és átültetése — talán inkább, mint bármikor alkalom nyílik a látszatokeltésre és csekély jelentőségű eredmények túlbecsülésére, mielőtt azok valódi értékét az orvostudomány objektív módon meghatározta volna.

A napirenden levő, kétségtelenül érdekesítő szervátültetés kérdésével csupán annyiban óhajtok foglalkozni, amennyiben az az újraépződéssel kapcsolatba hozható. Egyébként a szakkiadványokban és a nagyközönség számára hozzáférhető általános jellegű lapokban szinte naponta szó esik a mindinkább biztató eredményekkel végzett szív-, vese- és májátültetésekről.

Mint fogalom, az átültetés (transzplantáció) valamely szövet vagy szerv helyettesítését jelenti más, jobbra azonos, ritkábban idegen fajhoz tartozó egyedből kivett hasonló szövettel vagy szervvel, újabban műanyagokkal is. A szervpótlás említett formái technikailag ma már csaknem megoldottnak tekinthetők, azonban a biológiai feltételek (főképpen az immunológiai jellegűek), amelyek lehetővé teszik vagy megghiúsítják a beavatkozások sikerét, alig vagy kevéssé tisztázottak. Ezért a mai kutatások főképpen e kérdések tisztázására irányulnak.

A regeneráció jelentősége

Az egysejtűektől az emberig minden élőlény alapvető életjelenségeihez tartozik az újraépződés, a megújulás (regeneráció). Az újraépződés hanyatlása vagy

éppen megszűnése a vitalitás csökkenésének, a regresszióknak vagy teljes involúciónak, visszafejlődésnek a jele. Az egysejtűekben, akár csak a soksejtű élőlény minden sejtjében lejátszódó anyagcsere-folyamatok egyik oldala a saját anyagok pótlását szolgáló asszimiláció vagy anabolizmus. A saját fehérjeszerkezetek létrehozása, illetve újraképzése az élet alapjelenségeihez tartozik, és a sejten belüli struktúrák regenerációját szolgálja. A fehérjeszintézis, amely a ribo- és dezoxiribonukleinsavak segítségével történik, az újraképzés folyamán ugyanolyan fehérjeszerkezeteket hoz létre, mint amilyeneket pótolni kell. Tehát a sejt önmegújódása a nukleinsavak függvénye.

A progresszív újraképződés eredménye a sejtosztódás is, melynek kapcsán, az átörökített nukleinsav-garnitúra révén, az anyasejtre jellemző fehérje-struktúrák keletkeznek a leánysejtben. A szöveti regeneráció alapja ezek alkotóelemeinek, a sejteknek és a sejtközötti állománynak az újraképződés és szaporodása. Az újraképződés az élő szervezet szöveteinek spontánul megnyílvánuló, de mesterségesen is előidézhető, illetve fokozható önmegújódása, saját tartalékerejének felhasználásával, vagyis a szövetek vagy szervek magától végbemenő pótlódása, tulajdon életképes sejtjeinek osztódása révén, nem pedig kívülről bevitt fajazonos vagy fajidegen sejt kolóniák átültetésével.

A regeneráció folyamatát vizsgálva mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a szervezet létrehozta természetes önvédekezési jelenséggel állunk szemben, amely külső beavatkozás nélkül is végbemegy, s amelynek közelebbi megismerése a gyógyítás céljaira is felhasználható sok értékes adatot hozhat felszínre. Kisebb mérvű sejtpusztulás állandóan végbemegy a szervezetben, főképpen a bőrben és a felületi hármokban, de még a tömör szövetekben is, a születéstől a halál pillanatáig; e veszteséget pótolják a többi sejtek osztódásuk révén. A fejlődő szervezetben ez a potenciális erő olymértékű, hogy a sejtek burjánzása — az elpusztultak helyettesítése mellett — a test tömegében való gyarapodását is biztosítja. Kifejlődött egyénnél a sejtpusztulás és újraképződés egyensúlya áll fenn, az öregkorban azonban a sejtek képződése a szövetek kopásával már nem tud lépést tartani. Beáll tehát a szervezet előregedésére jellemző anyagcsere-állapot, általánosan ismert külső jeleivel.

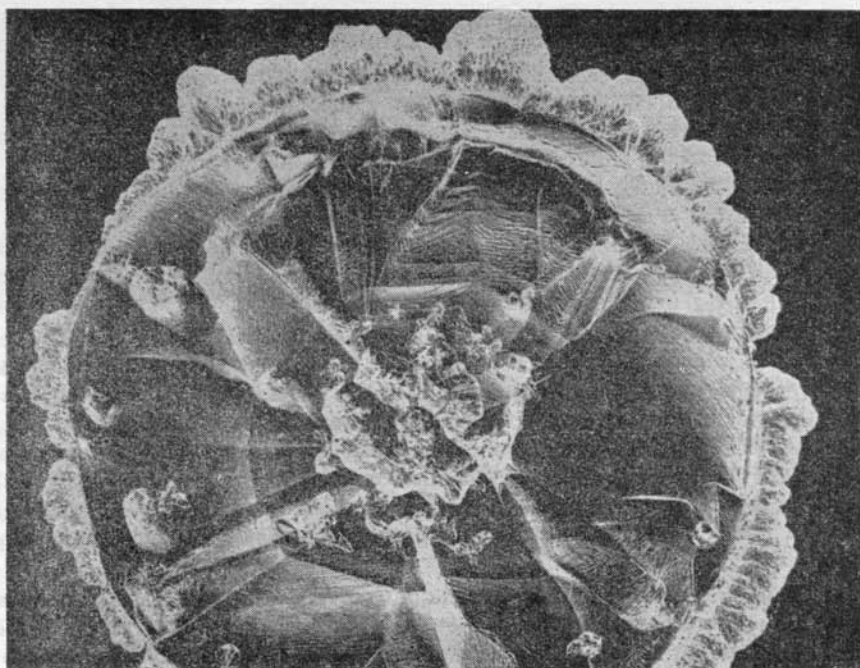
Noha az említett tények a természetes körülmények között szüntelenül végbemenő regeneráció fogalomkörébe tartoznak, e jelenségekből is következtetni lehet arra, hogy a ma már kísérletileg is sokszorosan bizonyított tényre, hogy a szervújraképződés foka szorosan összefügg az életkorral.

A szervek önerejű újraképződése erőteljesebben kifejezésre jut olyankor, amikor ezeket fizikai, vegyi, bakteriális vagy más természetű tényezők károsítják. Az egyén sorsa ilyenkor azon múlik, hogy a megtámadott szövetszövet (a szervezet egészébe illesztve) milyen mértékben képes az elszennvedett károsodás fokától és természetétől függően saját sejt-készletét pótolni. A regeneráció „önvédekezési“ jellegére abból is következtetni lehet, hogy a szövetek szétesése folytán felszabaduló anyagok erőteljesen fokozzák az épen maradt sejtek osztódását, sőt a vérben olyan termékek gyűlnek fel, amelyek az állatnál is serkentik a hasonnemű szövetek újraképződését.

Ezzel kapcsolatban utalni szeretnék saját régebbi vizsgálataimra (1959—1960), amelyek azt igazolják, hogy részleges májkiirtás után a kísérleti állatok vérében sajátos, kémiaiilag eddig még nem azonosított, a máj regenerációját serkentő humorális termékek szaporodnak fel. E vizsgálatok során bebizonyosodott az is, hogy a vérben keringő stimuláló anyagok töménysége egyes belső elválasztású mirigyek és a köztiagy anyagcsereközpontjainak működési állapotától függ. E központok in-

gerlése, illetve sértése elektromos úton a normális határokat messze túlhaladó regenerációt vált ki a májban. A kísérletekből kitűnik, hogy a szövetújraképződés alapjául szolgáló biológiai mechanizmusok igen bonyolultak, híven tükrözik a szervezetnek minden körülmények között megnyilvánuló egységes és célszerű válaszát, amely végső fokon az élet fenntartását szolgálja.

Régóta ismeretes, hogy a regenerációs válaszkészség annál kifejezettebb, minél alacsonyabb fokon áll az adott élőlény a törzsfelföldés rangsorában; vagyis szervezete minél primitívebben felépített. A mi szemszögünkből ez az általános biológiai vonatkozású kérdés csupán annyiban jelentős, hogy a fejlettebb emlősök

Kristálygrafika (hexamin). Kabay Béla művészfotója

szervezetében is jól kimutatható bizonyos sorrend a szövetek és szervek regenerációs válaszát illetően. A morfológiailag és működéstanilag kevésbé tökéletes szövetek általában könnyebben regenerálódnak, mint a bonyolult anyagcseréjű és az oxigénellátással szemben igényesebb, magasabb fokon differenciálódott szövetfélések. E tekintetben példaként említhető meg a vese és a központi idegrendszer, melynek funkcionális alapegységei képtelenek arra, hogy önmagukat újraképezzék. Ez nem zárja ki azonban azt a lehetőséget, hogy az említett szerveket felépítő sejtek károsodás esetén ne regenerálódjának.

Évekkel ezelőtt saját megfigyeléseimmel is alátámasztottam azt a már előbből ismert tényt, hogy bizonyos kísérleti feltételek mellett a veset felépítő sejtek szaporodásra képesek, és a vesecsatornácskák méretbeli növekedését hozzátják létre, anélkül azonban, hogy új funkcionális egységek (úgynevezett „nefronok“) keletkeznének. Hasonlóképpen, ha az idegsejt tengelynyúlványát megcsonkítjuk, az épen maradt sejtől kiinduló állandó impulzusok hatására a nyúlvány újra kinő,

és felveheti kapcsolatát a végrehajtó szervvel. Bár ez utóbbi jelenség is a regeneráció fogalmkörébe tartozik, szűkebb értelemben mégsem jelent újraképződést, mert mai tudásunk szerint a központi idegrendszer sejtjei (az úgynevezett neuronok) osztódásra képtelenek.

Ha az újraképződés minőségileg kifogástalan, de mennyiségileg tökéletlen, csökkent regenerációról beszélünk. *Túlzott* a regeneráció olyankor, amikor az újraképződéssel együttjáró sejtszaporodás meghaladja a szövetpusztulás fokát. Ez a helyzet áll fenn májzsugorodás (cirrhosis) esetén, amikor a mértéken felüli regeneráció következtében körülírt göbök képződnek az elpusztult májszövet helyén. Ilyen esetben előáll az a fonák helyzet, hogy a regeneráció — ahelyett, hogy elősegítené a károsodott máj funkcionális beilleszkedését — inkább hátráltatja; és olyan állapotot teremt, amely kedvezőtlenül befolyásolja a betegség kibontakozását.

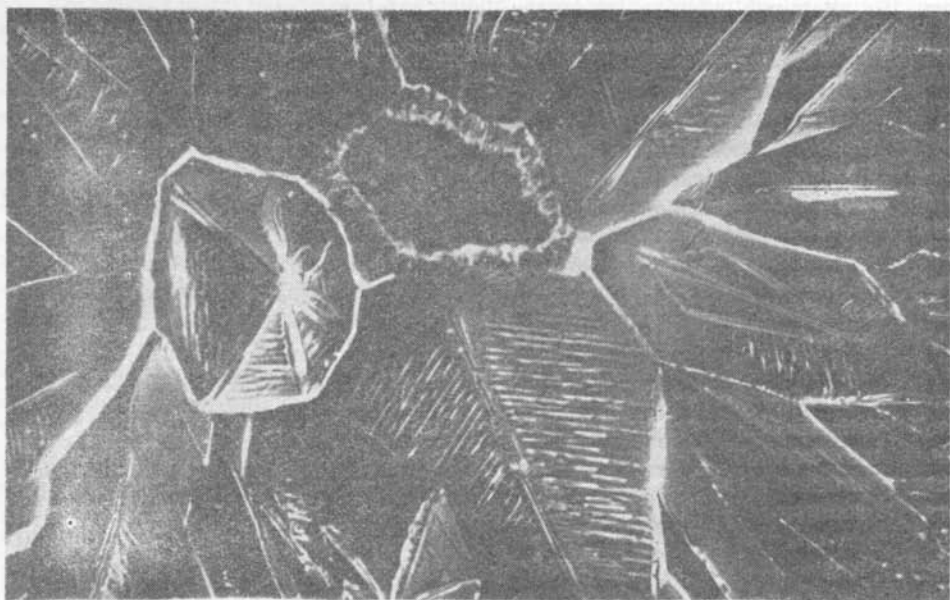
Itt indokolt néhány szóban tisztázni egy alapvetően fontos kérdést, melynek ismerete hozzátartozik a regeneráció lényegének megértéséhez. Arról van szó ugyanis, hogy csaknem minden szerv tulajdonképpeni működő elemein kívül erekkel és idegekkel átszótt kötőszövetet is tartalmaz. E hézagpótló, sok irányban alakulni képes szövetféleség érzékenyen válaszol a szervet károsító behatásokra, és fő tényezőként hat a sebgyógyulást követő hegesedési folyamatban. Hasonló szövetféleséget képvisel a központi idegrendszerben szétszórt „glia-elemek” összessége. Noha a hegesedési folyamat is az érintett szerv alaki helyreállítását szolgálja, mégsem sorolható a regeneráció fogalmkörébe.

Az előbbi esetben kizárólag mechanikai szerepet betöltő, működésileg csökkent értékű hegszövet képződik, a regeneráció lényegéhez viszont hozzátartozik az eredetivel azonos, funkcionális szempontból teljes értékű új szövet keletkezése, a szerv saját épen maradt sejtjeinek osztódása és szaporodása révén. Ugyancsak élesen elválasztandó a regeneráció fogalmától a „szövetátképződés” (metaplázia) folyamata, amikor kóros behatásra egy kifejlett szövetféleség átalakul egy másikba, amely tőle szerkezet és működés tekintetében eltér (például a rostos kötőszövet átalakulása csont- vagy porcszövetté vagy egyik hámféleség átváltozása más hámféleséggé).

Hasonlóan más elbírálás alá tartozik a „szöveti túltengés” jelensége is, mint amilyen a méh megnagyobbodása terhesség alatt, a szív falának megvastagodása billentyűhibák miatt, a másik vese megnagyobbodása, ha az egyiket károsító tényezők tönkretették. Szöveti túltengést okozhatnak hő- és erőművi behatások, vegyi ingerek, idült gyulladások, a belső elválasztású mirigyek kóros működése, illetve a szerv mértéken felüli igénybevétele, mely esetben — noha itt is a szövetültetmelés áll a jelenségek előterében — mégsem beszélhetünk regenerációról, mert az eredetitől minőségileg különböző szövet jön létre.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a regeneráció jól elhatárolható bonyolult sejtbioológiai folyamat, az orvostudomány egyik időszerű kérdése. Végző fokon ugyanis minden gyógyítási művelet valamely károsodott szerv újraképződését igyekszik előmozdítani, ha nem is minden esetben morfológiailag kimutathatóan.

Nem kétséges, hogy az újraképződés és átültetés módszerei — noha két, egymástól lényegbelileg eltérő fogalomhoz tartoznak — gyakorlatilag közel állanak egymáshoz, mivel a károsodott szerv működőképességét igyekeznek helyreállítani, illetve pótolni, mindegyik a maga sajátos eszközeivel. Míg az újraképződés fokozására jelenleg is számos lehetőségünk van, a szervátültetés most éli forradalmi korát, és csak a következő évek tapasztalatai körvonalazzák majd pontosabban távlatait.

Kristálygrafika (Venostat). Kabay Béla művészfotója

Azt hiszem, nem tévedek, ha az újraképződés serkentésére irányuló törekvések és az átültetés lehetőségei közötti viszonyt úgy tekintem, mint egy és ugyanazon folyamat két, egymást követő szakaszát, melyben a transzplantáció mérlegetelése ott kezdődik, ahol a regeneráció eszközei már kilátástalanok. A határt a kettő között nehéz megvonni, mert az újraképződés lehetőségei nemcsak szervenként változnak, hanem egyazon szerven belül is — az életkor, nem, táplálkozás, hormonális viszonyok és számos egyéb tényezőtől függően — más és más mértékben nyilvánulnak meg.

Mit jeleznek a kísérletek?

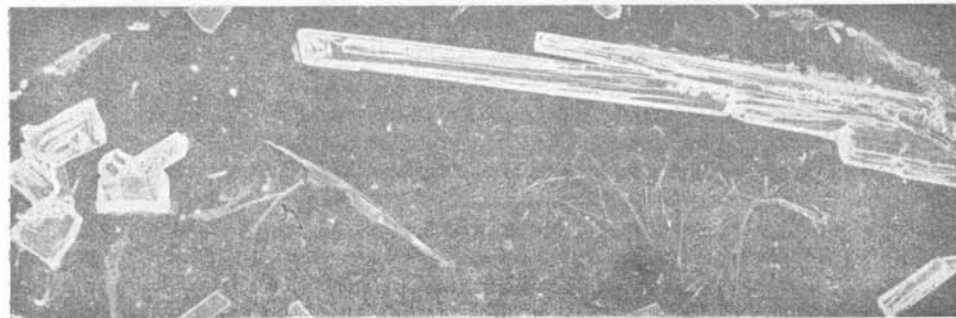
Bámulatos, mennyire kiapadhatatlan egyik-másik életfontosságú szerv funkcionális kompenzáló és regeneráló képessége. Ismerek egyént, akinél több mint egy évtizeddel előbb végzett műtét alkalmával kiderült, hogy alig van működőképes vesezöve, és az illető, műveve nélkül, ma is látszólag jó egészségnek örvend. Miként már említettem, a vese funkcionális egységei nem képesek újraképződni, ezért csupán a megmaradt kevés működő elem tartalékerejének végső kihasználásáról lehet szó.

Az emberiség jelentős része enyhébb-súlyosabb májbetegségekben szenved. Köztük szép számban vannak olyanok is, akiknél a májsejtek, noha mennyiségük az eredeti készlet egyharmadára apadt, különböző májvédő és regenerációt elősegítő gyógyszerekkel hosszú időn át munkaképes állapotban tarthatók. Közismert tény, hogy vannak emberek, akik féltüdővel élnek, és folytatják előbbi mesterségüket, sőt — újabban — a központi idegrendszer súlyos funkcionális és szervi elváltozásainak esetében is gyógyszerekkel vagy más eljárások segítségével „regenerálható” az idegsejt tartalékereje, és kedvezően befolyásolható alkalmazkodási képessége. Hasonlóan tudott dolog, hogy elektromos úton, sugárzással, B₁, B₆, C és főképp-

pen B_{12} vitaminok adásával előnyösen lehet hatni a körzeti idegbántalmakra, és ugyanakkor serkenthető az idegrostok újraképződése is baleseti károsodások után. Nagyobb C és B_{12} vitamin-adagokkal, pajzsmirigy-hormonok, nukleinsavak, újabban pedig szervkivonatok alkalmazásával egyes kutatók biztató eredményeket értek el szövet- és szervkárosodások megelőzésében, illetve elhárításában.

Tanszékem kísérleti laboratóriumában közel két évtized óta tanulmányozunk számos, a máj regenerációjával kapcsolatos kérdést. Vizsgálataink eddigi eredményeit az akadémiai kiadó gondozásában rövidesen megjelenő kötetben foglaljuk össze. E helyen csupán annyit szeretnék megemlíteni, hogy ez a második nagyobb lélegzetű munkám — miután összefoglalja a máj újraképződésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdéseket — saját gazdag tényanyag alapján tárgyalja, miképpen befolyásolják a regeneráció folyamatát különböző, az orvosi gyakorlatban használt vagy kevésbé ismert anyagok.

Kísérleteink rávilágítanak egyes gyógyszerek (például az antibiotikumok, a Cortison, a B_{12} vitamin, illetve a májhidrolizátumok) előnyös vagy nem kívánatos hatásaira, olyan esetekben, amikor a gyógyszerelés elsősorban a regenerációs mechanizmusok fokozására irányul. Adataink arra utalnak, hogy a regenerációt számottevően élénkítő anyagok (egyes hidrolizátumok, az oxigén vagy a mikroelemek közül a szelénium) főképpen a fehérjeanyagcserét serkentik, amit híven tükröz a

Kristálygrafika (Hangyasav). Kabay Béla művészfotója

sejteken belüli ribonukleinsav-tartalom emelkedése, illetve az osztódó sejttalajok számbeli növekedése. Vizsgálatainkból kitűnik továbbá, hogy ugyanaz az anyag, amely kisebb dózisban elősegíti a regenerációt, nagyobb adagokban ellentétes hatást fejt ki az újraképződés biomechanizmusára, sőt nem típusos sejtosztódást is kiválthat (például a szelénium vagy a röntgensugár).

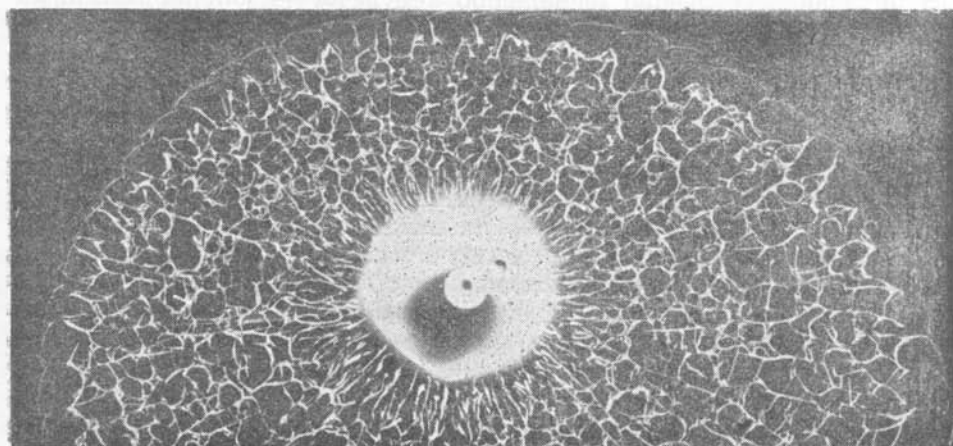
Említett összefoglaló munkám egyik fejezete a növényi eredetű, májat serkentő anyagokkal foglalkozik, és tárgyi bizonyítékok alapján rávilágít a bennük található hatóanyagok értékes, a gyógyászatban nem kellően ismert tulajdonságaira. Úgy tűnik, hogy a regeneráció serkentésének eszközei a magassági repülés és az úrhajózás felvetette időszerű orvosi kérdések megoldásában is alkalmazhatók a közeljövőben. Ezzel kapcsolatban csak megemlítem azokat a (Seres-Sturm Lajos-sal közösen végzett) vizsgálatainkat, amelyek a különböző megterheléseknek alávetett máj reakcióját tisztázzák légritkított környezetben. Idevágóan a máj-regenerációs mechanizmusok intenzitása és a vér oxigéntöménysége között fennálló viszonyt is tanulmányoztuk. E kérdésekről beszámoltam az 1966 őszi Rómában megrendezett nemzetközi orvoskongresszuson.

A szervek újraképződésével kapcsolatos problémák elmélyítése és kutatásának kiszélesítése távlatokat nyit a rosszindulatú szöveti burjánzás okainak közelebbi megismerése terén is. Végeredményben a nem típusos regeneráció és a korlátlan rákos növekedés között alig lehet éles határt vonni, mert a hirtelen bekövetkező, ma még ismeretlen tényezők előidézte féktelen rákos burjánzást minden bizonnyal a normális sejtosztódás folyamatában interferáló kóros behatások váltják ki. Példaképpen említhető az orvosok által jól ismert ama tény, amikor a zsugorodott májban állandóan fennálló nem típusos regenerációs hajlam adott esetben rákos burjánzássá fajul. Érdekes, hogy a kísérleti körülmények között részleges májkiirtással előidézett sejtosztódások a máj visszamaradt részében mennyiségileg eléri vagy akár túl is léphetik a rákos daganatokban mindenkor észlelt magas sejtosztódási számot.

A regeneráció terén ma is élénk ütemben folyó kutatások széles spektrumát és lehetőségeit igazolják azok az újabb törekvések is, amelyek a funkcionális elemek kiterbélyesedését gátló kötőszöveti burjánzást igyekeznek háttérbe szorítani. Ez a helyzet áll fenn májsugorodás esetén, amikor az újonnan képződött májsejtek funkcionális egységekbe való tömörülésének mintegy gátat szab a nagy mennyiségben felszaporodott hézagpótló kötőszövet, vagy a gerincevelő sérülései után, amikor a glia-elemek tömörülése akadályozza az idegrostok kinövését, és visszatérésre kényszeríti őket. Ez az oka annak, hogy gerincevelő-sérüléskor az erőteljes idegrostkinövés ellenére sem számíthatunk funkcionális értékű regenerációra.

A máj esetében fizikai és gyógyszeres eljárásokkal sikerült eddig a kötőszöveti túltengést bizonyos mértékben háttérbe szorítani s ezzel kedvezően befolyásolni a májlebenyek újraképződését. E tekintetben jelenleg is folyamatban levő saját kísérletes vizsgálatainkra is hivatkozhatom. A múlt év folyamán nagyszámú kísérleti állaton májsugorodást idéztünk elő, hogy megfigyeljük, miképpen bontakozik ki a kóros folyamat olyankor, amikor a zsugorodást kiváltó tényezővel egyidejűleg szulfhidril-gyököket tartalmazó májvédő gyógyszereket is adagoltunk. Eddigi kísérleteink biztató eredménnyel zárultak, és reménnyel kecsegtetnek a kérdés jövőbeni megoldását illetően.

Az agy és gerincevelő glia-elemeinek az idegrostok újraképződését hátrányosan befolyásoló túlzott hegképződési hajlamát eddig még nem sikerült elhárítani,

Kristálygrafika (streptomycin, buborékkal). Kabay Béla művészfotója

és aki ezt a sarkalatos kérdést valaha is megoldja, örök időkre beírja nevét a medicina aranykönyvébe.

Amint az elmondottakból is kitűnik, a regeneráció terápiás vonatkozásai ma is az orvostudomány központi problémái közé tartoznak. A gyakorlatba már átültetett számos konkrét eredmény mellett e teren sok olyan nyitott kérdéssel állunk szemben, melyeknek megoldása a jövő feladatai közé tartozik. Az elsőbbség mindenképp a dolgok elméleti hátterét vizsgáló laboratóriumi kutatásokat illeti, amelyek a regenerációs folyamat bensőséges sejt-biokémiai mechanizmusait hivatottak tisztázni. Az orvostudomány fejlett kutatási eszközeinek birtokában minden remény megvan, hogy e tekintetben is az újabb távlatokat nyitó, fordulópontot jelentő kérdések megoldása felé közeledjünk.

MAROS TIBOR

Egy új határtudomány: az orvosi szociológia

A társadalmi tényezők kórokozó szerepére a társadalomegészségtan hívta fel a figyelmet. Jelentős tényanyaggal bizonyította, hogy számos megbetegedés létrejöttében, lefolyásában a társadalmi viszonyokat tükröző, kedvezőtlen munkakörülmények, a települések zsúfoltsága, az elégtelen táplálkozás játssza a kórokozó szerepét.

A társadalomegészségtan eleinte csupán a természettudomány módszereivel, megelőző intézkedésekkel igyekezett felmérni és orvosolni a helyzetet. A marxista szemléletű társadalomegészségtan érdeme, hogy az orvosi megelőző intézkedéseket alapvető társadalmi változások követelésével kötötte egybe. Az emberek alapvető egészségügyi egyenlőtlensége — domborította ki — csak egyik tünete a tőkésrendszer lényegéhez tartozó kizsákmányolásnak. Az igazán hatékony társadalomegészségtan megteremtésének alapfeltétele ezért a tőkésrendszer felszámolása. A polgári társadalomegészségtan leghaladóbb képviselői — jóllehet reformista alapon, a tőkésrendszeren belül — felvetették az orvosi megelőzés társadalmi intézkedésekkel való egybekötésének szükségességét (munkavédelem, betegbiztosítás). De mind a szocialista, mind a polgári társadalomegészségtan csak a hagyományos természettudományos, demográfiai és biostatisztikai módszerekkel vizsgálta az egészségügy kérdéseit.

Az utolsó évtizedben azonban, különösen az angolszász országokban és Nyugat-Németországban, orvosok és szociológusok együttműködéséből új határtudomány, az *orvosi szociológia* született, mely az orvostudomány eredményeit szociológiai módszerekkel értékeli. Az orvosi szociológia gyors ütemű fejlődésére vonatkozóan elegendő megemlítenünk, hogy az ötvenes években az Egyesült Államokban például még alig esik szó hasonló kutatásokról, ma pedig az American Sociological Association keretében e tárgykörrel külön szakosztály foglalkozik. Az új határtudomány kérdéseiről számos monográfia, tanulmánykötet jelent meg. E munkák szemléletükben kétségtelenül magukon viselik a polgári társadalomtudomány ellentmondásainak bélyegét, tényanyaguk azonban igen figyelemre méltó.

Mi teszi szükségessé az új határtudományt?

Freemann, Levine és Reeder — egy alapos orvos-szociológiai kézikönyv szerzői — úgy vélik, a két tudomány közeledése szükségszerű, mivel a modern orvostanban fokozatosan előtérbe kerül az a felismerés, hogy a betegségeket szülő okok és feltételek jelentős része társadalmilag meghatározott. Szerintük a klasszikus társadalomegészségtan kidomborította a szociális tényezők mellett az egészség és betegség folyamatát, a gyógyítás és a betegellátás fejlődését az orvosi és egyéb egészségügyi foglalkozásokban szerepet játszó oly társadalomlélektani tényezők, interperszonális kapcsolatok befolyásolják, amelyek a hagyományos orvosi és szervezői gondolkozásmóddal nem érthetők meg. Ehhez társadalomtudományi elvek, módszerek és kutatások szükségesek. Ez a magyarázata annak, miért fordulnak kérdéseikkel az orvosok egyre gyakrabban a szociológusokhoz.

A társadalomkutatók érdeklődésének az orvos-egészségügyi kérdések iránt több oka is van. Egyrészt az orvosi és egészségügyi jelenségek területén több sajátos társadalmi tény és szabályszerűség tisztában és könnyebben vizsgálható módon kerül felszínre, mint más szociális jelenségekben. Másrészt az egészségügy átfogja az egész társadalmat, területén minden történés jobban követhető, az értékviszonyok egyszerűbbek.

Az említett szempontok némelyike vitatható, mégis kétségtelen az orvostudomány és a szociológia együttműködésének szükségszerűsége. Már az orvosi szociológia kialakulása előtt akadtak tudósok, akik úgy vélekedtek, hogy a medicina a természeti és társadalmi ismeretek határán mozog. Siegerist amerikai orvostörténész már 30 évvel ezelőtt hangzottatta, hogy az orvos munkájában a természettudomány módszereit alkalmazza ugyan, tevékenységének végcélja azonban társadalmi: nemcsak a betegségek megelőzésére és gyógyítására törekszik, hanem az újra munkaképes embert igyekszik visszaadni környezetének, ismét a társadalom hasznos tagjává tenni.

Az orvosi szociológia kialakulását elősegítette a mentálhigiéncia számos megállapítása a társadalmi-lélektani tényezők egészségfenntartó és betegségléldöző szerepéről. A szociológia új felismeréseinek fényében a társadalomegészségtan is számos új, szociális tényező szerepét elemelte. Kétségtelen, az urbanizáció, az ipari munka intellektualizálása, a hírközlő és információs eszközök rendkívüli elterjedtsége — ma, a tudományos-műszaki forradalom korában — jelentősen befolyásolja az ember életmódját, mind a munkafolyamatot, mind az egészségi állapotot. Az újabb kutatások az emberi magatartás eredendő osztálymeghatározottsága mellett a kisebb társadalmi csoportok (család, iskola, munkahely) szubkultúrájának az életmódra, a szokásokra, a viselkedésre s ezek révén az egészségre való befolyására hívták fel a figyelmet.

A monoton munkának, az automatizálás szülte idegfeszültségnek, a túlterhelésnek szintén megvan a maga vetülete az emberi kórtan területén. A modern élet felmérése több olyan kérdést vetett fel, amelyeknek orvos-szociológiai vonatkozásai alapos tanulmányozásra várnak.

Az orvosi szociológia hívei felsorakoztatta jelenségek a szocialista országokban is tapasztalhatók. Az eltérő termelési viszonyok következtében megjelenési formájuk sajátos, jóllehet a tudományos-műszaki forradalom negatív hatásai itt is megnyilvánulnak. Ezért a polgári országok-

ban született orvosi szociológia megállapításait nem alkalmazhatjuk gépiesen a magunk viszonyaira, de teljes egészében vissza sem utasíthatjuk. Kritikailag kell mérlegelnünk az idevágó munkák tényanyagát, társadalomtudományi alapelveit, szemléletét.

Az emberi kórtan változása

A kérdés hazai időszerűségét bizonyítja többek között a lakosság egészségügyi ellátásával foglalkozó, a párt Központi Bizottságának tavaly októberi plenáris ülésén előterjesztett tanulmány és a körülötte kibontakozott vita. Ez az érdekes, átfogó elemzés nemegyszer utal az egészségügyi jelenségek társadalmi meghatározóira.

Már az elemzés kiindulópontja arra figyelmeztet, hogy akárcsak világvizonylatban, az emberi kórtan arculata nálunk is megváltozott. A fertőző betegségek nagy részének leküzdésével, az általános és gyermekhalandóság számottevő csökkenésével, az átlagos életkor növekedésével a degeneratív és idült megbetegedések kerültek az általános kórtan érdeklődésének középpontjába. E jelenség a nemzetgazdaságban is érezteti hatását, az idült és degeneratív megbetegedésekben szenvedők nagy része ugyanis az aktív lakosság soraiból kerül ki, hosszú időtartamú munkaképtelensége és rokkantsága közvetlenül hat a termelésre. Az iparosodással, urbanizálással, a mezőgazdaság szocialista átalakulásával nálunk is megváltozott a lakosság nagy csoportjainak munka- és életmódja. Costin Murgescu adatai szerint 1948 és 1956 között a városi lakosság létszáma több mint 75%-kal nőtt. A falusi környezetből a városba való település felveti a régi közösségtől való elszakadás s az újba történő beilleszkedés kérdéseit. Az adaptáció zavarainak nemcsak társadalomlélektani, hanem kórtani vonatkozásai is vannak.

A fokozott figyelmet, gyors beavatkozást igénylő ipari munkával vagy az egyes munkafolyamatokat jellemző monotonossággal, a modern élet szűle szellemi túlterheléssel együtt nálunk is nőtt a neurozisos és más ideg-elmegbetegedések, valamint a közlekedési balesetek száma. E jelenségekkel szemben az orvostudomány nem helyezkedhet csupán szemlélődő álláspontra. A társadalmi és társadalomlélektani okok felderítése után meg kell keresnünk a megelőzés módjait. Az ésszerűtlen táplálkozás (zsírgazdag étrend) szűle érlemeszesedés és más táplálkozási ártalmak többek között egyes társadalmi csoportok szokásaival, életmódjával függnek össze. A kórtani jelenségek társadalmi meghatározottságára utal az antibiotikus rezisztens vírusok és baktériumok előidézte megbetegedések szaporodása. Az említett tanulmány ezeket az egyes földrajzi övezetek közti személy- és áruforgalom fokozódásával, gyorsaságával, a lakosok városi központokba való tömörülésével hozza összefüggésbe. Egyes megyei egészségügyi intézmények elégtelen hatékonyságát bizonyítja az is, hogy a tbc országos csökkenése mellett helyenként a megbetegedés mutatószámai még magasak. A tanulmány megállapításaiból kicseng a következő: az orvosi jelenségek helyes megértésében a szociológiai szempontnak döntő szerepe van. A vita tanulságait összefoglaló beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs arra figyelmeztet, hogy az egészségvédelemben elért eredményeink, jóllehet jelentősek, mégis elmaradnak mind a kormányzat nyújtotta lehetőségek, mind az élenjáró országok hasonló mutatószámai mögött.

Az egészségügyi ellátás hatékonysága más szocialista országokban is vita tárgya. Winter jeles német orvostudós nemrég azt a véleményét fejezte ki, hogy a szocialista országok figyelemre méltó sikereket értek el ugyan az orvostudományban és egészségvédelemben, mégis az egészségügyi mutatószámok — a hatékonyság fokmérői — egybevetve a fejlett kapitalista országok eredményeivel, nem mindig a mi javunkra szólnak. Ez a fogyatékoság — hangoztatja Winter — ellentmond annak a kétségtelen valóságnak, hogy a szocialista termelési viszonyok kedvezőbb feltételeket biztosítanak az egészségügy fejlesztésére, mint a tőkésrendszer nyújtotta lehetőségek. A német tudós a szocialista egészségvédelemben mutatkozó fogyatékoságok egyik alapvető okát abban látja, hogy hiányzik a lakosság egészségügyi helyzetének és ellátásának tudományos, orvos-szociológiai felmérése. Ilyen irányú kutatásoktól várja a hiteles adatokra alapozott ellenőrzést, a hibák kijavítását, a tudományos tervezés hatékonyságának növelését.

Kétségtelen, hogy az orvosi szociológia vonatkozásában „tempóvesztésben” vagyunk a tőkésországokkal szemben. Az elmélet késlekedő fejlesztéséért azok a hibás felfogások is felelősek, melyek szerint a kizsákmányolás felszámolásával a szocialista rendszerben a betegségeknek nincs már társadalmi gyökerük, a társadalmi tényezők nem lehetnek kórokozók. E szimplista felfogás nem számolt sem a kapitalizmustól örökölt és egy ideig még a szocializmusban is ható olyan társadalmi jelenségekkel, mint például a lakáskérdés, se a tudományos-műszaki forradalom negatív hatásaival. A lakosság egészségügyi állapotára ható kedvezőtlen tényezők csak akkor küszöbölhetők ki, ha alapos vizsgálattal felmérjük és megismerjük őket. A szocialista társadalom fejlődése nem konfliktusmentes.

Elméleti tisztázás — konkrét vizsgálatok

A késlekedés nálunk is megmutatkozott. Az első kérdésselvető tanulmányt az orvos-szociológiai kutatások szükségességéről alig egy évvel ezelőtt jelentette meg Gr. Popescu, jóllehet már megelőzően történtek szórványos utalások az új határtudományra.

Az elhangzott vélemények megoszlanak. Th. Ilea és Grosz Géza elismerik, hogy az orvostudomány és a társadalomtudomány tárgyköre nem egy ponton keresztezi egymást, ezért a két szaktudomány képviselőinek szoros együttműködését tartják szükségesnek a közös kérdések felderítésében és megoldásában. Victor Săhleanu nem tartja kielégítőnek a szociál-medicina eddigi vizsgálatait. Ő a társadalom-egészségtannak az orvosi szociológia területére való kiterjesztésétől várja a megoldást. Gr. Popescu viszont az orvosi szociológiát önálló szaktudománynak, az általános társadalomtudomány ágának fogja fel.

Már e vitákat megelőzően, akárcsak világszerte — az orvosi szociológia szilárd elméleti alapjainak kidolgozása előtt — nálunk is megindultak a konkrét vizsgálatok. Orvosok és társadalomkutatók, egymástól függetlenül, olykor egymást kiegészítve, keresztezve, olyan kifejezetten az orvosi szociológia tárgykörébe vágó kutatásokat végeztek, mint az öregkor orvosi és társadalmi kérdéseinek, az idült betegek ellátásának, a fiatalok szociális beilleszkedését befolyásoló társadalom lélektani és orvosi tényezőinek a felmérése (Zahariade — Pătru, Th. Ilea, G. Grosz — Ca-

Ieya, T. Mureşanu, O. Berlogea — Gr. Popescu, Al. Ciucă — Maria Sanda és mások).

Megítélésünk szerint másodlagos fontosságú, hogyan nevezzük az új tudományt: a szociálmedicina új ágának vagy orvosi szociológiának. A lényeg az, hogy elméleti alapjait kidolgozzuk, tárgykörét körülhatároljuk, módszereit megállapítsuk, tisztázzuk, milyen szakemberek vegyenek részt hasonló kutatásokban. Ez kétségtelenül nem könnyű feladat, hiszen az orvosok és szociológusok együttműködése világszerte még csak az első lépéseknél tart, az elméleti alapok kiforratlanok, az empiria jegyét viselik magukon. Ahány tudós, annyi vélemény az orvosi szociológia tárgyáról. A legtöbben Straus amerikai szociológus felosztásából indulnak ki, mely különbséget tesz a *Sociology in medicine* és a *Sociology of medicine* között. Buda Béla magyarországi kutató joggal fordítja e két fogalmat „az orvostudomány szociológiájá”-nak, illetve az „egészségügy szociológiájá”-nak. Straus szerint az „orvostudomány szociológiájá” a betegségek keletkezésének, lefolyásának, a népességmegoszlás vagy a kezelés szempontjából jelentős társadalmi, kulturális tényezőknek a vizsgálatával, a betegséggel szembeni társadalmi reakciók felmérésével, az egészségügyi intézmények igénybevételének fokával foglalkozna. Ezzel szemben az „egészségügy szociológiájá” az egészségügy szerkezetét, szervezését s az ott érvényesülő értékrendszert vizsgálná. Straus úgy véli, hogy az egészségügy szociológiájának területén a társadalomkutatók az adatok birtokában egymagukban is képesek az összes feladatokat megoldani. Ezzel szemben az orvostudomány szociológiájá terén a két szakterület képviselőinek szorosán együtt kell működniük mind az adatok besorolásában és felmérésében, mind értékelésében.

Melyik tehát az orvosi szociológia igazi kutatási területe? A tudósok véleménye eltérő. Egyesek az egészségügy szociológiáját tekintik annak, mások (König) az orvostudomány szociológiáját. Megítélésünk szerint a Straus-féle felosztás — noha didaktikai értéke kétségtelen — mesterséges, hiszen orvostudomány és egészségügy egymástól elválaszthatatlanok. Az utóbbi nemcsak az orvostudomány gyakorlati alkalmazása, intézményesített formája, hanem fejlődésének anyagi alapja is. Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy az egészségügy jellegét, kiterjedését, szervezési formáit és működési módszereit a mindenkori termelési viszonyok határozzák meg. Végső fokon attól függ, kihez és milyen mértékben jutnak el az egészségügy vívmányai. Ezért a tőkésországokban az egészségügy szociológiájából levont következtetéseket csak igen óvatosan alkalmazhatjuk.

Az orvosi szociológia tárgykörének meghatározására olyan megfogalmazást kell keresni, mely nemcsak egységesen átfogja a Straus által két részre osztott területet, hanem egyidejűleg elhatárolja magát a szociálmedicinától, illetve új adalékot hoz eddigi kutatási területéhez. Gr. Popescu az orvosi szociológia feladatát abban látja, hogy „közvetítse a biológiai és kórtani tényező beillesztését a társadalmi helyzetbe” és hatékonyan elősegítse az egészségügy irányítását, szervezését. Az orvosi szociológia tárgykörének ez a meghatározása szinte egészében egybeesik a marxista szemléletű szociálmedicina feladataival.

A szocialista országokban e kérdéstről megjelent tanulmányokból Winter meghatározását érezzük a legmegfelelőbbnek. Szerinte az orvosi szo-

ciológia tárgya annak kutatása, hogy az emberek csoportéletének különböző formái miként hatnak az egészségre és munkateljesítményre. Központi feladatának meghatározott társadalmi csoportok egészségügyi helyzetének pontos felmérését, orvosi és szociológiai szempontból való értékelését tekinti, s a következtetések alapján hatékony, gyakorlati intézkedések foganatosítását várja. A társadalmi helyzet alapos ismerete a megelőző irányzat kibontakozását kell hogy elősegítse; a társadalmi-gazdasági tényezők vizsgálatából kiindulva a korszerű orvostudomány szellemében kell megállapítani és minél tudományosabban meghatározni a munkafolyamatot, messzemenően ésszerűsíteni az egészségvédelmet mint társadalmi intézményt. Winter orvosok és szociológusok bevonásával, a két tudomány módszereinek együttes alkalmazásával látja csak megoldhatónak a kutatások kibontakoztatását. Felfogásában a makroszociológiai tényezők mellett főleg a csoportélet és a különböző szubkulturák felé fordul a figyelem: hogyan hatnak ezek az egészségre és a betegségekre.

Munkamódszerek megállapítása

Még az orvosi szociológia tárgykörének meghatározásánál is nehezebb kérdés munkamódszereinek megállapítása, orvosok és társadalomkutatók között a tényleges együttműködés valóra váltása. Ami a munkamódszereket illeti, a vélemények itt is eltérőek. Vannak, akik a szociográfiai vizsgálatot és ankétot, mások a járványtani módszert, a szociálantropológia, a szociálpszichológia eljárásait ajánlják. A legtöbb híve eddig a járványtani módszernek van. Ez az eljárás a szociális tényezők szerepét orvosi oldalról vizsgálja. Igyekszik egy adott betegség vagy tünet gyakoriságát szociológiai szempontok szerint kiválasztott társadalmi csoportokban megállapítani. Az adatok hitelességének ellenőrzésére kontrollcsoportokat alkalmaz. A vizsgálatok egyrészt orvosi oldalról azt igyekeznek megállapítani, milyen gyakori egy-egy betegség, egy-egy tünet adott társadalmi csoportoknál, másrészt — a szociológia szempontjából — megpróbálják eldönteni, hogy egy bizonyos társadalmi csoporthoz való tartozás mennyire feltételezi az adott betegség gyakoriságát.

A járványtani módszernek azonban számos buktatója van. A nehézségek már akkor jelentkeznek, amikor a kórképek besorolásának egységes szempontját akarjuk megállapítani. Az eltérő kórismék nemcsak a vizsgáló orvosok felkészültségének különbségéből adódnak. A betegségek — főleg a szociális összefüggéseket jelzők — sokszor nem eléggé körülhatároltak. Vannak hosszú ideig tünetmentesen fejlődő betegségek, mások súlyosságát pedig objektív módszerrel nehéz megállapítani. Nemegyszer az orvos csak a beteg panaszából tájékozódhat, azokat pedig lényegesen befolyásolja a türeklépesség, a műveltség. Egyazon egyénnél egyidejűleg több kórfolyamat is jelen lehet, ez a tény a besoroláskor nehézségeket okoz. A szűrővizsgálatok és a kórházi adatok eredményei sok esetben eltérőek, hiszen az egyik beteget például kórfolyamata kezdő szakaszában, a másikat pedig a már kialakult betegség idején látják. Messze vagyunk még attól, amit az orvosi szociológia egyik nyugatnémet híve, Pflanz joggal követel, hogy világviszonylatban egységes, tudományos orvosi kórismék alapján soroljuk be a betegségeket. Az első, döntő lépés mégis megtörtént. Az Egészségügyi Világszervezet egységes kódrendszert ajánlott a betegségek besorolására. Ezt nálunk is bevezették.

Az orvosi tényanyag szociológiai fogalmakba és kategóriákba való beillesztése még nagyobb nehézségekkel jár. Társadalmi csoport, szubkultúra, érték, szokás, norma — olyan szociológiai fogalmak, melyeknek marxista meghatározása késik. A társadalmi rétegek megjelölésére az angolszász szerzők az úgynevezett brit cenzus ötös felosztását használják, más orvos-szociológusok a maguk kidolgozta felosztást. Ezek jelentős része azonban tapasztalati jellegű. Elegendő megenlítenünk, hogy a Pflanz használta beosztásban a legfelső társadalmi csoporthoz az akadémikusok, magasrangú tisztviselők és tisztek tartoznának, a második csoporthoz kereskedők, földbirtokosok, művezetők, középjövedelmű hivatalnokok.

Úgy véljük, e besoroláshoz nem szükséges magyarázat. Elég csak annyit megjegyezni, hogy a „földbirtokos“ meghatározás egyaránt vonatkozik a nagybirtokosra és a parasztra... A felmérésekben alkalmazott szociológiai szempontok néha nem mentesek a politikai elfogultságtól. Szembetűnő példa erre Pflanz különben igen tanulságos munkája. Több mint 10 000 nyugat-németországi lakos orvos-szociológiai vizsgálatának eredményeit közli. Külön csoportban tárgyalja a neurózisokat és abban is külön csoportot alkotnak a „keleti tartományokból kitelepítettek“ hasonló idegmegbetegedései. Háttérbe szorul a besoroláskor az olyan szociológiai tényezők szerepe, mint a munkafolyamat automatizálása, a futószalag-munka monoton jellege.

Mit mutatnak a vizsgálatok?

Az orvos-szociológiai vizsgálatok a kora gyermekkortól a nyugdíjas korhatáron is túlmenően, minden életszakaszra kiterjednek — az egyik orvos-szociológus szellemes megjegyzése szerint — a „még nem szocializált egyéntől“ a „már nem szocializált egyén“ koráig. A társadalmi behatások közül az első és legközvetlenebb a családé. Az anya gyenge tápláltsága koraszülést okozhat, fertőző betegségeit, krónikus ártalmait olykor leszármazottjai sýnylik meg.

A szoptatási idő nemegyszer társadalmilag feltételezett. Falusi környezetben a szükségesnél hosszabb, városiban — különösen dolgozó nők esetében — az elválasztás túl korai. Mindkét tényező káros hatást gyakorolhat a gyermek fejlődésére. Angolszász szerzők (Susser és Watson) figyelmeztetnek, hogy az „ipari társadalom“-ban már nem találkozunk durva táplálkozási hibákkal, de a városi lakosság egyes rétegeinél bizonyos anyagcsere zavart okozhat a D vitamin túladagolása.

A családi légkör — a szülők veszekedése, civódása — az Egyesült Államokban végzett vizsgálatok szerint gyakran a gyermekek neuróziséhez vezet. Viszont ugyanezek a felmérések kimutatják, hogy a szülők elválása vagy egyikük halála aránylag kevésbé befolyásolja a gyermek lelki fejlődését.

Az orvos-szociológiai kutatások új adatokkal gazdagították az úgynevezett vegetatív megbetegedésekre vonatkozó ismereteinket. A nervista iskola, valamint a pszichoszomatikus irányzat kutatásaiból eddig is tudtuk, hogy a gyomorfekély, a bélhurut, az ekcéma, a Basedow-kór létrejöttében idegrendszeri tényezők (feszültség, túlterhelés) fontos szerepet játszanak. Az újabb kutatások ezen túlmenően bizonyították, hogy mind a gyomor-bélfekélyes vérzéseket, mind az átfürödásokat a legtöbb esetben erős izgalom, stress-helyzet előzte meg.

A koronaér-megbetegedés létrejöttében a testmozgás hiánya, az észszerűtlen táplálkozás, a dohányzás mellett ugyancsak az idegi-emocionális tényezők szerepe bizonyult döntőnek. Az orvos-szociológiai kutatások jelzik a megbetegedés gyakoriságának növekedését dolgozó nőknél, s azt is kimutatják, hogy a miocardium infarctus előzményeiben is legtöbbször idegi túlterhelés, stressz-állapot szerepel.

Figyelemre méltó adatokat hoztak felszínre a vizsgálatok az üzemi neurózisokról. A megbetegedések száma világszerte emelkedik, átlagban az üzemi munkásság 3—5%-át érinti, de vannak olyan foglalkozási ágak, ahol ez az arányszám sokkal magasabb. Bálint és Murányi Magyarországon végzett vizsgálatai különösen tanulságosak. Bizonyítják, hogy a betegség kialakulását nem egymagában a monoton munka okozza, fontos szerepe van ebben az egyén idegi reaktivitásának is. Ezért pályaválasztáskor sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani az alkalmassági vizsgálatokra. Sok olyan munkahely van, ahol nagy az idegi megterhelés, és mégsem végeznek alkalmassági vizsgálatokat. A neurózis szülője számos esetben a munkahelyen kialakuló zavart interperszonális kapcsolatot, a faluról bekerült munkás beilleszkedésének nehézségei, a felelősségtől való félelem, a képességeket meghaladó feladat.

Az átlagos életkor növekedésével a nyugdíjas kor orvos-szociológiai kutatásainak különös a jelentősége. Al. Ciucă és Maria Sanda, a bukaresti geriátriai intézet kutatóinak nagyszámú vizsgálatából tudjuk, hogy a nyugdíjazás korhatára és a munkaképesség elvesztése nem mindig esik egybe. Például az első öt évben a nyugdíjasoknak csak 5,4%-a vesztette el munkaképességét. A munkától való megválás sajátos lelki választ szül: a társadalmi fölöslegesség érzését. Ez gyakran a családtól vagy a társadalmi környezettől való elszigetelődéshez vezet, súlyos neurózisok szülője lehet. Nagy irodalma van az ideg- és elmebetegségekkel, az orvos és beteg viszonyával foglalkozó kutatásoknak is.

Világviszonylatban is fiatal tudományág az orvosi szociológia. Nálunk most születik. Akár a szociálmedicina résztudománya, akár önálló szakterület lesz, az orvos azt várja kibontakozásától, hogy a társadalomkutatók és orvosok együttműködése gazdagítsa ismereteinket a betegségek társadalmi meghatározottságáról, az egészségügy társadalmi hatékonyságáról, s ezzel segítse elő a gyakorlati munka javítását is. Hogy a szociológia mit vár az együttműködéstől, azt a társadalomtudomány szakemberének kell elmondania.

Spielmann József—Balássy Péter

Közegészség és demográfia

A társadalom fejlődése és a közegészségügy alakulása az orvostudományban szükségessé tette a profilaxis, vagyis a betegség-megelőzés, a megelőző védekezés egyre szélesebb körű gyakorlását. A szocialista államokban az egészségvédelemnek ez az elve állampolitika.

Korunk orvosa immár nemcsak a beteg gyógyásza, hanem egyre inkább az egészséges emberé, a közösségé. Ma már magát az *egészség* fogalmát sem a betegség hiányaként értelmezik: korunkban az egészség fogalmába — az Egészségügyi Világszervezet meghatározása szerint — beletartozik azoknak a körülményeknek a megteremtése is, amelyek lehetővé teszik az ember kedvező fizikai, pszichikai és társadalmi fejlődését. Az egészség megőrzését és gondozását biztosító feltételek létrehozása gazdasági-társadalmi, művelődési és egészségügyi intézkedések sorát követeli meg. Ezek az intézkedések különben a profilaxis fogalmába is beletartoznak, hiszen szó sem lehet egészségvédelemről, ha a természeti és társadalmi környezet önmagában véve nem egészséges.

Az embernek mint maximálisan bonyolult fejlettséget elért biológiai szervezetnek azok a kapcsolatai, melyek révén alkalmazkodik környezetéhez, többoldalúak bármely szervezet külső viszonylatainál.

A legkülönbözőbb — élelmezési, éghajlati, időjárás, geofizikai és biológiai — környezeti tényezők állandóan és együttesen, szorosan összefonódva hatnak az élő anyagra, beleértve az emberi szervezetet is. Az ember esetében azonban a fizikai, vegyi és élettani tényezők nemcsak egymással egybefonódva, hanem a társadalmiakkal együtt hatnak. Ezek különben az ember környezetének leglényegesebb elemei. Az ember egyben biológiai és társadalmi entitás, tehát a környezethez való alkalmazkodásának is két szorosan összetartozó vonatkozása van. Az élettani és társadalmi alkalmazkodás között szoros, de ugyanakkor rendkívül bonyolult is a kapcsolat.

A társadalmi és biológiai tényezők viszonya a közösség egészségügyi helyzetének és a népesség alakulásának változatos képét teremti meg, amit elsősorban a lakosság struktúrájára és alakulására vonatkozó demográfiai mutatószámok fejeznek ki. Ezek közül a fontosabbak: *születési arányszám* (a születettek száma 1000 lakoshoz viszonyítva), *általános halandóság* (az 1000 lakoshoz viszonyított halálozások száma), *gyermekhalandóság* (az első életévben bekövetkező elhalálozások száma száz éves születéshez viszonyítva), *természetes népszaporulat* (az éves születések és halálozások száma közötti különbség évente, 1000 lakoshoz viszonyítva), *a lakosság átlagéletkora* (átlagosan hány évet él meg a lakosság, feltételezve, hogy az életkor szerinti halandóság ugyanaz marad, mint abban az évben vagy években, amikor a számításokat végezték).

Hazánkban a népesség alakulásának és az egészségügyi helyzet fejlődésének adatai a következők (*Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1968.* és az Egészségügyi Minisztérium adatai alapján):

Év	Lakosság ezerben	Születések	1000 lakosra			Gyermekhalandóság 1000 éves születettre
			Általános halandóság	Természetes szaporulat		
1938	15 601	29,5	19,1	10,4	17,9	
1948	15 893	23,9	15,6	8,3	14,2	
1958	18 056	21,6	8,7	12,9	6,9	
1962	18 813	15,7	8,3	7,4	5,5	
1966	19 103	14,3	8,2	6,1	4,6	
1967	19 287	27,4	9,3	18,1	4,6	

A születési arányszám az elmúlt mintegy harminc évben folyamatosan csökkent; e csökkenés különösen feltűnővé vált az 1957—1958-as évektől kezdve, a terhességmegszakításra vonatkozó korlátozások megszüntetésének természetes következményeként. A terhességmegszakítások száma különben 1965-ben 1 115 000-re emelkedett. Ilyen körülmények között az élveszületések száma 1966-ban már csak 273 000 volt, azaz 14,3 ezrelék. Ezzel Románia az *utolsó helyre szorult Európában* az élveszületések számaránya tekintetében.

Az általános halandósággal kapcsolatban megjegyezzük, hogy Romániában alig e század derekától csökkent jelentősebb mértékben, holott Európa legtöbb országában a múlt század második felétől, egyes államokban pedig már a múlt század első felétől csökkenő irányzatot mutatott. 1948-tól kezdve a halandóság gyors ütemben csökken a társadalmi-gazdasági és művelődési-egészségügyi helyzet javulása nyomán, s rövid idő alatt európai viszonylatban a legmagasabb szintekről a legalacsonyabbakra zuhan.

A mai egészségügyi körülmények között az elhalálozások fő okai (sorrendben): a szív- és érrendszeri megbetegedések, a légúti megbetegedések, a rosszindulatú daganatok (rák), tehát az idősebb életkorokra jellemző megbetegedések. Sok betegséget, mely régebben elsősorban a fiatalabb korosztályokból szedte áldozatait, mint a malária, a diftéria, a gyermekbénulás, a tetanusz, a visszatérő láz, a kiütétes tífusz, a hastífusz, a veszettség, kiirtottak vagy pedig a minimálisra csökkentették az esetek számát.

A gyermekhalandóság az általános halandósághoz hasonlóan alakult. 1938-ban még minden száz élveszületettből közel 18 gyermek halt meg egy éves kora előtt. A XIX. század elejétől nem öltött ilyen méreteket a gyermekhalandóság például Norvégiában, Hollandiában, Dániában, Svédországban és más országokban. Az egy év alatti gyermekek elhalálozásának száma nálunk csak 1948 után kezdett rohamosan zuhanni, és húsz év alatt lényegében egyharmadára esett.

A gyermekhalandóság ilyen arányú csökkenése a társadalmi és gazdasági életkörülmények javulása mellett az egészségügyi tevékenységnek is tulajdonítható. Elég felhívni rá a figyelmet, hogy a hivatalos adatok szerint 1938-ban mindössze 10 047 gyermek, vagyis az összes romániai élveszületettek 2,2 százaléka született egészségügyi intézményekben, egészségügyi személyzet felügyelete mellett. S ami még megdöbbentőbb, a 10 047 gyermekből is mindössze 271 falun, a többi városban. Ez is magyarázza az oly magas gyermekhalandóságot a múltban: vagyis a rendkívüli anyagi nehézségek és az alacsony művelődési-egészségügyi színvonal. Mindennek része volt abban, hogy a várandós anyák orvosi-egészségügyi segédlet nélkül szüljék meg gyermekeiket.

Ezzel szemben 1967-ben 461 473 gyermek, vagyis az élveszületettek 87,4 százaléka született egészségügyi intézményekben, mégpedig 294 141 falun, és 167 332 pedig városban.

A természetes népszaporulat — mely egyike a lakosság helyzetét és fejlődési távlatait meghatározó legfontosabb tényezőknek — pozitív értelemben befolyásolható a születési arányszám növelésével és a halandóság csökkenésével.

Hazánkban a természetes népszaporulat, miután egy ideig viszonylag kedvező határok között mozgott, 1957—1958-tól kezdve egyre csökkent, s 1966-ban elérte a 6,1 ezreléket. A természetes népszaporulat mutatószáma jóval alacsonyabbá vált, mint más európai országokban, például Spanyolországban 12,3, Jugoszláviában 12,2, Portugáliában 11,4, Hollandiában 11,1, Lengyelországban 9,4, Olaszországban 9,4 ezrelék volt.

Ezzel egyidejűleg megbomlott a lakosság életkorok szerinti összetételének egyensúlya. 1966-ban az ország lakosságának 21 százalékát tették ki a 14 év alatti gyermekek, 62 százalékát a felnőttek (15 és 59 év között) és 13 százalékát az öregek (a 60 éven felüliek). Ez az életkorok szerinti megoszlás statisztikusan nézve egészségesnek tekinthető. Ha egy ország lakosságának egynegyede gyermek, ez a termelőerők megfelelő utánpótlását biztosítja, a 15 százalék alatti idős lakosság eltartása pedig nem jelent különösebb terhet a társadalomnak. Ha azonban hosszabb időre visszatekintve elemezzük a lakosság életkori csoportok szerinti összetételét, fel kell figyelniünk rá, hogy a század elejétől csaknem felére csökkent a gyermekek arányszáma (1899-ben a lakosság 40 százalékát tette ki), az öregek arányszáma pedig több mint kétszeresére növekedett (1899-ben a lakoságnak mindössze 5 százaléka tartozott ebbe az életkori csoportba).

Ha pedig távlatilag vizsgáljuk a lakosság életkori csoportok szerinti összetételét, feltételezve, hogy a születési arányszám az 1966-os csökkent szinten marad, 2000-re a gyermekek száma a lakoságnak még a 20 százalékát sem tenné ki, az öregeké pedig 20 százalék fölé emelkedne, ami viszont már egy előregedett lakosság összetétele.

A születési arányszám növelése végett a párt és az állam intézkedései gátat vetettek ugyan e folyamatnak, de emellett még egész sereg probléma vár megnyugtató, körültekintő megoldásra. Az például, hogy 1967-ben és 1968-ban sokkal több gyermek született, mint annakelőtte, megköveteli a gyermekek számára létesített egészségügyi és népjóléti intézmények, valamint az oktatási intézetek befogadóképességének növelését.

A halandóság és a születési arányszám dinamikája, különösképpen az általános és gyermekhalandóság csökkenése, kedvezően tükröződik a lakosság átlagéletkorának növekedésében.

A második világháború előtt, 1932-ben, 42 év volt a lakosság átlagéletkora hazánkban, annyi tehát, amennyi körülbelül 100 évvel azelőtt Norvégiában, Dániában és Svédországban (1932 körül Svédországban 63 év volt a férfiak, és 65 év a nők, Norvégiában és Dániában pedig 62 év a férfiak és 63 év a nők átlagéletkora). Igaz viszont, hogy ugyanakkor Indiában például az általános nyomor következményeképpen alig 26 évet ért el az átlagéletkor.

*

Az egészségvédelem és -gondozás a modern társadalmi fejlődésben olyan új problémákhoz kapcsolódik, mint a halandóságra és a magas életkorra vonatkozó demográfiai mutatószámok profiljának megváltozása, a népes helységek, a városiasodás, az iparosítás rohamos fejlődésére vonatkozó új egészségügyi követelmények, a közösségek alkalmazkodása az új élet- és munkakörülményekhez. Hasonlóképpen felmerül a radioaktivitás növekedésének lehetősége a radioaktív anyagok széles körű használata nyomán, a környezet megfertőződése rovar- és gyomirtószerekkel, műtrágya- és detergens-maradékokkal, az iparban újonnan felhasznált anyag maradványaival. Mindez együtt a jelenségeknek és körülményeknek olyan komplexuma, mely hatással lehet a lakosság egészségi állapotára, és nincs kizárva az a lehetőség, hogy befolyásolja a jövő nemzedékek egészségét is. Ezért mindennek megfelelő visszhangra kell találnia a megelőző orvostudomány gyakorlatában.

A megelőzéssel kapcsolatos pártútmutatás szelleme szerint az orvos nem szakadhat el azoktól az erőfeszítésektől, amelyeknek célja kedvező életszínvonalat és munkakörülményeket teremteni a lakosság számára, hiszen ez nélkülözhetetlen feltétele az egészségvédelemnek.

Az orvos, bármennyire fejlett eszközökkel rendelkeznek is a betegségek korai felismeréséhez és kezeléséhez, nem fejthet ki eredményes megelőző tevékenységet, ha a környezetben fennmarad a megbetegedés lehetősége.

Hazánkban az orvostudomány nemcsak az ember és a közösség élettani, fiziológiai és kórtani problémáival foglalkozik, hanem egyre inkább elmélyed a lakosság társadalmi fejlődésének problémakörében, ami lehetővé teszi a profilaxis széles körű gyakorlását.

A szocialista társadalom építésének és kiteljesítésének szakaszában, a tudományos-műszaki forradalom korában az orvostudomány egyre inkább közvetlen termelőerővé válik. A közegészségvédelemben betöltött szerepénél fogva mindinkább fontos gazdasági lényező, mely az egészség megőrzésével kedvezően befolyásolja a termelés, valamint a munka termelékenységének alakulását, s így nagyban elősegíti, hogy a szocialista társadalom biztosítsa minden tagja számára a jólétet és a sokoldalú fejlődést.

STRAUS HUGÓ

Korszerű szülészet

Országunk lakossága természetes szaporulatának, valamint születési arányának biztosítása lényeges mértékben függ a szülészeti tevékenységet kifejtő egészségügyi dolgozók (szülészorvosok, szülész-asszisztensnők, bábák) szakmai felkészültségétől, odaadásától, valamint országunk szülészeti hálózatának (poliklinikai szakrendelések, kórházi osztályok, falusi szülőotthonok) kiépítésétől. Hazánkban jelenleg 1360 szülész-szakorvos és 9111 szülész-asszisztensnő, illetve baba működik.

A szülészet az orvostudomány legősibb ága; kezdetét az emberiség bölcsőjénél kell keresnünk. A szülészeti tevékenység eszményi célja, hogy művelői minden megfogamzott terhesség kihordását lehetővé tegyék, és minden szülést úgy vezessenek és irányítsanak, hogy a szüléssel kapcsolatosan egyetlen anya se veszítse életét, s ugyanakkor minden magzat élve jöjjön a világra. Ha ez megvalósítható volna, a szülészet méltán megérdemelné, hogy a franciák nyomán művészetnek (*l'art de l'accouchement*) neveztessek. Egy vonatkozásban a szülészorvosi tevékenység merőben különbözik a többi orvosi szakmától: egyszerre két életért küzd és vállal felelősséget. A valóságban az említett cél szinte utópisztikus, mert a világon mindenütt a terhességek jelentős száma ismert és ismeretlen okok folytán megszakad, s a szülés következtében anyák veszítik életüket, és magzatok halnak el.

Demográfiai vonatkozások

A szülészeti tevékenység demográfiai vonalon azt jelenti, hogy küzd a természetes szaporulatot kedvezőtlen, negatív irányban befolyásoló tényezők: 1. a meddőség, 2. a terhesség időelőtti megszakadása (vetélés, koraszülés), 3. szüléssel kapcsolatos anyai és magzati elhalálozás ellen. A kérdés sokrétű természeténél fogva a szülészetnek néhány, a nem szakembert is érdeklő demográfiai vonatkozását ohajtom ismertetni.

A *meddő házasság* (a nő kétévi házaselet után sem esik teherbe) demográfiai jelentősége abból adódik, hogy a házasságok 10—15%-ában az asszony nem szül gyermeket. A nőorvos, aki a gyermektelenség okait kutatja a nő és a férfi (!) szervezetében, majd eredményes kezelést alkalmaz, a legnemesebb orvosi feladatot teljesíti s a népszaporodás fellendítéséhez járul hozzá.

A *terhesség időelőtti megszakadása* vetélés vagy koraszülés révén jelentős embervesztéssel jár.

A *vetélés* (abortusz), vagyis a terhesség megszakadása az első hat hónapon belül, akár önmagától megy végbe, akár orvos végzi engedély alapján, vagy bűnös személy hajtja azt végre, nemcsak az egyént károsíthatja, hanem az utódok megszületésének is gátát vet.

Jelentékeny demográfiai veszteséget okoz a *koraszülés*, vagyis a terhesség megszakadása a VII—VIII. hónapban. A koraszülések gyakorisága világszerte emelkedést mutat. Hazánkban a terhességek 10—15%-a végződik koraszüléssel. A 2500 grammnál kisebb testsúllyal világra jött koraszülöttek 50%-a halva születik, az élveszületettek 80%-a a szülést követő 7 napon, egyharmada egy éven belül elhal.

De a koraszülés nemcsak az újszülött-halálozás szintjét rontja, hanem ugyanakkor népgazdasági vonatkozásban tetemes költségekkel is jár a koraszülöttek korszerű ápolása. Továbbá jelentős az a munkából vagy a családi környezetből való kiesés, ami a koraszülő anyák intézeti ápolásából következik. Nehézséget okoz a koraszülő anyáknak sokszor hetekig való intézeti elhelyezése az amúgy is túlszűfolt szülészeti osztályokon.

A koraszülöttek utóvizsgálatával foglalkozó közleményekből kiderül, hogy a koraszülöttek között sokszor több a fejlődési rendellenesség, idegrendszeri és szellemi fejlődésben való visszamaradottság. E tény nem jogosít fel bennünket arra, hogy a koraszülöttekért tett erőfeszítéseinket kilátástalannak minősítsük. Mind az orvostika, mind a törvényes rendelkezések szellemében a koraszülöttek életgyengesége, kiszolgáltatottsága, a maradandó károsodások veszélye még odaadóbb tördésre és gondozásra kell hogy buzdítson bennünket.

Ezért a koraszülöttség elleni küzdelem (a koraszülés okainak kutatása és kiiktatása, a koraszülések korszerű vezetése, a koraszülöttgondozás tökéletesítése, koraszülött-osztályok létesítése) a modern szülészet egyik legidőszerűbb problémája és a gyermekhalandóság csökkentésének is döntő fontosságú követelménye.

A szülészeti tevékenység végső célja: lehetővé tenni, hogy a szülő nő egészséges újszülöttet hozzon a világra saját egészségének károsodása nélkül. Sajnálatos és szomorú tény, hogy a szüléssel kapcsolatosan az anya életét veszítheti, aminél nincsen tragikusabb esemény a család életében. De az anyai halálozás társadalmi jelentőségű is, hiszen a népesség szaporodását fenntartó személy elvesztéséről van szó.

Az *anyai halálozás* a múltban világszerte magas arányszámot mutatott, de a szülésvezetési eljárások tökéletesedésével gyakorisága mindinkább csökkent. Beszédes számok idézhetők a baseli szülészeti klinika adataiból, ahol 1869 és 1902 között az anyai halálozás 9 ezreléket tett ki, de 1938 és 1943 között már 1,8 ezrelékre, majd 1954—1957-ben 0,2 ezrelékre csökkent. Az ENSZ kiadásában megjelent *Demographic Yearbook* adatai szerint a szüléssel kapcsolatos anyai halálozás Európában 1958-ban 0,5 ezrelék (Svédország) és 2,9 ezrelék (Portugália) között ingadozott.

Mindenesetre az anyai halálozás fokmérője egy ország szülészeti ellátása színvonalának. Az anyai halálozás okait elkerülhető és elkerülhetetlen okokra szokás osztani. Ezelőtt 30 évvel a szüléssel kapcsolatos anyai halálokok közül a leggyakoribb volt a gyermekágyi láz, ezt követte az elvérzés, majd a terhességi toxikózis.

Az antibiotikumok bevezetése a gyógyászatban (1940) megváltoztatta a sorrendet: csökkent a gyermekágyi láz miatt elhalt anyák száma, és első helyre került a terhességi toxikózis. Jelentős haladás észlelhető az elvérzés okozta halálozás leküzdésében a vértömlesztés megszervezésével, ami hazánkban mintaszerűnek mondható. Egészségügyi repülőszolgálatunk a legrövidebb időn belül eljuttatja az életmentő vért oda, ahol arra szükség van.

Az anyai halálózást nemcsak a kizárólagosan orvosi vagy szülészeti intézkedések (a terhesgondozás kiépítése, a szülések kórházakban való lebonyolítása, a terhességi és fizetési szabadság meghosszabbítása), hanem számos nem orvosi természetű tényező is befolyásolja. Ilyenek: a lakosság életszínvonala, foglalkozási és munkaviszonyok, szabad idő és pihenés, közlekedési és szállítási viszonyok, a terhesgondozási és kórházi hálózat kiépítése, szociális körülmények, időjárás és évszak. Jellemző az a tény, hogy Svédországban és Svájcban, Európa e két legmagasabb életszínvonalú országában az anyai halálozás a legalacsonyabb.

Hazánkban az anyavédelem tökéletesítésének és a szülészeti hálózat fokozatos fejlesztésének tulajdonítható, hogy az 1938-ban 4,6 ezreléket kitevő anyai halálozás 1968-ban 0,9 ezrelékre csökkent, vagyis jelenleg ötször kevesebb anya hal meg a szüléssel kapcsolatosan, mint 30 évvel ezelőtt.

De a szülés során nemcsak az anya, hanem a magzat is károsodhat, sőt el is halhat. Ily módon kárba vész a 9 hónapon át hordott terhesség és a fájdalmas szülés minden megviselése. A *magzati halál* bekövetkezhet a méhen belül még a szülés megindulása előtt (halvaszületés), a szülés alatt vagy után. A szülés körüli magzati halálozás (perinatalis mortalitás) az Egészségügyi Világszervezet megjelölése szerint a terhesség 28. hete és a szülés után 7 napon belül elhalt magzatok arányszámát jelenti. Bár e szám csak 2–3%-ot tesz ki, demográfiai szempontból jelentékeny emberanyagvesztéséget okoz.

Megelőző és gyógyító szemlélet

A modern szülészet a népességszaporulat kedvező alakulásához egyrészt a megelőző (preventív), másrészt a gyógyító (kuratív) szemlélet bevezetésével és a gyakorlatban való alkalmazásával járul hozzá.

A *megelőző szülészet* feladata jó előre olyan gondozásba venni a leendő anyákat, hogy azok ne kerüljenek életveszélybe a szaporodással kapcsolatban. A szülészeti megelőzés már a gyermekkorban (pregravid védelem) elkezdődik. Ennek során a serdülő leány életmódját, táplálkozását, testi és lelki felépítését úgy irányítjuk, hogy belőle anyaságra alkalmas egyén fejlődjék.

Még hatékonyabban érvényesül a megelőzés szerepe a szülést megelőző (antenatalis) időszakban, az úgynevezett *terhesvédelem* keretében. Ez azt jelenti, hogy minden nőt már a teherbeesés után az első 3 hónapban megvizsgálunk, és terhessége idején rendszeres ellenőrzés alatt tartunk. Ily módon lehetőség adódik mindazoknak a betegségeknek (szív-, vese-, tüdőbaj), rendellenességeknek felfedezésére és kezelésére, amelyek egyrészt veszélyeztetik az anya egészségét vagy a terhesség kihordását, másrészt a szülés folyamán az anya vagy a magzat, esetleg mindkettő életét fenyegető szövödményeket okozhatnak. A gyakorlat bebizonyította, hogy a terhesek rendszeres ellenőrzése óta kevesebb asszony pusztul el terhességi és szülési rendellenességek következtében. Egy 1961-ből származó német statisztikai adat szerint 20 000 szülés kapcsán elhalt 30 anya közül tíznek életét a megfelelő terhesgondozással, tíznek pedig helyes szülésvezetéssel meg lehetett volna menteni, 10 esetben viszont az anya halála elkerülhetetlen volt.

A terhesgondozás jelentősége a magzati veszteségek csökkentésében is megmutatkozik. A perinatalis magzati mortalitás kétszer nagyobb azoknak az asszonyoknak az esetében, akik nem részesültek szakorvosi ellenőrzésben terhességük folyamán.

Nem kis jelentőségű a védelemnek az a része, amely a terhességi tanácsadás során a terhes nő élet- és munkakörülményeit tanulmányozza, és főleg a táplálkozására vonatkozó fontos útmutatásokkal látja el. Számos esetben látjuk, hogy a helytelen táplálkozás elősegítette terhességi toxikózis életveszélyes tünetei — terhességi vizenyő, vesebaj, magas vérnyomás — megfelelő étrendi szabályokkal (só- és zsírszegény, mérsékelt fehérjetartalmú, szénhidrát-dús, vitaminban gazdag táplálkozás) megelőzhető.

A terhességvédelem fontos feladata a leendő szülő nők osztályozása és kiválogatása abból a szempontból, hogy kik várhatják be a szülés megindulását lakásukon, és kiket kell 2—3 héttel megelőzőleg beutalni a kórház szülészeti osztályára, hogy az előrelátható szövődményeket meg lehessen előzni.

A gyógyító szülészeti demográfiai jelentősége abban foglalható össze, hogy művelői mind tökéletesebb módszereket keresnek és alkalmaznak, hogy a szülésen az anyákat épségben átsegítsék, és egészséges újszülöttek világrajövetelét biztosítsák, s így csökkentsék a szüléssel kapcsolatos anyai és magzati veszteséget.

A XX. században a gyógyító szülészeti anyai és magzati eredményeinek örvendetes javulásához a technika fejlődése is hozzájárult. A szülés végbemenetele során nemegyszer adódnak helyzetek, amikor órákon, sőt perceknek múlik az anya vagy a magzat élete. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a telefon, a gépkocsi és a repülőgép bevezetése az életmentő segélynyújtás megvalósításában milyen fontos szerepet tölt be.

Ha a szülés nem halad, a jelenkori szülészeti két műtéti beavatkozáshoz folyamodik: az egyik a fogóműtét, a másik a császármetszés.

Császármetszés és dilemma

A fogóműtét három és fél évszázad óta világszerte használatos a fejevégi fekvésben elhelyezkedett magzat kihúzására a szülőfájások erőtlensége esetén. Régebben gyakrabban alkalmazták, mint ma, midőn a szülés gyógyszeres irányításában jelentős haladás mutatkozik. Több évszázados hegemóniáját ingatta meg az 1954-ben bevezetett szívófogó, amely kíméletesebbnek bizonyul.

A jelenkorban a szülészeti anya- és magzatvédelmi számottevő eredményei a legidősebb és leggyakrabban végzett heroikus szülészeti műtétnek, a császármetszésnek köszönhetőek. E sebészeti beavatkozással sokkal több anyát és magzatot menthetünk meg, mint évtizedekkel ezelőtt. A szülésnek mintegy 3—5%-át császármetszéssel vezetik le.

A Numa Pompilius római király hozta törvény, a „lex regia“ szellemében, ha a terhes nő a szülés előtt vagy alatt meghal, testéből „ki kell metszeni a magzatot“. E törvényt később, midőn a római királyokat császárok váltották fel, lex regia helyett lex caesareának nevezték. Innen származik a császármetszés (sectio caesarea) elnevezés.

A szülészeti történeti fejlődése folyamán a szüléssel kapcsolatosan nemegyszer került ellentétbe az anya és a magzat érdeke, s a szülészeknek dönteniük kellett afelől, hogy az anya vagy a magzat életét mentse-e meg. Amikor VIII. Henrik angol királyt, harmadik feleségének elhúzódó szülése során orvosa felvilágosította, hogy választania kell az anya vagy a magzat élete között, a király így válaszolt:

„Mentsétek meg gyermekemet, mert más asszonyt könnyen fogok találni.“ Ezzel szemben Napóleon, felesége, Mária Lujza szülésekor, a szülést vezető Dubois-nak azt mondta: „Ne gondoljon másra, csak az anyára.“ De nem szükséges koronások feleségeinek szüléseire hivatkozni, mert a keserves válaszút évszázadokon át, a XIX-ik század végéig világszerte felmerült. Ha ezen időszak előtt egy szülési szövődmény miatt végzett császármetszés meg is mentette a magzatot, a beavatkozás csaknem minden esetben az anya halálával járt. Bécsben 1877-ig nem sikerült császármetszés után asszonyt életben tartani. Magyarországon első ízben 1890-ben maradt életben gyermekével együtt egy császármetszéssel szült anya. Vagyis volt egy idő, amikor a császármetszés csaknem mindig az anya életének feláldozását jelentette a magzat érdekében. Máskor, ha a szülés elakadt, az anya érdekében feláldozták a magzatot és az anya méhéből úgynevezett daraboló műtéttel távolították el.

A császármetszés gyógyulási eredményeinek megjavításához döntő módon járult hozzá a műtéttel kapcsolatos fertőzés veszélyét csökkentő szülészeti (Semmelweis, 1847) és sebészeti (Lister 1867) csiramentesség (asepsis) bevezetése, valamint a méhseb elvarrására szolgáló eljárás kidolgozása (Kehrer, Sängner 1882). Ily módon a császármetszés mint a sebészeti gondolat fokozatos térhódítása századunk szülészeti forradalmi változást idézett elő. Hosszú időn át csupán szűk medence miatt folyamodtak e megoldáshoz. Ezzel szemben ma alig van szülési szövődmény akár az anya, akár a magzat esetében, amely miatt ne végeznének császármetszést. Természetesen e tekintetben is voltak túlkapasok, mint az a javaslat, hogy minden szülést császármetszés útján oldjunk meg (Max Hirsch, 1928). E szélsőséges álláspontot számos tekintélyes szakember a császármetszéssel kapcsolatos, az akkor még mindig magasnak tekinthető (5—7%-os) anyai halálozásra való tekintettel utasította vissza.

Mivel a múltban a császármetszés veszélyességét elsősorban a fertőzés idézte elő, az antibiotikumok bevezetése érthető módon a szülészeti is meghozta a kedvező fordulatot és a műtéttel kapcsolatos fertőzőes szövődmények (hashártyagyulladás, vérmérgezés) ellen hatva, a császármetszés anyai kockázatát a minimálisra csökkentette.

Korunkban a császármetszés kérdése szinte naponta felvetődik a szülő nő ágya mellett. Az anya és a magzat életéért felelős orvosnak döntenie kell, hogy élő anya és élő újszülött érdekében a szülést a természetes szülőutakon vagy császármetszéssel oldja meg. De nemegyszer maga a kimerült, elcsigázott vajúdo kéri orvosát, hogy végezzen nála császármetszést, mert nem képes tovább túrni a szülési fájdalmakat. A szülésorvos, bármennyire is együtt érez a vajúdoval, emberbaráti szempontok alapján nem tehet eleget a kérésnek, és a császármetszést csak akkor végezheti el, ha jól meghatározott feltételek mellett az anya vagy a magzat életét csak e műtéti beavatkozással mentheti meg. Mivel adott esetben a császármetszés az anya és a magzat szempontjából jobb eredménnyel bíztat és jár, mint a hüvelyi szülés, a műtéti beavatkozás a népszaporodás biztosításának nagy jelentőségű eszköze. Nem hallgatható el azonban, hogy ma sem veszélytelen beavatkozás, s ezért végzése pontos javallatok alapján történik (szűkmedence, útban tapadó lepény, esetén, a szülés gyors befejezésének szükségessége az anya vagy a magzat vagy mindkettő érdekében).

A császármetszés élő anyán, élő magzat világrahozataláért történik. Kivételesen a császármetszés haldokló vagy éppen elhalt nön is elvégezhető a magzatért.

mert az anya halálának bekövetkezte után, 5—10 percen belül a magzat élete még megmenthető.

A szülészeti tevékenység sok tapasztalatot, türelmet, odaadást igényel művelőtől. Munkásságuk fenséges élménye, az élet örök újjászületésében való cselekvő részvétel: semmi mással össze nem hasonlítható.

BORBÁTH ANDOR

Orvosi pszichológia és etika

Az 1968—1969-es tanévben az Oktatásügyi Minisztérium fakultatív tantárgyként bevezette az orvosi pszichológia és etika tanítását mindhárom orvosi kar (általános orvosi, gyermekgyógyászati és fogászati) IV. évfolyamán. Évtizedek óta hiányolt tantárgy volt ez az orvosképzésben, amit az is bizonyít, hogy bár látogatási kötelezettség nélküliek az előadások, mégis igen nagy az érdeklődés a hallgatók körében, és csaknem teljes létszámmal vesznek részt szinte minden előadáson. A tantárgy féléves, és heti két órában adják elő. Előre megszabott tanmenetet egyelőre nem adott ki a minisztérium, ezzel mintegy az előadókra bízta a tananyag összeállítását. Ez bizonyos előnyt biztosított számukra, mert legjobb belátásuk szerint készíthették el a tantervet, de nehézséget is jelentett az anyag összeállítása, mert az előadóknak nem volt megfelelő tapasztalatuk, s hiányoztak az idevágó szakkönyvek. A hazánkban megjelent pszichológiai munkák nagy segítséget jelentettek ugyan, az orvosi pszichológia sajátos anyagát azonban egészében nem tárgyalják.

A marosvásárhelyi elmeklinikán Csíky Kálmán professzor kezdeményezésére a gyermekpszichiátria keretében évek óta előadtunk egy szűkre szabott, a gyakorló gyermekgyógyász számára nélkülözhetetlen gyermekorvosi lélektan. Már az így szerzett tapasztalatok alapján is láttuk, hogy az orvosi lélektan feltétlenül szükséges az orvosképzésben, és erre vonatkozóan javaslatainkat eljuttattuk a minisztériumba.

Nélkülöztük és nélkülözzük még ma is a jó szakkönyveket. Bár az orvosi pszichológiát a világ számos egyetemén tanítják, mégis kevés a használható, főként az orvosi szempontoknak (elsősorban a gyakorló orvos szempontjainak) megfelelő szakmunka. A mi anyagunk összeállításában a hazánkban megjelent pszichológiai munkákon kívül a külföldi irodalom alábbi művei voltak nagy segítségünkre: Oulés: *La psychologie médicale*; Kretschmer: *Medizinische Psychologie*; Böszörményi—Moussong—Kovács: *Orvosi pszichológia*; Hárdi: *Apoláslélektan*; Gegesi Kiss: *A klinikai pszichológia alapjairól*.

Az anyag újdonsága miatt és a kellő módszertani tapasztalat hiányában természetesen sok nehézséggel kellett az előadóknak megbirkózniuk, de a „menet közben” szerzett újabb ismeretek és tapasztalatok egyre javították munkánkat, és hisszük, hogy a következő félév anyagának előadása már gördülékenyebb, összefüggőbb és átfogóbb, a gyakorló orvos szem-

pontjainak még megfelelőbb lesz. E nehézségekkel kapcsolatosan azonnal felvetődik a kérdés, miért nem bízzak az anyag előadását megfelelő pszichológus szakemberre. A válasz erre természetesen adódik. Azért nem, mert igaz ugyan, hogy a pszichológus jártasabb a lélektan problémakörében, de a sajátos orvosi lélektani szempontokat mégiscsak az orvos ismeri jobban, és éppen az ő feladata alkalmazni a lélektan nyújtotta lehetőségeket az orvosi gyakorlatban.

Amiről az orvos nem feledkezhet meg

Az anyag összeállításakor azt a célt tűztük magunk elé, hogy olyan lélektant adjunk elő, amelynek alapja és felhasználási területe is a mindennapos orvosi gyakorlat. Meg kell tanítanunk a leendő orvosokat arra, hogy nemcsak a betegséget, hanem a beteg embert kell gyógyítaniuk, és hogy erről a sarkalatos tételről soha, semmilyen körülmények között ne feledkezzenek meg. Meg akarjuk tanítani őket arra, amit minden tantárgy keretében hallanak, de talán éppen az anyag zsúfoltsága miatt nem eléggé hangsúlyozottan, hogy az orvos legfőbb kötelessége nem csupán a betegség gyógyítása, hanem mindennemű emberi szenvedés és fájdalom megszüntetése, de legalábbis enyhítése.

És talán itt tesz szert a legnagyobb jelentőségre az orvosi pszichológia és az orvosi etika, mert hasonlóan más tudományokhoz, az orvostudomány is egyre inkább szakosodik szervek, szervrendszerek, élettani vagy kórélettani folyamatok szerint, s e nagy specializálódásban egyre élesebb megvilágításba kerül a betegség, mindinkább elmosódik a „beteg ember“ körvonala. Ma már nem azt tanítjuk, hogy az ember testből és lélekből áll, de az orvos nem feledkezhet meg arról, hogy „lélekből“ is áll, még ha ezt a lelket nem is isten lehelte bele. Ez tehát a cél, amit elérni akarunk, s ennek eszköze az orvosi lélektan.

De mi is az orvosi lélektan? A pszichológia egyik ága. Tehát egy rész-tudomány, amely az ember lelki működéseit orvosbiológiai alapokra helyezi, s az ember és társadalom viszonylatában értelmezi. Mivel pedig a lelki jelenségek az agyvelő működésén alapszanak, így természetesen egyik feltételét éppen a pszichés jelenségek idegéletteni alapjai alkotják. Eredményeit és módszereit felhasználjuk az orvosi gyakorlatban, ezért alkalmazott lélektan is. Igen laza megfogalmazásban a beteg ember lelki jelenségeivel foglalkozó tudománynak nevezhetnők. A valóságban keretei messze túlterjednek a beteg ember lelki jelenségeinek tanulmányozásán. Az orvosi lélektan szoros kapcsolatban áll a pszichológia több ágával, így a társadalom-, fejlődés-, nevelés- és gyermeklélektannal. Szoros kapcsolatban áll az orvostudomány minden ágával, ezen keresztül a biológiai tudományokkal és még messzebbmenően a természettudományokkal is.

Mint tudomány nem régi keletű. A tudományos lélektan fejlődése hozzá létre a XIX. század közepén. Az első orvosi pszichológiát Lotze jelenteti meg Berlinben 1852-ben, majd 1874-ben Wundt kísérli meg — sikerrel — élettani alapok felől megközelíteni a lelki jelenségeket. Természetesen e tudományág keretein belül is jelentek meg idealista és metafizikus jellegű irányzatok, amelyeknek ma is vannak képviselői. Tudományos továbbfejlődése a természettudományok fejlődésének függvénye volt, kapcsolata a filozófiával pedig a legrégebb, úgyszólván a filozófia ke-

letkezésével egyidejű. Ismeretes, hogy az általános lélektan a bölcselétről szakadt le, és vált önálló tudománnyá.

Ahhoz, hogy a lélektan szolgáltassa adatokat, alkalmazási lehetőségeket a leendő orvosok a mindennapok orvosi gyakorlatában felhasználják, elsősorban az egészséges ember lelki működéseit és a leírásukhoz szükséges terminológiát kell megismerniük: a megismerési folyamatok, az érzelmi megnyilvánulások és az úgynevezett effektoros működések keretében. Ezzel egyúttal a tárgy tanulmányozásához szükséges „szakszótárt” is a hallgatók kezébe adtuk, ami azért fontos, mert a lélektanban használatos szakkifejezések jó részét más klinikumok keretében nem is hallhatják. A lelki folyamatok ismertetésekor igyekeztünk azok fejlődéstörténetére is visszapillantani, az ép lelki működéseket példákkal megvilágítani, és ahol mód volt rá, a kórossal szembeállítani (az elmeklinika beteganyaga lehetőséget adott rá), hogy az ép és kóros között a határvonalat minél élesebben lehessen megvonni.

Minthogy az orvosi lélektanban a személyiség lélektanának van a legnagyobb jelentősége, ezért már az oktatás kezdetén ennek alapjait igyekeztünk lerakni, majd külön fejezetekben az ép és kóros személyiség fejlődését, szerkezetét és dinamikáját dolgoztuk fel részletesen. Erre azért volt szükség, mert az emberi személyiség az a rendkívül változatos és egészében csaknem beláthatatlan terület, ahol számtalan lehetőség kínálkozik a gyakorló orvosnak arra, hogy orvosi lélektani ismereteit alkalmazhassa. Az emberi személyiség az a szintetikus fogalom, amely felöleli az emberi szervezet összes sajátosságát, mind a pszichikumot, mind a szomatikumot, az aktív, cselekvő ember egészét születésétől haláláig (Nyíró). E személyiség kialakulása főleg két tényezőtől függ: az örökletes adottságoktól és a környezeti behatásoktól, és az utóbbiak mellett az előbbieket jelentősége eltörpül. Döntő szerepe tehát a külvilágnak, a társadalomnak van az emberi személyiség kialakításában. Az a terület ez, ahol a legtágabb lehetőség kínálkozik az orvosi lélektan alkalmazására. Ebben a keretben ismerik meg leendő orvosaink az ösztönök lényegét, változásait, átalakulásait, kóros megnyilvánulásait, a temperamentum-típusokat, a jellemet és kóros torzulásait, az intelligencia fogalmát és vizsgálmódszereit, valamint az élményfeldolgozás ép és kóros megnyilatkozásait.

Egyik legfontosabb fejezete az orvosi lélektannak a pszichoterápia. Az orvosi lélektan adta tudományos ismeretek alkalmazásának módszertana, a lelki gyógy módok alkalmazásának fejezete. Az orvosi lélektan minden problémakörének megtárgyalásakor azonnal meg kell mutatnunk a jövő orvosainak, hogy újabb ismereteiket hogyan hasznosíthatják a gyakorlatban, és milyen eredményeket várhatnak tőlük. Egyik fő célként jelöltük meg a beteg ember személyiségének megismerését. Ennek révén kaphat az orvos magyarázatot a beteg ember sok, esetleg szokatlan vagy éppen kóros lelki megnyilvánulására, csak ennek ismeretében férkőzhet közel lelki konfliktusaihoz, csak így kerülhet úgynevezett „jó affektív viszonyba” (lelki, érzelmi kapcsolatba) a beteggel, és csak így választhatja meg és alkalmazhatja a legmegfelelőbb gyógykezelést. Ez az a terület, ahol az orvos valóban emberi viszonylatba kerül betegével, ahol már nemcsak „orvos”, az emberi test sok sejtelmes titkának ismerője, aki a szó szoros értelmében a hasába vagy az agyvelejébe nézhet embertársának, hanem annál valamivel kevesebb és mindjárt több is. Segíteni akaró ember,

akinek mindent el lehet mondani, aki előtt már nincs szégyen, hiszen ő is ember — aki meghallgatja, meg is érti és segíti legjobb tudása szerint azt, aki rászorul.

És az igazi orvos itt kezdődik. Ilyen orvos kialakításában kell jelentős szerepet játszania az orvosi lélektan tanításának. Mert a beteg „ember“ megismerésének, megértésének, a beteg emberrel való bánnitudásnak a képessége felér az orvos egész szakmai felkészültségével. Enélkül lehet kiváló szakmai felkészültségű, de igazi orvos, igazi ember sohasem. Nem a szakmai csökkentértékűségekre gondolok tehát, hanem a lelki felkészületlenségre. Arra, ha a türelmetlen beteggel ő is türelmetlen, ha a szenvedéssel szemben érzéketlen („nem fáj ez magának, csak úgy érzi“), ha a sebész a beteg emberből csak a mütéti területet látja, a belgyógyász csak a beteg szervet, az elmeorvos csak az izgága „nyugtalan elmebajost“ („bolondot“) és így tovább. Sajnos, a beteg ember iránti magatartásnak, bánásmódnak nem lehet iskolapéldáját leírni vagy bemutatni, de lehet tanítani. Ezt a célt szolgálja az orvosi lélektan is, ezt kell megtanulnia a leendő orvosnak, attól a pillanattól kezdve, amikor először kerül betegágy mellé. Emiatt vetődött fel a gondolat: nem volna-e jobb még korábbi évfolyamokon megkezdeni az orvosi lélektan tanítását? Nem volna-e jobb, ha mire betegágy mellé kerül az orvostanhallgató, már legyenek ismeretei az orvosi lélektan területéről? Ennek eldöntése még tapasztalatokat igényel, még a jövőre vár, de mi a magunk részéről ezt az álláspontot képviseljük újabb belföldi orvosoktatási tantervekkel egybehangzóan.

A pszichoterápia megtárgyalásakor természetesen az összes hasznosítható módszereket megismeri a hallgató, de a fő hangsúlyt az általános pszichoterápiás irányelvekre helyeztük, és nem tanítottuk olyan eljárások technikáját, amelyek a szakorvos feladatkörébe tartoznak, vagy éppen séggel csak intézetekben végezhetőek, mint például a hipnózis.

Mínt hogy nem lehet az orvosi lélektan eredményeit, felhasználási módjait szabályokba foglalni, a beteg lelki megnyilvánulásainak, személyiség-típusainak ismertetésével a leendő orvos személyiségét is formáljuk, hozzásegítjük saját személyiségének megismeréséhez. Megláttatjuk vele, mi az, amit még meg kell szereznie, meg kell tanulnia, ki kell alakítania önmagában, hogy valóban igazi orvos válhassék belőle: a magas szintű műveltséget, nemes érzelmi beállítottságot, mélységes humanizmust, hivatásteretetet, áldozatkészséget és kemény önfegyelmet.

Ezen az úton haladva már átlépünk az orvosi etika területére, amely írott és íratlan szabályaival szintén tantárgyunk részét alkotja. A deontológia az orvos személyiségét szorosan ahhoz a környezethez kapcsolja, amelyben mint orvos él és tevékenykedik. Meghatározza viszonyulását környezetéhez és önmagához. Megszabja viszonyát a beteg emberhez, munkatársaihoz, a társadalomhoz. Nem szándékom e fejezet tárgyalásába is belebocsátkozni, az orvosi etika írott szabályai ugyanis nyomtatásban is megjelentek az Ander Zoltán professzor összeállította *Orvosi deontológia-tervezet*ben, íratlan szabályait pedig az orvosi lélektanban bőségesen megtárgyaljuk.

Bár nekünk, előadóknak is új még e tantárgy, hiszem, hogy bevezetése — még fakultatív formában is — nagymértékben hozzájárul hazai orvosképzésünk színvonalának emeléséhez.

Szűcs Kálmán

A második mér földkő a Bolyai-kutatásban

Benkő Samu könyve a „másik Bolyai“-ról

Az első mér földkő Paul Stäckel könyve volt. E példás század eleji monográfia lényegében Bolyai Farkas és Bolyai János (matematikai vonatkozású) életrajzát tárta az olvasó elé. Stäckel munkája mér földkő volt, azaz befejező műve, szintézise egy — ezt a könyvet megelőző — hosszabb kutatási folyamatnak. Benkő Samu könyve a második mér földkő: ezzel ismét lezárul a kutatás egy korszaka. A második korszaka, amelynek célpontjában ezúttal a „másik Bolyai“, a nem matematikus Bolyai János állott.

Boldogok azok az emberek, akiknek nincsen életrajzuk. Mert nekik nincsen történetük. Boldog az a tudós, akinek életrajza tudományos működésének leírására szorítkozik. Ennek sincsen élete, csak műve. Bolyai János azok közé az elég ritka jelenségek közé tartozik, akiknek nemcsak tudományos alkotásuk, hanem életük, és így nemcsak művük, hanem életrajzuk, élettörténetük is van. Nem is mondható, hogy a boldogok sorába tartozott volna.

Hogy azonnal egy értékítélettel kezdjük, nem lehet állítani, hogy Bolyai személyes élettörténete ugyanolyan jelentőségű volna az emberiség számára, mint műve. De életpályája mégis rendkívül figyelemre méltó többféle szempontból. Mindenekelőtt az általános tudománytörténet szempontjából. Igaz, hogy a mű független a mű keletkezéstörténetétől. Egy kész munka esetében senkit sem érdekel többé, hogy a mű szerzője tehetséges volt-e vagy tehetségtelen, boldog-e vagy boldogtalan, szerencsés-e vagy szerencsétlen. Nem érdekli az sem, hogy műve hosszú és kimerítő munka eredménye volt-e vagy egy szerencsés és könnyed rátalálás. Érzelmi forrásokból táplálkozó ítéletek egy idő után kétségessé válnak a történelem ítélőszéke előtt. A tudománytörténet azonban nem elégszik meg azzal, hogy a tudományos művek értékborzéje legyen. Itt a tudomány mint társadalmi-emberi jelenség, maga a tudományt termelő ember kerül vizsgálat alá. És éppen ezért nemcsak a tudományt termelő, hanem a tudományt el nem fogadó, azt esetleg visszautasító ember is. A tudománytörténet nemcsak az eredmények, hanem a hiba iránt is érdeklődik. A jelentős hiba története éppolyan fontos és érdekes, mint a maradandó műé. Az igazság befogadásának és elterjedésének a kérdése ugyancsak központi fontosságú. És ismét rendkívül fontos annak vizsgálata is, miért jelennek meg bizonyos döntő, korszakalkotó felfedezések ekkor vagy akkor, itt és nem ott. Ez utóbbi kérdés hivatott tisztázni a tudományos kutatás számára kedvező és kedvezőtlen légkör bonyolult szövevényét, ez hivatott fényt deríteni a tudomány befogadására és széles körben való elterjedésének emberi feltételeire.

És ebből a szempontból Bolyai János élete rendkívül érdekes a tudománytörténet számára. Mondhatnám, hogy egy vegytiszta, szinte laboratóriumi jellegű példa hasonló kérdések tárgyalására. Éppen azért, mert élete a tudománytörténet szempontjából súlyos problémákat vet fel. Problémát vet fel, mivel eleve világos, hogy nem szorul bizonyításra Bolyai János művének történelmi jelentősége és értéke, nem szorul bizonyításra eszméinek merőben, mondhatnám forradalmian új és megújító szelleme; de nem szorul bizonyításra az sem, hogy ez a mű az akkori tudományos élet központjaitól távol látott napvilágot, anélkül, hogy szerzőjének ezzel a világgal számottevő kapcsolata lett volna.

Ilyen körülmények között nyíltan el kell ismernünk tehát, mint a történelem egy empirikus tényét, hogy egy forradalmian új elmélet egyrészt a tudományos világ egy teljesen félreeső zugában jött létre, másrészt, hogy ennek az új igazságnak nem sikerült utat törnie magának, sőt, hogy annak felfedezője sem részesült még a legkisebb elismerésben sem.

Vajon a véletlen pusztá játékaának tulajdonítható mindez?

Természetesen a tudomány történetében lehetetlen nem szerepet jutatni a véletlennek. De ebben az esetben nem lehetett szó pusztá véletlenről sem. Bolyai esetében a mű el nem ismerése és el nem fogadása egész világos módon a szellem történetének jellegzetes vonását vetíti elénk: ellene objektív, szinte a természeti erők jellegével ható tényezők dolgoztak, és éppen ezért is tekinthető élete drámának vagy tragédiának, mert az ő személyes, szubjektív életében a Sors szerepét éppen ezek a számára hozzáférhetetlen, emberfeletti erők játszották. Maga a tudás és az igazság történelmi sorsa szállt itt alá egy emberi testbe és egy emberi életbe, és azok, akik mellette vagy ellene voltak s közömbösséget tanúsítottak vele szemben, mind csupán maga a történelem által reájuk kiosztott szerepet játszottak el, függetlenül attól, hogy tudatában voltak-e ennek vagy sem. Az egymás ellen harcoló nagy történelmi erők jelennek itt meg Gauss, Bolyai Farkas, Bolyai János, Lobacsevszkij, személyében.

És itt már el is érkezünk a Bolyaiak életének egyik sokat vitatott problémájához: ki milyen magatartást tanúsított vele szemben. Ez vonatkozik főleg Gaussra, de nemcsak őreá, hanem János főhercegre is, marosvásárhelyi és erdélyi barátaira is.

Főleg Gauss magatartása volt eddig az érdeklődés és a vita középpontjában, és teljes joggal. Két egymással ellentétes álláspont nyilvánult meg ebben a kérdésben: történelmi sorrendben az első mindig mentette Gausst, amiért nem adott semmilyen támogatást Bolyainak; erre aztán következik a reakció: támadni Gausst azért, mert nem úgy cselekedett, ahogy kellett volna. Ezek a támadások gyakran egészen a személyeskedésig mentek, és szemére vetették, hogy kispolgár, majd lovag és udvari tanácsos volt. Benkő Samu könyve az első mű, amely mérföldkövet jelent e tekintetben is, mert első kiegyensúlyozott értékelése Gauss magatartásának. Első ízben történik, hogy ezt a viszonyt nem a kicsinyesség, irigység, emberi gyarlóság, kispolgári gyávaság, féltékenység koordinátáinak segítségével, nem ezekhez viszonyítva kísérel meg értékelni egy szerző, hanem a kor társadalmi és történelmi irányvonala és hangulata szempontjából. Gauss itt jelenik meg első ízben mint egy objektív társadalmi tényező egyéni hordozója Bolyaival szemben. A történész nem illetheti szemrehányással az objektív történelmi erőket, mint

ahogy a geológus sem tehet szemrehányást a földrengésnek. Természetesen azt lehetne mondani: de miért vállalta magára Gauss is ezeknek a fékező erőknek a szerepét, miért nem lépett azonnal sorompóba a fiatal lángész oldalán? A történelem szempontjából azonban éppen ezért tartom drámáinak a helyzetet: nevezetesen, hogy ezek a fékező erők éppen ama személy révén hatnak, aki maga is felfedezte a nem-euklideszi geometriát, aki az egyetlen volt, aki Bolyait meg tudta érteni és az egyetlen, aki látta igazi értékeit, és értékelte is.

De nemcsak a drámaiság esztétikuma ez, ami a történész számára ebben a konfliktusban tanulságos. Osztrogradszkij akadémikus például nem volt közömbös Lobacsevszkij iránt, hanem személyesen és mások közvetítésével igen élesen, valóban méltatlanul és minősíthetetlen jelzőkkel támadta. De Osztrogradszkij mentségére szolgál, hogy nem volt szakembere a dolognak, és nem volt képes megérteni Lobacsevszkijt. Gauss viszonyára Bolyaival szemben ennek az ellenkezője áll. A tudománytörténet szempontjából a Gauss—Bolyai-viszony éppen azért érdekes, mert ezeknek a társadalmi-történelmi erőknek az objektív jellegét és hatalmas erejét bizonyítja. Íme, Gauss, a nem-euklideszi geometria egyik felfedezője, egy olyan ember, aki mentes volt mindenféle anyagi érdektől, aki csak a tudománynak élt, aki mentes volt mindenféle apró féltékenységtől is, éppen egy ilyen ember volt az, aki félt segíteni Bolyain, mert érzékelte e sorsszerű erők hatalmasságát. És Gauss nemcsak Bolyain nem segített, hanem saját felfedezését sem tette közzé, mert félt megmérkőzni ezekkel az istenekkel, még akkor is, ha ő maga lenézte őket.

Igen fontos problémája ilyen körülmények között a tudománytörténetnek: hogyan törhet magának utat akkor az új igazság?

Bolyai életének és életművének története kitűnő laboratóriumi tárgy e kérdés vizsgálatára is. Mert az általános frázisok korszakán már túl vagyunk. Nem intézhetjük el ilyen kijelentésekkel, hogy „az igazság végül is diadalmaskodik“, vagy más hasonló szövegek emlegetésével. Kiválóak ezek arra, hogy valakit megvigasztaljunk velük, de nem alkalmasak arra, hogy objektív történelmi problémákat tisztázzunk.

Természetesen nincsen szándékomban e helyen erre a bonyolult kérdésre a választ megkísérelni. Egyáltalán nem tudom, hogy akár másutt is képes volnék kielégítően válaszolni rá. Benkő Samu könyvéből azonban fény derül arra is, hogy a kívülálló nem-szakértő gyakran sokkal élénkebben reagál az újra, és gyakran sokkal nagyobb megértést tanúsít iránta, mint a szakember. Sajnos, a laikus vélemények súlya nem mindig számottevő, és nagyon nagyszámú kívülállónak kell összeállnia ahhoz, hogy ezt az újat a tudomány világával elfogadtassa. És Bolyai esetében kétségtelen, hogy azok, akik esetleg jóindulattal viseltettek iránta, semmit sem tudtak tenni érdekében. De ismét fontosnak tartom leszögezni, hogy a tudomány az egész emberiség ügye, és ebbe a nem hivatásosak és nem szakértők is bele-beleszólhatnak, és az ő ítéletük gyakran sokkal egészségesebbnek bizonyulhat, mint a szakértőké. A történelem különös, de igazságos dialektikája nyilvánul meg ebben. A laikus gyakran éppen azért képes nagyobb megértést tanúsítani az új iránt, mert nem ért a részletekhez. Természetesen ez az, ami értékítéleteinek súlyát egyben csökkenti is, és beavatkozásának erejét gyengíti. A laikus éppen ezért könnyen adományozhatja bizalmát, esetleg lelkesedését mindenféle érték-

telen, bombasztikus fantazmagóriának. Ez gyakran megtörténik. De mint közvélemény ugyanakkor a szakértők megcsontosodott véleményével és konzervativizmusával szemben azt a másik erőt képviseli a történelemben, amely esetleg oltalmazhatja, sőt talán segítheti is az újat. Benkő Samu feldolgozza könyvében mindazt, amit az utóbbi időben a levéltárak más kutatói (Abafáy Gusztáv, Alexits György, Dávid Lajos, Jelitai József), tőle függetlenül, napvilágra hoztak. Így kerül könyvében feldolgozásra Sarlóska Ernő egyik lényeges közlése is, amelyből kiderül, hogy például éppen az, akiről ezt azeelőtt talán a legkevésbé lehetett volna feltételezni, János főherceg volt az, aki megértést tanúsított Bolyai felfedezése iránt, és az általa véleményezésre felkért szakértők voltak azok, akiknél a megértésnek még csak a nyoma sem lelhető fel. De nem lelhető fel ez a megértés Mentovich Ferencnél sem, aki pedig materialista filozófus volt, és egyben mint a matematika professzora, Bolyai Farkas utóda is a Marosvásárhelyi Kollégiumban. Kezében voltak Bolyai János kézíratai, de semmit sem tett velük vagy értük.

És itt érkezünk el Benkő Samu könyvének talán legjelentősebb teljesítményéhez. A Bolyai-féle kéziratok sorsához. Már a könyv bevezetőjéből megismerkedik az olvasó a kéziratok kálváriájával. Immár évtizedek óta köztudomású, hogy ott hevernek ezek az értékes kéziratok egymásra hányva, felleltározatlanul, rendezetlenül a Marosvásárhelyi Kollégium könyvtárában. Többen kutattak bennük, de rendezetlenségük miatt mindig csak kiragadott lapok kerülhettek napvilágra. Mindenféle feltételek hangzottak el, mindenféle gyanúsítások és vádak. Miért nem adták még ki ezeket a kéziratokat? Régebben talán azért nem, mert bennük a szerző mindenféle forradalmi jellegű társadalmi nézeteket fejtett ki, és talán félték ezek gyűjtogató jellegű tartalmától! Sok ösztönző szó hangzott el a kéziratok kiadása kérdésében, de gyakorlatilag nem történt semmi. Benkő Samu magára vállalta — anélkül, hogy erre valaki is ösztönözne volna, vagy hogy megbízást adott volna erre, anélkül, hogy ebben valaki is segítségére sietett volna —, hogy elsősorban rendezze ezeket a kéziratokat. Aki nem látta őket eredeti állapotukban, az el sem tudja képzelni, mit jelent egy ilyen rendezési munka. Több mint 10 000 kézirat-lapot kellett osztályozni tartalom és keletkezési idő szerint. Ez utóbbi persze gyakran csak a grafológia segítségével vagy pedig Bolyai személyes életkörülményei apró eseményeinek pontos ismerete alapján volt lehetséges.

Benkő Samu tudatában volt annak, hogy Bolyai János életének ki-egyensúlyozott — rapszodikusán csapongó, a kéziratcsomóból kiragadott lapok alapján történő *a fortiori* csonka és elhamarkodott véleménynyilvánításoktól mentes — megítélése csak az *egész kézirat tömeg szerves áttekintése* alapján válhat lehetségessé, csak úgy, ha az egyes lapokat az egészhez viszonyítva értékeljük. Hosszú évek kitartó, részletekbe menő, türelmes fáradozását igényelte ez a munka. És most íme ennek alapján jött létre az első teljes kép a „másik Bolyai“-ról, arról a Bolyairól, aki ott élt Marosvásárhelyen és Domáldon, és egy olyan tudomány kidolgozásával foglalkozott, ami meghozhatná az emberiségnek a boldog életet, a békességet és a békét, egyszóval még itt a földön az üdvösséget.

Benkő Samu munkássága kiderítette, hogy a Bolyai-kéziratok, abban a formában, ahogy azokat a szerző maga után hagyta, gyakorlatilag ki-

adhatatlanok teljes egészükben. Meg kell jegyezni, hogy ez nemcsak Bolyaival van így. Leibniz kéziratái mind a mai napig még kiadatlanok egészükben, valamint, hogy hazai vonatkozású dolgot említsek, Eminescu kéziratái is. Amire azonban föltétlenül szükség volt, és ami, ha nagyon nehéz munka is, de elvégezhető, az a kéziratok számbavétele és tartalmi felleltározása. Ezt az óriási munkát végezte el mindenekelőtt Benkő Samu úgy, hogy az általa készített regesta alapján ezentúl, mint egy térkép segítségével, a jövőbeli kutatók könnyen tájékozódhatnak az irdatlan irattömegben. Azonkívül fényképmásolatot is készítettett minden kéziratról, ezeket az Akadémia Matematikai Intézetének bukaresti könyvtárában őrzik. Az így, *secundum artem* előkészített kutatási anyag alapján aztán Benkő Samu megírhatta ezt az első kimerítő tanulmányt erről a „másik Bolyai“-ról, és így jutunk első ízben a teljes *Űdvtan* birtokába, összes hullámzó változataival egyetemben. Benkő Samu szereti hőstét és kutatásának tárgyát. Ez nagy veszély minden kutató számára; sajnos azonban, nem nagyon lehet kutatni valamit úgy, hogy ne szeressük, vagy hogy időközben meg ne szeressük a tárgyat. Nehéz azonban ilyen körülmények között megőrizni a tárgyilagosságot. Ezért is becsülöm annyira Benkő Samu munkáját: íme, itt van egy ilyen lángész, mint Bolyai János, akinek annyi méltatlan megaláztatásban és szenvedésben volt része, de az ő magatartása ezzel a minden rokonszenvet és elnézést megérdemlő hős iránt mégis tárgyilagosságot. Nem a félistent, nem a romantikus zsenit látja csak Bolyaiban, hanem az embert vetíti elének, a nagy tudós mesteri portréjának színeivel, ama portré színeivel, amelyet Bolyai még ifjúkorában egyik dühkitörésében megsemmisített. Következetlenségei, elmentmondásai mind felszínre kerülnek abban a higgadt és tárgyilagossan kimért stílusban, ami az egész könyvet jellemzi.

Azt mondják, hogy minden tudományos megismerés a tapasztalással kezdődik. Lehet, és nekem nincs szándékomban a tapasztalat szerepét alábecsülni. De tapasztalni az állatok és a tudományos munkára képtelen emberek is tudnak, és ezt a jogukat és képességüket tőlük senki el nem veheti. Az az érzésem azonban, hogy a tudomány mint specifikus emberi mű a szelektálással kezdődik, tehát értékítéletek sorozatával. Azzal, hogy mit érdemes tapasztalni és mit nem, illetve azzal, hogy mit nem érdemes tapasztalni, és mit érdemes nem tapasztalni. Az ember nem azért van jelen a tudomány művelésében, hogy tapasztal, hanem azért, hogy először kiválasztja azt, ami tapasztalásra érdemes. Ilyennek mutatja ez a könyv is Benkő Samu jelenlétét a Bolyai-kéziratok tapasztalati halmazában. Könyve teljes képet ad Bolyairól, a „másik Bolyai“-ról, nem azért, mert mindent közöl róla, ami utána fennmaradt, hanem azért, mert csak a jelentőset és a jellegzeteset közli. És ezért válik maga a könyv is jelentőssé. Ezért lesz az, hogy valamint a matematikus Bolyai tárgyalásában nem lehet lemondani Paul Stäckel monográfiájáról, ezentúl elfogadhatatlan lesz minden olyan munka, amely a „másik Bolyai“-t fogja kutatni Benkő Samu könyvére való hivatkozás nélkül. Az utána következő kutatók esetleg nem mindenben fognak egyetértési véleményeivel, értékeléseivel, és lehet, hogy igazuk lesz, lehet, hogy tévedni fognak. De ha javítani is akarnak majd valamit — mindig csak ezt a könyvet lesz szabad javítaniuk, mindig ez a könyv fog majd mint viszonyítási rendszer előttük lebegni.

ACS KÁROLY (Jugoszlávia)

Ballada
az építőről

*Tudom, amit itt kinn csináltam,
sose kész, de örökre megmarad:
egy éve sincs lakó a házban
s fakul a festék, hull a vakolat,
aztán nézhetjük a pucér falat,
míg össze nem dől egy óvatlan
percben, egy görbe pillantás alatt;
pedig nem ilyennek akartam.*

*A tervrajzon olyan hibátlan
rendben rajzottak szét a vonalak,
kezemre játszott széptan, számtan,
kedvem szerint idomult az anyag
a legkarcsúbb, a legszokatlanabb
alakzatokká. Gondolatban
mint kényes növényt növelte a nap —
esküszöm, ilyennek akartam!*

*S ott állt készen; már nem csodáltam,
csak néztem szigorún, mint magamat,
és keserű íz gyűlt a számban,
és kitértek a kegyetlen szavak:
te idétlen, hát megalkottalak!?
Azóta hallgatok zavartan,
mert a ház áll, s most már ilyen marad,
s nem tudom, milyennek akartam . . .*

AJÁNLÁS

*Kor, tekintsd munkám, s a föltúrt sarat,
csorba téglát nézd el miattam.
Művem úgy igazol, hogy megtagad:
olyan, amilyennek akartam.*

Modern ballada

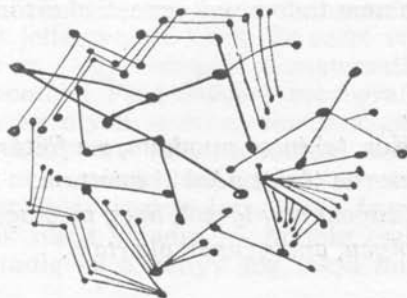
*Külépsz négy fal közül, ki kell,
mert még a szíved is penészes,
és vonz a mozgás, zaj, siker; —
az utca ellep lágy, fehéres
fényvel, s az arcod, ime, fényes,
és lendít röpké federekkel
villany-kocsi s hangod belévesz;
mégis: miért nem több az ember?*

*Aztán kiszállsz, ha szállni mer
szemed a zászlót bontó szélhez,
ma önzajával fölkever
a gyülő tömeg, s meg se kérdez,
úgy ránt magával. Furcsa fék ez:
egy gombnyomás, már lomha henger,
hegyet lepénnyé gyúrni képes;
mégis, miért nem több az ember?*

*S szemed már magától figyel,
és bár a szíved alig értesz,
a szívdát „éljen“ tépi fel,
s az agyadon mámor sörétez,
a szíved, mint az égbolt széles,
és friss vagy, akár ez a reggel, —
kezed karolni fürge gép lesz;
mégis: miért nem több az ember?*

AJÁNLÁS

*Világ, kezekben gyermekké lesz
e fura dal, nagy kerek szemekkel,
és unos-untig egyre kérdez:
mégis: miért nem több az ember?*

Stósz felvétel Fábryról

gyeltető az egész-Fábryban, az ismétlés egyértékűsége az eredendővel. Az állhatatosság itt egyáltalán nem személyi monotonía, hanem a helyzetek azonosságából adódó elkötelezettség. „Harminc év előtt... — írja legutolsó könyve, a *Stósz délelőttök* előszavában — az első világháború tanulságait vonultattam fel a második világháború elrettentésére. Harminc év múlva — az atomháború küszöbén — sem mondhatok mást. Semmi sem változott. Allok felváltatlanul ugyanazon a vártán egyazon ellenség — a katona, a szoldateszka, a háború — ellen.”

Fábry Zoltán az antifasizmus írójának vallja magát, s ebben az önmeghatározásban benne van az is, hogy sem a világháborúkat, sem a fenyegető atomháborút nem elemi katasztrófának, nem is egyesek vagy mindenki bűnének véli, hanem pontosan megállapítható, tehát támadható és leküzdhető társadalmi, politikai és ideológiai okok következményének ismeri fel. Humánuma így nem utópisztikus, nem entellektüel „szellemjáték“, hanem „keménykötésű militáns valóság“, vagyis konkrét állásfoglalás térben és időben, olyan erők oldalán, melyek a békét és emberséget kellő társadalmi, politikai és eszmei felkészültséggel vállalják és vívják. Fábry kommunista. Nem fogadjuk el a különben kitűnő pozsonyi Fábry-kommentátor, Turczel Lajos 1962-ben az *Emberek az embertelenségben* című Fábry-kötethez fűzött ama megjegyzését, hogy Fábrynak „a párttal való azonosulása ... bensőleg

Egy kerek élet-egész egyszeribe újranyílik, s következetesen megismétli magát felelőssége megnőtt tudatában.

Ha felidézziük az első Fábry Zoltán úttörő szerepét a kétháborúk közötti magyar gondolkodás alakításában, teljes pályáivra emlékezhetünk, s nem osztjuk az író szorongását, amikor 1964-ben megkérdezi: „...ki, mi lennének az irodalmi köztudatban, ha meghaltam volna, mint Gaál Gábor, és nem adhattam volna ki 1955 óta (ez halálának éve) azt a hat könyvet, melyek a figyelmet felém fordították?!“ Azóta hét újabb kötete jelent meg, s mégis — az 1937-es *Fegyver s vitéz ellen* és az 1955-ös *A gondolat igaza* közt eltelt tizenhét esztendő hallgatása ellenére — ez a második menet semmivel sem csökkenti az első maradandóságát. Sőt, az a különös, hogy a mai szakasz erejét is az első adja, ami azonban fordítva is érvényes: az újabb Fábry-mű kiemeli és felelősségteljesíti az első írói kibontakozást. Ez a megrendítő és felfigyeltető.

nem teljes ideológiai azonosulás“, mert — szerinte — a világnézetileg széles skálájú antifaszizmussal való összeforrottság az író felfogásában „több ... humanista ideát konzervált, hagyott vissza“. Az ilyen megkülönböztetés, sőt szembesítés ellenkezik az élő marxizmus—leninizmus szellemével. Kommunizmus és humánium egymástól elválaszthatatlan, s nem csökkenti, hanem emeli Fábry pártosságát, ha a humániumot nemcsak az új háborúra készülő, új háborúkat kiváltó monopoltökés imperialistákkal és nacionalista vagy nihilista ideológusaikkal szemben tartja fenn, hanem az emberség következetességét szükség szerint bírálólólag számonkéri a mi sorainkban is. Közvetlenül a második világháború után Fábry Zoltán csehszlovákiai őrhelyéről olyasmikéért állott ki, amiket éppen a pártosság erősödése oldott meg.

A vox humana Fábry kommunista gondolatrendszerében állandó erkölcsi éberrelét. Itt volna az ideje, hogy az emberség és erkölcsi magatartás összefüggését a marxí—lenini tanítással éppen egy ilyen kimagasló példa — a stószí bölcs harcok közírása — alapján tudatosítsuk. Ez talán nem tetszik annak, aki a szocializmus oldalán sem tudott eléggé megszabadulni a Fábry elátkozta „tekintetnélküliség és kizárólóagosság“ mérgétől, még kevésbé azoknak, akik a humanizmust nem konkrét történelmi felelősségében, a kizsákmányolás kapitalista alapformáinak megszüntetésében és a szocializmus megteremtésében vallják és vállalják. Mégis: a „stószí mérték“ kötelez. Amit Fábry már első termő életében, 1937-ben, Thomas Mann cselekvő erkölcsi humanizmusával kapcsolatban leszögezett, az éppenséggel őreá magára is áll, méghozzá mai, teljesebb pályáív-látásunkkal egyezően: „Humanizmust csak az példázhat, akinek magatartása mindig etikus volt. *Az etikai folytonosság a humanizmus eldöntő garanciája.*“ Stósz ezt az erkölcsi folytonosságot jelenti, beleértve mindenkor az önbírálat őszinteségét, saját hibáink beismerését és jóvátételét. Fábry Zoltán másod-életében visszatér ifjonti türelmetlenségeire is, belülről erősítve erkölcsi igazát.

Ismertető célú tanulmányunk (esztendők mulasztásait behozva) nem vállalkozhatik a Fábry-fogalomtár teljes bemutatására és elemzésére, de biztathat és bátoríthat arra, hogy tétován csapongó és kísérletező, elvont spekulációiból oly nehezen kibontakozó filozófiánk itt és most ragadja meg a gondolat Ady mondta, Fábry hirdette igazát.

*

Őnéletrajza nincs, de írásain, mint finom bőrön az erezet, átüt élete és emlékezése, jelene és múltja. Aki az alapélményt és a motivációkat — az egyéniség kialakulásának ismérveit — keresi, sokhelyt megtalálja: semmi sem tokosodott el, minden dobog. Ezért olyan lüktető, minden csapásra vérző, átél és nem kiélt fantáziájú, valóságbeli Fábry Zoltán narrációja: közírásának fordulatosan mindig maga adja meg az élet-fedezetet. „Végigéltem, végigcsináltam az első világháborút — írja egyik keserű vallomásában (József Attilát idézte a cím: *Nagyon fáj*) —: a tömeghalál, a gyilkosság élménye, undora és segélykiáltása ekkor rekedt belém kiirthatatlanul. Embert öltem. Robbant a gránát és oldalra dobott a légnymás; szaladtam rohanva, rohamozva a halálba és futottam az életért. Láttam foglyok gyilkolását...“ Galicia és Dél-Tirol poklából ér haza a gyermekarcú hadnagy, megrokkantan, s a régi családí házban, sziklák és fenyvesek közt, építi ki szellemi deckungját a militarizmus ellen. A békeharc edzi kommunistává: a fasizmusban, a hitlerizmusban kezdettől fogva a háborús kalandorság, a fenyegető katasztrófa embertelenségét látja és leplezi le.

A stószai remeteség azonban legenda. Fábry legújabb könyve élén „lényegesebb fogalomra“ váltja át, s a magányról beszél. Szinte divatszó ma, az elidegenedés sznobos társa, egzisztencialista feldobás, de a *Stószai előszó* másként értelmez: reálisan. Fábry számára a magány „a dialektikai feszültség játéktere, csatatere“, s ezzel az adottsággal élni tud. Így kapja meg Stószon, a légvonalban Rozsnyó és Kassa közt rejlő csöpp hegyi településen, azt a kiváltságos magányt, mely nem más, mint „az írói munka, az alkotás ideális előfeltétele, alaptétele: maga a koncentráció adottsága, kiváltoja. Nem korlát, de felfokozás.“ A stószai magány tartozéka a hétezer kötetes könyvtár, melyet csigaházként emel maga fölé a világot idevarázsoló írói érdeklődés: föld, kert eladásából lehet szaporítani, adott esetben be kell falazni, fejlesztéséért mindmáig küzdeni kell a forgalom korlátaival. Mégis: ott van, s benne mindazok a kijegyzetelt könyvek és folyóiratok, melyekből Fábry a régi Korunkon át döbrentett rá a készülő rémre... Nemcsak a polgári és szocialista humánus irodalma húzódik itt meg a gondosan leltározott polcokon, hanem az ellen-irodalom is, a fasiszta ideológiai és propagandaarzenál, melynek beható ismerete nélkül kihagyta a „dialektikai feszültség“ Stószon, mert ezt az irodalmat belülről kell ismerni, hogy az antifaszizmus soha ne felejtse és újra meg újra résen legyen.

„A felelős ember: a felelő ember“ — vallja Fábry Zoltán, s mert felelősen felel is mindenre, amit nem szabad felelőtlenül feleletlen hagyni, a stószai magány közügy lett. Különb: maga a község is. Lakói, a német eredetű mánták — régi hányászok és kőgyártók ivadéka — nemcsak a kuruc és 1848-as szabadságmozgalmaknak voltak részesei, hanem a hitleri veszedelemmel is szembeszálltak, az emigráns Heinrich Mann nekik köszöni meg a feljárnított polgárjogot, s nem akadt földi, aki Fábryt, a volt kommunista községi bírót, az Illavára hurcolt politikai foglyot, akár a reakció legbőszebb tombolásakor is elárulta volna. A hitlerizmusnak ellenálló németeket, a klerikális fasizmust visszautasító keresztényeket talál szülőhelyén az író, s a magányon át maga a provincia is szerepet kap gondolkodásában. Innen, a perifériáról, a magyar anyanyelv határáról, szlovák—német —magyar kulcs helyzetben, új felelősség, sőt hivatástudat születik: az emberség szolgálata, vétő a magyar ellenforradalomnak és revánsnak s minden nacionalizmusnak.

A stószai helytállás tér és idő konkrét koordinátái közt bontja ki a humánus mot, s ezzel nyit rá reálisan az egyetemesre. Érteni kell végre ezt a felfogást, a nihilbe hullás ellenszerét. „A költő — írja Fábry az 1963-as *Harmadvirágzás*-kötetben megjelent *Res poetica* vallomásában — a tér bármely pontján állva, elhatározó pólust jeleníthet: fix pontot, archimedesi pontot, mely — történelmileg bizonyíthatóan — világokat vethet ki sarkaiból. A költő világgal társalgó párbeszéde horizontot tágit önmagában és olvasójában. Falu, vidék, magány, kivetettség, szűkítettség, regionalizmus e viszonylatban nem kölcöcöt jelentenek, de a realitás talaját, ugródeszkát.“ Így lehet felfedezni Bartalis János Alsókosályát, amint „Erdély irodalmi térképén nagy hiteshellyé tágul“, így vallhatja Stósz, hogy „a kisbacioni sir: elkötelezettség“; a körök tovább gyűrűznek, már feltűnik „Goethe kis Weimarja“, francia „világirodalmi szálláshelyek“ következnek, és nem váratlan, hogy Stósz az afrikai Lambarénére is rezonál: Albert Schweitzer atomellenes szózatára. A stószai Fábry felemeli a „kisebbségi sors“-ot, a csehszlovákiai magyarság anyanyelvén és patriotizmusán át megfogadja a népek egymásra utaltságát, s szembefordul minden olyan egyensúlyhiánnyal, melyet bárki is másnak a kárára, s nem önmagában kíván kompenzálni. Itt a gyökere Fábry gondolatvilágában a munka, a család, a „házépítés“ örömeinek s annak az érzékeny-

ségnek is, mellyel a hitleri ideológia „katasztrófanihilizmusát“ és „életér“-hódító vágyálmaít a valóság elvesztéséből, az elidegenedésből származtatja.

Konkrét Fábry Zoltán idő-elmélete is. A reakciós megállással szemben időteljesítést hirdet. „Az embertelenség időszerűtlenségében idővel telített ember: az időszerűtlenség erkölcsi ellenszere“ — magyarázza az 1960-as *Palackposta* utószava (a tegnaphoz) és előszava (a holnaphoz). A változtató időszerűség nevében tiltakozik Fábry a háborús bűnök elévülése, a fasiszta vérengzések elfelejtése, a háborús emlékezet kihagyása ellen, s követeli a múlt reális ismeretét. Az 1966-os *Európa elrablása* bevezető szavaival: Németországban a reakció története „egy állandó elévülési folyamat. Feledési folyamatosság, mint az újrakezés azonosságát biztosító bázisa. Az elévülés itt az azonosság permanenciáját jelenti: a változatlanságot“.

A hontalanság ellen küzdő, Erdélyt kereső és a „romániaság“ konkrét tér-és időkategóriájában magát, lapját és irodalompolitikáját általános felelősségre betájoló, antifasiszta Gaál Gábor jut eszünkbe, aki termékeny kölcsönviszonyba került Fábry Zoltánnal mint a Korunk csehszlovákiai szerkesztőjével. Személyesen sohasem találkoztak, de a gondolkodás nagyszerű konkordanciái alakultak ki közöttük, s ezek feltárására munkásságuk gondos egybevetését kell napirendre tűznünk.

*

A régi Fábry-anyag mai mozgósítását és újraértékelését még mindig maga a szerző végzi a legjobban. Szerkesztők, irodalomtörténészek, öreg és fiatal íróársak inkább csak a különös cikkek írásbeliségét és gondolatiságát értelmezik, holott itt egy bonyolult politikum, tehát társadalmi jelenség tömörül szavakba, sűrűl kirobanásokra. Fábry Zoltán egy nemzeti kisebbség — a csehszlovákiai magyarság — önismeretét, autochton szellemiségének alakulását termelte és képviselte, s írásaival kapcsolatban hamarabb beszélhetnénk közügyről, eszméltörténetről, közfilozófiáról, mint szorosan vett irodalomról. Amikor a mai Fábry visszanez és magyaráz, az eredmény valóban ilyen komplex. „A faszizmus provokációi, kísértései, fenyegetései ellen egyszer már megálltuk helyünket és próbánkat. Kisebbségi irodalom voltunk, és mégis önmagunknál többet adhattunk és mondhattunk. A regionális adottság azonnal megszűnik, mihelyt megtalálja ugrópontját, világcsatlakozását. Mi a szocialista humanizmusban találtuk meg a punctum salienst, és így nem a véletlenül múlt, hogy miért épp az antifaszizmus lett a kiteljesedésünk“ — hirdeti a *Res poetica*.

Erről volt szó mindig is: Fábry erkölcsi harcáról mind a régi úrhatnamság maradványainak provincializmusa, mind az önfeladás és talajvesztés letargiája ellen, egy újult, reális magyar köztudatért, mely az ellenforradalomba süllyedt Horthy-Magyarország helyett is tovább viszi Ady Endre demokratizmusát, megtermékenyül az emigráció értékeitől, kölcsönviszonyba lép a szlovák és cseh haladó erővel, s világtámponot keres a munkásmozgalom forradalmi humanizmusában. Egy darab kevésbé ismert történelem, mely az antifaszizmus frontjára zárkózott fel legjobb erőivel. Mikor is kezdte Fábry a cikkezést? És milyen is volt ez a fellépés ízében, hatásában? „Emberirodalom“ — ez a Fábry használta jelszó már a húszas években válogatott, ítélt, taszított és gyűjtött, s ha ma nem egyszer korrigálja is múltját a régi harcos, a valóság mégis csak az marad, hogy az ő öngúnyal megbélyegzett „irodalmi törvényszék“-e segített hozzá minden valós erőt a kellő önvizsgálathoz és tisztuláshoz. „Kezdők voltunk mindenképpen és — átmenet nélkül — mesterekké, vezetőkké, hangadókká kellett válnunk...“ — mondja Fábry az 1964-es *Kúria, kvaterka, kultúra* élén, s hozzáteszi: „de portánkat

végül mégis csak a magunk elképzelése és az osztályharc törvényei szerint alkotuk meg...“

A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó Botka Ferenc szerkesztette irodalmi bibliográfiája Fábryt csak 1926-tól kezdve tartja nyilván, holott az ifjú író már 1923-ban európai irányt, humanizmust sürgetve idézi Adyt, és harcra szólít minden szűkkörűség és maradiság ellen. Egyelőre a haladó polgári sajtóban vonja meg a határvonalat: „*Adyn innen, Adyn túl*“, s ezzel eleve elkötelezi az utána jövőket is. Igaz, 1928-ban — akkor már mint a Korunk munkatársa — *Etnográfiai szocializmus* címen elveri a port az Adyból újraindult, de ideológiájukban és összeköttetésekben még le nem tisztult sarlósokon, de hiszen éppen ez az akkor már jogtalannak érzett bírálat serkentette a csehszlovákiai magyar fiatalok élesapatát fogalomtisztázásra, segítette tovább a dolgozó tömegek harcának vállalása, a szocializmus humánuma felé. 1931-től kezdve már kialakult az együttműködés, Az Út szerkesztésében már közösen éli át a válság kijeleződéseire válaszoló osztályharcos rohamot író és diákifjúság. Fábry felkarolja a sarlósok sociográfiáját és dokumentumírásait, sőt maga is — Ludwig Renn társaságában — terepre indul. Falujárásának eredménye az elkobozott — csak címevel és utolsó sorával, egyébként üres lapokon megjelent — *Az éhség legendája*, az egykorú Kárpátalja valóságghú 1932-es képe (végre olvasható az 1967-es *Hazánk, Európa* kötetben).

Az idei Ady-megemlékezések alkalmából tanulságos fellapozni Fábry Zoltán gazdag, minden könyvén végighúzódo Ady-vallomását. „Ady a büntudatos magyarságban emberséggel tisztult jövőtudat: a magyarság próbája és exponense a humánumban“ — írja utolsó Korunk-cikkében, 1939-ben. Adyból jut el Fábry is, a nyomába lépő új értelmiség is az antifaszizmus „korparancs“-áig (az 1934-es első Fábry-cikkgyűjtemény címe: *Korparancs*), s nemcsak elvi általánosságokban, hanem a hitleri háborús veszély, a nagynémet hódító fenyegetés konkrét visszautasításával. A szocialista humánnum úgy talált itt a béke emberségére, hogy kötőanyaguk történelmi: egy hagyományos kuruc-magyarság szláv- és románbarát, Kelet-Európa emancipációját féltő tudata, az a bizonyos „kisebbségi géniuszt“, melyről Győry Dezső, a Sarló költője szólott, s melyet itt Romániában Kacsó Sándor nevezett „kisebbségi humánnum“-nak. Ezen a ponton egyesül a Fábry-téma a Gaál-témával, s mindkettőjük mondandója a haladó csehszlovák és román írók nemzetféltő antifaszizmusával, feloldva a közös gyarmatosító veszélynek kitett népek öngyilkos antagonizmusait.

Genezisében és kiterjedésében szemléltük Fábry Zoltán antifaszizmusát, ezt a harcoss publicisztikát, mely mélyen behatolt a fasizmus barbár embertelenségébe, s idejében figyelmeztetett mindarra, ami be is következett. Ez az antifaszizmus nem volt hangulat és karikatúra, nem is kétségbeesett sikoly, hanem tudományos felmérése a veszedelemnek: szociológiája és pszichológiája. Demokrácia és humanizmus, pacifizmus és szocializmus, kisebbségi helytállás, patriotizmus és európai program oszthatatlanul, együtt „*Szellemi és erkölcsi fenomén, melynek csak mint szellemi és erkölcsi fölénynek van átütő ereje*“ — emeli ki egy 1938-ból mostanában újraközölt Fábry-cikk. Egy másik, ugyancsak az első bécsi diktátumot megelőző hetekből, így ad programot: „*mi nem akarunk a harci kocsihoz, a kalandor-végzethez, a német ámokfutáshoz láncolt kutyák lenni!*“ Az antifaszizma realizmus útján jut el Fábry a kassai üzenetig. Csehszlovákia haladó erőinek közös manifesztációján hangzik el — alig két hónappal a müncheni egyezmény előtt — dunavölgyi riadója: „*A csehszlovák demokrácia védelme — elsőrendű magyar érdek is!*“

A kimondott igazságot sohasem cáfolhatta meg a betörő balsors, a barbáriszizmus győzelme. Igaz, Fábry számára „légüres tér“ és börtöncella következik, ami-

kor azonban elhallgattatása a fasizmus elűzése után is folytatódik, Stósz dialektikus erőterében megszületik a legkövetkezetesebb eszmei emlékmű: memorandum a szlovenszkoí magyar vox humana teljes erkölcsi potenciáljából, cseh és szlovák értelmiségiek címére. Most jelent meg először teljes szövege *A vádolt megszólal* címmel, a Stósz *délelőttök* függelékeként. Husz igazságkövetelő imájából indulva hivatkozott a szerző a magyar nemzetiség tömegeinek antifasiszta szolidaritására, visszautasítva a kollektív felelősségrevonást Horthyék és Szálasiék büneiért.

Második menetében Fábry hangja egyáltalán nem az öregedő, aki kinnal és kéjjel a múltat idézi, inkább az őrhelyén felejtett strázsza harsány vészkiáltása. „Anyánk van veszélyben, a világ van veszélyben!... A helyzet a tegnapiánál veszélyesebb, pusztítóbb és kegyetlenebb. Az atomnihilizmus nem ismer felelősséget, és ezzel a költő szava, hangja, kiállása és felelőssége méreten túlrá duzzad” — üzeni fiatal költőknek a *Res poetica*, maga a szerző azonban nem elégszik már meg a próféta és agitátor szerepével. Új elemzésben száll perbe a neofasizmus fenyegetéseivel, a „kizárólagosság és tekintetnélküliség” új kalandokra rajtoló apokaliptikus lovasaival, s hogy harcának az imperialista készülődésekkel szemben kellőbb súlya legyen, a szocializmust kikezdő sematizmusokkal is keményen leszámol, nem utolsósorban saját írásait vizsgálva felül. A második menetet ez a kettős-egy kiállás duzzasztja a régi stósz méreten túlrá.

Az *Európa elrablása* minden ízében a hitlerizmus bukása óta újraeledő pán-germán militarista ideológia „perirat“-a. Ezt a könyvet megjelenésekor „Anti-Mein-kampf“-nak aposztrofáltuk a Korunkban, s nem voltunk egyedül abban a sürgetésben, hogy a munkának németül is meg kellene jelennie. Fábry, aki a hitlerizmus térhódításakor sorra kiállt a német kultúra máglyára küldött kincseiért, Werfel, Graf, Bredel és Becher, a három Mann, a két Zweig, Ossietzky, Brecht és Renn, a munkás-dokumentumírók műveiért (a Korunk hasábjain is ez volt legnagyobb missziója: a haladó német könyv szolgálata), a Goethe-hívő Fábry nemcsak emlékezni tud „irgalmatlanul”, hanem pontosan tájékozódik a Nyugat-Németországon ma felgyülemelő robbanóanyag, mai politikusok és publicisták új európai jogigénye, keleti aspirációja, östér-megfogalmazásai, gyarmatosító tervei felől is, be tudja mérni a német bellicizmus örökségének felújulását, a rejtett hadállásokat és kilövési pályákat. Mint már a hitleri katasztrófa előtt, most is rámutat a hírhedt Ostforschung, a bekebelező szándékú kelet-európai terepkutatás taktikai és stratégiai nyilaira, s mindehhez az elit-képződéshez egy megmaradt kispolgári nyáj-szervilizmus, a „hullaengedelmesség” jeleit párosítja, rámutatva az amerikai imperializmus számításaira a háttérben. Fábry nem politizál vulgáris értelemben, nem a hivatalosság frazeológiájával, diplomáciájával csatároz, hanem felkavarja a félhivatalos ideológiai hátmegettiséget, a formailag egyedi megnyilatkozásokat, a hitlerizmus különféle rehabilitációit és inkarnációit olyan véleménynyilvánításokban, melyek nem hagyhatók figyelmen kívül összefüggéseik és borzalmas következmény-lehetőségeik miatt, bárhol hangozzanak is el. Már 1934-ben *Barna veszedelem* cím alatt megírta (a Korunkban): „mindaz, amit egy demagóg fantázia kiagyal, egyik napról a másikra valósággá válhat”.

A tér és idő határozott kategóriái közt emberül gondolkodó, az egyén, a család, a nemzetiség és nemzet, az emberiség optimális fejlődésében, alkotó kohéziójában szocialista humánusát megvalósulni látó Fábry gyanakodva néz minden lelki bizonytalanságra, félelem-komplexusra, a közösség hitéből kieső, a népi és osztályerők közjavának tudományos irányíthatóságát kétségbevonó, nihilista megnyi-

talkozásokra. Ez magyarázza, hogy élesen szembeszáll az egzisztencialista értelmezéssel ott, ahol az a német mítosz világpusztító halálorgazmusát, a minden mindent kalandormentalitását támogatja. Elítéli Heidegger felfogását, mely a náciizmussal több ideológiai ponton is találkozott, s a második világháborút követően is világhatalmat és világpusztulást, kalandot és nihilizmust társít. Hadakozik Jaspers ellentmondásaival is: egyetért vele a német büntudat kivállásakor, de szemére hányja feledékenységét, mellyel saját felismeréseire cáfol rá (el is nevezi „Adenauer-bölcselet“-nek), s vitába száll atombomba-filozófiájával, mely békés koegzisztencia helyett egy „labilis állapotot“ javall az emberlét védelmére, majd — utólag, a *Stószai délelőttök* egy lapalji jegyzetében — örömmel regisztrálja, hogy „Jaspers azóta megvívta, megírta Damaszkuszát: Bonntól, az imperialista agresszióvizmustól való elfordulását“. Amíg azonban a német egzisztencializmus Fábry-nézetben „mint a létfélelem háborús filozófiája embert rombol és embert fertőz“, másutt: „katasztrófa-exhibicionizmus“ vagy „a hanyatlás, a bomlás apokaliptikus összefogójának — az atomimperializmusnak — adekvációja, aktivitása, hipnózisa, kísértője és kerítője“ (mert „létfélelem nem az emberért való félelem“), addig „Sartre egzisztencializmusa büntudatot és lelkiismeretet mozgató etosz. Tehát az, ami a német egzisztencializmusból hiányzik“.

Ugyanilyen élesen sarkítja különben Fábry etikája a német egzisztencializmust és a német expresszionizmust is: mindkettő „bomlástermék“ ugyan, de az irodalmi expresszionizmus „legjobbjaiban átváltódott, átlényegült a felismerés konzekvenciájává, a változás tettévé, a változtatás szavává, savává és gesztusává“. Életének feledhetetlen indító szakasza ez a német expresszionizmus, az író úgy emlékszik rá, mint a szocialista humanizmus egyik csírájára.

Fábry Zoltán erkölcsi felfogásának központjában nem is az ember önmagában, hanem a békéért küzdő ember áll, vagyis az ember, aki maga is etikus! „A béke: az emberség összegező önkifejezése. A béke: az emberré-tökéletesedés eleje és végcélja“ — írja *A béke igaza* című könyve élén 1956-ban. Értékmérője tehát a békéért való cselekvés, ezért is van, hogy nem a hatalommal mint olyannal tuskodik, hanem a hatalom célját, értelmét, alkalmazását figyeli. Pacifizmusa tehát nem forradalomellenes, nem is hatalomellenes, hanem a békét konkrétan a szocializmus kiteljesítő lényegének fogja fel. Mint békeharcos éppen olyan következetes híve a Szovjetunió békepolitikájának, mint a békés koegzisztenciának is Nyugat és Kelet, s általában a világ szervezetei, államai között. A Béke Világtanács programját „az emberség új magna chartájaként“ becsüli, s az ehhez való őszinte igazodást tekinti a nemzetiségi, az állami és nemzetközi életben is irányadónak. Innen ered állásfoglalása a dogmatikus szűkkeblűségek, a függönyök ellen, s az 1957-es *Hidak és árkok* cikkgyűjteménye (Illyés Gyula *Széchenyi hídjá* című versével indítva) egy életmű súlyával hirdetheti: „A nyugati kultúrával való koegzisztencia, a magas szinten folyó disputa termékenyítően fűjhatja el az önmegelégedettség légkörét. Amit a nyugati kultúrától tanulhatunk, az az igény és mérték növelése és növesztése. Összehasonlítás, összemérés, tehát mérkőzés: ez a disputa koegzisztenciális haszna. Csak így, ezen a magas szinten, a kultúra egészének ismeretében és birtokában vihetjük győzelemre a nagyobb, az emberségesebb, a szociálisabb igazságot: az őskor után a Marx jósolta emberkort. Akármilyen paradoxul is hangzik: a nyugati kultúra ismerete és átvétele nélkül nem képzelhető el a marxizmus győzelme“.

Ez az íge más jeles kelet-európai gondolkodóink — egy Tudor Vianu, egy Lukács György — igazság-skálájával cseng egybe. Fábry szavai ma már — mint

írásainak megjelent szlovák (1958) és cseh (1967) válogatásai elárulják — túljutottak nyelvünk szűkebb körén.

Van Fábry európai örökség-átvételében és nyugatosságában (ebben az Ady-formulázta „Nyugat ellen Nyugatot hozz!”-követelményben) egy sajátos keresztényi „büntudat“-modell, mely lényegében a fasizmus legyőzőinek lelkiismeretvizsgálatát sürgeti, nehogy „a fasizmus kitenyésztesse hatalmi kizárólagosság, a faji tekintetnélküliség“ velünk és bennünk éljen tovább. Ez a „Jaj a győzőknek!”-*mea culpa* Stószon, a csöndes könyvtárban, régi cikkek egy-egy mondatát, kitételét fokozza fel önbírálandó bűnné... Kassák Lajosnak és Kosztolányi Dezsőnek odadobott jelzők, torzító Móricz-zokszavak kerülnek így „Életem szégyenfoltja“-ként a gyónócédulára, holott éppen Fábry az, aki egykorúlag tette túl magát a József Attila ellen indított balos heccen, s elvetette ama hirhedt proletárirói platformtervezetet. Ő az, aki nem „taktikailag“, hanem benső meggyőződésből vállalt népfronti korszakában minden antifaszista erő hívogatójává szélesítette igehirdetését, őszintén szövetkezett bárkivel a készülő új világháború megakadályozására, kiállt — Gaál Gáborral együtt — a Márciusi Frontért, a népi írőkkel vállalt közösséget, s feloldva szektáns előítéleteket, 1939-ben megírta *Habemus papam* cím alatt XI. Pius, a Mussolinival és Hitlerrel szembe fordult egyházfő elismerő nekrológját (melyet egy „könyvkiadói elgondolás“ csak 1967-ben enged újraközölni az egykori Korunk-cikkeket egybefoglaló *Valóság*irodalom-kötetben).

Mégis: az önrevízió szigorúsága hitelt acéloz, s jól alátámasztja a csehszlovákiai magyar szellemi életben 1963-tól kezdve oly jelentős fordulatot előidéző *Antisemitizmus* cikksorozat valóság-hitelesítő, a költészet őszinteségét elmélyítő tetteit.

Végül: szóljunk az írástudóról. Szépirodalmi munkássága — műfaji értelemben — nincsen. Inkább kritikus. De nem mindig. Az *Emberek az embertelenségben* bevezetésében ilyesféle minősítését meg is tagadja. „Kritikus csak az lehet — írja —, aki bírói tisztét fórumként és fókuszként állandóan gyakorolja, rendszeresen és rendszeremtőn. A legfőbb törvényt: a folyamatoságot elmulasztottam, és így egészet még a magam portáján — a szlovákiai magyar irodalom térfelén — sem adhattam.“ És irodalomtörténésznek sem vallja magát, bár a budapesti egyetemen magyar szakosként indult (a kommün alatt hallgatta Babits Mihályt), s nem megokolatlan Turczel Lajos ama állítása, hogy Fábry cikkmontázsaival részben teljesítette már a polgári Csehszlovákia magyar irodalomtörténetének megírását. Legszívesebben esszéíró lett volna Fábry, erre a szellemkalandra vágyott, erre készült vallomásai szerint, de „a bizonyító esszé nem született meg“. Sose jutott hozzá... Az önmarcangolásban végül is egy „átmeneti műfaj“ egyéni meghatározásához jut el, s ez: maga az antifasizmus.

Felesleges volna a terminológiai vita, az esztétikai skatulyázás, mi mondhatnánk persze egyszerűen publicisztikát, no de itt igazán nemcsak formáról van szó, s írásainak négy évtizeden át kialakult stílusa, funkciója szerint megtanulhatjuk az ő jelzését is. Ha — s itt Fábry érvelése talál — a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás író- és írásmeghatározóvá válhatott, hátha a jövőendő is antifasizmusnak veszi majd e borzalmas korszak, Lidice és Oradour, Auschwitz és... ne menjünk messze: Nagysármás, 72 millió halott, a könyvmáglyák és koncentrációs táborok, kitelepítések és elhurcolások, Drezda és Hiroshima vétő-irodalmát. „Az antifasizmus: világigényű műfaj — érvel Fábry. — Az emberiség és emberség közös nevezőre hozott korműfaja a világháborúk századában.“ S ha sorra vesszük az iro-

dalomtörténetileg bevett műfajokat, Fábryé — ha se nem kritika, se nem irodalomtörténet, se nem esszé, s a köz-publicisztikánál mégis csak egyetemesebb és különlegesebb — tényleg „antifaszizmus“ is.

Csak el ne felejtsük a Fábry-féle műfaj bonyolult összetételét. Az „antifaszizmus“ eddigi közmegegyezésünk szerint politikum, s ösztönszerű az óvatosságunk: találkoztunk már az irodalom eltorzításával politikai jelszavak ürügyén. Nos, a stósi műfaj-robbanás minőségi értékrendet is hoz, kezdve azon, hogy valójában nem is követel az irodalomnál kevesebbet, hanem „Az irodalomnál — többet! Lényegét. Életet. Embert.“ S most ne nézzük, hogy ez a felkiáltás már 1926-ban csattant fel (a régi Korunkban), mi most egy pályáiv egészén mérjük a részek feszültségét, s láncban látjuk a teljes kibontakozást. „Mi törvények nélkül indultunk útnak, a kor, a valóság rágta szánkba — sürgetőn és követelőn — esztétikai normáinkat“ — kezdi egykori Korunk-cikkeinek önelemzését Fábry a *Valóságirodalom* élén, s nem szabványból, hanem gyakorlatból és szükségből vezeti le a „szocialista realizmus“ jelentkezését. Nem tagadja, hogy át kellett esni a gyermekbetegségeken. Hosszú volt az út, amíg „téma és esztétikum — valóság és forma — azonosan, maradéktalanul találkoztak“, s hogy mire értsük ezt, arról a régi írások végigolvasása közben alkothatunk magunknak képet. Hiszen míg eleinte elég maga a „ténytudósítás“ és erény a proletár „szürkeség“, utóbb bekövetkezik a szakítás az irodalmi naturalizmussal, Fábry túlad Gergely Sándor proletárregényeinek papirosfiguráin, s nem elégszik meg Anna Seghers puritán realizmusával sem, „a lehetőségek realitását“ követelve. A csodálatos szerkesztői váltószervezet, Fábry és Gaál kettőse, ragadja tovább ezt az igényességet, mely végül is tényen túl állásfoglalást, az állásfoglalásban erkölcsiséget s a kifejezőmódban szépséget kíván meg. Ebben a többszörösen értelmezett, parttalanul áradó szocialista realizmusban fér meg egymással Fábry szeretete a népi Morvay Gyula vagy Sellyei József s a szürrealista Forbáth Imre iránt, személyi szerepe Szilágyi András felfedezésében, s dokumentumkereső korában is olthatatlan Ady-szerelme.

A humánus „valóságérkölcse“ érlelte ki Fábry esztétikai fejlődésében a feületességgel, a sablonnal való fokozatos szakítást, de ugyanez az emberközpontúság állítja ma szembe a valóságot elvesztő nihilizmussal, a művészi absztraktizmussal is: nonfiguratív, emberidegen művészet szerinte „embertelenséget igazolhat“, de itt is belülről tud sarkítani, mert Picasso absztrakcióit elfogadja. „Ahol az absztraktizmus mint vétő, mint ellentmondás és ellenállás válik láthatóvá és érzékelhetővé — nyugtatja meg magát az *Európa elrablása* gondolatmenetében —, ott pozitív értelmet nyer, és mi megrendülten állunk mondanivalójának hitelé, valósága előtt.“

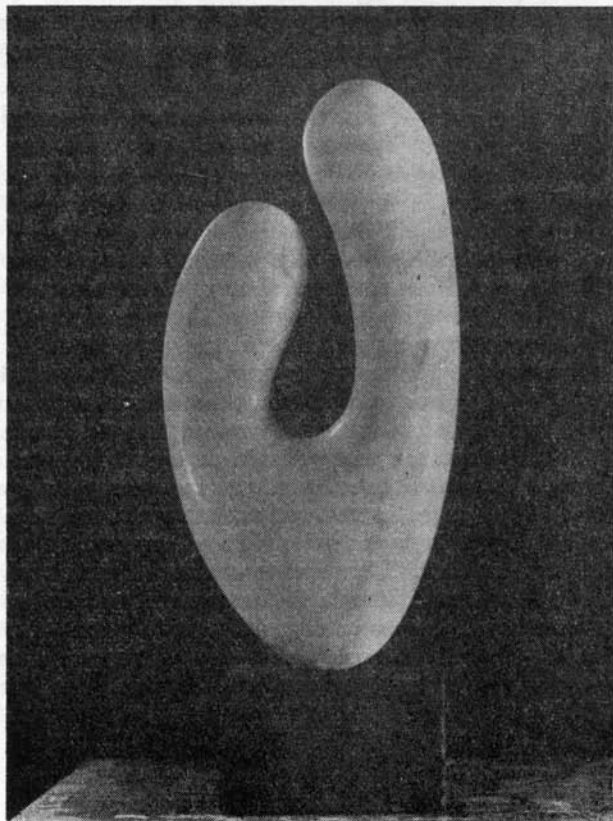
S ahogyan Fábry antifaszizmusa irodalomban-művészetben a teljes emberség szinonimája, úgy meghatározása az íróról is elkötelező: „Ma az író a humánus atomtelepe.“ Minden vidéki lemaradással és anarchikus bizonytalansággal szemben itt a tanítás szerepét vállalja valaki. Felső fokon. Ám jöjjön a stilszta, az esztéta, a szerkesztő, s foglalkozzék a kísérletekkel, Fábry többre néz: az író gondolati jelentőségére, erkölcsi hovatartozására, közügyi szerepére, igényességére. Szívesen hivatkozik romániai impulzusra is: 1938-ban idézi Tamási Áront, aki szerint a kisebbségi író helyes és méltó útjának feltétele, hogy „nemes értelemben vett európai irodalmat próbál magyarul írni“.

A nagyhorizontú hivatástudathoz nem méltatlan, hogy „induló költőkkel is“ demonstrálja „a költészet egész komplexumát“. Ennek a didaktikának a terméke a *Harmadvirágzás*. Az első világháborút követő első virágzás „eredendő és összegező lényegjegye“ a vox humana volt, a szlovenszói magyar irodalomból a világháborús megpróbáltatások éveiben is ez ütközött ki, a most indult „harmadvirág-

zás"-ra pedig Fábry felfokozott honi, szomszédos és világirodalmi komparatiztikát mozgósít. Feifakad az idő: Fábry kezdi újra irodalmi paraboláiban az erkölcsi többletet őrző hagyományok, Apáczai Csere, Kisfaludy, Petőfi idézését, a fiatal írók kezébe nyomja a már-már elfelejtett európai antifasiszta irodalmat, s azt az új lelkiismereti humanizmust is, melyet ma Nyugat és Kelet legjobbjai például a lágerirodalomban — e fájdalmas visszatekintésben — képviselnek (nem ezzel a szellemmel találkozunk-e újra Tözsér Árpád verseiben, Rácz Olivér és Dobos László prózájában?). És egy nemzetiség tanára — nem, szélesebben: az új szocialista esztétika egyik úttörője — akkor, amikor sorozatosan tér rá mese, líra, novella, riportázs, regény, vádkönyv, manifesztum fogalmi tisztázására, sőt még a könyvcím, az előszó, az idézet kategóriáit is újraértelmezi. Frázis ellen élményt, mindig igazságot hirdetve jut el ilyen axiómákhoz: „költészet és sematizmus egymást kizáró fogalmak“, vagy: „A költő mint nagy magányos a személyes bátorság, a személyi kiállás elkötelezettje“, vagy: „A költészet ordítás és terror nélküli autoritás“ (kiemelések magában a Fábry-szövegben).

Olvassátok Fábryt!

Népi elkötelezettségében és nemzetközi békeharcában, hagyományos európaiságában és szocialista humánumban, első-, másod- és harmadvirágzásában, eltemetett és feltámadt antifasiszta műfajában és riadójában — úgy, mint régen, Gaál Gábor oldalán — ma is a mienk.

Puskás Sándor szobra

Az irodalomban az irodalmat keressük. Minél elkötelezettebb a mű, annál szenvedélyesebb a keresésünk, annál fontosabb, hogy amit találunk, az az érték — művészetként legyen hatásos. Ennek az értéknek a mértékét vizsgálva — minőséget avató vagy tagadó mennyiségi fogalom tolakszik a figyelmünkbe: az idő.

„A zene nem egyéb, mint az ember és az idő közötti »rend« záloga“ — írja valahol az egyébként nem túlságosan teoretikus hajlamú Sztravinszkij. Megállapítása a zenénél nem kevésbé vonatkozik az irodalomra. Minden alkotó a formátlannak ad formát, rendet teremt a világ dolgai között, olykor éppen úgy, hogy felborzolja a látszólagos rendbe simított felületeket; esztétikumává tudja szervezni a káoszt, a szenvedést. Törvényt állít, úgy, hogy felismeri a törvényszerűt, leválasztja a szükségessé az esetlegesről. Az idő — amelyben él és amellyel dolgozik (olykor játszik) a művész — rajtunk kívül, objektíve létezik. De van egy szubjektív idő is, az, amely bennünk él. Ehhez sincs kevesebb köze a műnek, mint a történelmi dimenzióhoz, mely létrejötté külső körülményeit megszabta. A rend, amelyet akár a legzseniálisabb mű hasított is ki a lehetőségek kavargásából — megszűnik az utolsó mondatot berekesztő ponttal. Mert csak a rendetlenség termeli újra magát. A rendet mindig újra fel kell építeni. Ez biztosítja az emberi erőfeszítés örök időszerűségét: minden befejezés egyben nyitány is. Hallásunkon múlik, hogy a hiábavalóság örök dallamát fogjuk fel rejtett antennáinkkal, vagy az új neki-rugaszkodás parancsoló szükségét.

Mint minden emberi vállalkozás, az irodalom is az időben nyer igazolást: legyőzi az időt vagy legyőzetik tőle. Ha a pillanatnyiség jegyében fogant, a mű már születésekor elfonnyad. Az az emberi tudás ugyanis, mely egy-egy alkotásba sűrítődik, nem egyetlen emberélete, de még csak nem is egy emberöltőé, hanem magába foglalja mindazt a tapasztalatot, amit évezredek halmoztak fel az egyre finomodó elmében, idegekben, és azt is, amit a jövőből próbál kifürkészni az író aggódó vagy reményteli tekintete.

Akarja vagy sem — az író mindenkoron és mindenütt kora tanúja. Nem kell ehhez programszerűen vállalnia a krónikás szerepét. Szemléletét úgyis át- meg átjárja kora levegője. Hogy tisztul-e ettől a levegőtől a tüdő, élénkülve pezseg-e a vérkeringés, vagy légszomjban fulladozik a szervezet — megállapítható évezredek papirusztekercsek hieroglifáin épp- úgy, mint a nyomdafestéktől meg se száradt betükön. Elég a vitorlára pillantanunk, hogy pontosan tudjuk: szélcsend van-e vagy orkán.

Amit a mű időszerűségének neveznek, az rendszerint — például a mi esetünkben — felhámja csupán idő és irodalom számtalan rétegű viszonyának. A reakciós irodalomszemlélet talán éppen az irodalom időmeghatározottságának a megítélésében lepleződik le. Vagy úgy, hogy statiku-

san fogja föl a kettő viszonyát, vagy hogy épp ellenkezőleg: mester-
ségesen dinamizálja, a személyi igazolványok pillanatfelvételévé zsu-
gorítja, mert perspektívájától fosztja meg a mű funkcióját. Mindkét
eljárás mozdulatlaná, élettelené merevíti azt, ami maga az élet,
a mozgás. Ezen a ponton tehát találkozik, sőt már-már — eredményé-
ben legalábbis — azonosul két, egymástól magát formálisan elkülö-
nítő felfogás. Hadd idézzük a mondottak szemléletesebbé tétele vé-
gett Claude Roy *Défense de la littérature* című esszékötetének kari-
kírozó passzusát: „... nagyon helyes, Pierre de Ronsard úr, hogy
megírta a szonettek Héléne-hez ciklusát, de mégis, a Szent Bertalan
éjszaka másnapján, talán nem a legalkalmasabb pillanat; igen szép,
Descartes úr, hogy a Fronde közepette megírta Értekezéseit, de gon-
dolja, hogy éppen most, szükséges ez?”

Utólagos ismereteink birtokában könnyű fölényesen megállapí-
tanunk, hogy nem szabad időszerűséget és egyidejűséget összeté-
veszteni; hogy amit — példánknál maradván — Descartes és Ronsard
alkotott, túlélte a Szent Bertalan-éjszakát vagy a Fronde-ot; hogy
politikai cselekvés és alkotás viszonya sokkal összetettebb, semhogy
abszolút értelemben feltételezhetnék vagy kizárhatnák egymást. Az
Isteni Színjáték vagy a *Gulliver* tele van olyan egykorú esemé-
nyekre, személyekre tett utalásokkal, melyeket a mai olvasó nyil-
ván nem ért (talán észre sem vesz), ami persze nem gátolja a ma-
radéktalan műélvezetben.

Az igazi irodalom, kiváltképp a próza viszonya az időhöz sok-
kal gazdagabb, semmint kimeríthetőnek egy-egy mű és kora kapcsola-
tának taglalásával. Az idő filozófiai fogalma érdekes módon köze-
lebb hozza szemléletünkhöz azt, amit az epikum számára az idő je-
lent. Fizikus és filozófus számára evidens, hogy anyag elképzelhetet-
len mozgás nélkül, s éppen a mozgás az, ami téren és időn kívül nem
érezhető. Nos, az irodalmi mű szerkezetében mozgás és idő dina-
mikája ilyen fogalmakban ölt testet, mint tartam, történet, ritmus.
Maga a nyelv mint a gondolkodás konkrét valósága és az irodalom
építőanyaga a lehető legdifferenciáltabb módon viszonyul az időhöz:
a beszéd az irreverzibilis, a nyelv a reverzibilis időt tartalmazza.

Az a jelenség, melyet a század elején „az anyag eltűnésé”-nek
neveztek, egyfelől Lenin *Empirikriticismus*ával a filozófiai gondol-
kodás előtt nyitott új utakat; másfelől előkészítette a fizika ama for-
radalmát, mely a relativitáselmélet és a kvantummechanika megte-
remtésében csúcsonyult ki. Nem utolsósorban: nagyjából együtt je-
lentkezett az idő felrobbantásával olyan korszakalkotó regényekben,
mint *Az eltűnt idő nyomában* és az *Ulysses*. Hogy a szubjektív idő
bevonulása az irodalomba a valóság árnyalt ábrázolásának milyen
bámulatos lehetőségeit tette kiaknázhatóvá, mindenki számára nyil-
vánvaló. Az eposz cselekményének egy évet kellett felölelnie. Az
idő—hely—történet Boileau-tól félreértett hármas egysége a drámát
kényszerítette parancsuralma alá. De ha alaposan utánagondolunk
ezeknek a szabályoknak, be kell látnunk, semmivel sem voltak ke-
vésbé önkényesek Proust és Joyce meg az utánakövetkezők idő-
kezelésénél. A klasszikus regénytípus lineáris szerkezete voltaképp

mesterséges rendbe foglalja azokat az időérzékeléseket, melyeket tudunk nem differenciáltan, több síkban fog fel. Hogy ne is szóljunk arról a banális tapasztalatunkról, mely szinte szakadatlan relativizálja a mindennapi élet idő-tartamait, s melyet a modern elbeszélő- és drámairodalom alkotásaiban ismerünk fel: egy-egy időegység kisebbé zsugorodhat vagy nagyobbá tágulhat órával mérhető tartamánál, aszerint, hogy milyen súlyú, sűrűségű a benne foglalt benyomások emotív tartalma. Az *objektív idő* helyébe így léphet esetenként a szubjektív intenzitás.

„Ami lassan történik bennünk, csak arra érdemes figyelni; mert csak az a szép vagy a veszélyes“ — olvashatjuk Panek Zoltán *Hétfőn és kedden nagyon szerettem* című kötetének egyik novellájában (*Baleseti jegyzőkönyv*). De azzal párhuzamosan, ami „bennünk történik“ lassan vagy gyorsan, másokkal is történik valami, más ütemben, más intenzitással. A számtalan szubjektív történés közös nevezője az Idő, melyhez akarva, nem akarva hozzáigazítjuk lépteinket. Ezt ragadja meg hősei közvetítésével az író, versenyt száguld vele, vagy mint Józsué a napot, megállítja útján. Talán a nosztalgia legősibbje fűződik az ember harcához az idővel, a gyermekeit felfaló Krónosz isten mítoszához. A tűz meghódításához hasonló győzelem volt az, amikor kilesve az égitegek: nap, hold, csillagok mozgását, az évszakok egymást követő sorát, az embernek sikerült objektív tapasztalatai szerint tagolnia az addig alaktalanul hömpölygő időt. Vajon az ősi káoszba való visszahullást jelentené-e annak a nem kevésbé emberi vágynak a teljesülése, ha kiszabadulnánk ismét a tagolt idő, a napok, órák, percek szorításából, a stresszt kiváltó hajszoltságból; ha nem mérnök, csak élnök a negyedik dimenziót? Csupán elvétele és nem huzamosan sikerül ez a civilizált embernek. A való életben, persze. Mert a művészet, az irodalom nem ismer lehetetlent. Krónosznak nincs hatalma a Múzsák felett.

Salvador Dali egyik képén bizarr tájon cseppfolyós halmazállapotú zseb- és karórák, ébresztők csurognak le túlerett gyümölcsökként a fákról, vagy hevernek olvadékonyan a hűvös földön, a láthatatlan nap alatt. Az órák elolvadtak, az idő elfolyik. „Az óra nem ütött. Csörgött. Csergőóra volt. Sárga számlapján gőzmozdony igyekezett a kilences felé, de még nem fordult elő, hogy odaért volna. Ha igen, olyankor történhetett, amikor senki sem látta. Pedig el kellene gázolni a számokat, el valamennyi órát, percet, másodpercet, hogy ne legyen óra, csak idő.“ Forró László *Guruzsma* című kötetének egyik írásából, a *Gombából* idéztük a fohászt: hogy az idő lakható közzé, egészé álljon össze, töredezettségét kellene megszüntetni. Emlékezetes novellájában, a *Weisskopf úr, hány órá?*-ban Páskándi Géza még tovább megy. Síkjaira bontja a mérhető és a mérhetetlen időt, úgy teszi elbeszélése szerkezeti elemévé. Filozófus hőse (nevezzzük cella-filozófusnak, ahogy másokat katedra-filozófusoknak nevezünk) a börtönben lát hozzá időfilozófiájának rendszerbe foglalásához, vagyis ott, ahol az idő megállni látszik. De mégsem áll meg: cellatársait jobban érdekli a konkrét idő; „Weisskopf úr, hány óra?“ — faggatják minduntalan a nem időjós, nem is bölcselő, csupán kifinomult időérzékel rendelkező órát, s bosszantóan elterelik filozófusunk figyelmét az elvont időről, a szimultaneitás és a szukcesszivitás tanáról...

A „Hány óra?“ megtudakolása nélkül nem faggathatjuk a végtelen időt. A nagy Idő túl sok a véges emberi lét és tudat számára, az óra túl

kevés. Az előbbi nélkül nincs eszmény, az utóbbi nélkül vagy azon kívül, nem létezhet mérhető cselekvés, teljesítmény, nem múlik el a szenvedés, nem jön el az öröm.

A szerény Weisskopf úr téved, mikor azt bizonygatja utolsó szavaival, hogy időszámítása „...ha nem is volt pontos, de nem késett, nem is sietett sokat, a körülményekhez képest elfogadható volt és semmi esetre sem volt jóslás, ahogy az a brutális tiszt mondotta...“ Szava — pontosabban az íróé, az irodalomé — jóslás és mítosz. Az irodalmi idő két pólusa ez, a múltba és a jövőbe vesző idő kötelén táncoló jelen örök kérdése. „Mindен mítosz az elveszett idő keresése“ — mondja a strukturalista antropológus Lévi-Strauss. Akárcsak a mese, mindig felidézhető, de soha meg nem esett történéseket rögzít, múlt időben. A „Volt egyszer, hol nem volt“ sejtelmes képletének nyitja ez. Úgy kapcsolódik a jövőt idéző prófécia és utópia világához, hogy a lehetséges és a lehetetlen együtt alkotják az elbeszélés szövetét. Ez így és itt és most — nem igaz. De az lehet máskor, másutt, másképpen. A mítosz és a prófécia az igazi fikció; a lehetséges és a fantasztikus, a hihető és a hihetetlen keveréke. A cselekmény egyik síkja érintkezik a hétköznapi világával, a másik láthatatlan felületeken tapad egy félig álmodott, félig rettegett vagy remélt világhoz. Ami a próféciaiban és az utópikus regényben, illetve annak mai, tudományos-fantasztikus változatában közös, az a vízió. Benne ölt alakot a jövő, úgy, ahogy azt az író-próféta extatikus önkívületben vagy a teljes tudatosság állapotában megpillantotta. A jelen kitapintható valóságából következtet a próféta vagy a science fiction szerzője arra, ami meg fog történni vagy megtörténhet, de „jóslata“ egyben felhívás is a cselekvésre, ezért a jelenből a jelenhez szól — a jövőről.

Első pillantásra a prófécia, illetve modern változata, a negatív utópia a lehető legkevésbé „optimista“ műfaj. A tragédiánál nem kisebb mértékben váltja ki a katarzist. Szándéka és — szerencsésebb esetben — hatása szerint, előre lát és láttat, arra késztet, hogy felismerve az idő méhében érlelődő lehetőségeket, beavatkozzunk a dolgok menetébe. Tovább görgetve az említett párhuzamot: a mítosz a már beteljesedett fátumot sűríti jelképbe; a negatív utópia viszont felidézve azt, ami megtörténhet, a fátum elhárítását sürgeti. Szuggesztív példa erre a társadalmi funkciójú művészi hatásra Bálint Tibor *Önkéntes rózsák Sodomában* című regénye. Mély értelmű inverzióval („pozitív hőse“ Róbert, a robotember, negatív alakja pedig Kobalt úr, aki átmentette a gépkorszakba a kapzsi, öntelt, szükagyú, szőrös szívű nyárspolgár tulajdonságait) egy olyan jövő vízióját vetíti az olvasó tudatába, melyben az emberi degenerálódás következtében a gépek az erkölcsi értékek hordozói... Félelmetes kép! Emberi neve a robotnak van, a homo sapiens elfajzott utódai vegyi elemek nevét viselik: Kobalt, Cézium — jeléül annak, hogy emberi tulajdonságaikat elvesztették, élettelenebbek a holt elemnél, gépnél...

A szürrealista kapcsolások technikája, melynek ős-modellje az álom, folytonosság és diszkontinuitás váratlan robbanásaival feszíti szét az időt. Pillanat-töredékek alatt, miközben csörög a vekker, Bajor Andor *Ébresztőóra* című, rémálom-kronikájának hőse a Niagara fölött, egy korhadt fahídon kalimpálva várja a halált, melyet Néro berregve mondott ki rá, majd az arénából egy virágos mezőbe jut, s ott rettenetes bika veszi üldözőbe, szájában disznóölő kés, szarvai helyén hegyes szuronyok, ké-

sőbb az Északi Jeges-tengeren egy ugyancsak csörömpölő jéghegy rohan feléje, de felbukkan szerencsére, majd a Holdba repül a szintén éktelenül csörgő Verne Gyula, amíg végre felébred az alvó, az óra elhallgat, a rémek térnek most nyugovóra, estig, amíg a tudatos időt újra felváltja a tudattalan, a pihenést nem nyújtó álom képében. Gyorsított és lassított felvételek egymásra koprozásával és egyidejű vetítésével lehetne csak e néhány oldalnyi frás tartalmát szemléltetni. Az álomsorok lepergésének reális tartama alatt nem lehetne leírni egyetlen mondatát se. S évezredeket kellene átélnie annak, aki — leszámítva az átélhetetlen fantaszti-
kumot — ismeri Nérót, találkozik Vernével, megéri a Hold-repülést, és csergőóra ébreszti...

Az irodalomban feloldott és összesűrített idő mennyiségét csak fény-
évekkel lehetne mérni. A „nouveau roman“ például az igeidők közül csak a jelent és a félmúltat használja, s e befejezetlenség ellenére leírásai-
ban az idő állni látszik; Proust galagonyájának illata, egy teába mártott sütemény íze — évtizedek hangulatát sűríti magába; a realista regény cselekménye ráérősen hömpölyög egy szabályosan tagolt idő medrében; a modern prózában olykor éppoly homályos, vajon hol található a meg-
történt esemény az éppen folyamatban levővel vagy az elképzelttel, mint ahogy féléber állapotban vagy nagy megrázkódtatások pillanatában sem tudjuk egyeztetni az idő valóságát a valóságos idővel.

Mert a kettő nem azonos. Valóságos idő csak egy van. De bennünk az időnek százféle valósága van, tagadják és kiegészítik egymást, összemo-
sódnak és szétválnak ismét. S amikor ez a százarcú idő önmagának tu-
datára akar ébredni, tükörbe néz. Ez a tükör — az irodalom.

Puskás Sándor:
Jégmadár

HEINRICH BÖLL

MÉRLEG

HANGJÁTEK (1957)

HANGOK

Clara, alig innen a hatvanon
Martin, alig túl a hatvanon
Kramer, alig túl a hatvanon
Lorenz, jó harmincas
Albert, jó harmincas

(Csend, majd néha — nagyobb időközökben — zaj töri meg, amelyet nyáron, vasárnap délutánonként nyitott ablaknál lehet hallani nyugodt lakónegyedekben: nevetés, kávékészlet csörömpölése, lecsapódó pingponglabdák, lassan elhaladó autó)

CLARA Még nem jött válasz?

MARTIN Nem.

CLARA Mikor küldted el a táviratokat?

MARTIN Már két órája.

CLARA Jöhetett volna válasz a gyerekektől, legalább egyiküktől.

MARTIN Biztosan a városban vannak.

CLARA Ott. Ki marad ilyenkor délután otthon: nyár, vasárnap, napfény — vagy esetleg nem hallottad a telefoncsenést?

MARTIN Dehogy. Figyeltem. Megtörtént valaha, hogy ne halljam?

CLARA Nem, soha. Amióta házasok vagyunk, egyszer sem. Csak mindig félttem, hogy nem vesszük észre.

MARTIN A gyermekek a városban vannak. Clara.

CLARA Későn érnek majd haza, talán csak éjszaka, meglátják a sárga borítékot az ajtó alatt, felemelik, feltépi, elolvassák — mit is írtál?

MARTIN Anya súlyos beteg, mindnyájjatokat látni akar. Apa.

CLARA Azt kellett volna írnod: Anya haldoklik, anya haldoklik, gyertek!

MARTIN *(nyugodtan)* Nem fogsz meghalni, Clara.

CLARA *(nyugodtan)* Meg fogok halni, ma, ma — mielőtt lenyugszik a nap — halott leszek. Leolvastam az orvos arcáról, megszagoltam a kezén; az én szagomat; hallottam a hangján, láttam a kézmozdulatán, amikor becsukta a táskáját. És nem volt szabad tudnom, hogy mi van a fiolára írva. Te elolvastad, te tudod. Mit mondott neked? *(Rövid szünet)* Nem válaszolsz.

MARTIN Azt mondta, komoly.

CLARA Komoly, igen, komoly. Nem akarlak rávenni, hogy megismételd, mit is mondott. Nem akarlak gyötörni, de kérlek, úgy beszélj velem, mintha elhívnéd, hogy én... hogy én... megteszed? MARTIN Megteszem, bár...

CLARA *(félbeszakítja)* Ne hazudj. Ne mondd azt: bár. Bár — ez nem olyan szó, amelyet egy haldoklónak mondanak. Azt sem akarom tudni, mit mondott neked a pap, amikor elment. Három percig sugdolóztatok kint.

MARTIN Három percig?

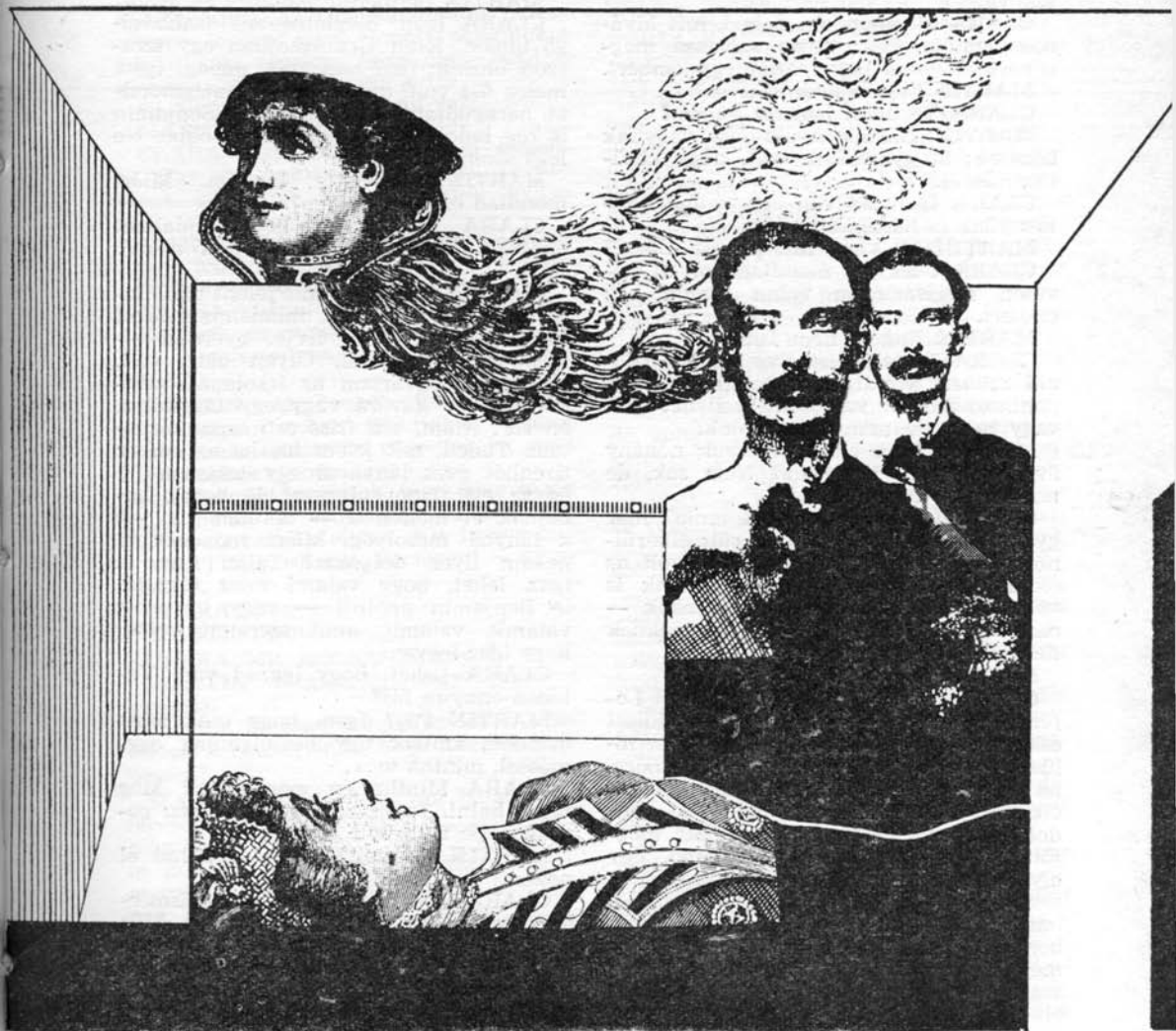
CLARA Három perc huszonhat másod-

percig. Néztem az órát, le nem vettem a szemem a másodpercmutatóról; járt körbe, egyre csak körbe — miért kerek az órák? Sohasem tűnt fel neked, milyen nevetségések a pici másodpercmutatók, mindig hajszoznak valamit, amit soha utol nem érnek, soha; olyan

CLARA Nincsenek. A fiola tartalma elűzte őket. Még soha nem éreztem magam ilyen fájdalommentesnek — ez gyanús nekem.

MARTIN A legutóbbi rohamnál is kaptál injekciót.

CLARA De nem ezt. Már sok roha-

szorgalmasak, értelmetlenül szorgalmasak, s amit utol akarnak érni, mindig elszalad előlük. Három perc huszonhat másodpercig egyedül maradtál a pappal. Nem akarom tudni, mit mondott neked.

MARTIN Nincsenek többé fájdalmaid?

mom volt, sok injekciót kaptam, de ma — nem láttad a kezét, amikor a táskáját becsukta...

MARTIN Sok roham... sok injekció... miért...

CLARA (félbeszakítja) Ne vitatkozz

zunk ezen: te is jól tudod, én is tudom. Martin, mondj el nekem mindent, amit elmondanál, ha el tudnád ismerni — *(rövid szünet)*, beszélj, mit tudsz nekem elmondani? Semmit?

MARTIN Tudod, hogy szeretlek. Mondd meg *te*, mit adhatnék még neked, ha... ha az idő valóban olyan rövidre lenne szabva.

CLARA Megmondom neked, mit kívánok, amióta élek: olyan szívesen megismertem volna úgy igazán egy embert.

MARTIN Engem nem ismersz?

CLARA Te talán ismersz engem?

MARTIN Harmincnyolc éve vagyunk házasok; öt gyerekünk volt, négy közülük még él.

CLARA Igen. És van egy vejünk, egy menyünk és három unokánk.

MARTIN Mi van? Mit akarsz, Clara?

CLARA Csak azt mondtam, olyan szívesen megismertem volna igazán egy embert.

MARTIN Engem nem ismersz?

CLARA Te talán ismersz engem? *(Rövid szünet)* Mindig elérkezünk ahhoz a ponthoz, amikor válaszolni kellene: igen vagy nem, de nem válaszolunk.

MARTIN Nem éltünk rosszul; néhány év nehéz volt. Hány év? Nem sok, de nem éltünk akkor is?

CLARA Éltünk, és valamit, amitől már gyerekkoromban félttem, sikerült elkerülnöm: sohasem unatkoztam. Szép volt az életünk, sőt, a legtöbbször pénzünk is volt. Autó, ház, szerencsés gyerekek — csak egy volt a baj; az egyik gyereknek nem volt szerencséje.

MARTIN Clara.

CLARA *(halkan)* Félreértesz. Nem Lorenzre gondoltam — Lieselotte jutott eszembe, kicsi leánykám, aki elment tőlünk. Tetanusz! Ki gondolna ilyesmire, ha egy tizenhét éves lány felborul a biciklivel; egy seb, tapaszt reá — ki gondol ilyenkor a halálra? De megjött, megjött, egy nyári délután, vasárnap, egy olyan napon, mint a mai; az utcák üresek voltak, forrók, csendesek — a távolban kurjongatott valaki, aki már korán berúgott, de a kurjantás eltűnt a faszor mélyén. És láttam az orvos arcán, megszagoltam a kezén, amikor arcom előtt elvitte, s Lieselotte pulzusát vizsgálta — és annak a fiatalembernek az arcán is, aki Lieselotte sírjánál olyan keservesen zokogott. *(Félbeszakad)*

MARTIN Mi volt vele? Benjamin Hufs?

CLARA Igen, Benjamin Hufs. Ismerte azt a testet, amely ott lenn hevert a kóporsóban — azt a húst. Lieselotte lányom — olyan drága és csendes volt, de Benjamin Hufs...

MARTIN Miért kínozol, Clara? Miért?

CLARA Nem akartalak ezzel kínozni. Bocsáss meg, Fáj? Engem vigasztal.

MARTIN Vigasztal? Nem bírom elhinni. Miért mondad most ezt?

CLARA Mert tudom. Már akkor tudtam, de négy év múlva ő is megmondta nekem.

MARTIN Benjamin maga?

CLARA Igen. Meglátogatott szabadsága idején. Kinn Gruhlshofban egy teraszon ültünk; őszi nap volt, meleg; igen, meleg ősz volt; akkor, amikor megmondtam, haragudtam — de most már Benjamin is rég halott. Nem haragszom többé. Ne légy szomorú, Martin.

MARTIN Lieselotte lányom. Miért mondtad ezt meg nekem?

CLARA Nem azért, hogy fájdalmat okozzak. Nem kell, hogy fájjon neked. Fáj?

MARTIN Fáj! Ó — mit jelent ez. Mindennap rá gondoltam, mindennap. Most fiatalasszony volna, férje, gyerekei — szép asszony, fiatal. Olyan okos volt. Gyakran megvártam az iskolánál, meghívtam egy kávéra vagy egy fagyfaltra, én sőt ittam, s a friss esti lapot olvastam. Tudod, mit jelent az, ha az ember tizenhét éves lányával egy teraszon ül, és az esti lapot olvassa? Emberek haladnak el melletted — délután van —, a lányod mosolyog. Miért mondasz el nekem ilyen dolgokat? Talán nem is igaz, lehet, hogy valami mást olvastál le Benjamin arcáról — vagy hazudott valamit, valamit, amit szeretett volna, hogy igaz legyen.

CLARA Lehet, hogy igazad van. Valóban ennyire fáj?

MARTIN Fáj? Igen, hogy csak most mondd, amikor úgy beszélgetünk egymással, mintha te...

CLARA Mintha én meghalnék? Meg fogok halni. Talán a gyász tesz ilyen gonosszá. De nem volt gonoszság.

MARTIN Mi volt? Miért mondtad el nekem?

CLARA Mert olyan szívesen megismertem volna egy embert a világon. Még Lieselottét sem ismertem, még a kislányomat sem, aki olyan kedves, olyan csendes volt. Hirtelen elsötétült az arca, egy ilyen délutánon. Nyár, vasárnap, napfény — egy részeg kurjongatott a faszorban; az orvos magával hozta a halált fáradt vállán. *(Rövid szünet)* Lieselottéra gondoltam, amikor egyetlen gyerekünk-ről beszéltem, akinek nem volt szerencséje.

MARTIN Én Lorenzre gondoltam. *(Szünet)* Úgy el voltál keseredve Lieselotte halála után, sok évig.

CLARA El voltam keseredve. És haragudtam. Te nem, te nem voltál elkeseredve.

MARTIN Nem, én csak gyászoltam, s még mindig gyászolok. A lányom, tizenhét éves. Benjamin Hufs — gyakran járt nálam, akkoriban, amikor még megvolt az irodám; délutánonként ott ült fent, tudod, az ottonenwalli irodában; lenézett a szökökútra, az Orsolyatemplom temetőjére. Jogász akart lenni, periratokat adtam neki olvasni; falta őket, mint a kiéhezett a kenyeret. Ez a fiú...

CLARA Halott. Haragszol rá?

MARTIN Ó, nem. Lieselotte...

CLARA Lieselottéről akartam beszélni. Úgy jött, mint valami sóhaj. Te Lorenzre gondoltál. Neki is küldtél táviratot?

MARTIN Nem lett volna értelme. Kuslickot felhívtam. Nehéz lesz őt — ő — de hiszen tudod.

CLARA Tudom — már háromszor jöttél érte, és minden alkalommal behűzött. *(Izgatottabban)* Mit gondolsz, kienedik?

MARTIN Mindenkit felhívtam, aki csak valamit tehet. De tudod, kétszer már — már csak azért engedték ki, mert azt mondtuk — mi...

CLARA Azt mondtuk, hogy meg fogok halni, nem? De aztán nem haltam meg, és *(nevet)* Lorenz eltűnt. Kit hívtál fel?

MARTIN Kuslickot, Pechwent — és az elnököket.

CLARA Kramer?

MARTIN Igen.

CLARA Mit mondott Kramer?

MARTIN Megígérte, hogy mindent megtesz.

CLARA Megvan a hatalma és a lehetősége keresztülvinni, hogy Lorenz eljöhessen?

MARTIN Csakis neki van hatalma és lehetősége — ő dönti el. Nehezemre esett még egyszer megkérni. Ha Lorenz kijön és megint — nem állja a szavát, Kramernek az elnöki állásába kerülhet. Éppen, mert Lorenzról van szó.

CLARA Nem értem.

MARTIN Egy kollega, egy barát fia. Százával ülnek a börtönben, akiknek az anyja — súlyos beteg.

CLARA Martin, látnom *kell* Lorenzet, *kell*. Hadd beszéljek én Kramerrel. Megmondad neki, hogy mit mondott az orvos neked az ajtóban?

MARTIN Kramer elküldi. De Lorenz nincs a városi börtönben. Kivitték Bahnweilerbe, mezőgazdasági munkára.

CLARA Lehet, hogy ma megszökött.

MARTIN Kramer maga hozza el ide.

CLARA Nem Kramer akartam látni, hanem Lorenzet. *(Hevesen)* Nem Kramer.

MARTIN Kramer nem hagyja egyedül, egy pillanatra sem.

CLARA Ó mondta?

MARTIN Igen, idehozta, és le nem veszi róla a szemét.

CLARA Remélem, Lorenz ma megszökött.

MARTIN Akkor ma nem látod meg.

CLARA Jobb lenne, mint Kramerrel is vele együtt látni.

MARTIN Felhívhatnám Kramerrel. De már biztosan útban van Bahnweilerbe. Miért nem akarod látni? Hiszen mindig a barátunk volt, olyan jóakarátú — hogy mi mindent tett Lorenzért! És mit kockáztatott miértünk. Nem értem. Ne engedjem kettőjüket hozzád?

CLARA Kramerrel ne — csak a fiam. Eltaszíthatom-e magamtól Lorenzet, amikor tudom, hogy meg fogok halni?

MARTIN Nem fogsz meghalni.

CLARA Ne hazudj. Felhívád Kramerrel, megkérned, hozza ide Lorenzet, ha nem tudnád? Ó *(nevet)* Martin, te sohasem tudtál ügyesen hazudni. Mindig kezdő voltál. Harmincnyolc éve ismerlek, s nemegyszer próbáltál hazudni nekem. Hatszor — talán hétszer a harmincnyolc év alatt —, először, amikor kiutáltak, s te reggelenként továbbra is aktatáskáddal, teával megtöltött termoszdal, szendvicseiddel mentél a villamoshoz. hogy elhited velem, még szolgálatban vagy — s délben, amikor felhívtál, mégis hallottam a hangodon, hogy kiutáltak —, másodsor, amikor fel kellett adnod az irodádat, tudod...

MARTIN Minden hazugságomat fel akarod sorolni?

CLARA Nem — de most elárultad magad; ha csupán súlyos beteg volnék, nem kérnéd meg Kramer elnök urat, engedje ki negyedszer is Lorenzet, miután háromszor nem állta a szavát.

MARTIN Nem tudom elhinni, hogy meg kell halnod, Clara. Beteg vagy, súlyos beteg, de sokan, akik nálad sokkal betegbbek voltak, megint egészségesek lettek.

CLARA *(gyengéden)* Ne hazudj, Martin. Nem sikerült. Ha hazudsz, olyan szavakat használsz, amelyeket kisfiúk szoktak ellesni a felnőttektől. Ne hazudj. Én — én tudok hazudni.

MARTIN Gyakran hazudtál nekem?

CLARA Tudod, ugye?

MARTIN Tudom, de biztosan vannak olyan hazugságok is, amelyekről nincs tudomásom.

CLARA Akarod tudni őket, most?

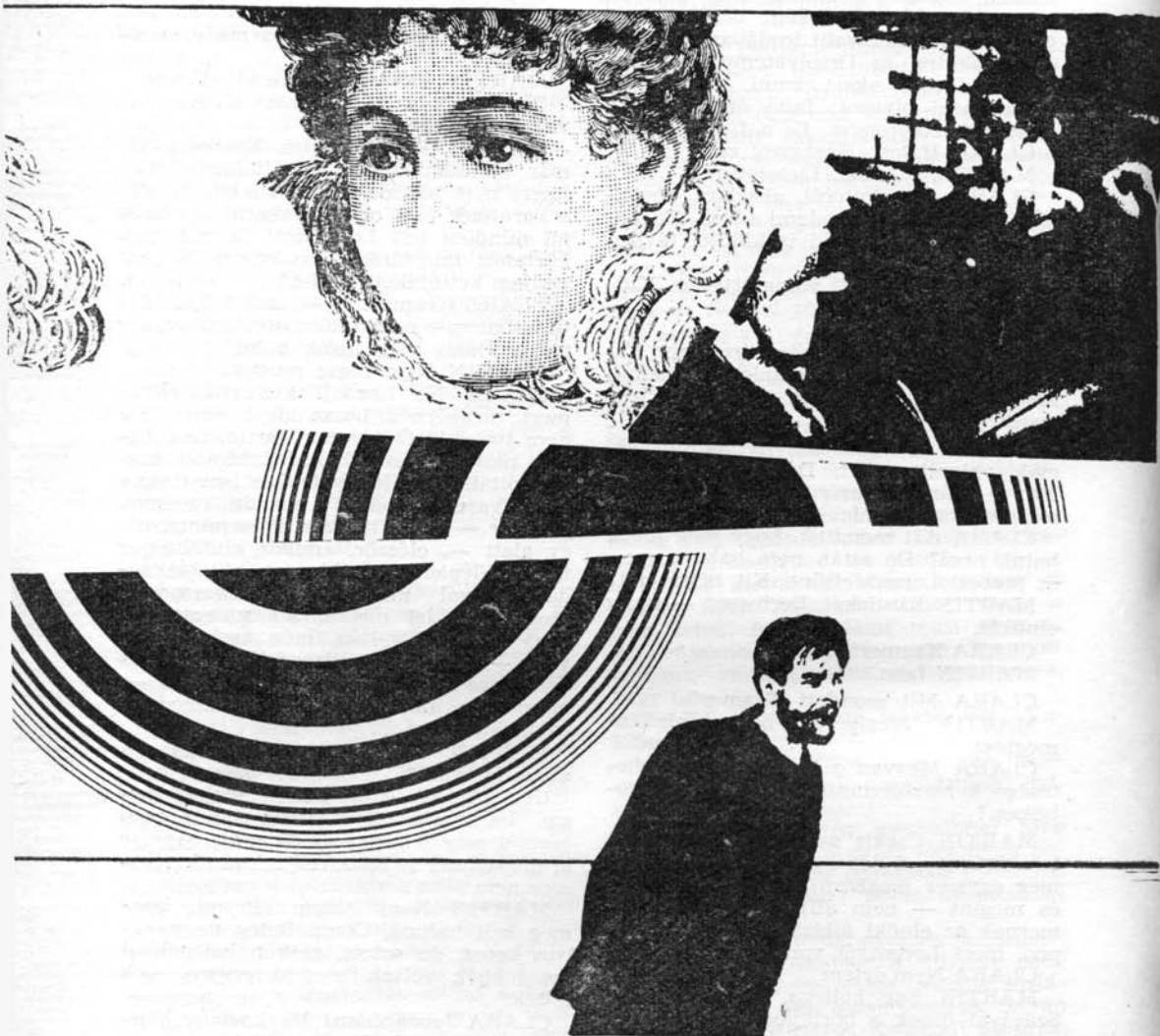

MARTIN Már is beismerted, hogy van olyan hazugság, amelyről nincs tudomásom.

CLARA Lieselotte — minden, amit róla elmondtam, úgy jött ki belőlem akaratlanul. Hazugság lett volna, ha nem

MARTIN Nem bírom elhinni. Szeretted az életet. Ha biztos lenne, hogy — nem lennél ilyen nyugodt.

CLARA Nem vagyok nyugodt. El vagyok keseredve, lehet, hogy nemsokára mérges is leszek. A testemmel békében

mondom el? Nem lenne többé a lányod?

MARTIN Még mindig az én lányom *(megváltozott hangon, halkabban)*, és te mindig a feleségem voltál, s az is maradsz, amíg a halál el nem választ bennünket.

CLARA El fog választani, Martin, nemsokára.

vagyok. A fiola tartalma fegyverszűnetet hozott; talán megbékéltem az Istennel is — de az emberekkel még nem.

MARTIN El vagy keseredve? Mérges vagy? Rám?

CLARA Nem, nem rád. Rád kevésbé, mint bárki másra. Mindig szerettelek.

MARTIN Igazán mindig?

CLARA Mire gondolsz?

MARTIN Tudod.

CLARA Beszéljünk róla?

MARTIN Úgy meg akartál valakit igazán ismerni. Nem ismersz engem?

CLARA Most azt kellene mondanom: te talán ismeresz? S megint ott lennénk, ahol a kerülgetés kezdődik, az a kerülgetés, amikor Lieselottról beszélünk, bár Lorenzről kellett volna. De először válaszolok neked: nem, nem ismerlek. Senkit sem ismerek ezen a világon úgy, mint téged, s mégis: semmit sem tudok. Akkorjában este mindig egyedül mentél el, egy órára, kettőre, háromra, néha többre is, egyedül.

MARTIN Egy kicsit ittam, sétálni mentem — hogy megvizsgálódjam —, néhez idők voltak; pénz nélkül, kilátások nélkül — a gyerekek kérdő pillantással fordultak felém... és te — ha te álltál előttem, elkerülte a tekintetemet. Egyenesen az arcomba néztél — s mégse pillantottál rám —, gyakorlatod volt abban, szemed látószögét úgy beállítani, hogy éppencsak elnézhess mellettem.

CLARA Tudom, ittál egy kicsit, sétálni mentél, hogy megvizsgálódj; pénz nélkül, kilátások nélkül, a gyerekek kérdő pillantással fordultak feléd — s én kerültem a tekintetedet —, de mire gondoltál ezekben az időkben, mire?

MARTIN Sokmindenre gondoltam, legtöbbször a két gyerekre, akik nem voltak többé az anyémek, Lieselotτέρα és Lorenzre. Néha ismét az anyémek lettek, olyan idők voltak, ahogy én kívántam; szegény báránykáim — éltek. Egy fiatalasszony arcon csókolta, megmutatta a gyermekét, elvette a virágokat, amelyeket neki vittem, vizet csorgatott a vázába, elrendezte a virágokat, és mosolygva mutatta, milyen szépek. Egy fiatal férfi vitt az autóval, messze, messze, a zöld mezőn át, egy kis fészkerig. Megálltunk, kiszálltunk, s egy repülőgépet tolt ki a fészkerből — aztán repültünk, magasan a felhők fölött, fenn a tenger fölött, láttuk az idegen szigetek csipkés széleit, a folyókat, amelyek erdők között kigyóztak, a jeget, az örök jégvidéket. Én és a fiatal Ikaroszom. Néha téged is láttalak — amint belépek hozzád a szobába, ezerkilencszáztizennyolcban; három napig vártál rám a Belvedere szállóban, a kofferedben kenyér, egy hálóing, egy üveg levár, a retikülödben puder, zsebkendő és tíz cigareta — nekem. Három napig vártál; nem voltál a feleségem, mégcsak a menyasszonyom sem.

CLARA *(félbeszakítja)* És éppannyi idős voltam, mint Lieselotte *(rövid szünet)*, hallod? *(Szünet)* Hallod-e?

MARTIN Igen, hallom — ezért mondtad?

CLARA Ezért is.

MARTIN Ó! És mi volt a másik ok?

CLARA Az ágyon ültem és sírtam, mert a portás ki akart dobni. Nem volt pénzem, útlevelem, nem volt poggyásom. Eljöttem otthonról anélkül, hogy megmondjam, hová megyek, anélkül, hogy kérdezzek valamit. Tizenhét évesen egy szállóban, amelyet Belvederének hívtak; a levegőben az éhség szaga úszott, a házak szürke homlokzata olyan volt, mint ha tudnák, hogy valaminek elérkezett a vége.

MARTIN Valaminek elérkezett a vége. Egy ember azt mondta nekem, a városban mindenkit agyonvernek, akinek tisztí rangjelzése van, s nekem az volt. Három hete hadnagy voltam. Nos, nem vertek agyon. Amikor keresztüljutottam a zárlaton, kenyeret kaptam és négy cigarettát — s elvették a pisztolyomat. Örültem, hogy megszabadultam tőle. A Belvedere portása gyanakodva nézett rám, amikor a szobádba akartam menni, de odaadtam neki a kenyeret, s a gyanakvasa szertefoszlott.

CLARA Miért kellett innod, vagy egyedül sétálni menned, hogy mindezt lásd? Otthon voltam, vártalak.

MARTIN Nem voltál mindig otthon, nem vártál mindig rám, igaz?

CLARA *(halkan)* Igen.

MARTIN Találkoztál egy férfival, aki-ről nem tudtam, kicsoda. Nem akartam tudni.

CLARA Még mindig nem tudod, ki volt?

MARTIN Nem.

CLARA Akarod tudni?

MARTIN Nem. Csak egyet szeretnék tudni: miért tetted?

CLARA Nem tudom, miért. Erről nem akarok beszélni. Olyan volt, mint valami betegség — hamar elmúlt.

MARTIN Fáj, ha erről beszélsz?

CLARA Igen, fáj — rosszabb, mint Lieselotte halála.

MARTIN Ne beszéljünk róla. *(Más hangon)* még mindig semmi hír a gyerekekről.

CLARA Nem — még semmi. Albert biztosan nem fejezte be a sétáját a feleségével és a gyermekkel. Át a parkon, a halastó körül; kávé és kalács a vendéglőben; egy fénykép a Barbarossa-emlékműnél; vissza a parkon át, a halastó körül, a kilátótoronyba, ismét egy fénykép; a látóhatár éles vonala, amelyből a templomtornyok úgy válnak ki, mint elsüllyedt hajók árbócai, s az egyes házak, mint hajóroncsok. Albert fiam: már kész

ember volt, amikor világra jött; barátságos, intelligens, önzetlen — és mindig tudta, ha valami bántott; kijött hozzám a konyhába, a nappali szobába, vagy leült az ágyamra, kirakta a passziánszot elé, a kártyából mosolyogva ráemelte a pillantását, s mintegy véletlenül megérintette a karomat. Kész. Iskola, egyetem, hivatás; egy csinos asszony, egy kedves gyermek, egy jó férj — húsz év óta vasárnaponként fénykép a kilátórnyóból, a lencse abahnweileri templomtoronyra irányítva: a fénykép ötven-szer ötvenre felnagyítva — aztán a nagyítóüveggel gondosan megvizsgálva: ha egyszer megnézed ezeket a felvételeket eláll a lélegzeted — a harmincéves apa, akít a templom melletti kertben látsz, most ötven; a tízéves fia harminc, játszik a tízéves fiával — a sütemény mindig ugyanaz: szilvával és tejszínhabbal töltve — hogy nőnek, nőnek a fák, aztán kidöntik őket — mások nőnek magasra: így keveset változik Bahnweiler arculata. *(Izgatottabban)* Láttad egyszer a képeket, mindet egymás után: ezer darab van — ezerszer Bahnweiler vasárnap délután, a kilátórnyóból fényképezve — a tyúkok a pataknál, a felirat a toronyóra körül, amelyet talán még senki nem olvasott el: „Már később van, mint gondolod.“ Bahnweiler esőben, napsütésben, hóban, háborúban és békében: egy falu, amilyen százával van ezen a halálos síkságon. Albert fiam... pontosan félhétkor vízszatér vasárnapi sétájáról — félhét után öt perccel telefonálni fog, vagy már itt is lesz egy taxival. Hány óra van?

MARTIN Háromnegyed hat.

CLARA Még ötven perc, aztán hallok Albert hangját, talán érzem már a kezét, látom a szemét. Joseph későn jön haza, biztosan egy lánnyal van a városban. Nagyon későn jön, talán csak reggel: fáradtan, mogorván, azzal az arckifejezéssel, mint hatéves korában, amikor reggel költögettem, menni kell az iskolába. Ez az arckifejezés, amely majdnem megőrjített, mert leritt róla a nemtörődöm-ség; ilyen maradt az arca délután háromig; ha a házfeladatát, legalábbis lát-szólag, befejezte, megváltozott az arca — emlékszel? Világosság ömlött el rajta. Joseph szerette a délutánokat, az estéket és az éjszakákat — elvégezte a kötelességét, egykedvűen és mogorván, de elvégezte; délután háromig alig nyitotta ki a száját — emlékszel, hogy haragudtak az iskolában, amikor egy alkalommal három hétig nem is válaszolt? Joseph — egy lánnyal van a városban, hajnal előtt nem jön haza. Ót már nem látom meg, szegény kicsikémet, soha többé. Iskola,

háború, iskola, munka — kész. Felkeres-
ted-e valaha az irodában, hogy lásd, ho-
gyan dolgozik? Hogyan diktálja a leve-
leket? A tekintete kemény és sötét a
nemtörődömségtől — és álltál-e valaha
a kapunál, amikor kilép lent a portás
mellett? Ez a gyerek — talán ma hama-
rább érkezik haza... esetleg táviratoz-
nod kellene a háziasszonyának, hátha
tudja, merre van.

MARTIN Már táviratoztam, bár...

CLARA *(gyöngéden)* Semmi bár, Mar-
tin. A bár nem olyan szó, amelyet egy
haldoklónak mondanak. Táviratoztál az
asszonyoknak — mindenre gondoltál. Cla-
rára is, igaz? A hazudozásban olyan volt,
akárcsak te. Nem tudott hazudni, ő, aki-
nek olyan szüksége lett volna a hazug-
ság művészetére; a mosolya bolonddá-
tette a férfiakat — bolonddá tett min-
denkit maga körül, játszott az emberek-
kel — amíg rá kellett jönnie, hogy nem
vadász, hanem üldözött vad; elfogták,
félénken kuksol a csapdában, megszelé-
dítve mossa a pelenkát, főzi a levest,
hozza a papucsot; drága kis madaram,
a szárnya le van metszve, szemének ra-
gyogó fénye megtört. Hősök, mellükön
a legvadabb kitüntetésekkel, sirtak az
ablaka alatt, ifjú költők írtak neki hosz-
szú leveleket — férfiak, akik a halálba
indultak, senki másra, csak óra gondol-
tak, és most — de Clarának otthon kel-
lene lennie, nem?

MARTIN Igen, igazad van, odamehet-
nék, megnézhetném, hogy...

CLARA Ne, maradj, maradj itt mel-
lettem. Lorenz megjön nemsokára. Éppen
Lorenz lesz itt elsőnek — Lorenz,
néha már azt sem tudom, milyen a kül-
seje. Láttam-e valaha, az enyém volt-e
— mit tett, amikor ötéves volt? Nem tu-
dom. Mikor tízéves lett, mindig útnak
indult — anyu régi esernyőjével leugrott
a tetőről... mindig csak úton, árkok-
ban, barlangokban, fák tetején — és az-
tán a vitorlázóiskolában... repülés,
majd a háború, repülés — béke — nem
tudom; hol volt az én fiam? Fogság, há-
ború, fogság, béke — kenyeret sem adtam
neki mindennap, amikor még gyerek volt.
Látom minden gyermeknek a kezét.
A kezeket, amelyekbe kenyeret tettem
meg almát, csokoládét — piszkos keze-
ket, amelyeket megmostam — de az ő
kezét nem látom. Sohasem nyújtotta fe-
lém, hogy kapjon valamit. Csak néha
kellett neki egy és más: dió, madártoll,
kövek — egy repülőmodell. Az iskola-
táskája — volt neki ilyen?

MARTIN Nem nagyon használta a táská-
ját.

CLARA Látni fogom, Martin, nemsokára — éppen öt elsőnek.

MARTIN Olyan biztos vagy, hogy Kramer elhozza?

CLARA Egészen biztos vagyok abban, hogy Krämer magával hozza.

MARTIN Igen, mindig jó barát volt. Mint egyetemi hallgató is. Örökké csodáltam. Valami egyenes, becsületes volt benne, s bármikor kész volt...

CLARA *(félebeszakítja)* Különös, szavaid úgy csengenek, mintha betanultad volna a szöveget. Akkor sem tudsz hazudni, ha magad se tudod, hogy a kiejtett szavak hazugok. Még ezeket a hazugságokat is észreveszem.

MARTIN Kramer? Miért is hazudnék, ha róla beszélek?

CLARA Hazudsz, anélkül, hogy tudnád. Még mindig ragyogó a külseje — igen. Bizonyára jó barát. Becsületes, te megcsodálsz. Olyan kín nekem ezt hallani — fáj.

MARTIN Fáj? Úgy fáj, mint az, amiről éppen beszélgetni kezdtünk?

CLARA Jobban. *(Halkabban)* Sokkal előbb ismerted őt, mint engem, igaz?

MARTIN Együtt jártunk iskolába, együtt voltunk katonák, a háborúban ugyanannál a századnál, együtt tanultunk az egyetemen, ugyanazon a napon vizsgáztunk, és tudod, hogy éhenhaltunk volna, ha ő akkor nem segít.

CLARA Igen, tudom.

MARTIN Te ismerted, mielőtt megesküdtünk volna?

CLARA Nem, én csak a te barátodként ismertem meg. Később, már három éve házasko voltunk. Albert már megszületett, Lieselotte útban volt. Virágot hozott nekem, amikor Lieselotte a világra jött. Akkorjában a főnöke voltál.

MARTIN Most ő az én főnököm.

CLARA Elnök lett, és elhozza nekem Lorenzet.

MARTIN Nagy áldozat tőle. Meg kell értened, hogy mit kockáztat ezzel.

CLARA Mindent kockára tenne, hogy elhozhassa Lorenzet. Megmondtad neki, hogy én — amit az orvos mondott?

MARTIN Azt mondtam, hogy nagyon komoly a dolog.

CLARA Mikor beszéltél vele?

MARTIN Miután a pap elment. Egy félórája.

CLARA Mennyi idő kell autóval Bahnweilergig?

MARTIN Talán húsz perc, nem több.

CLARA Akkor húsz perc múlva itt lesz, esetleg hamarabb is. Tíz percre mint elnöknek is szüksége van, hogy kihozza Lorenzet. Isten azzal büntet, hogy

nem láthatom Lorenzet anélkül, hogy Kramert is lássam.

MARTIN *(halkan)* Kramert?

(Csend, amelyen különös élességgel áttör egy bizonyos zaj: gyerekkacagás, ping-ponglabdák, kávéskészlet zöreje)

MARTIN *(halkan)* Clara, miért?

CLARA Mert szeretlek — s mert ő jön — de te tudhattad volna anélkül, hogy én megmondjam. És talán alkalmas lesz arra, ami nekem sohasem adatott meg: hogy egy embert igazán megismerj. Engem. Engem, akit szeretsz. Ne hagyjuk ezt? Vannak dolgok, amelyek csak akkor válnak borzasztókká, ha kimondják őket.

MARTIN Nem, beszélj.

CLARA Órák, napok — ha az órákat és napokat összeszámolom, akkor hónapokat, talán éveket voltál egyedül. Ivás? Sétálás? Igen, tudom — de ebben az időben gondolkodtál, beszéltél — mire gondoltál, kívül beszéltél? Nekem harminc másodpercig sem tudtál arról beszélni, mit gondoltál és tettél ebben az időben.

MARTIN Lehet, hogy beteg voltam. Megbetegedtem az utalattól. Mindig azt gondoltam: van feleségem, vannak gyerekeim, van hivatásom, amely eleget jövedelmez, hogy ruházzam és tápláljam őket. Több kívánságom nem volt. Kötelesség, munka, feleség, gyerekek — de az asszony nem volt az enyém, a gyermekek sem, s amikor a hivatásom büntettek elkövetésére kezdett kényszeríteni, feladtam. Utalat, véres törülközők a rendőrgyűzők öltözékében — a munkások mint vakondok túrtak az udvarban, hogy egyre újabb pincéket ássanak, pincéket. Ez volt az az év, amikor Lieselotte meghalt, s te mindig kerülted a tekintetemet — az év, amikor Lorenz elment hazulról.

CLARA Akkor szerettelek a legjobban — ha van ilyen jobban-nemjobban —, és éppen akkor, abban az időben, Lieselotte halála után...

(félebeszakad)

MARTIN Mi volt akkor, abban az időben?

CLARA Akkor kezdted inni. *(Halkan)* Ez a szenvedély olyan volt, mint az országos eső, tartós és csöndes. Minél ittasabb voltál, annál csendesebb lettél. S amikor aludtál, olyan nyugodt volt az arcod. Gyakran föléd hajoltam, éjszaka, sokáig — kerestem az arcodban a keserűséget, amelyet kislányom halála miatt éreztem, de semmit sem találtam, sem keserűséget, sem haragot — föléd ha-

joltam, mint akkor, harmincnyolc éve a Belvedere szállóban, amikor holtfáradtan elaludtál mellettem, s hogy fel ne költselek, óvatosan kivettem az égő cigarettát a kezedből. A szoba, halványzöld tapétákkal, valamelyik herceg képével a falon; a herceg túl kicsi volt a rajta levő súlyos egyenruhához képest; úgy festett, mint valami gézengúz kölyök, aki belopakodott az álarcosbálba... Amikor föléd hajoltam, olyan voltál, mint húsz évvel azelőtt — mint valaki, aki nem ismeri a halált. De én, én ismertem: bennem volt. Sötétben és keserűen, cseppenként szívtam magamba...

MARTIN Nem mindig aludtam, amikor föléd hajoltál; néha éreztem az arcodat, közel az enyémhez; olyan idegennek éreztem, hogy félttem kinyitni a szememet és rádnézni. Nem akartam látni, amit látnom kellett volna.

CLARA Ki kellett volna nyitnod a szemed: erre vártam.

MARTIN Nem akartam — és úgy intéztem, hogy az ágyad üres volt, amikor hazaérkeztem — vagy pedig aludtál, de én nem hajoltam föléd. Nem gyűjtöttem villanyt — halkan levetkőztem a sötétben, s mire fölébredtem, az ágyad ismét üres volt. Sokáig tudtam aludni. Az a kevés megbízatás, amit kaptam — arra délután is elég idő volt. A tárgyalásokra nem mehettem el. A gallérom kifoszlott, s az lett belőlem, amit a legkevésbé szerettem volna: zugprókátor. Az embereknek, akik mellettem álltak a sőtésnél, tanácsokat adtam — egy pohár sörért, pálinkáért. Koszos kocsmasztalokon fogalmaztam beadványokat, folyamodványokat, órákig ültem az Ottonenwallnál irodámban, s Lorenzre és Lieselottéra gondoltam. Ha Kramer nem lett volna. Segített nekem. Fedezett.

CLARA S megkapta a helyedet.

MARTIN Nem haragudtam ezért rá. Akkoriban, Lieselotte halála után, Benjamin Hufs gyakran jött az irodába, s elmondta, mennyire csodál engem. S amikor behívták katonának, azt mondta, hogy azért fog harcolni, amit én testesítek meg.

CLARA S később elesett — de nem azért, amit te testesítettél meg. Amikor megtudtam, hogy halott, örültem annak, hogy ismerte Lieselottét — a testét, és sokkal, sokkal többet, mint ennyit.

MARTIN Örültél?

CLARA Igen, örültem. Először megijedtem — később, amikor elesett, akkor örültem, ha erre gondoltam. Sohase mondtad, hogy az irodádban járt.

MARTIN Sohasesem beszélt Lieselottéről, egyetlen egyszer sem. Jogról beszélt

nekem — s én kellett, hogy meséljek neki a jogtalanságról. Néha meghívott egy kávéra, egy kis üveg pálinkát hozott nekem, cigarettát vett — feltűnés nélkül tette, nehogy megsértsen — nem tudta, hogy engem már semmivel sem lehet megsérteni. Ilyesmivel nem. De sohasem beszélt Lieselottéről.

CLARA Vannak dolgok, amelyeket neked sehogyszem lehet elmondani. Én voltam, aki megbántottalak, igaz?

MARTIN Igen. Mert nem értettem. Szerelem? Hiszen engem szeretted?

CLARA Igen. Valami más volt. Keserű és haragos lettem. A halál volt az oka. Ki akartam szállni ebből az időből, az életből, és sikerült. Délutánokat és estéket olyan helyeken töltöttem, amelyek kívül estek életemen és az időn; máshol telt az idő, máshol éltem az életem.

MARTIN Önámítás. Az idő ott telt, ahol voltál, s ott élted az életed, ahol voltál; máshol semmi nem volt belőled, semmi. Néha reménytelenül jöttem haza, korán, már három, négy óra felé. A gyerekek kenyeret kentek, ittak valamit: kakaót vagy teát, azt kérdezték, hol vagy, s én ráztam a fejem; nem tudtam. Albert tizennyolc volt akkor — Clara... ő...

CLARA Igen, tudom: Clara tíz éves volt, Joseph hat; tudom, tudom; amikor hazaérkeztem, az idő — amelyetől, azt hittem, megmenekülök — kétszeresen, háromszorosan rámtört; belelegeztem ezt az időt, szinte megfulladtam. A gyermekek — nem tudták, mi történt, vagy?

MARTIN Nem, nem tudták, s mégis bajt sejtettek: sötét csend ülte meg a szobákat, félelem lapult a folyosókon, csendben gubbasztottunk, ittuk a teát, s rágtuk a kenyeret.

CLARA A baj közel volt. Gyakran arra gondoltam, leugrom, mint egy suhanó repülőről; le a levegő kék óceánjába — de ő megakadályozott. Félt téled.

MARTIN Félt téled? Kellott valaha is valakinek télem félnie?

CLARA Nem is tudod, milyen rettenetes vagy.

MARTIN Rettenetes? Én?

CLARA Igen, mert — mert jó vagy.

MARTIN Jó? Ó, valóban nem ismeresz. Néha felvittem egy-egy nőt az irodámba. A pincérnőt a kiskocsmából.

CLARA Te?

MARTIN Igen. Vettem egy üveg olcsó bort, süteményt, egy pár cigarettát. Ittuk a bort, ettük a süteményt, szívtuk a cigarettát, s én fogtam a kezét. A fejemet néha az ölébe hajtottam, s behunytam a szemem, neki pedig mesélnie kellett valamit; a gyerekkorából; egy halászfa-

luban nőtt fel, s amikor felülről halkan beszélt hozzám, éreztem a tengeri fű szagát, a halakét, hallottam a nyaralók kacagását, a vihart és a hullámtörést; vagy pedig órák hosszat sétáltam vele a part mentén, fenyőerdőkben, mocsaras réteken, bementünk ősszel az elhagyott nyaralóházakba, s felkutattuk az otthagyt cigarettát, bormaradékot, konzervet, tüzet gyújtottunk idegen házak kályháiban, miközben zúgott a vihar, és a hullámok bömböltek — hallottam hazatérni a halászbárkákat, láttam a férfiak fáradt arcát, a lámpások fényében a friss vért az ezüstös haltesteken — de amikor felemelkedtem, s magamhoz akartam szorítani, nevetett, lerázta magáról a kezem, s azt mondta: „Hagyj, ez nem talál hozzád”, s én vele együtt kacagtam.

CLARA Kacagtal? Ha arra gondoltál? Kacagás.

MARTIN Igen, kacagnom kellett, nem tehettem mást. Aztán hazamentem, teát ittam a gyerekekkel, segítettem nekik a házifeladatoknál, a tükör elé álltam, s kissé büszke voltam kifoszott galléromra és Benjamin Hufs hódolatára. A fiaim megnöttek, tudtam velük beszélni. Jött a háború — egyik nap te is megint itt voltál.

CLARA Visszatértem, mert ő elment. Boldog voltam. Azt kívántam, bárcsak esne el a fronton. Szerető soha nem kívánta így a szeretője halálát. Gyűlöltem, mert téged csalt meg. Számtalan levelet írt; csak azért bontottam fel őket, hogy megtudjam, szabadságra jön-e haza, s ha jött, elutaztam.

MARTIN Miért nem beszéltél velem?

CLARA Miért nem nyitottad ki a szemed, amikor föléd hajoltam? Én nem tudtam ezt megmondani. Rájöttem, hogy rosszabb erről beszélni, mint elhallgatni. Malomkövek, gondoltam magamban; az egyik a nyakamba volt kötve, s én zuhantam, zuhantam feneketlen mélységekbe, el sötétségek, szörnyalakok mellett, a bűz tartományain át, mind mélyebbre. Kacagtal — azt mondod, kacagnod kellett, én pedig gratulálok neked azért az asszonyért, aki veled kacagott. Mi együtt soha nem kacagtunk.

MARTIN Azt mondod, mi igazán Kramer volt?

CLARA Igen, ő.

MARTIN S ki volt az oka?

CLARA Nemcsak Kramer. Ő kezdte. Évekig követett. Lieselotte születésétől a haláláig. Érted? Tizenhét évig — sose szerettem. Az első naptól kezdve tudtam, hogy téged csap be, téged lop meg. Mondatok, amelyeket te mondtál, gondolatok, amelyeket te gondoltál, tűntek fel a be-

szédeiben és írásaiban. Úgyes volt — nem láttál át a szítán, amikor az utálatodat növelte, hogy megkaphassa a helyedet? S hogy támogathasson bennünket... te küldtél hozzá; hiszen segített. Gyakran kellett hozzá mennem, s én elkeseredett és dühös voltam a gyerek halála miatt, féltem a megaláztatás érzésétől, amellyel a halálát fogadtad.

MARTIN Igen, én küldtelek hozzá. Segített nekünk.

CLARA Rossz, hogy most tudod meg?

MARTIN Olyan, mint Lieselottéval. Most már tudom. Nem akartam — de úgy látszik, meg kellett tudnom. Barátom, csaknem ötven esztendeje ismerem. Azt mondtad, az Istennel megbékéltél — de az emberekkel még nem? Nos, én sohasem szerettem az embereket.

CLARA Te, én azt hittem, hogy szeretted őket. Olyan jó, olyan barátságos voltál, és nem haragudtál soha senkire.

MARTIN Nem szerettem az embereket; talán a barátságatlanságra sem érdemesítettem őket. Hogyan? Amikor a jog jogtalansággá változott — akkor igazolva láttam velük szemben érzett ellen-szenvemet; úgy támolyogtak, mint a legyek, rámásztak a szemétre. Pénz, becsület, tisztelet, siker — mint a piszokra, úgy szálltak rá. Téged szerettelek — a gyerekeket, a pincérnőt, Hufs Benjaminget — és Bechert, tudod, a papot, akinek nem volt szabad többé prédikálnia — néhányat ivópajtásaim közül, amikor a kifoszott gallérú ügyvéd voltam.

CLARA Krameret nem?

MARTIN Láttam ajkának a remegését, kezének a reszketését, szemének a csillogását, amikor kinevezték elnöknek; ugyanaz az ajkremegés, kézreszketés és szemcsillogás — amikor hadnagy lett, amikor húsz évvel később utódommá lépett elő. Szeretni? Nem. A gyerekek közül Lorenzet szerettem a legjobban.

CLARA Őt? Én azt gondoltam, Lieselottét.

MARTIN Ő más; ő mintha üvegkoporsóban feküdne. Kislányom. A friss esti lap illata, egy teraszon, egy őszi délutánon — másodpercek. De Lorenz — ő következetes.

CLARA Tolvaj.

MARTIN Tolvaj és család. A fiam. Lehet, hogy megérezte, mennyire megvetem a törvényt. Sohasem mondtam ki, de biztosan sejtette, s eszerint cselekedett.

CLARA Te megvetted a törvényt?

MARTIN Igen. Nem tudtad? S nem szerettem az embereket. Talán teljesül még a kívánságod: megismeresz engem. *Iustitia* — valaha márványba metszett

szerető — hüvös és szép volt. Átöleltem, mint ahogy a hajdani fiatal pap Zeuszt, Athénét ölelhette — de még nem értem el a negyven évet, s tudtam, hogy a karom üres, mintha habot öleltem volna. A fecsegők győznek — nagyolók uralják a világot — ostobafejűek határozzák meg a bölcsességet, s hiúság önti el a hatalmasokat. Te, te maradtál nekem s a gyerekek.

CLARA Én igazán megmaradtam?

MARTIN Igazán megmaradtál nekem. Hiszen már húsz éve mindent tudtam — vagy mégse maradtál meg?

CLARA A tied maradtam. Olyan boldog vagyok, hogy tudom — megvetted a törvényt, nem szeretted az embereket, s a pincéernőt felvitted a szobádba — végigsétáltál vele a homokparton, láttad a halak világos vérét ezüstös testükön, tüzet gyújtottál idegen kályhákban. Így legalább tudok valamit rólad.

MARTIN Valamit?

CLARA Nem sokkal többet. Mit ismerek? A testedet. Leginkább a kezedet. Az arcod, az írásod, a járásod. Hogyan eszel, iszol, hogyan mosolyogsz, hogyan lélegzel alvás közben; a hangodat — a cigarettát, amelyet reggel az ágyban elszívsz — ahogy a csészét a szához emeled, ő... *(Gyorsan közeledő autó zaja, amely hangos fékezéssel megáll a ház előtt)* Lorenz! Kramer! *(Halkabban)* Nem méssz a kapuhoz?

MARTIN A kapu nyitva van. Megtálálják az utat.

(Ajtók nyílnak, csukódnak, sebes léptek zaja a lépcsőn, a szoba ajtaja kinyílik)

LORENZ Anya, igaz, hogy te —

CLARA Igaz. Gyere, ülj le, vagy térdelj az ágyam mellé, akkor közelebb vagy hozzám.

KRAMER Sajnálom, de ki kell tartanom amellett, hogy a szobában maradhassak.

CLARA Igazán kitart mellette? Akkor vigye el ismét a fiút.

KRAMER Martin, hiszen tudod, magyarázd meg neki.

MARTIN Mindent megmagyaráztam. Valóban kitartasz amellett, hogy...?

KRAMER Nem értem. Ez volt az egyetlen kikötésem.

CLARA Egyedül akarok maradni vele. Egyedül. Beszélnem kell vele.

KRAMER Remélem, tudja, hogy mit kockáztatok.

CLARA Tudom. Menjen. Hagyjon bennünket magunkra. Martin, menj te is egy pillanatra. Ne sokáig. Hagyjatok ben-

nünket. *(Léptek, az ajtó becsukódik. Majd Clara halkán tovább)* zárd be az ajtót. *(Rövid szünet után)* Gyorsan, zárd. *(Lorenz feláll, megfordítja a kulcsot a zárbán)* Itt, nyisd ki a fiókot. Pénz van benne. Nem, ne számold. Sok van. Vedd el. És itt az autókulcs, mennyi idő kell a határig?

LORENZ Egy óra múlva ott lehetek. CLARA S aztán? Van valaki ott kinn, aki segítsen?

LORENZ Brüsszelben van egy barátom. Dumerau, megvan a címe. Ő majd segít. De ruha kellene. Nézd csak.

CLARA Menj apa ruhásszekrényéhez. Gyorsan. *(Lorenz kinyitja a szekrényajtót)* Igen, vedd azt, a szürkét; gondold a cipőre, a nyakkendőre, gyorsan, öltözz át, gyorsan. Vegyél egy kalapot is, a szürke felöltőt, ne felejtsd el a kesztyűt; nem, az ingek jobb oldalt vannak... Igen, ott. Gyorsan, gyorsan. *(Megfelelő zajok, miközben Lorenz átöltözik)* Gyorsan, fiam, gyorsan.

LORENZ De beszélni szeretnék veled; apával is.

CLARA Beszélj velem. Most, hogy átöltöztél, van elég időnk. Zsebedben a pénz? Az autókulcs is? Egérutat szerkeszted neked. Ritkán látalak — gyere ide. *(Még halkabban)* Tizenhat éves voltál, amikor a háború kitört, tizennyolc év telt el azóta, s ebből a tizennyolcból nyolcat a börtönben töltöttél.

LORENZ Kilencet, anya, pontosan kilencet.

CLARA Kilenc év a kilenchez. Kilenc év börtön kilenc év szabadságért. Kifizetődött? Nem volt túl magas a kamat?

LORENZ Ezt sose kérdeztem magamtól. Hogy kifizetődött-e? Nem tudom. Az üzletek kifizetődnek vagy nem. Én nem kötök üzletet. Én csak repülni akarok, repülni. Nem akarok álmos üzletemberekkel Londonból Brüsszelbe átrepíteni vagy Berlinből Párizsba, mint valami sofőr; nem akarok bombákat ledobni vagy menekülő asszonyok feje fölélt löni. Repülni szeretnék, egyesegyedül. Amilyen magasra csak lehet, anya, és egyedül — érted? Soha nem kérdeztem magamtól, kifizetődik-e egy repülőt lopni vagy pénzt, hogy kibéreljek egyet. *(Nevet)* Még azt sem vettemek a szemükre, hogy lecsuknak, ha elkapnak. Kifizetődő — ez olyan szó, amelyet nem ismerek. Egyedül a felhők fölött — kifizetődik? Igen, anya, s vállalom az árát.

CLARA Újra meg fogod tenni.

LORENZ Mindig. Megéri. Néha percekig repülsz fehér felhőcskéik, báránypelátócskéik nyájai között, anya, s én mindig azt figyelem, nem fedezek-e fel valame-

lyik nap egy angyalt, legalább egy egészen picurkát. Eddig még nem találtam. Lehet, hogy egy napon találkozom Lieselottéval, a testvéremmel, fent egy felhő tetején. Ő talán megért majd.

CLARA Mi nem értünk meg?

LORENZ Nem. Azt kérdezték, kifizetődik-e. Kifizetődik egymást szeretni? (Rövid szünet) Hallgatsz. Úgy látszik, nem fizetődik ki. Kifizetődik talán házasságot kötni, gyermeket szülni, aztán meghalni? (Rövid szünet) Hallgatsz. Úgy látszik, nem fizetődik ki. Hogy lépjek meg innen?

CLARA Az ablakon át. A garázs nyitva van. Ne gyűjtsd be a motort. Told el a kocsi Buntemannig a sarkon, csak ott gyűjts be. S ne vezess túl gyorsan. Én majd geréputat szerzek.

LORENZ Mennyit?

CLARA Meddig engedtek ki?

LORENZ Nyolcig.

CLARA Két óra. Eggyel többet biztosíthatok. Elég?

LORENZ Elég. Köszönöm, anya. Valóban meg fogsz...? Ez igaz?

CLARA Valóban meg fogok. Igaz.

LORENZ Nem bírom elhinni.

CLARA Lieselottéről elhitted volna?

LORENZ Nem.

CLARA Az ember sohasem hiszi el.

LORENZ Nem. Soha. Én sohasem hittem el. Sem Kluhról, sem Hutikról. Meghaltak, az egyetlenek, akik barátaim voltak, de a legkevésbé Lieselottéről hittem volna. Reggel még a házfeladatnál segített, aztán pingpongoztunk — s ebéd után elmentem a Gruhlsbergre vitorlázni; csak három órát maradtam ott, s mire visszaértem, meghalt. Egy részeggel találkoztam lent a fasorban, tántorgott, nekiesett a járda szélének, s bementem Hövelsékhez, hogy mentőkocsiért telefonáljak; aztán hazajöttem, s lent a kert kapujában megéreztem: szerencsétlenség, szerencsétlenség — Lieselotte halott volt. Csönd — csak a sírásodat hallottam — olyan nap volt, mint a mai. Mikor is történt?

CLARA Tizennyolc éve.

LORENZ Nem igaz.

CLARA De igaz. Hidd el; most pedig menned kell. Csókolj meg. Lehet, hogy még látjuk egymást, egy bárányfelhőn, nemsokára. Gyere még egyszer ide — olyan ritkán láttalak — hol voltál ennyi ideig — harmincnégy éves vagy. Nem lehet igaz.

LORENZ De igaz, anya, igaz kell hogy legyen. ott áll a cédulán a cellámban.

CLARA Volt iskolatáskád? Nem emlékszem már.

LORENZ (nevet) Volt, anya, biztosan — én az Albertét kaptam. Nem emlékszel, rókabőrrel volt bevonva?

CLARA O, az volt a tiéd?

LORENZ Igen. Bocsáss meg, hogy olyan ritkán voltam itthon. Köszönöm neked. Apa — nem látom többé?

CLARA Szeret téged — a gyerekek közül a legjobban. Én tudom. Őt még fogod látni.

LORENZ Ha visszahoznak, ez alkalommal bilincsben. Őt év — hatért. Az ár egyre emelkedik. Üdvözöld apát és Albertet, Clarát, Josephet. Rég nem láttam őket, látogassanak egyszer meg. Üdvözöld őket. Viszontlátásra, anya.

CLARA Egy felhő tetején.

(Lorenz felugrik az ablakpárkányra, onnan a garázstetőre. Aztán csend. Zajok, mint a játék kezdetén. Martin és Kramer az ajtó előtt suttognak)

CLARA (kiált) Martin!

MARTIN (kinnről) Bejöhetek?

CLARA Igen, hozd a szobaajtó kulcsát, és nyisd ki.

KRAMER (kinnről) Hol van Lorenz?

CLARA Itt van nálam.

(Az ajtó kinyílik)

CLARA Hagyj három percig egyedül Kramerrel.

MARTIN Három perc huszonhat másodpercig — tovább nem.

(Az ajtó nyílik és csukódik)

KRAMER Hol van Lorenz?

CLARA Elment. Nem látod?

KRAMER I látom. De feltételezem, hogy ez csak tréfa.

CLARA Nem tréfa.

KRAMER Miért gyötörsz?

CLARA Mindig ajándékot ígértél, de én sohasem fogadtam el. Emlékszel? Most szeretnék egy ajándékot. Túl drága?

KRAMER Tudod, mint jelentene, ha elmenne.

CLARA Elment. Az ajándékot máris elvettem. Ki van fizetve. Olyasmint kérek most tőled, ami már nincs meg. Lorenz elment, s vele az elnökség.

KRAMER Elfogjuk.

CLARA Nem fogjátok el, ha megvárod, amíg az én kis Ikaroszom biztonságban van.

KRAMER Biztonságban? Meddig? Két óra hosszát, egy félét, egy hetet? A fiú meg van bolondulva, s az ilyet ha-

mar elkapják. Egy hétért, egy hónapért ekkora árat?

CLARA Ne számolgass, Kramer, ez nem üzlet. Nem érdemes. Gruhlshofra gondoltam, akkorjában. A mennyországot ígéretted nekem, csak hogy viszontláthass. Most itt van a viszontlátás, és én kérem az árat.

KRAMER Viszontlátás tizenkilenc év után.

CLARA Tizenkilenc? Mindig azt hittem, tizenyolc. Jó, viszontlátás egy öreg-asszonnyal.

KRAMER Hogy milyen öreg vagy, az nekem mindegy. Rögtön elindultam, amikor Martin felhívott. Negyven perc sem kellett, hogy Bahnweilerbe érjek, Lorenzt kihozzam s idejőjkek.

CLARA És azért jöttél ide, hogy őrizzed, vagy hogy engem láthass?

KRAMER Nem tudom... Talán mind a kettőt akartam.

CLARA Két legyet egy csapásra — ezt így mondják. De sohasem sikerül, Kramer — soha; fogadd el, azért jöttél ide, hogy engem láthass — semmi másért. Lorenz elment — mit számít. Annyira ragaszkodsz ahhoz, hogy elnök legyél?

KRAMER Mindjárt a legnagyobb árat követeled. Nem is sejtjed, milyen nagy.

CLARA Nekem alacsony ár; olcsó, akár a végkiarúsítás; leszállított árak feleségek számára, akik vikendházakban olyasmibe bonyolódnak, amit szerezlemnek neveznek.

KRAMER Ne beszélj így. Én szerettelek — s még mindig szeretlek.

CLARA De az árat nem akarod megfizetni?

KRAMER Az árat? Nem akartalak megvásárolni.

CLARA Miért ne? Nem lett volna tisztességesebb, mint halálos komolysággal és komor lélekkel abban a pénzben átvenni a fizetséget, amely Lieselotte halála után bennem felhalmozódott; kis kerek haláldarabokat adtam neked. Keserűség, harag, gyász... Miért nem neveltünk soha együtt, Kramer? Még csak nem is mosolyogtunk. Próbálj mosolyogni, Kramer, gyerünk, vagy neved, ha tudsz; fizesd meg az árat, és ne számolgass. Ne légy fősvény.

KRAMER Valóban meg fogsz halni?

CLARA Miért kérde? Nem hiszed? Légy őszinte — nem látod?

KRAMER Elhiszem — látom, hogy meg fogsz halni. Annyira fontos neked, hogy a fiú szabad legyen, vagy — boszszúnak szántad?

CLARA Nem bosszú, Kramer, hidd el nekem. Menj, fizesd ki az árat, s hagyjál, fáradt vagyok.

KRAMER A hivatalomat egy bolond szabadságáért. Ha legalább a teljes szabadsága lenne — de mennyi lesz? Egy nap, kettő — esetleg egy hét. Üres csekkel fizetni valamiért, aminek az árat nem ismerem. Érted? Nem könnyű.

CLARA Fáradt vagyok, s a három perc letelt. Add meg nekem, amit kértem, és menj.

KRAMER Tizenhét évig vártam rád — négy hónapig voltál nálam —, és ismét tizenkilenc évig vártam, hogy három percig nálad lehessek. Csókolj meg.

CLARA Miért?

KRAMER Add a kezedet.

CLARA Miért? Ha akarod, tessék. *(Rövid szünet)* Mondj igent, s legalább lesz egy kis igazolásom: hogy szeretted.

KRAMER Te sohase szeretted?

CLARA Nem. Sohasem szerettelek. Csak a bennem felhalmozódott fekete pénzzel fizettem: gyázzal és keserűséggel, félelemmel és haraggal *(halkabban)*, ó, miért habozol? Miért hagysz ennyit alkudozni?

KRAMER Jó, megfizetem, amit kérsz. Martin — tudja?

CLARA Tudja.

KRAMER Miért? Miért kellett tudnia? Nem lett volna muszáj — de mégis: így könnyebb.

CLARA Könnyebb? Hogyan?

KRAMER Szereti a fiút, nem? Nos, akkor neked és neki ajándékozom szabadságának egy-egy felét. Add ide még egyszer a kezed.

CLARA Itt van, Kramer, tessék. Mosolyogsz... most —

(Rövid csend, majd Kramer léptei, a szobaajtó kinyílik, és Kramer léptei eltűnnek a házban; a kapu becsapódik, s egy autó motorjának a berregése hallszik)

MARTIN Négy perc, Clara. Néztem az órát.

CLARA Ennyire volt szükség, Martin.

MARTIN A fiú elment. Úgy beszéltem volna veled.

CLARA Hiszen te viszontlátod még. Gyorsan el kellett tűnnie. Mindnyájatókat üdvözöl. Adtam neki pénzt, az autókulcsot, felvette a szürke öltönyödet; a rabruhája ott van a vállfán a szekrényben. Hány óra, Martin?

MARTIN Öt perc múlva félhét.

CLARA Tíz perc múlva telefonál Albert — vagy már itt is lesz. Elmehetne Claraék felé. Vajon mi lehet vele?

MARTIN Bizonyára ő is a városban van.

CLARA Olyan fáradt vagyok. Érzem, hogy vége a fegyverszünetnek.

MARTIN Fájdalmaid vannak?

CLARA Nem, csak fáradt vagyok. Menj át, Martin, hozd ide a telefont, kapcsold be itt. Menj, gyorsan. *(Martin kiszalad a folyosóra, visszatér, bekapcsolja a telefont. Clara tovább)* Milyen rég, hogy a telefon az ágy mellett volt. Rég, ugye?

MARTIN Húsz éve, Clara. Amikor a halálra ítélt fiút védtem, akkor szereltem fel ide a kapcsolást.

CLARA Mit csinált?

MARTIN Annyi idős volt, mint Lieselotte. Tizenhét éves. Kommunista. Öten agyonütöttek valakit, akiről azt hitték, hogy elárulta őket. Mindet kivégezték. A fiút, akit védtem, Valentin Mobrechtnek hívták, emlékszel még? Én voltam az egyetlen, aki bemehettem hozzá a cellába. Néha az éj kellős közepén hívatott, s én mentem. Engedély nélkül. Kramer fedezett.

CLARA Igen, emlékszem. Akkortájt nem volt pénzünk, és huszonhárom márkába került, hogy ide kapcsolattuk a telefont. De mégis elintézted, s egyszer éjszaka csengetett, három óra körül.

MARTIN Az a kivégzés éjszakája volt. Odamentem.

CLARA: Sose beszéltél erről.

MARTIN Lefejezték őket. *Igazságot* szolgáltattak, gyilkoltak. Hajnalban négykor, a nyár végén — két hónappal Lieselotte halála után; a nap éppen felkelt, s mind a háromszáz cellában dörömböltek az ajtón: a nap vörösen fénylett egyes ablakokban. Csend volt, csak a tompa dörömbölés. Mobrecht pontosan tizenhét éves volt, a többi tizen-nyolc, éppen, mint akkoriban Albert. A kivégzés sejtelmesen és gyorsan folyt le a szürke börtönudvaron. Kramer ott állt vérvörös palástjában. Hétkor kiragasztották a plakátokat, amelyeken hírül adták a kivégzést. Mobrecht anyja piaci kofa volt. Akkor olvasta el a plakátot, amikor zöldséges kocsiával a piacról jött. Senki se hitte volna, hogy kivégzik a fiúkat.

CLARA Ismerted azt az asszonyt?

MARTIN Útban voltam, hogy értesítem, de már elment a kézikocsijával. Nem értem utol, s így a vérvörös szélű, még frissen nedves plakáton olvasta a hírt: kivégzés — Valentin Mobrecht, tizenhét éves ifjút ma reggel...

CLARA Sose beszéltél nekem erről. Egyedül mentél el éjjel háromkor, a szürke városon át a sötét börtönudvarra,

hogy ott légy a kivégzésnél. Hogyan viselkedtek a fiúk?

MARTIN Ketten nyugodtak voltak. Büszkék. Mint valami emlékművek. Ketten nyöszörögtek halkán, s az egyik kiabált, hangosan kiabált.

CLARA Mobrecht volt, aki hangosan kiabált?

MARTIN Nem, ő nyugodt maradt. Előbb félt, könyörgött nekem, átkulcsolta a térdemet — de a kivégzés hajnalán csendes volt. A legutolsó védelmem annak idején — nem kellett többet a telefon az ágy mellett.

CLARA Hívjuk fel Albertet? Hány óra?

MARTIN Félhét.

CLARA Jobb, ha nem hívjuk fel: lehet, hogy éppen a mi számunkat tárcsázza, miközben mi az övét — s mindketten csak a foglalt-jelet halljuk. De hol lehet Joseph — s miért nincs semmi hír Claráról? Lorenz — egy fehér felhő tetején találkozunk. Csak egy kiáltott? Miért volt olyan csendes a többi? Feltétlenül emlékműveknek akartak látszani? Büszkén az eszméjükre, a vértanúságukra? Miért nem ordítottak? Martin, látnod kellett volna a szobát, amelyben Kramerrel először találkoztunk; pocsék zugkvartély kinn az egyik külvárosban; sokba került a szerelem, amelyet nem is éreztem; a kilátás egy hátsóudvarra, ahol piszkos gyerekek játszadoztak; kövel dobáltak egy zománcáblát; egy gyönyörű nő volt rajta; hogy mit ajánlott, nem lehetett többé felismerni, a zománc lepatogzott — a keze csonka; hogy mi volt benne, letörölték a kövek. Csokoládé? Mosópor? Sose tudtam meg. Már pattogtak a darabok szép arcáról. Zaj — miért nem hív fel Albert? Hol van Joseph? Miért nem jelentkezett Clara? Vajon hallgatni fog Kramer? Te tudod, Martin, hallasz még engem, hallasz még?

MARTIN Csendesen, hallom.

CLARA *(csendesen)* Vágd el a kötelet, amely a malomkövet a nyakamra köti. Süllyedek, szörnyalakok mellett, tengerifű-erdőkön, bűzös sötétségeken át. De hiszen Lorenzcel akartam találkozni, odafent egy fehér felhő tetején. Vágd el, Martin, gyorsan vágd el a kötelet, miért nem nyitottad ki a szemed, akkor, amikor föléd hajoltam... vágjad hát, gyorsan — *(nyög, majd megkönnyebbülten tovább)* igen, igen, szállok, mint a papírsárkány jó szélben; levegő, egész levegő-óceán, fehér báránfelhők — *(nevet)* vajon meglátom az angyalt, amelyet Lorenz még nem talált meg? És kislányomat, Lieselottét? Köszönöm, Martin, elvágtd

a kötelet — *(kiált)* mind az ötnek ordítania kellett volna, mindnek. Szállok — *(hirtelen félbeszakad — rövid csend, majd csenget a telefon)*

MARTIN *(felveszi a kagylót)* Igen? Albert?

ALBERT Apa. Ebben a pillanatban olvastam táviratodat. Anya — hogy van?

MARTIN Anya meghalt. Egy pár másodperccel előbb még hallotta volna a hangodat. Pontos vagy, öt perccel múlt félhét.

ALBERT Anya meghalt? Nem igaz. Nem, nem lehet igaz.

MARTIN Az ember sohasem bírja fel-

fogni. Én sem vagyok még képes rá. Gyere és nézd meg.

ALBERT Jövök.

MARTIN Hozd el Clarát és Josephet, ha megtalálod őket.

ALBERT Jövök.

MARTIN Hozd el Clarát és Josephet, ha megtalálod őket.

ALBERT Lorenz?

MARTIN Lorenz itt volt.

ALBERT Ó — egyedül?

MARTIN Igen, ő — egyedül. Ahol ő volt, az ember mindig elérhető.

ALBERT Azonnal jövök. Hozom Clarát és Josephet, ha megtalálom őket.

(Leteszi a kagylót — rövid csend — aztán zajok, mint a játék idején: pingponglabdák, kávékészlet zöreje, gyermekkacagás)

Ritoók János fordítása

Árkossy István illusztrációi

Két ítélet között

Részletek egy dokumentumregényből, amely egy bünper tényanyagából indul ki. Nyolctagú galéri 1966 júniusában a temesvári stadion környékén csoportos nemi erőszakot követett el egy fiatal nőn. A bíróság a tetteiket 3 és fél évtől 12 évig terjedő börtönbüntetésre ítélte. A regény azokat a társadalmi és lélektani összefüggéseket igyekszik feltárni, amelyek huligánná züllesztették a büntényt elkövető fiatal felnőtteket. A szerző a neveken kívül a hiteles adatokon semmit sem változtatott.

Január 8.

Végre az első két exploráció! Zotter helyettes főügyész átengedte hozzá irodáját. Rokonszenven vállalkozással. A vérbeli ügyész nemcsak jogász, nemcsak pszichológus, hanem lelke mélyén egy kicsit író is. A törvényszéki emberek egy-egy érdekesebb nap után összegyűlnek valamelyiküknél, és megtárgyalják eseteiket, mondja Zotter. Legtöbbnyire az a konklúzió: „Ebből regényt kéne írni...”

Óles termetű, piros képű fegyőr — jovialis bánáti parasztcarc — behozza a hét esztendőre ítélt Tomát. Pergamen bőrszín, sárgás szem, kopaszra borotvált fej. Szemüveg. Entellektüel külső. Durva rabruha, ormótlan bakancs. Jellegzetes börtönzag. Kurtán köszön. A rövidlátók erőltetetten figyelő nézése. Izgatott vagyok. Számomra nem mindennapi élmény egy hét esztendőre elítélt huligánnal diskurálni! Csak nehogy meglödjön nekem! Úgy ültetem, hogy közé és az ajtó közé a fegyőr kerüljön. A fegyőr viszont, úgy látszik, nem tart ilyesmitől. Ő már tudja, melyik rabnál kell a szökéstől félni, melyiknél nem. Géppisztolyát hanyagul lábához állítja. Szemügyre vesz engem. Erősen fúrhatja az oldalát, mi készül itt. Teljes felszerelésben ül, téli köpenyét, sapkáját sem teszi le, szíjait nem oldja meg. Így kívánja a reglama.

Toma közömbösnek próbál látszani, de torz ajkbiggyesztése elárulja nyugtalanságát. Nem tudja, hogyan viselkedjek. Az elegáns szoba is zavarja. Nem sejti, miért vezették fel. Csak nem valami újabb bünper?! (Később nyilvánvalóvá vált számomra, hogy valamennyiüknek sok van a rovásán a Sándor Judit-ügyön kívül is. Két-három újabb bünper is kitelne belőle.)

ÉN: Foglalkozása?

TOMA: Bűvész, cukrász, lakatos, hegesztő, festőművész, teológus.

ÉN: Hol tanult ki ennyi mindent?

TOMA: Világos, nem a börtönben... Megenged egy ellenkérdést? Feltéve, hogy szabad nekem is kérdezni, nem pedig csupán válaszolnom. Mi a célja ezekkel a jegyzetekkel?

ÉN: Könyvet írok magukról.

TOMA: (Meghökken. Hosszú szünet. Aztán belejön.) Szenvedélyem az irodalom. Elolvastam az összes klasszikusokat. Tolsztoj, Dosztojevskij, Zola, Dumas, Teodor Dreiser!... Nagyon fog érdekelni az Ön könyve is. Remélem, kapok egy példányt!

ÉN: Egy ilyen olvasott ember hogyan kerülhetett ennyire a galéri hatása alá?

TOMA: Pontosan úgy, ahogy Cézár a Kleopátráé alá.

ÉN: Kleopátra királynő volt, és állítólag csodaszép. A maga esetében ki a Kleopátra? Sándor Judit?

TOMA: Nem, nem! Félreértett! Én a barátok hatására céloztam. *A barátok, plusz egy olyan helyzet, amelyben nincs lehetőség visszakozni.* A történelem ismer nálam sokkal nagyobb személyiségeket, akiket egy helyzet vagy egy eszme annyira hatalmába kerített, hogy többé nem fontolgatták a következményeket. De ha nekik meg lehet bocsátani, talán az én esetemben is jogos ez az óhaj.

ÉN: Kire gondol?

TOMA (*Ismét cinikus ajkbiggyesztés*): Például Hitler Adolfra. Lehet, hogy Ön szerint Hitler bandita volt, tömeggyilkos... Lehet, hogy én is annak tartom... Az is lehet viszont, hogy a korszakban volt a hiba, és hogy Hitler a korához és környezetéhez képest túl nagy elme volt...

(Vitakoztam vele Hitlerről. Utólag bánom. Csak azt értem el, hogy megzavartam önkontrollját el-elvesztő fecsegésében. Végére egy csoportos nemi erőszakért hét esztendőre ítélt bűvész teljes joggal azonosíthatja magát egy olyan szemlélettel, amelyben Hitler Adolf, a modern kannibál, meg nem értett zseninek számít... Ellenkezésem gyanút keltett benne. Hátha mégsem író vagyok, hanem ügyészégi ember, aki ilyen csalafinta módon gyűjtöm a terhelő adatokat a közelgő fellebbvitelre. Innen kezdve végig gyanakvó maradt.)

TOMA: Azt mondtam előbb: a barátok. Ez nem azt jelenti, hogy én is részt vettem az erőszakban. Én csak statisztáltam. Pusztá kíváncsiságból. De elítélem magam ezért is. Hazamenet betértünk egy bűfébe és analizáltuk a történeteket. A tettesek már akkor belátták, hogy helytelenül cselekedtek. Mura az oka, ő rántotta be a társaságot! Ez az abnormis, gyáva hülye! Ez az álnok, hazug senki!

ÉN: Eddig úgy tudtuk, maga és Mura barátok.

TOMA: Nem igaz! Tízéves korom óta gyűlölöm! Az én barátaim Soran és Dusanovics. Soran rendes, becsületes, művelt gyerek. Nincs az a tudomány, művészet, amiről ne lehetne beszélgetni vele. Dusanovics maga a megtestesült gyöngédség, jóérzés. Erős lelki rokonság van köztünk. Mi hárman életünk végéig barátok maradtunk.

(Saját szólamai kiváltotta elégedettségében mosolyog. Félórával később Sorant rohadt fráternek nevezi, aljas és kegyetlen szadistának, akinek a lelkiismeretét egy csomó más hasonló ügy terheli.)

ÉN: Kizárólag Mura a felbujtó? Hubertnek nincs benne szerepe?

TOMA: Egyáltalán! Hubert egészen más egyéniség. Megfontolt, nyugodt, dolgozó. Természetbarát, mint jómagam. Együtt halásztunk. Gyakran mentünk ki a Begára csónakkal. Van neki egy rászerezhető sportmotorja. Én persze inkább csak turista-szenvedélyből tartottam vele, a halászat az ő reszortja. Engem inkább a táj vonzott, a nádas, a szelíd dombok, a ködbe vesző távlatok. A technika, a város kevésbé melegít fel. Zaj, tülekedés, érzelemszegénység!... Nem szeretem!... Van benne valami nagy durvaság... Nem bírom a durvaságot! (*Megint mosolyog. Ön-elégülten, nagyképién. Amíg fecseg, feledve a börtön, a hét esztendő. Tetszik neki, hogy egy íróféle foglalkozik vele, jegyzi szavait. Megmámorosodik saját fontosságának illúziójától...*)

Cigarettaival kínalom. Fejét rázza. Tilos! A börtön szabályzat értelmében a fogolynak a kivülállóktól engedély nélkül semmit sem szabad elfogadnia, mondja, és diadalmasan nevet. Lám, ő még a börtön szabályzatot is alaposan ismeri!

Ingeből pizsokszürke ronggyöngyöleget húz elő, cigarettát, gyufát teker ki, majd az egészet gondosan visszabugyolálja, és újra inge alá rejti. Skatulya a gyufához nincs. Felvilágosít: a börtönben a gyufáskatulya tiltott cikk, mert a rabok szerencsejátékhoz használják. Magyarázás közben szeme boldog-elégedetten csillog. Jölesik fecsegni, csillogtatni az eszét, tájékozottságát. Legfőbb öröme fontoskodni szerepelni. (Alighanem ez volt az egyik fő szál, amely a galerihoz fűzte. Társai értékelték zavaros műveltségét és „filozófiáját”. Ő fürdött ebben az elismerésben. *A szereplehetőségért* cserében hűségesen követte Murát és Hubertet, s a galeri katonája lett. Valószínű azonban, hogy nemcsak „filozófusi” szereplehetőségéért vett részt akcióikban. Indítékok szólnak emellett, hogy gyávaságát, félelmi állapotait, idegzavarait próbálta gyógyítani ezzel. Hőssé akart válni. A milícián éhségztrájkolt, hepciáskodott, hogy társai csodálatát elnyerje...)

TOMA: Szerettem ezeket a csónakkirándulásokat Huberttel, többek közt azért is, mert inspiráltak. Megverseltem tájélményeimet. Persze, műveltem a gondolati lírát és a notációt is... Eszmék és benyomások, amelyek költészetté sűrűsödnek...

Igaz, volt rá eset, hogy a rímeim sántikáltak. Véleményt kértem róluk Anghel Dumbrăveanutól. Biztosan ismeri. Jó hírű költő, az új generációból. Egy ideig járogattam az irodalmi kör üléseire. Ha letöltöm a büntetésemet, vagy ha a fellebbezést megnyerem... egyszerűen, ha kiszabadulok, a költészetnek akarok élni. A „western”? Nem az esetem. Akkor már inkább egy jó tv-műsor vagy egy szép koncert! A családom általában muzikális. Én azonban a zene terén kontroverziában voltam velük. Főleg az öcsémmel, aki inkább a dzsesszt szereti. Én csak a komoly zenét! Oedipus, Magyar Rapszódia, Aida, Tannhäuser és így tovább... Táncolni nem tudok, a klubokba csak az utóbbi időben kezdtem járogatni.

ÉN: Magának van barátnője?

TOMA: Természetesen! Egy mérnök. Geológus. Sokat utazik... Van még két partnernőm... Engem három asszony kísért a börtön kapujáig. De csak az egyik sirt. Az igazi! A mérnök... Kínai származású. Férje nincs, meghalt. Ő tudja, hogy én ártatlan vagyok, tudja, hogy én nem lennék képes *ilyent* elkövetni. Minden tárgyalásra eljött. Odakiáltott nekem, hogy *megvár*.

ÉN: Egyesek szerint a galeri nőhiány miatt követte el az erőszakot.

TOMA: Egyesek szempontjából igaz, másokéból nem. A fiataloknál a nő még gond. Az idősebbek számára ilyen problémák már nincsenek. Annyi nőt találnak, amennyit akarnak. Murának felesége van. Jóképű!

ÉN: Akkor hát mit akart Mura Sándor Judittól?

TOMA: Megmondtam az előbb: Nem normális! Örült! Kalandor! Vakon beleveti magát az *ismeretlenbe*, anélkül, hogy a következményekre gondolna! Illetve, amikor gondol rájuk, már késő.

ÉN: Magyarozza meg, miként lehet, hogy ez az abnormis, műveletlen, durva rovott múltú a befolyása alá tud keríteni egy csomó művelt fiatalt? Talán a fizikai ereje imponált?

TOMA: Mura nem olyan erős, mint hiszik. Hubert például erősebb, én sem vagyok gyengébb Muránál.

ÉN: Félnék tőle? Bosszúálló? Vagy miért?

TOMA: Alnok, galád! Ártatlan képet vág, hátulról azonban kést dőf beléd!... A tárgyalások előtt fenyegetésekkel rá akart bírni minket, hogy hársítsuk a felelősséget Hubertre. De nem sikerült neki!

(Constantinovic ügyész megvilágította ennek a Mura-ellenességnek a hátterét. Toma és egy-két társa ezzel a műdühös attitűddel igyekezik elkenni a tény, hogy Murával teljes egyetértésben, előre megfontoltan vettek részt az erőszakban. Amellett valóban félnék tőle. De haragszanak is rá, áruállással vádolják. Ugyanis Mura terhelő vallomást tett valamennyiük ellen. Végül, Mura és Hubert között vetélkedés folyt a vezérségért, ami szintén kihat Toma magatartására.)

ÉN: Az előbb azt mondtotta, hogy Dusanoviccsal barátok. Neki volt nője?

TOMA: Azelőtt Dusanovics textílgárban dolgozott, egy csomó nő között. Abban a tumultusban a nő nem volt probléma. Megjegyzem, a Hidromechanikában is sok nő dolgozik. Kérem, higgye el, a történeteket nem nőhiány okozta! Egyszerű kisiklás volt. Ballépés, amit kizárólag Murának köszönhetünk. Valami fatális visszaesés. Kéjteljes a mocokban! Mást nem tudok mondani. Én lennék a legboldogabb, ha valaki megmagyarázná nekem, hogy tulajdonképpen mi történt, hogyan estünk bele akarunk ellenére ebbe a verembe.

ÉN: Mit jelent „kéjelegni a mocokban“?

TOMA: Valami állatiaságot, ami minden embernek sajátja. Örökölt csökevény, atavizmus. A hétköznapi énünk mélyén él egy másik „ÉN”, egy vadember, aki a bűn felé taszít. De az is lehet, hogy ő a mi igazi lényünk. Dante ezt sátánosságnak nevezi.

ÉN: Sátánosság! Remekül hangzik! De létezik bíróság is. Erre nem gondoltak?

TOMA: Akkor eszünkbe sem jutott. Bizonyítja ezt a sorshúzás. Minden ott zajlott le a leány szeme láttára. Még gyufát is gyújtottunk. Aki a következményekkel gondol, nem így viselkedik.

(Ismét cigarettára gyűjt. Kurta, piszkos ujjai ismét féltő gonddal rejtik vissza inge alá a göngyöleget. Így csak börtönben óvják ezt a kenyérnél nélkülözhetetlenebb értéket.)

ÉN: Nehéz a börtönben?

TOMA: Nem könnyű, de hozzátörök az ember. Kitanultam a kosárfonást. Elég jól megy. Ha a normát megcsinálom, a büntetésemet fele idő alatt letöltöm. Csak nem szabad gondolkodni. Ha a jövőm jut eszembe, az idegeim felmondják a szolgálatot. A börtön tönkretesz morálisán. Itt csak olyasmiket hall az ember, hogyan

kell betörni egy lakásba, megfűrni egy kasszát, agyonütni egy gazdag öreg nőt.
ÉN: Bizonyára a csoporthatás játszott közre abban, hogy az eset megtörtént.
(Toma bizonytalanul figyel. A csoportlélektanról beszélek neki. Ismét kelepécét gyant. Hiúsága azonban erősebb aggodalmánál. És talán megragadta fantáziáját a magyarúzatom.)

TOMA: Igen, megértett. Pontosan ilyen csoporthatás dolgozott a kisebbik Laczóban. Ki akart tűnni a „társaság” előtt, azért vett részt az erőszakban. Ugyanaz zöldben Sorannál, ennél a brutális gyászfiguránál, aki szemrebbenés nélkül leütötte a lányt, mert azt hitte, hogy mi többiek ezt várjuk el tőle... Dusanovicsot sodorta az ár, a többiek példája. Restellte volna nem azt tenni, amit a társai. Persze, a csoport létezett az eset előtt is, és nem csupán rosszat művelt. Voltak jó értelem-ben vett megnyilvánulásai is.

ÉN: Mondjon rá példát.

TOMA: Kollektív életet élünk. Együtt jártunk cukrászdába, sörözni, meccsre. Eldiskuráltunk nőkről, sportról, megvitatunk egy-egy könyvet, filmet. Én ezt szépek találtam. Moziba is testületileg mentünk, hármas-négyes csoportokban.

Olvasmányai felől is kikérdeztem. Rengeteget olvasott össze, Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődéséről* a legújabb nyugatnémet ponyváig. Olvasott filozófiát, teológiát is. Tele van zavaros elméletekkel, okkult erőkbe vetett hittel. Színház- és hangversenylátogatónak mondja magát. Kiderül azonban, hogy színházban utoljára öt évvel ezelőtt járt, filharmonikus hangversenyen még régebben. Zenét csak a rádióban és lemezekről hallgat. Enescu Oedipusát csak hírből ismeri, felvág vele...

TOMA: Nehéz gyermekkorom volt. Egybeesett a népi demokrácia kezdetével... Káosz, anarchia, nélkülözések. Ahogy egy új rendszer születésekor lenni szokott. Szaporította a nehézségeket a fejsérülésem meg a vele járó szemoperáció. Éveket vesztettem emiatt. Ami az új rendszert illeti, eleinte sok minden tetszett benne. Lelkesedtem érte... Ma már nem tetszik... Kiábrándultam... Unok mindent és mindenkit... Az előbb azt mondta Ön, hogy beszélt anyámmal... Láttam az arcán, azt várta, hogy elérzékenyüljek. Én már nem tudok érzékenykedni. Anyámhoz az első beszélőre ki se jöttem. Tisztelem őt, ennyi az egész!... Erdész-mérnöknek kellene mennem vagy erdőkerülőnek, hogy minél kevesebb embert lássak... Pesszimista lettem... Ismeri Bacoviától az *Olmot*? Bacovia sötétlítésében az egész emberiség kilátástalansága fejeződik ki...

Piszkos rabruhájában hátradől Zotter helyettes főügyész selyemkárpitos kanapéján, csillogó szemüvegét az ablakon át bágyadtaszürkén bevilágító téli ég felé fordítja, és átszellemülten szaval:

*Aludt a sok koporsó, csupa ölom.
S ölomvirágok szerte, s gyászruhák...*

ÉN: Késő van, fejezzük be! — vetek véget ennek a szentségtörésnek.

Toma engedelmesen feláll. Magára ölti daróckabátját, rabsipkáját. A fegyőr ki-vezeti.

*

Egy másik fegyőr — öles termetű szintén — bezozza a kilenc évre elítélt Hubert Józsefet. Semmi sincsen benne Toma zavarosan sziporkázó, cinikus nagyképűségéből. Ideges, szerény. Alig mer leülni a szép kanapéra.

Sápadt. Betegnek tűnik. Akárcsak Toma, ő sem meri egészen elhinni, hogy csupán irodalmi szándékból akarok társalogni vele. Nyilván fél, nehogy terhelő adatokat csaljanak ki belőle. Viszont elutasítónak sem szeretne mutatkozni, nehogy rossz pontot szerezzen magának a közelgő fellebbvitelire. „Író úr!” — így szólít mindvégig. Külsőre is szöges ellentéte Tomának. Hórihorgas, erős csontú, sovány. Hosszúkás arca jó vágású. de a szürös szemek, a vastag, összenőtt fekete szemöldökök és a szorongás jelei diszharmonikussá teszik. Harminc évével a galeri legöregebb tagja, de nem mutat többet húsznál. (Az exploráció idején javára írtam, pozitívnak találtam ezt a fiatalosságot. Ma inkább valamicsoda biológiai késés tünetének tartom.)

Mint már tudjuk, büntetett előéletű, de ezen a téren nem vetekedhet az eddig már kétszer elítélt Murával.

HUBERT: 1963-ban négy hónapra ítélték, amiből csak kettőt ültem le, mert dolgoztam. Hülyeségből történt. A barátokért. Egy pofon miatt. Egy cimborámat akartam megvédeni. Most is hülyeségből vagyok benne a térszében. Én tulajdon-

képpen csak azért avatkoztam be, hogy segítsek Sándor Juditon. Pedig ez a nő nem érdemel joindulatot!... Tessék megmondani, író úr, ha tisztességes lány, akkor miért megy arra a környékre sétálni egy férfival?! Pláné este! Ezt még egy tökkelütött is bátoritásnak kell hogy felfogja!

Otromba hazugságokat hord össze áldozatukról. Zavart és hamis mosolya elárulja: ő maga is tudja, hogy állításai fabatkányi hitelt nem érdemelnek. Hirtelen fordulattal közli velem, hogy mindezek ellenére tegnap beadványt intézett a tartományi törvényszékhez, amelyben bejelenti: kész feleségül venni Sándor Juditot, hogy a házassággal lemossa róla a gyalázatot. (Ügyvédje tanácsolhatta. A büntető törvénykönyv egyik paragrafusa úgy rendelkezik: ha a nemi erőszak elkövetője feleségül veszi áldozatát, mentesül a büntetés alól... Jogászaink elavultnak, károsnak tartják ezt a cikkelyt. Azt hiszem, nem alaptalanul.)

HUBERT: Neki is érdeke. Ki vesz feleségül egy ilyen nőt?

ÉN: Épp tegnap hallottam, hogy menyasszony. Egy aktivista jegyezte el. De ha nem lenne menyasszony, amennyire ismerem őt, nem valószínű, hogy elfogadná a maga ajánlatát.

Leforrázottan bámul rám.

ÉN: Miért nőtlen még mindig? Nem talál magának feleséget?

HUBERT (*felindultan*): Író úr! Két évvel ezelőtt már úgy álltam, hogy megnősülök. Rendes lány volt. Négy évig jártunk jegyben. Ha feleségül veszem, nem jutok ide... Sajnos, megbetegedtem. Elgyengültem. Lestrapáltam magam a túlórázásokkal, mert kellett otthon a pénz... Minek hazudjam? Éjjeljem is elég sokat. A szórakozások, a barátok! Tudja, hogy van... Szóval visszament a parti...

ÉN: Mondja meg őszintén: nem nősült, mert féltette a szabadságát.

HUBERT: Ahogy mondani tetszik. Gondoltam, jobb nekem így, amíg anyám él, elgondoz, minden kívánságomat teljesíti. Bár megnősültem volna!

ÉN: Tudomásom szerint maga és Judit az elemiben osztálytársak voltak. Könyörgött magának, hogy mentse meg a bandától. Maga is azt állítja, hogy segíteni akart rajta. Akkor hát miért nem teljesítette a kérését?

HUBERT: A nő nem védekezett és nem tiltakozott. Ha tiltakozik, megvédem. (*A vizsgálat cáfolhatatlanul tisztázta az ellenkezőjét.*) Ha kiálltam volna érte, csak blamáltam volna magam.

ÉN: Ki előtt?

HUBERT: A fiúk előtt. Azt hitték volna, hogy szerelmes vagyok belé. Ki-nevettek volna. Ha védem, betörik a fejemet dühükben, hogy meg akarom fosztani őket a jussuktól... Ámbár, mit tudom én... Lehet, hogy akkor békén hagyták volna... Kivéve Murát... Ő tovább erőszakoskodott volna vele... Meg kellett volna verekednem Murával... Okosabb lett volna... Most nem lennék itt...

ÉN: Olyan erős ez a Mura?

HUBERT: Én nem félek tőle.. Amúgy veszélyes... Terrorizálja a társaságot...

ÉN: Volt-e szerepe a nőhiánynak az erőszakban?

HUBERT: Miféle nőhiánynak? Ez hazugság! Minket Mura vitt a jégre az ő fantasztikus teóriájával.

ÉN: Kivel tekinti magát barátnak, kivel nem, a bandából?

HUBERT (*védekező hangon*): Laczóékkal csak nemrég ismerkedtem meg. Jó fiúknak látszottak... Soranál egy vállalatnál dolgoztunk... Dusanovicstól a katonaságtól ismerem. Ami Tomát illeti, inkább az öccsével barátkoztam. Vele kevésbé.

(Szerettem volna elmondani neki Toma iménti meséjét nagy barátságukról, közös csónakkirándulásairól. Meg kellett volna kérdezmem, melyikük hazudik. És miért? Az előrehaladott idő, a fegyőr szóltan sürgetése lemondatot a szándékról.)

Kérdéseket tettem fel neki kulturális érdeklődéséről. Fő szórakozása a mozi. Azelőtt minden filmet megnézett. Mostanában heti két-hármat. Legutoljára az *Angelika, az angyalok hercegnője* című francia „remekművet”. Annyira tetszett neki, hogy másodszor is meg akarta nézni, de közben letartóztatták. Színházba ritkán jár. Őt évben egyszer. Otthon tévéjük, rádiójuk van. A tv-műsorokból az *Angyal* és a *Bárá* című folytatásos kalandfilmek érdekelték. (Mozi és tv egyébként a bőrönben is van.)

Olvasni keveset olvas, mondja, mert gyakran fáj a szeme. E pillanatban is erős szembántalmakban és fejfájásban szenved, az idegei megint rosszalkodnak, a vérnyomása nyolcvanra süllyedt. (Nem hazudott, elárulta keze remegése, arcszíne,

a szeme körüli mély karikák. Izzadt. Ebben az elegáns helyettes-főügyési szobában, amelyet fikuszok és vörös begóniák tettek még kellemesebbé, a hórihorgas, rabruhás, szerencsétlen Hubert látványnak is fantasztikus és riasztó.)

*

Első konklúzióm: Csakúgy, mint a két Laczó és Dusanovics, Toma és Hubert is városon született, nyelvedett. Egyikük sem tekinthető műveletlennek. Mindketten csiszoltan beszélnek, könnyen fejezik ki magukat. Kettejük közül Toma sokkal műveltebb, gondolkodása azonban zavaros, misztikus elemekkel keveredett.

A nőhiányt mint a Sándor Judit ellen elkövetett nemi erőszak indítékát, mindketten elutasítják, mind a maguk, mind a galeri többsége vonatkozásában. *Bűnbesésük indokaként a barátokat, barátságot hozzák fel. Azaz a galerit mint közösséget.*

A galeri elvárásainak sokkal nagyobb a nyomatéka Toma és Hubert számára, mint emberségük — egyébként igen-igen gyenge — rezületeinek, erkölcsi elveiknek vagy akár a törvényes megtorlástól való félelmüknek. Bizonytalán vonatkozhat ez az egész galerire, amely bizonyos tekintetben zárt világ. *Saját erkölcsi normái, értékrendje van. A külvilág etikája itt érvényét veszti.* Nem az becstelenség, amit a megtámadott nőkkel művelnek, hanem hogy ha valamelyikük egyedül akarna profitálni a nőből, vagy ha meg akarná menteni őt.

Toma a visszakozás lehetőségét kizáró helyzetre hivatkozik. A retirálás egy, a normális felfogás szempontjából bűncselekményt jelentő szituációból a galeri szemében becstelen gyávaság, a szolidaritás megtörése, bűn a csoport ellen. A szolidaritás eszméje tehát nem idegen a galeritól, tartalmilag azonban — összetartás a társadalom ellen. Ez a sajátos csoport-etika pontosan megfelel a galeri antiszociális jellegének. A normális emberi érzelmek — például a szerelem — szemléletük szerint neveltségesek.

Toma szerint a két Laczó és Soran azért vesz részt az erőszakban, Soran azért üti le a lányt, mert úgy vélik — nem alaptalanul —, hogy a többiek ezt várják el tőlük. Illetve, hogy kitüntessék magukat a többiek előtt. Dusanovics viszont — Toma szerint — pusztán nyájösztonból. Ha a többiek ezt teszik, ő sem tehet mást. (A későbbi explorációk igazolták vélekedését.) *A nyájöszton, farkaöszton — nyilván az ügy egyik alaptényezője. A galeribeliek egytől egyig sérült személyiségűek, akiknél az ösztönösség sokkal nagyobb szerepet játszik, mint az ép személyiségűeknél.*

(Constantinoviczi ügyész szerint Hubertnek volt még egy nyomós oka arra, hogy ne tanúsítson engedékenységet áldozatuk iránt, annak ellenére, hogy tulajdonképpen ismerőssel állt szemben, s így a lebukás lehetősége megnőtt: a vezérséggért való vetélkedés Murával. Ha enged Sándor Judit könyörgésének, a banda megharagszik rá, és Mura fölénybe kerül. Constantinoviczi ügyesen kihasználta vetélkedésüket a vizsgálat során.)

*

Január 9.

Huberték háza mélyen benn áll a kertben.

Szedett-vedett léckerítés. Hótól frissen lesepert téglajárda. Kétoldalt alvó futószőlők. Elföldelt rózsatövek tüskés, zöld íjai. Nyáron idilli lehet itt. A ház se nem nagy, se nem kicsi. Vakolatlan falaiban a téglák megfeketedett. Régóta állhat így, befejezetlenül.

Özvegy Hubertné szürke hajú, jól megtermett, életerős asszony. Alakja, vonásai elítélt fiára emlékeztetnek. Nyútt háziruhában van. Eppen főz. Jövevelem céljáról tájékoztatom. Kapkodva igazítja haját, slafrokját. Ne vegyem rossz néven, maradjunk itt a konyhában, mondja, nehogy odaégjen közben az ebéd... (Hubertné egy fedél alatt lakik nagyobbik fiával és menyével, akik gyárba járnak, minek okából a főzés, unokagondozás reá járul.)

— Ha sejtem, hogy Józsi így elzúllik, megfojtom a bölcsőben — jelenti ki szárazon. — Szégyenemben hónapokig ki sem mertem menni az utcára. Harminc éve lakunk itt. Mi építettük ezt a házat. Mindenki ismer bennünket a környéken, tudja rólunk, hogy becsültek emberek vagyunk. És éppen minket ér ez a szégyen!... Mennyit kérlekem: „Édes fiam, nősülj meg!” Azt felelte: „Anyám! Miért tegyek egy lányt szerencsétlenné?!”

Léptek hallatszanak. Fiatal nő hangja és gyermekcacsogás. A kis Monika nyomban érdeklődésre méltat. Megszólalásig az anyja, akinek göndör fürtű, dús haja, pikáns, gödrös arca és okos szeme van. Ő a meny, a nagyobbik fiú felesége... Atveszi a főzés felügyeletét anyósától.

Hubertné Monikát magához vonja, leül velem szemben, mesél Józsiáról, enyhén ö-ző alföldi tájszólással. Józsi beteg, gyermekkorá óta szenved az idegeivel. Állandóan kezelésre járt. A nyáron valamelyik éjjel zajra riadtak. Hát Józsi jár-kál a szobában. „Mamám! Nem bírom tovább! Elszaladok a poliklinikára injekcióra“

Orvosságos dobozok kerülnek elő. „Remorgan“, „Bellergon“ meg valami bromos készítmény. Ezekkel élt az ő Józsi fia. Nem is lehet megmagyarázni másképp a tettét, csak a beteg idegeivel...

Férfileptek. József bátyja érkezett haza. Csak korra nagyobb, nővére kisebb. Tán apjához hasonlít? Beszélgetésünk hiánypontjai közé tartozik, hogy a családfőről, akit szintén Józsefnek hívnak, túl keveset kérdezősködtem. Első látogatásomkor csupán annyi tisztázódott, hogy elektrotechnikus volt, a Tartományi Közművek alkalmazottja. Gyomorrák végzett vele 1959-ben. Hubertné feltűnő ridegen beszélt néhai férjéről.

A férfi — Lajosnak hívják — ebédhez telepszik. A kést, villát jólnevelten használja, illedelmesen eszik, és közben hallgatja társalgásunkat anyjával, aki még mindig Józsi idegbajáról mesél: neuraszténiája volt Józsinak, dr. Burkhardt ideg orvos kikapcsolódást ajánlott, ezért járt Józsi halászni. Az égvilágon mindene megvolt ennek a fiúnak a fényképezőgéptől a motorcsonakig, mégis ilyesmire vetemedett...

— Pillanatnyi elmezavar. Más magyarázat nincs! — veti közbe a bátyja. — Tessék elgondolni! Mind egy szálig jó családból való, intelligens fiúk! Soran és Laczó liceumba járt. Muráéknál tetszett már lenni? Tudja, milyen rendes emberek a szülei?! Láttá a házukat?

Hubert József gyermekkoráról vallatom őket. Sokat nem mondanak. Rakoncátlan volt, mint a legtöbb fiúgyermek, de jóindulatú. Törődni vele apja, anyja nem nagyon ért rá. Ő, Hubertné, gyárba járt, megymás. Józsi félt apjától, aki ütött kíméletlenül. A négy elemít a két fiú a misszió-iskolában végezte, a katolikusoknál... Nyaranta Józsi napestig a Begában lubickolt, a környéken csak vízipocoknak hívták... A felekezeti iskolák megszűnte után Hubertné mindkét fiát a Nyúl utcai magyar tannyelvű állami iskolába járatta. Hét-hét általános iskolai osztály van, továbbá három szakiskolai osztályuk. Idehaza meg a misszió-iskolában Józsi valóságos nevelésben részesült. Egy darabig templomjáró volt. Teljességgel érthetetlen, mondja Hubertné és Lajos fia, hogy Józsi ilyen becsületes, alapos nevelés ellenére bűnbözvé vált...

FIATALASSZONY: A hipnózis-ügyről is beszélni kéne. Tetszett hallani róla? Toma apja a hibás érte. Nem hagyta békén a sógoromat, hogy lépjen ki a gyárból, társuljon vele, ő megtanítja hipnotizálni. Ez volt a Józsi álma.

ÖZVEGY HUBERTNÉ: Mennyit kérleltem: „Fiam, ne hallgass rá! Ne hagyj ott a biztosat a bizonytalánért! Nyugdíjképes helyed van!“

FIATALASSZONY: Megyek fel egy délután valamiért a padlásra, hát ott van ő! A kezében tükör! Bámul mereven a tükörbe! Hipnotizálni akarta saját magát!... Olyan furcsa lett attól fogva a nézése!...

ÖZVEGY HUBERTNÉ: A katonaságnál botlott össze valami bolonddal, az kezdte tömni a fejét ilyen hülyeségekkel. Pedig a gyárban szorgalmas volt. A kezesétől támogatott engem. A kicsi nyugdíjamhoz jól jött a segítsége. A gyárban szerették Józsit. Elmunkás volt. Tessék, nézze meg. (Egy fiókból celofánba burkolt dobozcsakát vesz elő. Ragyogó zománcú vörös csillag és kokárda. Két darab. És két oklevél Hubert József nevére, a városi szaktanács pecsétjével. Ha nem lát-nám a saját szememmel, nem hinném el. Különös és meggondolkodtató! A gyárban kétszeresen kitüntetett elmunkás, a gyárkapun kívül hülígán!)

ÖZVEGY HUBERTNÉ: Milyen boldogan mutatta Józsi az első kitüntetését! Ha nem vetődik az útjába ez a romlott lány (értse: Sándor Judit), ma is boldogan élnék. Ő csalta lépre az én fiamat. Így akarta elvételni magát, mert már öreg, és senkinek sem kellett.

LAJOS: A Sörcesarnokot kéne bezárni, meg a sok büfét, lokált. Látná, mi zajlik ott hajnaltól éjfélig! Ornnan indul ki minden hülígánság!

ÉN: Ivott Józsi?

ÖZVEGY HUBERTNÉ: Direkt iszákosnak nem mondható. Részeg nem volt soha. Legalábbis mi nem láttuk. Hébe-hóba megkóstolt egy kis konyakot, rumot.

ÉN: Majd elfelejtettem! Tegnap beszéltem Józsival. Kérésre felvezették a börtönből. Úgy tűnik, az egészsége megromlott. Nagyon reménykedik a fellebbezésben.

(Azt hittem, szavaim öröm- és aggodalomteli meglepetést keltenek, anyja, bátyja izgatottan esnek nekem Józsi vonatkozó kérdéseikkel. De éppen ellenkezőleg! Közlésem mintha kellemetlenül érintette volna őket.)

ÖZVEGY HUBERTNÉ: Józsi fellebbezhet, ha akar. Mi nem teszünk többet egy lépést sem! Özvegy vagyok, nincs pénzem ügyvédre!

Sem a fiú bátyja, sem a sógornője nem mond ellent neki. Nem pattan fel egyikük sem, hogy „De anya, kérlek, az isten szerelméért, hiszen kilenc esztendőről van szó! Hátha sikerül enyhítést elérni a másodfokún!” Hallgattak.

*

Január 10.

Fagyos, száraz idő. Napsütés. Jobbkézt a Sörgyár felhőkarcolószerű, citromsárga, új toronyépülete. Balkézt a Tehnomotor kormos csarnokai. Szilvási telefonált: Jöjjenek ki, összehoz Hubert József műhelytársaival. A gyár szinte kifolyik az utcára, mint a túlkovászolt kenyértészta a kosárból. Elszállításra váró porszívó kasok. Tele van velük végig az Árok utca.

A présosztályon Szilvási vár. Minden elő van készítve, mondja. Betelepszünk az egyik mester irodájába. Egymás után jönnek Hubert József műhelytársai.

Tenyeres Károly, lakatos, csoportvezető. Negyven körüli. Megemlítem neki, hogy Józsit kitűnő szorgalmú munkásnak mondják, és kifejezem csodálkozásomat, kételyemet.

— Pedig a jellemzés megfelel a valóságnak — feleli.

— Ezek szerint Hubert József egyszerűen csak egy megtévedt dolgozó? És ha igen, mi okozta a megtévedést? A nőhiány?

— Miii?!... Ha egy ilyen fiatalember nem talál magának minden ujjára két nőt, akkor kösse fel magát! Kalandvágy, kérem! Betegség! Baja volt az idegeivel! Tudomásom szerint ez már a többedik esete. Bandákba keveredett. Szerette maga köré gyűjteni az elvetemült elemeket... Loptak is...

— Talán a keresete volt kevés?

— Ezerkettő-ezernégyszáz havonta nem elég szép?! Az anyja is kap vagy hét-száz lej nyugdíjat. A bátyja, a sógornője szintén jól keresnek. Ismerem az egész családot. Józsi a magánéletben állhatatlan volt. Esti líceumot kezdett, de félbehagyta. Volt neki egy naplopó barátja, Toma, az is nálunk rontotta egy darabig a levegőt. Ez a Toma rántotta be. Sajnálom Józsit. Három évig volt a kezem alatt. Jó munkás, csak még kiforratlan. Egyszer elő nem fordult, hogy egy utasítást ne teljesített volna!

— Mégis, mivel magyarázza a kétlakiságát?

— Mondom! A barátok. A betyárbecsület! Nincs más magyarázat — feleli Tenyeres. — Sok hülyeséget csinál némelyik számár a barátok kedvéért! Ha csúrhé- ben vannak, belelovalják magukat mindenféleképpen.

Bugarin Mircea, lakatos. Harmincöt körüli. Egy csoportban dolgozott Hubert Józseffel.

— Bevallom, sosem értettem ezt az embert — mondja. — A munkában meg- állta a helyét, kollégának segítőkész volt. Viszont a magánélete undorított. Nekem is dicsekedett kalandjaival. Kérdeztem tőle, nem fél, hogy újra börtönbe kerül? Azt felelte, ő csak egyszer bukott le, azóta kitanulta a fortélyát. Ennyit mondhatok róla. Hiába próbáltam lebeszélni, hiába magyaráztam neki, hogy nem szép, amit tesz. Ez a naplopó bűvész, Toma befolyásolta őt.

Vasvári István. Harmincéves. Hegesztő. Hat éve kolléga Huberttel.

— Engem is hívott, hogy tartsak velük. Úgy mondta: „Ez klassz dolog, nincs ennél finomabb. Este csináljuk, sötétben, nem lehet baj belőle.” Én nem hagytam magam berántani, érdekelni azonban érdekelték a zríjei, ő meg szívesen mesélt. Szeretett henecegni... Rendszerint a Traian téren találkoztak. Megvárták az alko- nyatot. Irány a park! Ha a gyárvárosiban nem találtak semmit, mentek tovább. Valamelyikben csak akadt valami hecc. Csoportban jártak... Szóval, ül a padon egy pároccka. Ha a férfi ellenkezett, „megpuhították”. Vagy meglépett, vagy le- ütötték, a nőt pedig kivitték a Bega-partra. Tudok egy esetről, mikor elkaptak egy

diaklányt meg a diákját. A fiút lefogták, a lányt ahányan voltak, megkupaszkodták, és otthagyták. Mire a milícia kiérhetett volna, elpárologtak. Hubert jön be másnap reggel a műhelybe. Első szava az, hogy „na, csávók, az este megint megtepertem egy jó rányit!” Mondom, rettentően szeretett dicsekedni!

Megkérdeztem Vasváritól, azt jelenti ez, hogy a műhelyben dicsőségnek tekintik a huligánságot. Szó sincs erről, felelte. A legtöbben elítélik. Viszont hazugság lenne azt mondani, hogy egyáltalán nincsenek olyanok, akiknek ne imponálna a vagányság. Ilyen volt például Soran Dan is, aki Józssal együtt lebukott.

— Ki tudott még Józsi viselt dolgairól a műhelyben? — kérdeztem.

— Inkább azt kérdezze, ki nem tudott róla. A fél gyárnak dicsekedett.

*

Kilenc-tíz évvel ezelőtt még az úkapját is „megkáderezttük” annak, akit a legszerényebb dicséretben szándékoztunk részesíteni, nevét nyilvánosság előtt említeni. Az utolsó három-négy évben átestünk a ló másik oldalára. Ma egyetlen kritériumunk a termelés. Noha a Tehnomotor hivatalossága tudta, hogy Hubert József büntetett előéletű, és az is lehetetlenség, hogy ne hallott volna gyanús magánéletéről, mégis élmunkási címet és kitüntetést kapott, mivel előirányzatát rendszeresen túlteljesítette...

Ugyanilyen kritérium alapján minősült Dusanovics Ljubomir egy másik fémipari vállalatnál pozitív elemnek, noha a milícia nemegyszer puhatolózott felőle. „Vállalatunk kötelékében tökött ideje alatt Dusanovics Ljubomir elvtárs kifogásoltan magaviseletet tanúsított, igazolatlan hiányzásai nem voltak, a termelésben lelkiismeretesen helytállt, kollégái iránt segítőkésznek bizonyult” — olvashatjuk a per iratsomójához csatolt szakszervezeti bizonyítványban.

Hasonlóan sablonos, egyoldalú megítélés vezetett oda, hogy Bárdos Mihály, aki a legelső megpróbáltatáskor gyáva senkinek bizonyult, az esetig KISZ-alapszervezeti titkár lehetett. A per iratsomójában erre nézve igen jellemző okmány található:

Alulírott Bárdos Mihály autó-villanyszerelő f. é. június 18-án egy kiránduláson megismerkedtem Sándor Judittal, aki a kirándulásunkra meghívott trikógyári munkásnök közül való. Minthogy rokonszenveztünk egymással, június 21-én telefonon találkában állapodtunk meg június 23-án este 7 órára, az I. kerületi Szabadság téren. Erre az alkalomra két mozijegyet vettem a Modern filmszínházba, ahol a Tolvaj voltam című filmet adták. Miután megtekintettük a filmet, sétálni mentünk a Rózsa parkba, ahonnan a hídon át az Erzsébetvárosba értünk. Sándor Judit elvtársnő a mozibeli fülledtség és a belvárosi por után friss levegőre vágott. Ezért sétáltunk a Május 1 stadion környékére.

A főbejárat közelében nyolc egyént vettünk észre, akik közül három felénk közeledett, majd egyikük, akiben a szembesítés során Mura Istvánt ismertem fel, fenyegető hangon hozzám fordult ezekkel a szavakkal: „Hé, jöjjön csak ide egy percre!” Mikor odamentem hozzá, vállon ragadott, és felszólított, hogy kövessem, ne merészeljek ellenkezni, mert ebben az esetben úgy megver, hogy hordágyon fognak elcipelni. A többiek Sándor Juditot fogták közre. Mura útközben kikérdezett, hogy hová való vagyok, mi a mesterségem, hol dolgozom, és én mindig csak a tiszta igazat feleltem neki. Rájöttünk, hogy sok közös ismerősünk van, akikről sokáig beszélgettünk. Egy óra múlva felszólított, hogy távozzam, és megfenyegetett, nehogy megpróbáljak visszatérni vagy a miliciát értesíteni, mert még találkozunk, és akkor agyonüt.

A Cluj büféhez érve, majd a Bălcescu térre, kerestem milicistát, de egyet sem találtam. A röviddel előbb átél életveszély utáni félelmemben nem tudtam eldönteni, hogyan cselekedjem, minek folytán Sándor Juditnak sem nyújtottam segítséget, hanem hazamentem és lefeküdtem.

Az ügyész elvtárs kérdésére a következőket válaszolom: Igen, a Cluj büfében volt közönség. Sokan voltak. Telefon is volt. Én azonban ijedtségemben nem tudtam eldönteni, mit tegyek. Mélyen sajnálom, hogy nem hívtam segítségül a közönséget, és hogy nem értesítettem rögtön a miliciát.

Mint tudjuk, nemcsak hogy rögtön nem értesítette, hanem később sem, noha erre lehetősége lett volna. Sorsára hagyta a szerencsétlen lányt.

Egy fiatal szociálpszichológussal beszélgettem erről. Nemrég került ide Kolozsvárról. Úgy véli, hogy kádereinket aszerint ítéljük meg és léptetjük elő, ahogyan az adott keretben környezetükhöz viszonyulnak. Ha a vizsgált személy magatartása munkahelyén a hivatalos elvárásoknak megfelel, akkor pozitívan értékeljük. Hivatalos elvárásaink ma nemegyszer tervteljesítményi eredményekre, illetve a vezető beosztásúak iránti szolgálatkészségre korlátozódnak. Holott egy szélesebb társadalmi keretben — a szociálpszichológia nyelvén: szélesebb viszonyulási rendszerben — igen gyakran éppen az bizonyosodna be, hogy az illető érdemtelen a társadalom bizalmára. Pontosan ez az eset Bárdossal, Dusanoviccsal és Hubert Józseffel. Sőt, ha jobban megnézzük, a Laczó fiúval is. Valóságos bátorítás ez a kétlakiságra!

*

„Hubert B. József 1900-ban született, Temesvárt. Munkásszülők gyermeke. Őt elemit és négy szakiskolai osztályt végzett. 1919 óta megszakítás nélkül vállalatunknál van, villanyszerelői minőségben. Képzett ezüstműves is. Szakmailag elsőrendű. Baloldali érzelmű. Csendes, alapos, lelkiismeretes. Káros szenvedélyei nincsenek. Kollégái rokonszenvét bírja“ — ennyi tudható meg a Tartományi Közművek személyzeti osztályának egy régi összesítő kartotékjából a Hubert-család időközben elhalt fejeiről, hulangánom apjáról.

— 1956-ig volt nálunk, akkor betegnyugdíjba ment — mondja a személyzeti osztály főnöke. Velem rokonszenvezett. Egy ízben elpanaszolta, hogy a felesége és a fiai verik! Ha jól emlékszem, pénzt követeltek rajta. Lehet, hogy az öreg eltitkolt előlük pár lejt a prémiumából. . . Egy ideig a nagyobbik fia, Lajos szintén nálunk dolgozott. Sokan voltak tanúi torzsalkodásaiknak. Lajos gyakran szidalmazta az apját. Egy délután, „fajramtkor“ lármát hallok a kapu felől. Kimegyek. Addigra a láрма elcsitul. Ott találok az öreg Hubertet a bejáratnál. A lépcsőn ül, levegőért kapkod... A portás elmondta, hogy a fia nekiugrott és megverte. Alig tudták leszedni róla... A kisebbik, Józsi, szintén verte, ezt nemcsak az öregtől tudom, hallottam egy szomszédjuktól is... Azt mondják az öreggel nehéz volt kijönni. Úgy értem, otthon. A betegsége idegessé tette, ingerlékennyé... A házépítéssel szintén sok gondjuk volt. Meghaladta a család pénzügyi erejét. Talán ebből kifolyólag vált olyan anyagiassá Hubertéknél az otthoni légkör ..

*

Január 20.

Az utóbbi napok adatgyűjtése után a kép kialakul.

Az idős Hubertet szívasztmája, régi idegessége összeférhetelenné teszi. A szakadékök közte és a család között mindjobban elmélyül, az ellentétek kölcsönös tettlegességig fajulnak. A tragikus kiüttlanságnak Hubert 1959-ben bekövetkezett halálát vet véget.

A családi légkör ridegsége, a szívbeteg, ideges apával való konfliktusok (s talán anyja bigottsága is) taszító otthoni környezetet formálnak a neuraszténiára hajló ifjabb Hubert József számára. Így aztán az utca, csavargás, a barátok, mozi, lokálok növekvő vonzóerőt gyakorolnak reá.

Ha Józsinak egészséges az idegzete, valószínűleg nagyobb lelki károsodás nélkül viseli el ennek a környezetnek a nyomását és — mint ellenállóbb bátyja — egészségesben kiegyensúlyozott marad. Csakhogy Józsi már gyermekkorában idegkezelésre szorult. Felnőttkori neurotikusan zavaros lelkiállapotára jellemzőek hipnotizéri ambíciói, akaraterőnevelési — de eredménytelen — gyakorlatai. Mi rejlik mögöttük? Minden jel szerint erős alsóbbrendűségi érzés, kényszerképzetek, szorongások

Hubert József munkahelyén szorgalmas és fegyelmezett. Vagyis pontosan az ellenkezője annak, ami a gyárkapun kívül. Az üzem szigorú rendje, szervezett ereje alkalmazkodásra kényszeríti az alapjában félenk Józsiat. Anyja, bátyja elevenen fellálnak, ha nem venné haza rendszeresen keresetét. Fél tőlük. Oka van félni! Láttá, mire voltak képesek — egyébként az ő közreműködésével — apjával szemben! No meg aztán mindenkinek szüksége van egy zugra, ahol mindig meghúzhatja magát. Jól jön az élmunkási cím is. Imponál hiúságának, használ fizetési besorolásának. És pompás spanyolul éjszakai üzelmeihez.

A családon és a munkahelyen belüli önmegtartóztatásért, illetve félelmeiért és örömtelenségeiért az utcán, a lokálokban, a barátok között, a galeriban kárpó-

tolja magát. Otthon s a gyárban közkatona. A galeriban vezér! Itt kiélheti beteges hatalmi törekvéseit. A vezérkedés és a rendszeresen üzött csoportos nemi erőszak az érvényesülés patológikus módja. Ezzel kompenzálja kisebbrendűségi érzését. Hogy önmaga szemében teljes értékűnek tudhassa magát, beteg személyiségének szüksége van a kétéltűsége. Mint hogy morális egyénisége elsorvadt, még mielőtt kifejlődhetett volna, nincs is erkölcsi gátlása a huligánsággal szemben.

Február 3.

Ma több szerencsém volt. Sándor Juditot végre otthon találtam. Szép barna lány. Nyulánk ugyan, de nem olyan magas, mint az anyja. Arcvonásai lágyak, szelídek. Van a lényében valami megejtően kedves. És ámitóan fiatalnak tűnik. Hét-nyolc évet nyugodtan letagadhatna. Csak a pillantása árulja el érettségét.

Benn ülünk a szobában. Régies háló és modern kombinált keveréke. Fényképek, szerény festmények, szőnyegek. Frissen mázolt padló. Az ajtókon, ablakokon csipkefüggöny. Kiszasztálnál Judit mellett, a rekamié jökötésű, szőke fiatalember. Együtt érkeztek. Hokon? Udvarlót? ...

Juditon zavarnak semmi nyoma. Érdeklődéssel fogad. Szívesen válaszol kérdéseimre. Egyetlen kikötése: mielőtt nyomdába kerülne a kézirat, mutassam meg neki is.

— Mit szól az ítélethez? — teszem fel a kétségtelenül banális kérdést. A válasz egyáltalán nem banális.

— Nem éltem volna túl, ha felmentik őket!

— Bosszúra vágyik?

— Nem, csak igazságra. De egy ilyen gyalázatos büntény után jogom volna a bosszúra is.

— Elég szigorúnak tartja az ítéletet?

— Nem. Miért csak Mura kapjon 12 évet? A többiek talán különbek?!

Ezt magának jobban kell tudnia.

— Tudom, sajnos — feleli csendesen. Egyformán embertelenek voltak mind. Csak ki-ki a maga módján. Tünődve babrál a rekamié párkányán álló váza piros szegfűin. Szegfű decemberben! Kitől kaphatta? Tán ettől a fiatalembertől, aki olyan családiasan ül mellette? Elnézem ezt a törekeny, ápolat, komoly lányt, és sehogy sem tudom elképzelni, hogy ilyen gazság eshetett meg vele. „Egész idő alatt attól félttem, hogy az utolsó torkonragad és megfojt. Minden pillanatban vártam, hogy megöljenek. Ez a rettegés is hozzájárult ahhoz, hogy olyan mélyen emlékeztembe vésődtek az arcvonásai” — vallja Judit a milícia egyik kihallgatási jegyzőkönyvében. Kétségtelenül óriási lelkiöreg volt és van szüksége, hogy össze ne roppanjon egy ilyen trauma terhe alatt! Judit erős maradt...

Beszélgetünk. Hármasban. A szőke fiatalember eleinte harapósan bizalmatlan volt, de lassacskán felengedett. Egy kulcsüzem KISZ-szervezetének titkára, és Judittal együtt tagja a városi KISZ-bizottságnak. Évek óta ismerik egymást, de csak szeptember óta udvarolt neki, és nemrég megkérte a kezét. Mindketten szenvedélyes regényolvasók, szeretnek táncolni, kedvelik a zenét, a jó filmeket. Szeretik a színházat, a kirándulásokat, és megvan a véleményük a KISZ-munka fogyatékoságairól, és általában az ifjúság nevelése körüli hibákról. Különösen a történetek után, hangsúlyozza Judit.

ÉN (a fiatalemberhez): Egy tapintatlan kérdés. Az, ami Judittal történt, nem vet árnyékot a barátságukra?

FIATALEMBER: Ha engednék az előítéleteknek, nem lennék kommunista.

JUDIT: Mi ezt megvitattuk egymás közt is és Andrei szüleivel is. Arra kérttem, gondolja meg jól, mielőtt eljegyvez.

FIATALEMBER: Ez már el van intézve. Ne tárgyaljunk róla!

ÉN (Judithoz): Egy másik tapintatlan kérdés. Ha nehezére esik, ne válaszoljon. Mi az, amit a saját szempontjából a legsúlyosabbnak tart a történetekben?

JUDIT: Válaszolhatok... Az, hogy az ő szemükben megszűntem embernek lenni. A kiszolgáltatottság, halálfélelem, megalázottság, a kínok — ez mind hozzátartozik.

(Mikor jegyzeteimet sajtó alá rendezem, 1968 júniusában, már házasok. Juditot a minap gyermekkocsival láttam az utcán.)

Izsák László

Taps és fényképész

(Elmétkedés a számúzótt öngúnyról)

Az irodalmi póz gyökértelen bokrai, az időléletek összegubancolt kuszondárai s a felemás szerkesztéstől zölden virító, kísérleti hibrid-uborkák maholnap úgy elborítják az európai irodalmat, hogy ki sem fog látszani alóla a valódi élet és az őszinte, önmagát örökké megújító érzélem.

A műanyag-kulcs várkapuvá kíván előlépni, a biblia borítólapja Salamon édes-zsoltáros hangját utánozza, hogy evangéliummá avanszájon, s egy vidéki költősülvölvény nagyobb sikernek érzi, ha kiütik két fogát, mintha az elmúlásra figyelmeztető versén sirva fakad a helyi olvasók szűk kis tábora.

Mi történik itt? Megint napirendre került az épater le bourgeois? De ha csupán egy tunya, közönyös réteget óhajtunk, meghökkenteni a maga ostobaságainak a büneivel, miért toppanunk oda minden békés és jobb sorsra érdemes járókelő elé, hogy az irodalom homályos utcasarkain redkiáltunk: „Hu!” Mi okból?

A jámbor tétlenségbe és ápolatlanságba beleszutykosodott hippik máris rokonszenvesebbek az én lelkemnek, mint az effajta irodalmi gesztus, mert a tépelt ruhájú, kuszaszörényű sereg valamire emlékeztetni akar engem: talán barbár őállapotomra, amely a gépi ütemre rángó s nylonrétegekkel körülzsigetelt világhoz képest valami tisztább és eredetibb élet volt: talán Rousseau kertjébe csalogatnak e magányos álmodozók.

Az irodalmi póz azonban csak önmagára mutat, mégha hívalkodó is ez a mozdulat, s csupa ingerült gondolatot zaklat fel bennem. Dühít, mert híve vagyok annak, hogy „még nem született olyan ember, akinek joga volna megvetni az embereket“, a meghökkentés imitátorainak jó része pedig, ahelyett hogy kétségbe ejtené és elgondolkoztatná a világot, kaján vigyorral forgatja előtte zsebtükrét: no, nézzétek csak, milyen aljasok és elvetemültek vagytok, ti kedves gazemberek, drága kis ringyók, hogy döglőnétek meg ezen a szent napon; mielőtt azonban fölfordultok, szeresetek engem egy kicsikét, hirdessétek, hogy mily mélyre hatoltam, beleitek között turkálván — hogy mily eredeti és meghökkentő tehetség vagyok!

S mi tőrés-tagadás: maholnap már az olvasó is ott tart, hogy jobban tiszteli az ijesztgetőt, mint a bátorítót. Ebből pedig közvetlenül következik a nagy értékek időleges devalválása, s nem mondok újat vele, ha azt állítom, hogy például a legnagyobb humanisták, mint Gorkij vagy József Attila, pillanatnyilag az érdektelenség hátterébe szorultak; persze, erről nem ők te-

hetnek, s nem is csak az olvasó — vétkes benne az az ostoba kurzus-törekvés is, amely reggel, délben és este csak övelük táplált bennünket.

De kanyarodjunk vissza panaszunk szólóhangjához; mert az erdő fogalmának összekuszálásához nem kis mértékben járul hozzá a hagyomány- és mítoszromboló mesteremberek gallyropogató buzgalma, amellyel a kidőlt tölgyekről akarják elterelni a figyelmet; s ha a romantikus szemlélet tisztává, szeplőtlenné avatta a maga hőseit, most valami objektívista és groteszk szemlélet Babszemjankóvá törpíti vissza őket, s ha ez még sokáig így tart, hitelesnek kell majd elfogadnunk azt a pletykát, miszerint Napóleont nem a népek összefogása zúzta szét Waterloónál; vereségének egyetlen oka az a hatalmas bécsi szelet, melyet az ütközet előtt evett meg.

Mifelénk természetesen nem így és nem ilyen mértékben jelentkezik a baj, ezt túlzás volna állítani; a mi irodalmunk a sors kegye által már alapjaiban humánus szándékú, jöllehet nem mindenikünk szenvedte át ezt a humánumot, inkább csak magára vette, mint harcos hősök raktáron örzött lélekmelegítőjét, s most úgy kérkedik vele, mintha ő szabta volna ki saját teste méretére. De még efölött is szemet lehet hunyni, ha ez a ruhadarab az örökös lelkét is, hangját is fölmelegíti, és a világ felé árasztja a távfűtés engesztelő, csirabontó hőjét.

A hiba ott kezdődik, abban érzem tettenérhetőnek mai prózánk öntudatlan cinizmusát, hogy látszólag jobban érdekli a miként, annál, hogy mit: vagyis a technikai bravúr nyomul előtérbe a súlyos erkölcsiségeket felmérő és megmérő tartalmak helyett; divatba jött a licitálás irodalma.

A hagyományos szerkesztéssel szemben legtöbbször elsősorban a tér és idő fogalmát kívánják egyénien megbontani, erre érnek rá leginkább, s mindjárt elhangzik a kérkedő kinyilatkoztatás is: az én sztorim mindössze fél nap alatt játszódik le egy kanáliscsöben; az enyém hat óra alatt megy végbe, s még díszlet sem kell hozzá — elég egy vonatfülke.

A másik azzal dicsekszik, hogy központozás nélkül ír, hogy semmibe veszi a bekezdéseket, hogy csupa nagybetűvel emel ki olyan részeket, amelyek többet nyernének azzal, ha jelentőségükben volnának kiabálóak, mint tipográfiai művoltukban; a harmadik a szimultán idő ürügyén a zárójelek kultuszát tüzi ki célul, s nemrég olvastam egy novellát, melynek különösege az olvasót egy különös csoportja szerint az volt, hogy egyetlen mammutmondattal hátán hajszolja célba mondanivalóját; szerencsére a tekintetem mindenüvé ösztönösen odapötyögtette a vesszőt, pontot vagy pontosvesszőt, ahol hangsúlybeli és vagy gondolatbeli megállapodottság volt, s így eléggé könnyedén eligazodtam a történetben, melynek témája oly nyugodt volt és zaklatottság nélküli, hogy végül már nem is értettem, miért kell fujtatnia és csörömpölnie a szerzőnek e karcolatnyi témácskával a tarsolyában.

Abban a buzgalmunkban, hogy mindenáron feltűnjünk, néha elfelejtjük a nagy igazságokat: nem az a fontos, hogy minden órában valami meglepőt mondjunk, hanem hogy szépeket írjunk — szépeket, az élet teljessége értelmében. Mert nézzük csak, mi is az eredeti téma, s vajon minden az-e, ami annak látszik? A múltkor például félrehevott egy novellista, s homlokán az izgatottság párájával közölte, hogy írásában van egy olyan fogás, amit eddig még senki sem alkalmazott: ő ugyanis egy elvetélt gyerek monológját eleveníti meg, anyjához intézett szavait. S már-már én is meghatódtam, de akkor eszembe jutott a Galiciában elesett bakáról szóló népdal, s válasz helyett mindjárt dúdolni kezdtem:

Októberben megfújják a trombitát,
minden anya hazavárja a fiát.
Csak engemet nem vár haza édes jó anyám,
tudja, hogy a temetőben nyugszom már...

A cél valóban szentesíti az eszközöket, ha maga a cél is szent, s nincs az a konzervatív céhatya, akinek joga volna berzenkedni a technikai fogások ellen, ha az új tartalom verekszik körömszakadtáig az új formáért: de hol az a súlyos, új tartalom, amely előttünk fetreng és hánykolódik, szükségszerűen roppogtatván a hagyomány szüette korlátait? Néha az az érzésem, hogy sok írás igen jól megférne a mörცი, csehovi kabát alatt, hogy jobban átmelegedne tőle, mint az oktalan kuszáltság cérnahálójában; a külső ügyeskedés pedig a gyerekeveket idézi eszembe, amikor egymásnak mutogattuk az úszás legcélravezetőbb mozdulatait a forró porban, míg meg nem fulladt egy-két srác a malomárókban...

De vegyük komolyra a szót: az írásban halálosan hinni — ez alapkövetelménye annak, hogy tollat fogjunk; hinni abban, hogy szép mondatokkal megváltjuk a világot: megint csak hasznos ösztökét jelent; de ugyanakkor bennünk kell lappangnia a kételynek, hogy mindaz, amit kitaláltunk, már vergődött valakinek a hálójában, hogy erőlködésünk sziszifuszi munka, s habár egy féldéci mellett aránytalanul nagyra duzzad is önértetünk, legyen meg bennünk az öngúnyal: az a parányi mérge, amely kell, hogy az olvasó szájalját és megértését az írás mellett reánk is terelje.

S mihelyt megéreztük, hogy az olvasó komolyan vette önlebecsülésünket, nyert ügyünk van: mert akkor már úz és hajszol a kényszer, hogy gondolataink csakazertis megszenvedetté tegyük, mondatainkat pedig olyanná, hogy fény és értelem szabadon lengjen át rajta, s ezáltal elhíteszük, hogy amit közölni akartunk, az számunkra sorsdöntő, életbevágóan fontos — sőt meg is történt. S ha ezt el tudjuk hitetni, az íráskedvelő hűségesen hozzánk szegődik, s követ bennünket oda is, ahol selyemből font létrákat támasztunk az égnek, s a modern szerkesztés sziklaösvényein, ahol a mi turista felszerelésünkhöz hasonló öltözékben, kinlódva, de boldogan igyekszik lépést tartani velünk.

Amikor Daumier-t egy nyárspolgár disznónak becézte, a nagy grafikus meghatódva szabadkozott, hogy ő csupán egy egyszerű ember; Karinthy a legsúlyosabb betegsége idején is azzal tréfálkozott, hogy Pesten neki van a legfejlettebb tumora; Csehov szégyenkezve panaszkodik leveleiben, hogy novellája illetlenül terjengősre sikerült; Gorkij nem áll társalgásba kezdeni egy óriási tölggyfával, és önmagához viszonyítva elfogódott szavakat motyogott. S ha most a termékeny öngúnyról írok, annak oka Horváth István egy verse, amely átmelegítette a szívemet. Íme néhány sora:

Kutyánk, a Burkus — már rég föld szegény.
Pennám figyelte, nőtt a költemény.
Szeme láttára, fehér papíron
Nöttek a sorok. Nézte, hogy írom.
Nyelve kint lógott, meg-megremegett.
Lázban figyelte költeményemet.
S egyszer két füle hegyesre szaladt.
Versem lenyalta. Nyelvére ragadt.
Láttam rajta a tintás betűsört.
Egy nyúl ugrott fel. Utána loholt...
Már a másvilág mezején üget,
S viszi a versem — tán, mint remekművet.

Istenem, hogy irigylem én ezeket az embereket, akik a szerénység és az öngúny forrásánál minden nap újjá tudnak születni! El is határoztam: én is ilyen leszek — ha sikerül, már holnaptól kezdve!

Bálint Tibor

Furcsa jegyzet a fájdalomról és az újdonságról

Ha azt írom le: minden szakmának megvan a maga szakembere — egyszerű közhelyet vetettem papírra. Ha azonban azt mondom: nincsen a földön olyasmi — olyan munka, olyan kérdés, olyan titok —, amihez valaki ne értene, talán meggondolkodtatóbban fogalmaztam meg látszólag ugyanazt. Valójában talán sem így, sem úgy nem teljesen igaz az állítás; mert hiszen, hadd kérdezzem önmagamtól, vajon van-e szakembere a gyógyíthatatlan betegségnek, s vajon nincsen-e rengeteg földi és égi titok, melyet még nem hasítottunk fel, akár a keményhéjú gyümölcsöt?!

Hej, de még mennyi titok van — s minél mélyebben hatolunk be az anyagi és szellemi világ mélységeibe, annál nehezebb feladatokat állítunk önmagunk elé. Valahol azt olvastam például, hogy bizonyos kutatások kimutatták a szkizofrénia és egyfajta májbetegség között a meglehetősen szoros kapcsolatot; csupán az nem derült ki a felületesen megfogalmazott hírből, hogy milyen irányú mozgás működik e kapcsolatban, vagy mondhatnám így is: hogy mi volt előbb, a szkizofrénia avagy a májbjaj?

Bennem mindenesetre furcsa gondolatokat indított meg e talán féltudományos, talán tudománytalan, de talán nagyon is tudós közlemény. Volna tehát valamiféle kapcsolat a májbjaj és a súlyos kedélybetegségek között? De hiszen, ha jól emlékszem, a régi görögök is mintha a májban jelölték volna meg a kedély fészket, orgánumát! Volna valamiféle kapocs a máj és az elmebaj között? De hiszen már ösidők óta keresik az emberek az összefüggést az elmebaj s a zsenialitás között — s van-e pompásabb jelképe a zsenialitásnak Prométheusznál, akinek tudvalevőleg keselyű szaggatta-hasogatta a máját? Ejnye, buzdult fel aztán erre a májbeteg ember, aki vagyok: az örök kutatásnak, keresésnek, világbirálatnak, kíváncsiságnak, emésztő és boldog elégedetlenségnek valami köze volna talán ahhoz, hogy az ember máját olykor hasogató fájdalom kínozza?

Hiába, no: felkapok olykor egy gondolatot, és eljátszogatok vele végki-merülésig. Májsejtek, elmebaj, zsenialitás, kedélybetegség és Prométheusz így kapcsolódik össze egyetlen szempillantás alatt abban az ebéd utáni pillanatban, amikor a krumpligulyással egyszerre egy újsághírt is megemészt az ember. S miközben mosolygok magamon, mert ugyebár az egyedüli mentés az önirónia — máris újra azon kapom magam rajta, hogy egy kicsit komolyan is vettem a játékot. Tapasztalatból tudom például, hogy agyonterhelt májaim olykori teljesebb megrokkadásakor valóban végtelen fáradtságot érzek, rabságba ejt a teljes életuntság, s vele egyszerre s ellentmondásosan: a megrendítő, fájdalmas halálfélelem. S amikor ez a félelem az elviselhetetlenségig fokozódik, akkor erőnek erejével ismét munkára kényszerítem magam, s energiátlanságomból rettentő energiapazarlással menekülök. Olyan szüntelen, kínos, komoly kettősség ez, melytől szabadulni nem tudok — s attól fé-

lek, ha az orvostudomány alaposan, statisztikai hitelességgel vizsgálná meg a májbajosok tízezreit, kiderülne talán, hogy túlzott érzékenység, emotivitás, járadékonyság és energiapazarlás jellemzi többségüket.

Igen, hiszem azt, hogy ama tudós, féltudományos vagy áltudományos hír mögött némi igazság rejlik, s az is lehet, hogy a szakemberek már hosszú évek óta vizsgálják a kérdést. S egyszer majd az is kiderül, hogy másfajta lelki nyavalyák egy része is ki tudja, milyen szervek, a lép, a hormonok vagy ki tudja, milyen porcikáink betegségéből származnak, s még az is kiderülhet, hogy holmi vírusokra vezethető vissza a depresszió, az üldözési mánia — sőt, talán még a humorérzék hiánya is... És akkor a humoristák nem efféle vagy ennél jobb jegyzeteket írnak majd a lapokba, hanem pirulákat küldenek szét rossz olvasóiknak, a könyvkiadók pedig ugyancsak a megfelelő pasztillát mellékelik a megfelelő könyvhöz...

No de mindez már csak fantázia, utópia, ábrándozás és játék.

Értelemre mindebből csak annak van, hogy a világ minden jelenségén — de főleg a megszokottakon, a saját gondolati kaptáinkon, a rögeszméinken és meggyőződésbeli babonáinkon — érdemes alaposan elgondolkodni. Első pillanatban még arra sem szabad egyszerűen fitymálva legyinteni, hogy „a föld négyyszögletes”. Valami igazság ebben is lehet. Esetleg éppen olyan fajta igazság, mely mélyebb értelmet ad az igazi igazságnak, a föld gömbölydedségének. Aki a meghökkentő gondolatot kineveti, üssön előbb a saját szájára: ki tudja, talán a jövőnket, a holnapi fölfedezést nevette ki.

A szabadság nemcsak politikai vagy jogi vagy társadalmi fogalom. A szabadság mégcsak nem is csupán abban az értelemben szellemi fogalom, ahogyan a közhelyek fogalmi edényében régóta lötyög. A szabadság abban az értelemben is szellemi fogalom, hogy a lélek edzése, tornája kell hozzá, mert a szabadság mindig új szellemi mozgásforma is — ha triviálisan egyszerű hasonlathoz folyamodom, hát új tánclépés, mely ellenkezik az ösztöneinkbe, zsigereinkbe, idegeinkbe, izmainkba berögződött eddigi tánclépéssel. Amit oly sokszor írunk le vezércikkekben: az új iránti fogékonyság — egyúttal a gondolat ritmusának átépítésére való készség is. Igenis, nem meglepődni azon, hogy a pszichiátria fogalmkörébe eső kór gyökere akár a májban fészkel; igenis nem meglepődni azon, ha kiderül, hogy telepatikus úton is lehet gyilkolni; igenis nem meglepődni azon, hogy évezredekkel ezelőtt is volt már agysebészet és koponyalékelés — és nem meglepődni azon, hogy évezredek vagy évtizedek múlva napi egy órán át mind a tíz vagy százmilliórd embere a Földnek kötelezően muzsikál majd, vagy muzsikát hallgat —, mert kiderül, hogy a zene a lélek higiéniájának elengedhetetlen feltétele és eszköze, vitaminja, életben tartója.

Semmin sem meglepődni! Csak azon, hogy még mindig gyilkolnak a földön, hogy még mindig akad ember, aki azért pusztul el, mert nem képes hozzájutni valami ritka orvossághoz, vagy nem tudja megfizetni az agysebészt. Meglepődni, mondom, de tudom, hogy ez csak szónoki fordulat, mert ugyan miért lepődnénk meg azon, aminek az ellenkezője épp csak elkezdődött — s még távol állunk attól, hogy megszokhassuk.

Májba ide vagy oda — a prométheuszi képlet örökérvényű. Elégedetlenül kutatni, keresni szüntelenül — ez a mi dolgunk, még ha hasogató fájdalommal jár is.

Bodor Pál

Elfogult sorok Puskás Sándorról

Hazafelé menve mindennap találkozom a Tavasszal. Ott áll a tömbház előtt; az egyenruhás negyed egyetlen dísze. Nem tudom, kinek jutott eszébe, hogy a lehető legelőnytelenebb helyre állítsa, a térplasztikához nemcsak a szobrásznak kell értenie... Mindegy, azért csak ott áll, és azért csak Tavasz. Es Puskás Sándor egyik legjobb szobra a 60-as években készültek közül.

Szándékosan mondtam a hatvanas éveket, azt hiszem, ő is egyetért velem abban, hogy tulajdonképpen önmagára-ébredése akkor kezdődött. Az anyagismeret, az anatómia, a művészettörténet (amelyet, mellesleg, Szabédi László tanított főiskolai évfolyamának) elsajátítása és tökéletes ismerete hiába párosult tehetséggel, tapasztalattal, valami mást-akarással, ha a korszerű képzőművészet legjobb eredményei alig-alig juthattak el hozzá. Pedig a realista — hogy ne mondjam: dogmatikus — iskola szerint készült korai szobrai bármennyire is megfelelnek mind az anatómiai, mind a megvásárolhatósági követelményeknek, már ott feszül bennük valami elégedetlenség, a forma megújításának kimondatlan vágya.

S mint annyi más esetben a művészettörténetben, Puskásnál is a népművészettel való találkozás, majd azonosulás jelentette a korszerűnek önmaga számára való felfedezését és megformálását. Ott történt ez, ahol a vágottszemű, kerekarcú menyecskek első kérésre, az őszi patakok hangján éneklék el legkedvesebb nótájukat, amely legtöbbször nagyon szomorú, bármennyire is mosolygós a szájuk. Ott, ahol az idegent csodálatos sültpityókával és nagyon erős pálinkával kínálják, majd furcsa történetek szállnak a fenyvesek alól, mint a rőzseláng kék füstje. Lent, Csángóföldön. Akkor már tudta, hogy őszinteség nélkül nincs művészet, s őszinte csak akkor lehet a művész, ha magáénak érzi azt, amit legszebb hite szerint akar formába önteni.

Aztán az első őszinte szobrok: Gyimesi csángó asszony, Hajnalodik a Hargitán. Aztán a formák letisztulása. Talán az első igazi Puskás-szobor született meg 1961-ben, a Szejke-vizes lány. S mint minden művész, aki a harmóniát akarja megteremteni művében, a zenét a huszadik század szintjén értő Puskás is nem véletlenül gondolt tudatosan Bartókra, amikor azokat a bizonyos, sokat emlegetett népi gyökereket megtalálta. Formát bontani a formáért, az anyag, a mondanivaló tisztaságáért. Puskás immár elképzelhetetlennek tartja a maga részéről, hogy a plasztika nyelvén más módon is közvetíthetné mondanivalóját. Úgy érzi, már maga az anyag alakulni akar, szomjas vággyal igyekszik formát ölteni, s ahogy tíz-tizenöt évvel ezelőtt kételyekkel tele próbálta az úgynevezett realizmus érdekében ezt a feszítést, szinte szállni akarást lefaragni az anyagról, úgy engedi most szárnyra, a szabadba megálmódott témáit. Teltesípejű lányok állnak, mozdulnak tereken és a tengerparton, az anya világhódításnak becézi gyermekét, s maga az alkotó nap mint nap vésővel, kalapáccsal, hegesztőpisztollyal hódol megtalált bálványának, a legújabb, készülő szobornak.

Egyszer népmese-téma, mint A Maros és az Olt, máskor egy villanásnyi, de el nem mosható élmény: Fekete Diana. Ez már más szobrászat, ez már az a művészet, amit csak egyetlen ember művel, nem régen még utánzásból.

utánérzésből nőtt ki, most már utánozhatatlan. A töprengésből, az akarásból, a megismerésből, a bánatból, az alakulni és alakítani akarás vágyából, a szenvedélyből csak a lényeg maradt: a minden fölösleges nélkül, diadalmasan elmondott egyszerű, szép emberség. A kor szorongásával, rettenetével ezt állítja legyőzhetetlenül szembe: a szigorú, közömbös, szögletes, zajos és összkomfortos házak között ott áll a Tavasz.

Valamikor a Csángóföldről indult, mezítláb és kevés elemózsiával. S a hosszú úton, mindenféle idegen évszakok közt nem fáradt, nem öregedett, csak egyszerűbb lett, teltebb és ráncatlanabb. Aztán megérkezett, és egy talpazatra leült pihenni, hogy régi-régi, történeteket mondjon arról, miként is győz az, aki szép, mint a csillagszemű juhász, mint az ember.

Tudom, hogy nagyon sietünk mindnyájan. De hallgassuk meg azért néha.

Szöcs Kálmán

A lustaság értelme

Minduntalan kihull a kezemből a toll. Pedig élesre van fenne, s a papír is hívogató-fehéren simul a kezem alá. Ujjaimra nézek. A szokottnál nem merevőbbek, de nem is izgékonyabbak. S mégis.

Jó, akkor hát inkább ökölbe szorítom a kezem. Nem megy? Nem akar mozdulni? Mi történt?

A világ nem dől össze. Mint eddig, ezután is zsörtölődnek némely kritikások, és hallgatnak mások. Szemére hányják ennek vagy annak az írónemzedéknek, hogy a nagy remekművet elsinkófálta, vagy megdicsérik, hogy azért valamicskét mégiscsak felmutatott. Mindkettő igaz. S közben az írók ingadoznak, hogy a szerkesztőket vagy önmagukat hibáztassák azért, ami nem született meg.

A világ pedig nem dől össze. Hanem azért kegyetlenül tud fájni, ami nincs. Akkor is, ha nem minden órában szülehetnek remekművek. És akkor is, ha nem a mi nemzedékünk az egyedüli, amelyeknek törleszteniivalói vannak.

Az ostorozás ma már illetlen dolog. Nála nagyobb illetlenség talán csak az irodalmunk dolgaiban vallott közöny. Ezért furcsállom kimondani: a kezek merevsége közönségesen — lustaság. Tettben és igényben egyaránt az. Nem számolom: eszmélése óta hány nemzedéktársam hányszor bújt át saját mércéje alatt. Ha átbújt, átbújt; amíg nem a körülményekre hivatkozva tette — joga volt hozzá. De vajon szaporodó tennivalóink felől nézve is jog ez a jog?

Teszem magam, hogy nem hallom ezt a kérdést. Minek is, mikor van ezer más vajúdnivaló. Például, hogy kortünet-e a lustaság. Mert ma divatos móka kiborulni. Kiborulásunk a zseb, amelybe nyugodtan eldughatjuk béna kezünket — mégcsak nem is bántjuk vele a más lelkiismeretét. Kiborulásunk közfelkiáltással elfogadott tehetetlenség, az elbizonytalanodás egyik legközelebbi vészkijárata.

Persze, azt a lustaságot többnyire azért terepszíniüvé oldják a mindennapi feladatok, a zsiros levelek ízéhez hasonló önelégültség. Besózzuk egy kis elkötelezettséggel, s ettől máris mintha ehető volna. Becukrozzuk egy kis re-

ménnyel, s máris milyen édes. Így dugdossa a közhit szerint a fejét a strucc is a homokba, fut egy sort, aztán nem akar látni, megint fut egy sort, aztán megint nem akar látni. Mert a lustaság bizony kényelmetlen dolog, nem lehet hosszú távon kimagyarázni vagy mentegetni. Hát még szembenézni milyen kínos vele! Tiszta hohémunka.

Pedig ha van a hazai fiatal magyar irodalomban lustaság, meg kell találnunk az értelmét.

Mert egy lehetne ez a nemzedék abban, hogy semmilyen betegséget, a magát sem kísérli meg ráolvasással gyógyítani. Nemzedéket mondok, pedig számtalanszor kétségbe vonták és törölték ezt a szót a szótárunkból. Megengedem: lehet, hogy fikció a fiatal (életkorban fiatal) író, de nem lehet fikció a fiatal látásmód, a másfajta élmények sajátos szemszöge, a nyugtalan őszinteség hitvallása. Ez több, mint tény, mint ahogy ez a nemzedék is több, mint nemzedék. Valahogy máshogy és mást kérdez — innen minden plussza! — persze, azóta másképp és mást kérdeznek az előtte járók legjobbjai is — innen viszont a folytonossága.

Aki a maga régi látásmódját kéri számon tőlük, az semmit sem ért ennek a nemzedéknek az irodalmából.

Csakhogy miféle nemzedék az, amely önmagát csak mint szétszéledt asztaltársaságot tudja azonosítani? Miféle nemzedék az, amely alig ismeri vagy félreismeri egymás szándékait, átértelmezi vagy félremagyarázza egymás gondolatait? És egyáltalán miféle nemzedék az, amely önmaga nemlétezését, önmaga hiányát sem képes tárgyilagosan definiálni?

S bizonyos értelemben tényleg nincs ez a nemzedék. Ha pedig nincs, akkor nem marad belőle egyéb, mint egy biológiai konglomerátum, egy: „eresztés“, ahogy Bajor Andor mondaná, amelyik vagy elfecsérlődik az utolsó cseppig, vagy magányos palackokba dugaszolja magát. Kiábrándító alternatíva, különösképpen arra a fiatal írónemzedékre vonatkoztatva, amely a Forrás második vonulataként az irodalmonkivüliségben még cáfolhatatlanul egységes volt és létező. Akkor a korlátozott közlési és érvényesülési lehetőségek egy túlhajtott nemzedék- és közösségtudatot fejlesztettek. Azóta sok minden megváltozott. Bebizonyosodott, hogy országos viszonylatban ez a nemzedék nem szerveződhet közösséggé, sohasem válhat egy nagy országos Megyei Tükörré. Amit a szerkesztők ma differenciálódásnak hívnak, az tulajdonképpen távolodás. Tisztázódásbeli, magáralálásbeli, szakmai és földrajzi távolságok töredezik szét a mezőnyt, a közös eszmények szétfaricskálódnak, a közösnek hitt célok osztódással szaporodnak. Az irodalmi élet túlságosan langyos, semhogy valami számottevő történhessék benne. Mert mitől is polarizálna, mondjuk? Hol vannak az egy fórum köré gyülekező, egyformán s egyet gondoló baráti csoportok? Provinciális irigységek és indulatok egyenlősítő büvköréből ki-ki saját élesre fent tollához vonult vissza. Privát tehetsége az utolsó menedék, s egyben lehetőség a különgyőzelemre. Gyönyörűszép, de magányos konzekvenciára jut Farkas Árpád, amikor kifele biztatja magát az irodalmi közéletből. Aki belevalóbb, aki átvészelőbb temperamentumú, annak bizonyára jót tesz ez az elszigetelődés. Elvégre végső soron a mű számít, s nem amit fehér asztal mellett róla tervezek. De önbizalomban, akarásban könnyen szédelegni kezd az ember. Kihagy, halasztani kezd, s igénytelenedik. S mivel nincs fiatal író nálunk, akinek a közönséghez való viszonya nem volna egy kicsit problematikus, a közösség melege utáni vágyból-nosztalgiaiból megszületik a hamis nemzedék-tudat, sőt nemzedéki büntudat. Vagyis más szóval a hit, hogy nem-

zedékünk csak térben szóródott szét, különben olyan, mint kezdetben volt, s amennyiben mégis megváltozott, akkor „valahol hibáztunk, valahol hibázni kényszerültünk“.

Ilyen és ehhez hasonló illúziók ejtik foglyul a verset és a novellát. A tisztázatlanság, az elbizonytalanodás elől az írók hősei is a nemzedék-illúzióba kapaszkodnak. A nemzedékhez-tartozás lesz a legfőbb érték.

Pedig éppenhogy nemzedéki tárgyilagosság kell ahhoz, hogy a lustaság értelméhez az ellenszerét is megtaláljuk. Falrahányt borsó önmagunk biztatása, ha nem látjuk a lényegét. Minden pusztába kiáltott szó bumerángxént csap vissza ránk, ezért nem szabad a pusztába kiáltani. Tudjuk, az írás tartalma nem minden, van, amikor a tettek aranyfedezete nélkül egyenesen bohócsapkacsörgetés. Ennyi nem elég a felelősségvállalásból, az egész felelőséget kell megszerezni. Lehetne az Ifjúnunkás a fiatal nemzedék felelőségvállalásának fóruma. Lett-e?

A közösségteremtéshez nem a szívünket, az agyunkat kell ökölbe szorítani. A papír és toll készen áll...

Aradi József

Venczel János:
Tavasz

A hatvanas évek Amerikája

A tekintélyes egyesült államokbeli történésznek, a Fehér Ház volt tanácsadójának alábbi írását (részlet *Violence — America in the Sixties* című, a *New American Library* kiadásában megjelent művéből) Martin Luther King halálának első évfordulója alkalmából közöljük:

Arthur Schlesinger okfejtése önismeretben jeles; s ha nem is mindenben fogadjuk el szempontjait (például: helytelenítjük, hogy a náci Németországot nem tőkésállamnak minősíti), humánus törekvését nem vonjuk kétségbe.

Néhány megjegyzés a szövegben előforduló — kevésbé ismert — személyekről és egy helységnévről:

John Brown — a rabszolgaság eltörlésének harcos híve. Apai ágon előkelő származású; egyik öse a Mayflower utasa volt. Anyai ágon a család terhelte. John előbb a rabszolgák felszabadítására alakult titkos társaságok tagja; 1850-ben (amikor már tízenkét gyermek atyja) teljesen hatalmába keríti a rabszolgaság intézménye elleni erőszak gondolata; négy fiával különböző erőszakos cselekedetekre ragadtatják magukat, s jó ügy érdekében ugyan, de gyilkolnak, gyűjtogatnak, erőszakot követnek el, Osawatomie-t pedig felperzsélik. John Brownt végül bíróság elé állítják, s — noha kiderül, hogy rögzeszméi vannak —, 1859-ben felakasztják.

Appomatox — Virginia állambeli történelmi hely: 1865. április 9-én itt adta meg magát Lee tábornok Grant tábornoknak, s ezzel véget ért a polgárháború.

Guiteau (Charles Julius) — chicagói ügyvéd volt. 1880-ban James A. Garfield elnökké választása után Washingtonba ment, hogy kijárja marseille-i konzullá való kineveztetését; miután kísérlete nem sikerült, lelötte Garfield elnököt; halálra ítélték és felakasztották.

Czolgosz (Leon) — detroiti vasmunkás volt, anarchista. 1901. szeptember 6-án a New York állambeli Buffalóban agyonlötte William McKinley elnököt.

John F. Kennedy, Martin Luther King és Robert Kennedy meggyilkolása öt esztendő leforgása alatt komor kérdéseket vet fel — vagy legalábbis kellene hogy felvessen — a mai Amerika jellemét illetően. Egy-egy ilyen gyilkosság elszigetelt, társadalmunk belső életével semmilyen összefüggésben nem álló borzalomként is magyarázható. De három személyiség leterítése rövid időközben, olyan emberek leivése, akik az amerikai élet idealizmusának igaz megtestesítői voltak, nem annyira a cselekvésben, a dolgokra való reagálásban megnyilvánuló véletlenre, esetleges aberrációk láncolatára utal, hanem inkább az erőszak hatékonyságát, a gaztett politikáját valló borzalmas hit elharapózására.

Noha mindhárom gyilkosság nemzeti gyászt váltott ki, egyikük sem vezetett a nemzeti önvizsgálat időszakához. A lelkiismeretfurdalás egyik esetben sem ösztönözte az önvizsgálatot, hanem — úgy tűnt — inkább az önvizsgálatról való mekkvés ürügyévé vált. A bűbánat és szégyenkezés orgiája a rossz lelkiismeret meg-

tisztulásának igen könnyen járható útja, hogy aztán a lehető leggyorsabban vissza lehessen térni ahhoz, amiből kiindultunk. „Önámitás volna ebből a cselekedetből arra következtetni, hogy hazánk beteg, egyensúlyt veszített, hogy nincs irányzéka, s nincsenek többé társadalmi konvenciók. Nem kétszázmillió amerikai lőtte le a tegnap Robert Kennedyt, miképpen nem ők terítették le John F. Kennedyt 1963-ban vagy Martin Luther Kinget ez év áprilisában” — mondotta Johnson elnök Robert Kennedy meggyilkolása után.

Nem vitatom állítása helyességét. Természetesen nem kétszázmillió amerikai lőtte le ezeket a férfiakat. Hasonlóképpen, véleményem szerint valóban nem „beteg társadalomról” vagy „kollektív büntudatról” kell itt beszélnünk. E kifejezések nem pontosak. De abban egészen bizonyos vagyok, hogy az ilyen gondolatok nem egyetlenik problémáink megoldásának útját. Nyilván sok amerikai illedelmes és istenfélő. Nyilván sok amerikai mélyen és őszintén megrendítettek ezek az atrocitások. Nyilván sok amerikai joggal felháborodik, ha arról hall, hogy „bűnös” olyan bűnök elkövetésében, amelyeket egy porcikája sem kívánt.

Mindazonáltal nem elegendő mellőzni a beteg társadalom és a kollektív bűnösség gondolatát, s feltételezni, hogy ezek figyelmen kívül hagyásával meg lehet oldani a problémát. Mert a tény továbbra is tény marad: a politikai gyilkosságok járványa a hatvanas években az Egyesült Államokban, amihez mérhető még nem fordult elő történelmünkben, amihez hasonló sehol a világon manapság nem észlelhető. Ha minimalizáljuk a problémát, ha önelégülten kijelentjük, hogy mindez örültek és jövevények műve, hogy nincs itt semmi hiba, hogy társadalmunk minden kritikán felül áll, s Macbeth-tel kiáltjuk: „Nem mondhatod, hogy én tettem. Ne rázd úgy Felém véres fürtjeidet!”, akkor aztán oda minden reménye a romboló belső impulzus újbóli ellenőrizhetőségének.

Az önismeret az önkontroll nélkülözhetetlen előzménye; s az önismeret mind a nemzetek, mind az egyének esetében a történelemmel kezdődik. Szeretünk úgy gondolni magunkra, mint békés, türelmes, jóhiszemű népre, amely mindenkor törvények, nem pedig személyek uralma alatt élt. Valóban az egyén és a törvények tisztelete az amerikai hagyomány egyik jellemzője. De semmiképpen sem az egyetlen. Hiszen erőszakos nép is voltunk. Ha megtagadjuk ez utóbbi jellemvonás elismerését, megtagadjuk azt is, hogy olyannak lássuk nemzetünket, amilyen.

Végül is rézbőrűeket gyilkoló és négereket rabszolgaságba döntő népként kezdtük. Az kétségtelen, hogy sokszor bibliával vagy imádságos könyvvel a kezünkben műveltük mindezt. Ám egyetlen nemzet sem — akármilyen igazságos hitvallású is —, egyik sem képes úgy tenni, ahogy mi cselekedtünk, anélkül, hogy mélyen önmagába — szokásaiba, intézményeibe, lelkébe — ne zárná a hajlandóságot az erőszakosságra. Akármennyit bizonygattuk, hogy az indiánok meg a négerek alacsonyabb rendű emberek, jól tudtuk: Isten teremtményei.

S nem is korlátoztuk erőszakosságunkat a rézbőrűre meg a feketére. Végül is forradalom útján vívtuk ki szabadságunkat. A függetlenség elnyerése utáni első évszázad esztendei a szüntelen erőszakosságok évei voltak: háborúk, rabszolgázadások, harcok az indiánokkal, városi zendülések, gyilkosságok, párbajok, verekedések. A képviselők fegyveresen mentek a Szenátus és a Kongresszus üléseire. Első emlékezetes beszédében, 1838 januárjában, a springfieldi Young Men's Lyceumban (Illinois állam) Abraham Lincoln a belső erőszakot az amerikai politikai intézményeket fenyegető legnagyobb veszélynek nevezte. Szólt „a törvények országossá váló és mind mélyebb megvetéséről; arról a növekvő hajlandóságról, amely

* Szabó Lőrinc fordítása.

dühös, vad szenvedélyekkel pótolná a bíróságok méltóságteljes igazságszolgáltatását; a legutálatosabb csöcselékről, amely az igazság méltó szolgálójának helyébe lépne“. Szerinte az amerikai köztársaságot nem idegen hódítás fenyegette: „Merről várható a veszély? Azt mondom: ha a veszély valaha egyáltalán elér bennünket, belülről tör ránk. Külföldről nem jöhet. Ha pusztulás lesz osztályrésznünk, mi magunk leszünk előidézői és végrehajtói. Szabad emberek nemzeteként örökké élünk, ha öngyilkosok nem leszünk.“

A fiatal Lincoln nevén nevezte Amerika rákfenéjét, amelyet nem restellt az amerikai lélekben lokalizálni. Valóban: az volt Amerika nagy bánata, hogy legrosszabb jellemzőnk gyakran a legjobbak visszája volt. Erkölcsi elkötelezettségünk, hitünk a gyakorlatiasságban: ezek voltak Amerika nagyságának forrásai, de ezek sodortak hibáink elkövetésébe is. Moralistáink elnézték a gyilkosságot, ha okát jónak ítélték; így például Emerson és Thoreau dicsérték az osawatomie-i John Brownt. S pragmatistáink nem sokat törődtek az eszközökkel, ha az eredmény olyan volt, amelyet kívántak. A moralizmus és a pragmatizmus nem fékezte ellenállhatatlanul a romboló ösztönt.

Jól mondta Martin Luther King: „Amerika szkizofréniás, önmagával szemben tragikusan megosztott.“ Az erőszak és az udvariasság impulzusai Lincoln után is harcban álltak egymással az amerikai lélekben. A polgárháború értelmetlen vérontása kimerítette az erőszak nemzeti potenciálját, s a nemzet érzelmileg, lelkileg elernyedett. Appomatox után majd egy évszázadig annak a békés és barátságos népnek tűntünk, amilyenek még mindig képzelni szeretnők magunkat. Ama társadalom nyájasságának kétségtelenül elég szűkkörű volt a befolyása. Maradt épp elég örült, sérelemmel, keserűséggel s így erőszak-potenciállal bíró egyén. De ezek legtöbbször képzelgésben élte ki betegségét; az olyanok, mint Guiteau, kivételes esetek voltak. A stabilitás ezen éveit (a stabilitásé, amelyhez oly görcsösen ragaszkodtunk volna az első világháború után is) alakították ki az idősebb nemzedék képzetét a „normális“ Amerikáról.

Pedig még azokban a kedélyes években sem tudtuk gyökerestül kitépni az erőszak hajlandóságát, amelyet a történelem bujtatott nemzeti tudatalattinkba. Valóban, valamiképpen mi mindig büszkéek voltunk erőszakosságunkra: férfiaságunk jelének tekintettük. „Legfőképp ne riadjunk vissza a kül- vagy belföldön vívandó — erkölcsi vagy fizikai — harctól, ha tudjuk, hogy a harc jogos“ — harsogta Theodore Roosevelt. A végzetes gyanakvás mindig a felszín alatt lappangott, s ki-kirobbant: indiánok ellen vívott háborúinkban és éberségi kampányokban nyugaton, lírcselésekben délen, munkás és faji zendülésekben, továbbá gengszterek egymás elleni háborúskodásában a városokban.

Fontos megkülönböztetni a kollektív erőszakot az egyénitől, a tömeg művét a gyilkosokétól: mert a motiváció és a következmény nagyon különböző lehet. Persze gyilkolhat a felindult tömeg is. De nem minden tömeg tör gyilkosságra. A kollektív erőszak (például: az angolok kivetette — törvénytelennek tartott — adók ellen Bostonban 1773-ban; hatvan esztendővel később a veszélyesnek mondott pápista befolyás ellen; az igazságtalan sorozási törvény ellen New Yorkban 1863-ban; a munkásokkal szemben megnyilvánult tisztességtelen elbánás miatt 1937-ben Chicagóban) inkább a körülmények, mintsem személyek ellen irányul. A legtöbb — de nem minden — esetben a cél a fennálló viszonyok elleni tiltakozás, nem pedig ezek védelmezése volt. S a történész köteles belátni, hogy a kollektív erőszak, beleértve a néger gettóknál nemrég lezajlott lázadásokat is, igen gyakran hozzájárult a ha-

talmon lévők gyorsabb cselekvésének kiváltásához a jogos sérelmek orvoslásában. A törvénytelen csoport-cselekvések jóban-rosszban részei voltak az amerikai demokrácia folyamatának. Akárhogy is vesszük, az erőszak igenis elrendez bizonyos problémákat, mégpedig jól. Erőszak biztosította Amerika függetlenségét, szabadította fel a rabszolgákat, parancsolt megálljt Hitlernek.

Am ez rendszerint a társadalmi erőszakra vonatkozik. Kevésbé valószínű, hogy az erőszakhoz folyamodó egyént is a körülmények megváltoztatása érdekjelje, ő hajlamosabb személyeket büntetni. Adott esetben a cél a status quo megvédése azoknak az embereknek az elpusztításával, akik a társadalmi változást jelképezik vagy fenyegetik (ezt a taktikát az anarchisták a visszajáról kezdték alkalmazni). A lélektani színezetet és telítettséget illetően különbség van a spontán tömegőrü-

1844. A Native Americans elnevezésű katolikus-ellenes csoport a philadelphiai karhatalomra tör

let és az egyének előre megfontolt gyilkosságai között. Az első ingatag, de a második gyilkos társadalmat jelöl. Amerika a világ elé tárta az erőszak mindkét formáját.

Most a huszadik század harmadik harmadában hazánkban megújult vadsággal dühöng az erőszak. Mi kelthette új életre régi hajlandóságunkat? Az amerikai jólneveltség miért nem hat többé csillapítólag? Mi az, ami örülteket arra készítet, hogy valóra váltsák gyilkos fantáziáikat? Ennek az évtizednek a levegőjében mi az, ami hirtelen felbátorítja — sőt, egyesek szemében törvényesíti — a gyűlölet gészusát, az erőszak eszköztét? Miért emelkedett — a Federal Bureau of Investigation adatai szerint — a fegyveresen elkövetett támadások aránya négy év leforgása alatt — 1964-től 1967-ig — 77 százalékkal?

A határvidékek örökségéről szoktunk szólni. Kétségtelen, a határvidék örökre

hagyott jó néhány romantikus rögeszmét a hatlövétüekről, meg a csipőből lövőkről. De miért tör hirtelen újraérvényesülésre ez a hagyomány a hatyanas években?

Az ipari társadalom feszültségeit szoktuk emlegetni. Kétségtelenül igaz, hogy a társadalmi változás egyre gyorsuló üteme tartalmatlaná teszi és széttűleszti a társadalmi stabilitást szolgáló intézményeket. De ez nem elegendő magyarázat arra, hogy az amerikaiak miért gyilkolnak meg több amerikait, mint amennyi angolt angolok, japánt japánok megölnék. Anglia, Japán, és Nyugat-Németország az Egyesült Államok után a világ legiparosodottabb államai. Lakosságuk együttesen 214 millió fő. Ebből a 214 millióból évente 135-en követnek el fegyveres gyilkosságot. Az Egyesült Államok 200 millió lakosából évente 6 500-an gyilkolnak fegyverrel, vagyis negyvennyolcszor annyian.

A faji konfliktus szülté félelmeket és antagonizmusokat szoktuk emlegetni. Mindez kétségtelenül hozzájárult az eröszak jelenlegi növekedéséhez. Luther King és Kennedy szenátor meggyilkolása közvetlenül összefügg az etnikai gyűlölködéssel. Fehérek és feketék egyaránt fegyvereket halmaznak fel, miközben mindkét rész az önvédelem szükségességét hangoztatja. Ez a magyarázat sem világosít fel azonban arról, hogy miért változtatjuk ma Amerikában politikai kérdéseinket katonai kérdésekké, a jóvátétel problémáit az eröszak problémáivá.

Az Új Baloldal azt hangoztatja, hogy azért vagyunk az eröszak társadalma, mert tőkés társadalom vagyunk, hogy maga a kapitalizmus nem más, mint intézményesült eröszak, hogy a tőkésrendszerben az élet elkerülhetetlenül eltorzítja az embereket egymáshoz fűző viszonyokat. Ez a nézet meggyőzőbb volna, ha az ember ellen irányuló eröszakossága évszázadunkban nem éppen nem tőkésállamokban (a náci Németországban..., a prekapitalista Indonéziában) hágott volna a legmagasabbra. Az igazság az, hogy a társadalom minden formája bizonyos értelemben intézményesült eröszak; az ember a társadalomban mindenképp feladni kényszerül egy bizonyos mennyiségű „szabadságot“, s elfogad bizonyos autoritást.

Nem könnyű ettől a problémától szabadulni. Nem csupán arról van szó, hogy határterület-társadalom voltunk, hogy ipari társadalom lettünk, hogy rasszista vagy tőkés társadalom vagyunk; mindennél valami sokkal sajátosabb is szerepet játszik a dologban. S nem foghatunk rá mindent a fegyverek kereskedelmi forgalmazását szabályozó törvényekre, illetve azok hiányára, bár ez már közelebb visz a kérdéshez. Kétségtelenül igaz, hogy megfelelő szövetségi fegyvertartási törvényekre van szükségünk. A statisztikák tanúsága szerint a fegyverek ellenőrzésének van némi hatása. Az Egyesült Államokban a gyilkosságok hatvan százalékát tűzfegyverekkel követik el; s a megfelelő törvényekkel bíró államokban (New Jersey, New York, Massachusetts, Rhode Island) a fegyveres gyilkosságok aránya jóval alacsonyabb, mint azokban (Texas, Mississippi, Louisiana, Nevada), ahol ezek a törvények hiányoznak, vagy pedig nem kielégítők.

Noha a szövetségi fegyvertartási törvények megnehezítenék a potenciális gyilkosok számára a fegyverek beszerzését, ez csak tüneti kezelés lenne, nem segítene a bajok okainak a kiküszöbölésében. Mélyebbre kell hatolnunk annak a magyarázatában, hogy az utóbbi években miért éledt fel történelmi hajlandóságunk az eröszakra.

Az eröszakkal szemben tanúsított hihetetlen türelmünk oka a mai Amerikában abban a tényben rejlik, hogy hazánk — többé-kevésbé folyamatosan — egy nemzedék óta háborút visel. A hosszan elhúzódó háború devalválja az emberi életet, és hozzászoktatja az embereket a gyilkoláshoz. S az a háború, amelyben jelenleg elköteleztük magunkat, sokkal brutalizálóbb hatású, mint a második világháború vagy a koreai háború volt. Sokkal brutalizálóbb, mégpedig azért, mert oly

kegyetlen aránytalanság mutatkozik vietnami pusztításaink mértéke és reális nemzeti érdekeink között. Más háborúkban szükség szerint gyilkoltunk. Ebben a háborúban szükségen felül gyilkoltunk, s mert így cselekszünk, korrumpáljuk nemzeti életünket. Ha az erőszak törvényes egy olyan ügy érdekében, amelyben a nép nem lát erkölcsi igazolást, ez arra ösztönzi az egyént, hogy maga is erőszakhoz folyamodjon olyasmi érdekében, amit mániákusan, önkényesen erkölcsösnek hihet.

Az egyesült államokbeli erőszak-léggör másik oka nyilván az a lendület, amellyel a mass media s kiváltképpen a televízió meg a film az erőszakot népszerűsíti. Erről világosan kell szólni. Nem a mass media teremti az erőszakot. De felerősíti az agresszív és destruktív impulzusokat; ám a mass media éppen úgy taníthatja az erkölcsösséget, mint az erőszak különféle módszereit.

Az elmúlt esztendőkből a film és a televízió kidolgozta az erőszakosság pornográfiáját; sokkal demoralizálóbb ez, mint a nemiség pornográfiája, amely még mindig a polgári érénycsöszök érdeklődésének előterében áll.

Valamennyi közül a televízió a legnagyobb hatású. Az elektronikus korszak

1886. Chicagói zendülés

gyermeke hipnotizáltan ül a képernyőről szüntelenül — most már „élethű“ színekben — sugárzó gyilkosságok, verekedések, lövöldözések, késelések, megcsönkítások parádéja előtt.

Egy ideig azzal az elmélettel nyugtatta magát a televíziós ipar, hogy a gyermekek a gyermekeknek sugárzott műsort követik, s ha mégis véletlenül megtekintenek a felnőtteknek szóló programot, az erőszak amolyan biztonsági szelep lesz, ami lehetővé teszi felgyülemlett agresszivitásuk ártalmatlan levezetését: mi-

nél több az erőszak a képernyőn, annál kevesebb az életben. Illetve: azt hittek, hogy így van, de, sajnos, tévedtek. Miként Wilbur Schramm, a stanfordi Institute of Communication Research igazgatója kimutatta, a gyermekek, még az elemi iskola első éveiben is, több felnőttnek, mint gyermekeknek szánt programot látnak; „mindenekelőtt a felnőtt-program erőszakban bővelkedő típusát szeretik, a westerneket, a kalandfilmeket, a bűnügyi drámákat”. Kísérletileg igazolták, hogy az ilyen jellegű programok távolról sem az agresszió biztonsági szelepei, hanem éppenséggel az agresszívebb hajlamú gyermekeket vonzzák, s agresszivitásuk kinyilvánítása eszközeinek keresésére indítja őket. Bizonyíték van arra, hogy az ilyen műsorok ha-

1941. Akik az erőszakot férfiasságuk bizonyságának tekintik

sonlóképpen hatnak a felnőttekre is. A tele-erőszak (televiolence) nemcsak az érzelmi magatartásformát határozza meg. Csökkentheti az emberek valóságérzékét is. A képernyőn meggyilkolt áldozatok rendszerint feltámadnak, miután vége a filmnek: így aztán a halál jelentősége általában elsekélyesedik. Tavaly júniusban egy gyermek megkérdezett egy felnőttet, hova indul az autójával. — Washingtonba — válaszolta a kérdezett. — Miért? — folytatta a kérdezősködést a gyermek. — Hogy részt vegyek Kennedy szenátor temetésén. — Ó, igen, persze, szóval *megint* megölték... — mondta a gyermek. Az ilyen filmek megszabhatják a módját annak, ahogyan az emberek a létezés talányait megfejteni próbálják. A képernyőn a nagyon szűkszavú hős úgy oldja meg problémáit, hogy lelő valakit. A revolver-ethosz azonban talán mégsem az emberi vagy társadalmi bonyodalmak legjobb megoldási módja. Nehezen egyeztethető össze a humánus, szabad akaratra építő demokrácia bármely válfajával.

Az elektronikus erőszak problémájának megoldására nehéz receptet adni; de még elemezni sem könnyű. Fatális tévedés volna korlátozni a művészi ábrázolás szabadságát, az emberi lét legszélösebb és legkésőbbi aspektusait is. Józan ember nem kívánhatja az Ellenőrzés hatalmának felélesztését vagy valamiféle Illemrendőrség létesítését. Abból sem származik sok haszon, ha az elektronikus képernyőt tesszük meg bűnbaknak a hajlamokért, amelyeket csupán tükröz, s nem kialakít, a hajlamokért, amelyek történelmünkben és bensőnkben fakadnak.

A társadalomnak azonban mégiscsak vannak bizonyos önvédelmi jogai. Vajon elképzelhetetlen lenne, hogy maga a televíziós ipar kidolgozza önkorlátozásának módozatait? Aztán meg ne feledjük: nem a televíziós társaságok birtokában van az ionoszféra, hanem a nemzet birtokában. S ha a televíziós ipar képtelen önmagát kordában tartani, a hírközlést szabályozó törvények szolgáltatnak erre — eddig még igénybe nem vett — demokratikus eszközöket.

Ami az erőszakot illeti, terhes örökséget örököltünk. S az elmúlt években a háború és a televízió új életet öntött nemzeti lelkületünk legsötétebb hajlandóságaiba. Hogyan gyűrhetnők le lelkünkben ezt a borzalmat, még mielőtt végső romlásba döntene?

Ez nem a kollektív bűnösség, hanem a kollektív felelősség kérdése. Bizonyos, hogy nem kétszázmillió amerikai terítette le John Kennedyt, Martin Luther Kinget vagy Robert Kennedyt. De kétszázmillió amerikai nyilvánvalóan felelős annak a társadalomnak a jellegéért, amely örültekre hathat, s förtelmes cselekvésekre ösztönzi őket. Voltak Lee Harvey Oswaldok, James Earl Rayok, Sirhan Bishara Sirhanok a harmincas évek Amerikájában is: elkecseregett, elesett, elidegenedett, bosszúra vágyó, s az erőszakom perifériájára szorult elemek az olyan gyökértelen, bizonytalan jellegű városokban, mint Dallas, Memphis és Los Angeles. De a harmincas években társadalmunk ezeket az embereket nem ösztönözte arra, hogy egyéni csődjüket olyan emberek meggyilkolásával kompenzálják, akiket szeretett a nép.

Kétségbeesésében sok fiatal arra a következtetésre jutott, hogy az értelemre értelmetlenség, az erőszakra még több erőszak a válasz; az ilyenek sürgetik a fejegrást a szakadékba. Az értelmesebbje ezzel nem ért egyet. De azt sem akarják, hogy Amerika féltéglával verje a mellét, s nyugodtan golfozzék tovább. Azt akarják, hogy Amerika vállalja felelősségét. Igazmondást kívánnak tőlünk. Hogy szembeítsük múltunk szégyenfoltjait jelenünk szégyenfoltjaival. Azt akarják, hogy értjük meg; az élet nem homogén, nem jövendőlködő, hanem végtelenül sok kockázatot rejtegető, s az erőszak nem elhajlás, hanem állandó lehetőség. Éppen ezért soha nem szűnhetünk örködni avégett, hogy az esztelenység ne üssön át a jólneveltség vékony burkán. A fiatalok azt szeretnék, hogy vezetőink kevesebbet szónokoljanak törvényről és rendről, de többet tegyenek az igazságért.

Talán az amerikai társadalomban az idősebbek most megtanulhatják, hogy a képmutatás nem meggyőző válasz a kételkedésre, és soha ki nem gyógyulhatunk, ha letagadjuk a baj létezését. Ha ezt megtanulják, ha szembenéznek nemzeti hagyományunk szikmájával, mindannyiunknak több esélye lesz a romlás impulzusának megfékezésére. Lincoln víziójának valóra váltására: a derűs, tisztességtudó, a szeretet kötelességeivel és az emlékezés szent szálaival átszőtt társadalom álmára gondolok. Arra a társadalomra, amely végül mégiscsak legszentebb eszményeinknek szenteli magát.

Arthur Schlesinger jr.

A Commonwealth múltja és jelene

Minden tevékenységnek vannak szakkifejezései, a világpolitikai irodalomnak is. Ezek túlnyomó többségét fordításban használjuk. Vannak azonban olyan kifejezések is — például az *apartheid* —, melyeket a legtöbb nyelv eredeti formájában vett át. A fordítás ugyanis torzítana értelmükön. Az ilyen kifejezések közé tartozik a *commonwealth* angol szó is. Maga a szó közjavat, a haza üdvét vagy közösséget is jelent. Történelmi szövegben a szót államnak vagy köztársaságnak is lehet fordítani. Commonwealth-nek titulálták például azt a köztársasági államformát, amely az Oliver Cromwell vezette polgári forradalom után jött létre Angliában (egyébként ekkor használták először tulajdonnévként a szót). Manapság inkább tulajdonnévként használjuk, de nem az angol köztársaságot jelöljük vele, hanem a hajdani Brit Birodalom országaiból álló Nemzetközösséget.

Mi tehát a Commonwealth?

Lexikális meghatározás szerint: államközösség, amely a brit gyarmati birodalom feloszlásának, Nagy-Britannia gyarmati területei függetlenné válásának következtében alakult ki.

*

Noha Írország meghódítása már 1169 és 1171 között megkezdődött (1856. május 23-án keltezett levelében Engels azt írta Marxnak, hogy Írország az első angol gyarmatnak tekinthető), az angol tőkés igazi gyarmatszerzési törekvései I. Erzsébet uralma (1558—1603) alatt bontakoznak ki teljes egészükben. Ebben az időben hozzák létre Észak-Amerika keleti partvidékén az első angol gyarmati telepeket. Ugyancsak ebben az időben alakulnak meg az első szabadalmazott monopolkereskedelmi társaságok, melyek a gyarmati kereskedelem jobb megszervezését tűzték ki célul. Ezek közül a legjelentősebb és legismertebb a Brit Kelet-indiai Társaság volt. Miután a britek megtörték előbb a spanyolok, majd a hollandok tengeri és kereskedelmi hegemoniáját, Anglia a „tengerek ura” lett.

A gyarmatokkal folytatott egyenlőtlen kereskedelem, amely tulajdonképpen e területek kirablását jelentette, nagy szerepet töltött be az eredeti tőkefelhalmozás folyamatában és Anglia kapitalista fejlődésében. A londoni gyarmatosítók nagy tapasztalatokat szereztek a kolonialista elnyomás terén. Néha „engedményeket” tettek, ha azonban érdekeik megkívánták, hábozás nélkül használták fegyveres erőiket a gyarmati népek ellen. S természetesen az „engedmények” is a gyarmatbirodalom felbomlásának megakadályozását szolgálták.

Az angol vezetők levonták a következtetéseket az észak-amerikai brit gyarmatok függetlenségi harcának történetéből. Mindenképpen el akarták kerülni ennek megismétlődését. Hogy megakadályozza az angol telepesek lakta fejlettebb gyarmatok elszakadását a Brit Birodalomtól, London önkormányzattal járó domíniumi státust adott nekik. Ilyen státust kapott 1867-ben Kanada (tulajdonképpen az első brit domínium New Foundland volt, de ez a terület később beolvadt Kanadába), 1901-ben Ausztrália, 1909-ben pedig a Dél-afrikai Unió (mai nevén Dél-afrikai Köztársaság).

Közben — londoni kezdeményezésre — olyan intézmények alakultak ki, melyeknek azt a benyomást kellett volna kelteniök, hogy az Angliától függő területek a jogegyenlőség alapján vesznek részt a közös érdekű ügyek megvitatásában és

megoldásában. Ezzel a céllal hívták össze 1887-ben a brit fővárosban az első gyarmati értekezletet. Az összejövetel azonban, amelyen az angol gyarmatügyi miniszter elnökösködött, másod-, sőt harmadrangú kérdésekkel foglalkozott: egészség- és oktatásügyi, valamint vámügyi problémákkal.

1907-től a gyarmatügyi konferenciákat birodalmi értekezleteknek kezdték nevezni. Változás állt be olyan szempontból is, hogy ezeket az összejöveteleket már nem az angol gyarmatügyi miniszter vezette, hanem a brit miniszterelnök, akit a domíniumok kormányfői primus inter paresként kezeltek. Megegyeztek abban is, hogy ezeket a tanácskozásokat négy évenként tartják.

Ez volt a jelenlegi Commonwealth-tagállamok kormányfői értekezleteinek embriója.

Nagy-Britannia és domíniumainak egyenlősége, amelyről olyan előszeretettel beszéltek az angol kormány képviselői a birodalmi értekezleteken, a valóságban csak papíron létezett. A domíniumok kül- és hadügyi politikája a londoni kabinet jogkörébe tartozott. 1911-ben történt meg először, hogy a domíniumok kormányfőit tájékoztatták a brit diplomácia bizonyos akcióiról. Ward, Új-Zéland miniszterelnöke ettől bátorságot kapott és megjegyezte, hogy a domíniumoknak is beleszólást kellene biztosítani a külpolitika irányításába. Csakhogy ez nem volt összeegyeztethető a brit imperializmus gyarmati érdekeivel. Asquith angol miniszterelnök válasza rendreutasításként hangzott: „A külpolitikai felelősség oszthatatlan.“ Ami azonban a kötelezettségeket illeti, az elsőbbség mindig a domíniumoké volt. Az első világháborút megelőző években például csak Ausztráliában, Új-Zélandon és a Dél-afrikai Unióban volt kötelező a katonai szolgálat. Maga az „anyaország“ ezekre alapozta védelmi politikáját, Nagy-Britanniában ugyanis abban az időben még nem vezették be a kötelező katonai szolgálatot. Pedig 1914-ben London az egész Brit Birodalom nevében üzent háborút Németországnak és az Osztrák—Magyar Monarchiának, anélkül, hogy kikérte volna a domíniumok kormányainak véleményét. Az angol vezetők szerint az események olyan gyorsan peregtek, hogy nem maradt idő előzetes tanácskozásra. Persze a kanadai, ausztráliai, új-zélandi, dél-afrikai flotta és hadsereg angol parancsnokság alatt harcolt.

Az első világháború éveiben tartott birodalmi értekezleteken már felvetődtek Nagy-Britannia és a domíniumok kapcsolatának kérdései. Határozat is született, amely kimondta: a háború utáni első konferencia a domíniumokat „autonóm nemzetekként“ ismeri el „egy birodalmi Commonwealth keretein belül“.

•

Az első világháború után Angliának sikerült kiszélesítenie gyarmatbirodalmát. A versailles-i békeszerződés értelmében Nagy-Britannia megkapta a német gyarmatok nagy részét, és protektorátust, illetve mandátumot szerzett a Közel-Kelet fontos területei felett.

A következő években azonban a brit imperializmus világhatalmi helyzete érezhetően megrendült. Bár óriási tökekivitele és gyarmatbirodalma nagy erőt és gazdagságot biztosított számára, az Egyesült Államok előnyomulása következtében elvesztette hegemoniáját. Ugyanakkor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására világszerte erőteljesen fellendült a nemzeti felszabadulási harc. A háborúból az angol domíniumok önálló államokként kerültek ki. Később a Népszövetségben a domíniumok nem egy esetben Angliától eltérő álláspontra helyezkedtek. Így Új-Zéland képviselője elítélte az angol kormányt, mert nem hozott hathatós intézkedéseket a fasiszta Olaszország ellen, illetve Etiópia megvédésére.

1923-ban Kanada gazdasági egyezményt kötött déli szomszédjával, s a doku-

mentumon már nem szerepelt az angol kormány képviselőjének aláírása. Ezzel Kanada semmibe vette azt a szabályt, hogy a domíniumok nemzetközi szerződésin az „anyaország” képviselőjének aláírása is szerepeljen. Ezek után London kénytelen volt elismerni a domíniumok azon jogát, hogy önállóan folytassanak diplomáciai tárgyalásokat.

1924-ben Írország önálló követséget állított fel Washingtonban.

Ilyen körülmények között 1925-ben, a locarnói szerződés megszövegezésekor az angol delegáció már külön cikkelyt iktatott be, amely kimondja, hogy Nagy-Britannia kötelezettségvállalásai nem vonatkoznak a domíniumokra és Indiára. S Írország, Kanada, a Dél-afrikai Unió, Ausztrália és Új-Zéland alkotmányába foglalta, hogy csakis a parlament beleegyezésével léphet háborúba.

Az 1926-ban tartott birodalmi konferencián Balfour lord terjesztette elő a jelentést Nagy-Britannia és a domíniumok kapcsolatairól. „Nagy-Britannia és a domíniumok autonóm közösségek a Brit Birodalmon belül, jogilag egyenlők, befolyásos külügyeik terén semmiben sincsenek alárendelve egymásnak, noha egyesíti őket a trónhoz való közös hűség, és szabadon társultak egymással a Brit Commonwealth tagjaiként” — mondja a jelentés. A tagállamok tehát egymásnak nem alárendeltek, de a Brit Birodalmon belül maradnak, maga a Commonwealth pedig *brit*, s vezető állama nyilván: Nagy-Britannia. Azoknak a kapcsolatoknak a lényege, amelyek Angliát domíniumaihoz fűzték, a valóságban keveset változott. A nemzetközi szerződéseken a szigetország neve Brit Birodalomként szerepelt. Márpedig az ilyen dokumentumokat aláíró államok ezt úgy értelmezték, hogy az illető szerződés kötelezettséget ró nemcsak Angliára, hanem a domíniumokra is.

A domíniumok közvéleményében kellemetlen benyomást keltett az is, hogy Angliában nem érvénytelenítették azt a régebbi törvényt, melynek értelmében az angol parlament változtatásokat eszközölhet a domíniumok törvényhozásában, a helyi kormány vagy parlament megkérdezése nélkül. Igaz, a törvényt már rég nem alkalmazták. De létezése — akár papíron is — sértette a domíniumokat.

London újra megpróbált gyógyírt találni a bajokra. S ez nemcsak fontos, hanem egyben sürgős feladatnak is számított. A világválság rendkívül súlyosan érintette a gazdasági fejlődésben már amúgyis elmaradt Nagy-Britanniát. Londonnak szüksége volt a domíniumok gazdasági támogatására.

Hosszas vita után 1931. december 11-én a brit parlament elfogadta az úgynevezett *westminsteri statutumot*, amely törvényerőre emeli az 1926. évi birodalmi konferencia határozatait. London de jure ezzel elismerte a domíniumok egyenjóságát. Egyben ez a Commonwealth megalakulására vonatkozó első törvény. A Brit Nemzetközösség alapító tagjai: Nagy-Britannia, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, a Dél-afrikai Unió, Írország és New Foundland.

A gazdasági válság éveiben Anglia saját érdekeinek védelmére igyekezett felhasználni a Commonwealth-et. 1931-ben London létrehozta a *sterling-övezetet*, amelybe beléptek a Brit Nemzetközösség országai (Kanada rövid időn belül búcsút mondott neki), az angol protektorátus és gyámság alatt álló területek, továbbá néhány más ország. A sterling-övezetbe tartozó országok külkereskedelmi forgalmát angol font sterlingben számolják el. Valutájuk értékét ugyancsak a font sterlinghez mérik, s szükség esetén vele egyidejűleg devalválják is. Ugyanakkor az övezeten belül az angol fontot szabadon lehet felhasználni és átutalni.

Egy esztendővel később, 1932 augusztusában, az ottawai egyezmények eredményeként bevezetik a *preferenciális vámrendszert*. A Brit Nemzetközösség tagállamai (Írország kivételével) és az Angliától függő helyzetben levő területek úgynevezett preferenciális vámkedvezményeket biztosítottak maguknak, olyan kedvez-

ményeket, amelyek más országoknak nem adhatók meg. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az ottawai egyezmények alapján a londoni City kedvezményes piacot biztosított a Brit Nemzetközösség keretébe tartozó államok területén az angol készárukivitelnek, és ugyanakkor vámkedvezményt nyújtott a társországokból és a függő államokból Nagy-Britanniába irányuló nyersanyag- és élelmiszer-szállítmányoknak is. Nagy-Britannia így próbált védekezni az erős konkurensek — az amerikai, a német és a japán áruk — ellen.

*

A második világháború idején London nemcsak Washingtonnak, hanem egyes domíniumainak is adósa lett. Nagy-Britannia és a domíniumok erőegyensúlya a Commonwealth-en belül az utóbbiak javára tolódott el. Ám a legnagyobb csapást az jelentette a brit imperializmus számára, hogy a második világháborút követő időszakban elkezdődött a hatalmas gyarmatbirodalom felbomlása. London kénytelen volt sorjában függetlenséget adni gyarmati birtokainak.

Az angol vezetőkörök tehát az engedmények útjára kényszerültek. De ez távolról sem jelentette, hogy lemondtak volt gyarmatbirtokaik fölötti befolyásukról. Ellenkezőleg: mindent megtettek, hogy a függetlenség kikiáltása után is gazdasági és — amennyiben lehet — politikai befolyásuk alatt tartsák a hajdani Brit Birodalom országait. Tervüket mindenekelőtt a Commonwealth segítségével próbálták megvalósítani.

A függetlenség útjára lépett volt brit gyarmatok a Commonwealth tagjaivá váltak (Burma és Szudán kivételével). Egy régi Commonwealth-tagállam, az Ír Köztársaság 1949-ben kivált a Nemzetközösségből. Hasonló döntést hozott néhány év múlva a Dél-afrikai Unió kormánya is, miután az 1961-ben tartott Commonwealth-értekezleten az afrikai tagállamok élesen bíralták Pretoriát apartheid-politikájáért. Pedig az angol kormány erőfeszítéseket tett arra, hogy felületi, a lényegét nem érintő reformokkal a tagállamok nagy többsége számára elfogadhatóbb jellegűt kölcsönözzön a Commonwealth-nek. 1947 júliusában a második világháború utáni első labourista kormány meghozza a döntést: a Nemzetközösség nevéből elhagyják a *brit* szót. Ernest Bevin akkori külügyminiszter megjegyezte az angol alsóházban tartott beszédében, hogy ezzel az intézkedéssel is hangsúlyozni akarták: a Commonwealth-tagállamok között nincsenek kiváltságosak, mindegyik teljesen egyenlő. A baloldali *New Statesman and Nation* című hetilap (jelenleg *New Statesman* címen jelenik meg) azonban rámutatott, hogy a Commonwealth nevének a megváltoztatása semmit sem módosított annak jellegén.

London ugyanakkor feltűnően elnéző volt egyes tagállamok „kihágásaival” szemben. A Nemzetközösség megalapítói még az 1926-i birodalmi konferencián kimondták, hogy a Commonwealth-tagállamokat csupán egyvalami — a brit koronához való hűség — köti össze. Igen ám, csak hogy több ország köztársasággá kiáltotta ki magát, és saját államelnököt választott. Az első Commonwealth-hez tartozó köztársaság Írország volt. Példáját a második világháború után számos ország követte.

Londonban azonban egyszerűen szemet hunytak a történetek fölött. Úgy tettek, mintha észre sem vennék, hogy bizonyos ellentét ütötte fel a fejét a Commonwealth alapelvei és a második világháború után kialakult helyzet között.

Lassanként meghonosodott egy olyan gyakorlat, amely szerint azokban az országokban, amelyek az angol királynőt ismerik el államfőként, a királyi hatalmat egy főkormányzó (akit a helyi kormány javaslatára neveznek ki) képviseli. A többi országban Nagy-Britannia képviselőjének „főbiztos” a titulusa (lásd: Mansergh,

Nicholas: *Documents and Speeches on Commonwealth Affairs, 1952—1962*. London, 1963).

1947-ben az angol domíniumügyi minisztérium nemzetközösségi minisztériummá alakult át. A külkapcsolatok terén abban az időben Nagy-Britanniában három intézmény működött: a gyarmatügyi minisztérium (Colonial Office), a nemzetközösségügyi minisztérium (Commonwealth Office) és a külügyminisztérium (Foreign Office). Ez egyrészt szerfölött költséges volt, másrészt kellemetlenséget okozott a kormányfőnek, mert a szóban forgó három hivatalban néha egymástól eltérő politikai koncepció érvényesült. Ez volt a helyzet például 1964-ben, az első Wilson-kormány idején, amikor a külügyminisztériumot a Labourista Párt jobbszárnyához tartozó Patrick Gordon-Walker vezette, a nemzetközösségi minisztériumot a baloldali Anthony Greenwood, a gyarmatügyit pedig a liberális-centrista Arthur Bottomley.

Harold Wilson utasítására a Plowden-bizottság javaslatot dolgozott ki a brit diplomáciai szolgálat egységesítésére. 1966 közepén a gyarmatügyi minisztérium beolvadt a nemzetközösségi ügyek minisztériumába. 1968 őszén pedig egyesítették a külügyminisztériumot és a nemzetközösségi minisztériumot. Ezek az intézkedések azt a célt követték, hogy a világgözpontban szemben a londoni kormány — a *Toronto Star* című kanadai lap kifejezését használva — „gyarmattalanítsa” politikáját.

Jelenleg a Commonwealth-nek 28 független ország a tagja (lásd mellékletünket). Összterületük 26 947 846 négyzetkilométer, lakosainak száma pedig meghaladja a 800 milliót. Azonkívül a Commonwealth-hez tartozik a világ különböző részein még megmaradt néhány angol gyarmat és függő terület is, összesen mintegy negyven; ezek lakosainak száma közel 10 millió.

A Commonwealth-tagállamok a gazdasági fejlettség különböző fokán állnak. Legfejlettebbek közülük Nagy-Britannia és az úgynevezett *fehér domíniumok*. Ezek függetlenítették magukat az angol tőkétől és saját maguk is tőkeexportáló országokká váltak. Számos Commonwealth-ország erőfeszítéseket tesz a gazdasági elmaradottság felszámolására, az ipar fejlesztésére. Ennek ellenére a legtöbb Commonwealth-tagállam gazdaságilag fejletlen, egyoldalúan mezőgazdasági ország.

A Nemzetközösség országai nem alkotnak gazdasági egységet a tőkés világrendszerben. Gazdasági szempontból csak két közös intézmény kapcsolja össze őket: a preferenciális vámrendszer és a sterling-övezet.

Politikai téren is igen lazák és nehezen megfogalmazhatóak kapcsolataik. A Commonwealth-nek alkotmánya vagy írott szabályzata nincs. A tagállamok közös ügyeiket az időnként (rendszerint évenként) összeülő értekezleteken tárgyalják meg, amelyekben az illető országok államfői vagy miniszterelnökei vesznek részt. Sajátos összejövetelek ezek. Elsősorban nincs előre megállapított napirendjük. A tagállamok ezeken az értekezleteken — a Commonwealth-be való felvétel vagy kizárás kérdésén kívül — nem hoznak kötelező határozatokat.

A Commonwealth tehát nem tekinthető sem politikai uniónak vagy szövetségnek, sem katonai vagy gazdasági csoportosulásnak.

Az utóbbi években a Nemzetközösség komoly megrázkódtatásokon ment át. A válságot okozó problémák közül talán a két legjelentősebb: Angliának az Európai Közös Piachoz való közeledési kísérletei és a rhodesiai kérdés.

1966 szeptembere óta, amikor az utolsó előtti értekezletet tartották, 1969 januárjáig a tagállamok közötti ellentétek miatt nem sikerült összehívni a Commonwealth-konferenciát. Nehéz összeegyeztetni az egymilliónál kevesebb lakosú Málta,

Gambia, Swaziföld vagy Barbados érdekeit a több mint ötven millió lakosú Angliával, a közel százmillió Pakisztánéval vagy a több mint félmilliárd lakosú Indiával. De a nézeteltéréseket tápláló legfőbb okok nem a számbeli különbségekben keresendők. A Commonwealth-tagállamok egymástól meglehetősen eltérő elveket és nézeteket vallanak több nemzetközi kérdésben. A „fehér“ Commonwealth-országok, melyek agresszív katonai csoportosulásokhoz csatlakoztak, nyilván más politikai irányvonalat követnek, mint a függetlenségük megszilárdításáért harcoló afrikai, ázsiai és Karib-tengeri államok. De néha egymáshoz nagyon közel fekvő országok is homlokegyenest ellenkező álláspontra helyezkednek. Így például Zambia és Tanzania határozottan sikraszáll a salisbury-i és a pretoriai rasszisták apartheid politikája ellen, míg Malawi diplomáciai kapcsolatokat szándékszik létesíteni a Dél-afrikai Köztársasággal. Néhány évvel ezelőtt a *Die Presse* hangsúlyozta: „Az élet meghazudtolta a romantikusok feltételezését, hogy a Commonwealth azonos felfogású nemzetek közössége“. A Commonwealth tehetetlennek bizonyult az indiai—pakisztáni viszály orvoslásában, akárcsak a nigériai testvérháború megszüntetését célzó próbálkozásaiban.

Meglazultak a tagállamok közötti gazdasági kapcsolatok. Statisztikai adatok tanúskodnak arról, hogy a tagállamok importja a sterling-övezeten kívül álló országokból — különösképpen az USA-ból és Japánból — gyorsabb ütemben növekedik, mint az „anyaországból“ jövő. Hasonló a helyzet a kivitel terén is. Kanada gazdasági partnerei között az Egyesült Államok és Japán után Nagy-Britannia a harmadik helyre szorult.

Mindez oda vezetett, hogy a Commonwealth-et már többször is a felbomlás, a széthullás veszélye fenyegette. Olyan vélemények is elhangzottak, hogy a halál a januári értekezleten bekövetkezik.

A jóslatok nem igazolódtak be. A Commonwealth túlélte a megrázkódtatásokat. Vajon miért? Talán azért, mert a Nemzetközösség meglepően rugalmas és tagjaival szemben nem támaszt merev követelményeket.

Akárcsak 1966-ban, az idei januári Commonwealth-értekezleten is a leghevesebb szócátákat a rhodesiai probléma okozta. Az 1965 novembere óta eltelt időszak túl rövidnek bizonyult ahhoz, hogy az angol kormány térdre kényszerítse a rhodesiai fehér telepeseket. Ian Smith még mindig szilárdan ül a nyeregben. London „tehetetlensége“ azzal magyarázható, hogy az angol üzleti köröknek jelentős gazdasági érdekeltségei vannak Rhodesiában, és ezért — a *Jeune Afrique* szerint — „nem akarják összerúgni a patkót Ian Smith-szel“.

Mint eddig már annyiszor, ezen az összejöveten is az angol kormány Rhodesiával szembeni politikája került a vádoltak padjára. Kenneth Kaunda zambiai elnök beszéde valóságos vádirat volt a salisbury-i fajgyűlölő kormányzat politikája ellen. Zambia elnöke egyben szigorúan bírálta azokat az engedményeket, amelyeket Harold Wilson tett az évek során a törvénytelen rhodesiai kormánynak. Kenneth Kaunda erőszakot ajánlott Ian Smith rendszerének felszámolására. (Mielőtt elutazott volna a brit fővárosból, a zambiai elnök sajtóértekezletet tartott és azon kijelentette: megengedné a zambiai terület felhasználását katonai akciók céljára, ha az angol haderők támadást indítanának a rhodesiai fajgyűlölő rendszer ellen.)

A tanzániai küldöttség emlékiratot osztott szét a delegátusok között, s ebben felkérte a brit kormányfőt: újítsa meg azokat a két esztendővel ezelőtt adott biztosítékait, miszerint Anglia nem ismeri el Rhodesia függetlenségét mindaddig, amíg az afrikai többség nem vesz részt megfelelő módon az államügyek vezetésében (az úgynevezett NIBMAR-elv, a *No Independence Before Majority Rule* angol szavak kezdőbetűj).

A COMMONWEALTH ÁLLAMAI

Az ország neve	Csatlakozási év	Főváros	Államelnök, illetve miniszterelnök	Tertület km ² -ben	Lakosság
Nagy-Britannia		London	Harold Wilson	260 609	54 744 100
Kanada	1867	Ottawa	Pierre Elliot Trudeau	9 221 000	20 744 000
Ausztrália	1901	Canberra	John Gorton	7 686 700	12 030 820
Új-Zéland	1931	Wellington	Keith Holyoake	268 680	2 590 787
India	1947	New Delhi	Indira Gandhi	3 268 692	511 000 000
Pakisztán	1947	Rawalpindi	Ayub Khan	946 720	93 720 613
Ceylon	1948	Colombo	Dudley Senenayake	65 610	10 800 000
Ghana	1957	Accra	J. A. Ankrah	287 480	7 100 000
Nigéria	1960	Lagos	Yakubu Gowon	923 773	40 000 000
Ciprus	1961	Nicosia	Makariosz érsek	9 251	577 615
Sierra-Leone	1961	Freetown	Siaka Stevens	73 326	2 183 000
Jamaica	1962	Kingston	H. L. Shearer	11 525	1 663 000
Trinidad és Tobago	1962	Port of Spain	Eustace Williams	5 128	827 957
Uganda	1962	Kampala	Milton Obote	243 410	7 189 600
Kenya	1963	Nairobi	Jomo Kenyatta	582 600	8 676 000
Malaysia	1963	Kuala Lumpur	Abdul Rahman	333 470	8 835 865
Tanzánia	1964	Dar es Salaam	Julius Nyerere	938 710	9 698 211
Malawi	1964	Zomba	Hastings Banda	86 800	2 921 100
Málta	1964	Ia Valetta	Borg Olivier	316	320 580
Zambia	1964	Lusaka	Kenneth Kaunda	751 900	3 545 200
Gambia	1965	Bathurst	Judá Jawara	9 300	315 486
Szingapur	1965	Szingapur	Li Kuang-ju	582	1 820 000
Guyana	1966	Georgetown	L. Forbes Burnham	210 000	621 368
Potswana	1966	Gaborones	Seretse Khama	712 250	548 000
Lesotho	1966	Maseru	Leabua Jonathan	30 350	976 000
Barbados	1966	Bridgetown	Walton Barrow	430	240 468
Mauritius	1968	Port Louis	Sir Ramgoolam	1 865	800 000
Swaziföld	1968	Mbabane	Dlamini	17 366	285 000
				26 947 846	804 784 770

A Commonwealth-hez tartozik még néhány megmaradt angol gyarmat és függő terület. A fontosabbak: Szent Ilona szigete és a Seychelles-szigetek; a Bahama-szigetek, a Bermuda-szigetek, Brit Honduras és a Falkland-szigetek; Ausztráliában: a Fidzsi-szigetek, az Új-Hebridák (angol-francia kondomínium), Pápuaföld és a Norfolk-szigetek (az utóbbi kettő Ausztráliához tartozik); Ázsiában: Hong Kong, Észak-Borneó, Sarawak, Brunei és a Maldive-szigetek. Gyámsági területek: Új-Guinea (Ausztrália igazgatása alatt), Nyugat-Szamoa (Új-Zéland igazgatása alatt), Nauru-sziget (Nagy-Britannia, Ausztrália és Új-Zéland közös igazgatása alatt), Délnyugat-Afrika (a Dél-afrikai Köztársaság jogtalanul anektálta).

Lee Kuan-Yew szingapuri miniszterelnök is a rhodesiai rasszista kormány erőszakos megdöntését ajánlotta az ország többségi lakosságának.

Ám nem minden küldött értett egyet ezzel. Hasting Banda, Malawi elnöke határozottan ellenezte a zambiai küldöttség vezetőjének az erőszak alkalmazásával kapcsolatos javaslatát. Hasonlóképpen vélekedett Arshad Huszain pakisztáni külügyminiszter és Tunku Abdul Rahman malájföldi miniszterelnök is.

Harold Wilson beszédében fenntartotta eddigi álláspontját. Pontosabban: megtagadta az erőszak alkalmazását, ellenben hangsúlyozta, hogy folytatni fogja a gazdasági szankciók politikáját.

Bármennyire is iparkodtak az angol diplomaták, hogy a záróközleményben kendőzzék a rhodesiai kérdésben felmerült nézeteltéréseket, ez nem sikerült. A kommuniké rámutat, hogy az összejövetelen részt vett legtöbb állam- és kormányfő elfogadhatatlannak tartja Harold Wilson legutóbbi javaslatait, s úgy vélekedik, azokat vissza kell vonni. A dokumentum a továbbiakban kiemeli: több kormányfő ismét kérte, hogy Nagy-Britannia erőszakkal döntse meg Ian Smith rasszista rendszerét.

Az értekezlet résztvevői ugyanakkor elítélték a dél-afrikai kormány apartheid politikáját és aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy Pretoria megtagadja nemzetközi kötelezettségeinek teljesítését Délnyugat-Afrika tekintetében.

*

Parázs vitákra került sor az úgynevezett bevándorlási probléma megvitatása alkalmával is. A Commonwealth-tagok közötti ellentétek régi keletűek e kérdésben. Az évek során egyes ázsiai országokból — mindenekelőtt Indiából és Pakisztánból — számos lakos vándorolt ki és telepedett le a kelet-afrikai Commonwealth-tagállamokban: Kenyában, Zambiában és Ugandában. Az utóbbi években azonban ezek a kelet-afrikai országok erőfeszítéseket tettek a fejlődő nemzetgazdaságuk számára szükséges szakemberek nevelésére. S ahol csak lehetett, az említett országok illetékes szervei helyi szakemberekkel helyettesítették a külföldieket. (Ezt a folyamatot nevezi a fekete kontinens országainak sajtója „az afrikánizálás politikájának.”) A „főlösslegessé vált” színesbőrű szakemberek többsége azonban nem kíván visszatérni Ázsiába, hanem az angliai bevándorlást választaná. Ennek eredményeként fokozódott az ázsiaiak bevándorlása Nagy-Britanniába.

Csakhogy az elmúlt években a londoni kormány intézkedéseket foganatosított a bevándorlás ütemének lassítására. Belpolitikai téren ezek a „védőintézkedések” komoly vihart okoztak. A Wilson-kormány két tűz közé került, jobbról és balról is támadták. A konzervatívok egyik csoportja, Enoch Powell képviselővel az élen, még sokkal drasztikusabb intézkedések elfogadását követelte az Angliában tartózkodó vagy a szigetországban letelepedni vágyó színesbőrűek ellen. (Powell javasolta a Nagy-Britannia területén élő 1 250 000 színes bőrű állampolgár hazatelepítését.) A labourista balszárny viszont azért bírálja a Wilson-kabinetet, mert nem talált, helyesebben még csak nem is próbált elfogadhatóbb megoldást találni e kérdésben.

A labourista kormány a Commonwealth-értekezletet megfelelő alkalomnak találta arra, hogy az érdekelt országok képviselőivel együtt rendezze a bevándorlás problémáját. Az angol küldöttség a konferencia keretében valóságos offenzívát indított India és Pakisztán képviselői ellen. A brit vezetők arra kérték az indiai és a pakisztáni kormányt, fogadja be azt a körülbelül 100 000 színes bőrű lakost, akik angol útlevelel rendelkeznek és akiket jelenleg a kiutasítás veszélye fenyeget Kenyában, Zambiában és Ugandában. Másrészt a brit delegáció igyekezett meggyőzni az afrikai küldöttségeket, hogy csökkentsék az ázsiai eredetű állampolgárok kiutasításának ütemét.

Az angol diplomaták ugyanakkor megkíséreltek létrehozni egy olyan bizottságot, amely az összes felek számára elfogadható megoldásokat dolgozna ki. De a bizottság halva született, mert miután James Callaghan brit belügyminiszter az első megbeszélésen feltételeket próbált szabni, az érdekelt kelet-afrikai országok képviselői nem vettek részt a további üléseken. A sajtóba olyan hírek is kiszivárogtak, hogy Indira Gandhi ellenvetést nem tűrő hangon kijelentette: az angol útlevéllel rendelkező bevándorlók kérdését kizárólag Nagy-Britanniának kell megoldania. Egyetértett vele a pakisztáni külügyminiszter is.

A nigériai polgárháború kérdését nem is tüzték az értekezlet napirendjére. Pedig ilyen vonatkozású kísérletek történtek. S a viták is érdekesnek ígértek. Két afrikai Commonwealth-tag — Tanzánia és Zambia — ugyanis elismerte a Nigériától elszakadt és magát függetlenné kikiáltott Biafrát. Egyes vélemények szerint az angol küldöttség sem ellenezte volna a nigériai helyzet megvizsgálását. Sőt szándékában állt egy Commonwealth-bizottság megalakítását javasolni, amelynek legfontosabb feladata a nigériai béke helyreállítása lehetőségeinek tanulmányozása lett volna. Ám végül is az angol küldöttek hivatalosan megcáfolták ezeket a híreszteléseket. „A brit kormány — hangoztatta a Wilson-kabinet közleménye — semmiféle javaslatot nem tett a nigériai konfliktussal kapcsolatban“, s úgy véli: az Afrikai Egységsszervezet a leghivatottabb arra, hogy közbelépjen a pusztító háború megszüntetése végett. Az angol kormány visszakoza azzal magyarázható, hogy a nigériai küldöttség vezetője megjegyezte: a Biafrával folytatott testvérháború a szövetségi kormány kizárólagos belügye, s ezért, ha az értekezlet folyamán a probléma szőnyegre kerül, a lagoszi delegáció tiltakozása jeléül elhagyja a konferenciát.

A szövetségi kormánnyal ellentétben a biafrai vezetők a polgárháború kérdésének napirendre tűzését szorgalmazták. Egy ilyen értelmű nyilatkozatot is közltek, amelyben hangsúlyozták, hogy a konfliktus megvitatását nem tekintik beavatkozásnak Nigéria belügyeibe. „A Commonwealth-tagok államférfiainak feltétlenül tanácskoznuk kell, ha valamelyik tagállamban megsértik az emberi jogokat és megzavarják a békét“ — szögezi le a nyilatkozat. Az értekezlet idején egy biafrai kormányküldöttség a brit fővárosban tartózkodott, készen arra, hogy részt vegyen a Commonwealth-konferenciának a nigériai helyzetre vonatkozó esetleges vitájában. Csakhogy erre már nem került sor.

Bár a hivatalos üléseken a nigériai kérdés nem vetődött fel, az ülések közötti időszakban a küldöttek annál többit tárgyaltak róla. „A nigériai véres testvérháború — írta a *Jeune Afrique* című hetilap — már hosszabb ideje az afrikai közvélemény érdeklődésének középpontjában áll. De mivel egy ilyen tüzfészek elmergesítheti az egész nemzetközi légkört és veszélybe sodorhatja a világbékét, a kérdés átlépte a fekete kontinens határait, és világproblémává nőtt. Éppen ezért nincs mit csodálkogni azon — fejezi be fejtegetéseit az afrikai hetilap —, hogy a Commonwealth-értekezlet küldöttjei is fokozott érdeklődést mutattak iránta.“

Az értekezleten több gazdasági és valutáris jellegű kérdés is felvetődött, de a küldöttek ezekkel kapcsolatban nem tudtak megegyezésre jutni. Mint a régebbi összejöveteleken, ez alkalommal is több ország képviselője felhívta a figyelmet arra, hogy Nagy-Britannia esetleges belépése a Közös Piacba súlyos problémák elé állítaná a Commonwealth-tagállamokat. Pakisztán képviselője pedig javasolta, hogy intézményesítsék a fejlődésben levő országoknak nyújtott hosszúlejáratú segílyt, amelyet jelenleg túl sok feltételhez kötnek.

Az értekezlet záródokumentumában helyet talált néhány olyan nemzetközi probléma is, amely az egész világközvéleményt foglalkoztatja. A küldöttek hangsú-

lyozták a nemzetközi együttműködés fontosságát. Egyetértettek azzal, hogy a belügyekbe való be nem avatkozás, a szuverenitás, a területi integritás és a politikai függetlenség tiszteletben tartása a világbéke megszilárdításának alapja.

A közel-keleti válság ügyében a konferencia leszögezte, hogy támogatja Gunnar Jarring küldetését. „Noha a nagyhatalmakra fontos szerep hárul — emeli ki a közlemény —, más országok, főként a Szuezi-csatorna megnyitásában érdekelt országok is hozzájárulhatnak a megoldás felkutatásához.“

Az értekezleten megjelent küldöttek kedvezően értékelték a Vietnammal foglalkozó párizsi konferencia tárgyalásainak megnyitását.

A dokumentum részletesen foglalkozik a leszerelés kérdésével. Többek között megállapítja, hogy az atomsorompó-szerződés mindaddig nem váltja valóra a hozzá fűzött reményeket, amíg a nukleáris hatalmak nem tesznek hatékony intézkedéseket a nukleáris leszerelésre.

Még az összejövetel megnyitása előtt a brit ENSZ-egyesület felhívással fordult a Commonwealth-értekezlet részvevőihez, amelyben kérte, hogy segítsék elő a Kínai Népköztársaság törvényes jogainak elismerését a Világszervezetben. Ez a felhívás visszhangra talált a Commonwealth-küldöttek sorában. Az értekezleten jelenlevő állam- és kormányfők többsége rámutatott, hogy a Kínai Népköztársaságnak joga és kötelessége teljes mértékben részt venni a béke fenntartására irányuló összes nemzetközi erőfeszítésekben.

Jellemző tehát, hogy a független ázsiai, afrikai, és Karib-tengeri országok hatása alatt a Commonwealth több kérdésben olyan álláspontra helyezkedett, amely megfelel a nemzetközi együttműködés haladó elveinek.

*

A Commonwealth történetében az idejű összejövetel volt a legnépesebb. Hat köztársasági elnök, tizennyolc kormányfő és négy alacsonyabb rangú küldöttségvezető (Pakisztán, Nigéria, Kenya és Ghana képviselője) vett részt rajta. A londoni Marlborough House-ban üléselő értekezlet a második világháború utáni legnagyobb nemzetközi konferenciák egyike.

A *The Times* rámutatott, hogy az egyetlen pozitív eredményt a konferencia utolsó napján érték el, amikor néhány óvatos intézkedést szavaztak meg Arnold Smith főtitkár tekintélyének erősítésére, valamint a Nemzetközösségen belüli együttműködés bővítésére.

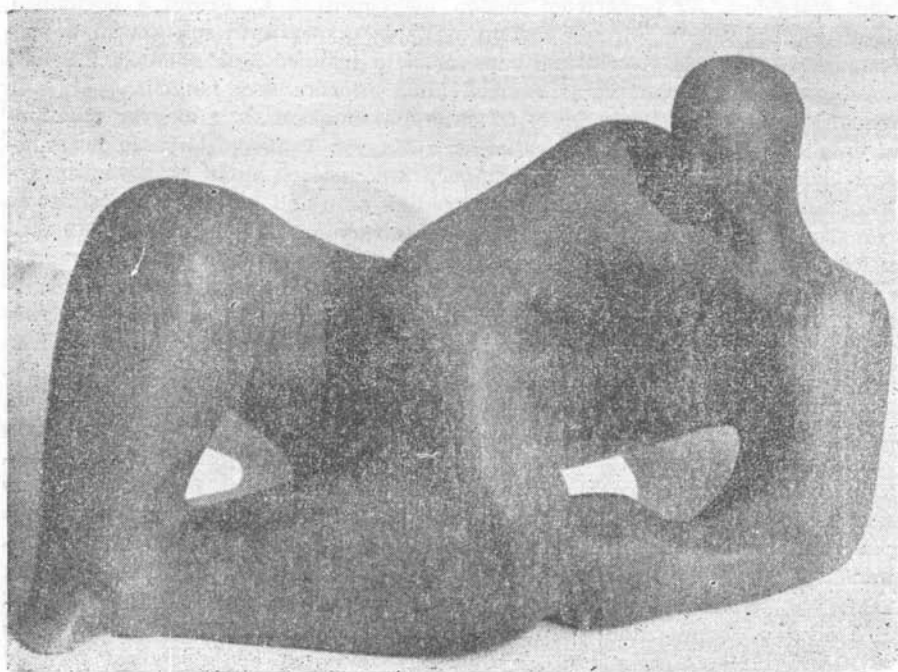
Az értekezlet bebizonyította, hogy látszatengedményekkel már nem lehet megoldani a Nemzetközösség problémáit. Az erőviszonyok annyira megváltoztak (a független ázsiai és afrikai országok javára), hogy már beszélni sem lehet Nagy-Britannia vezető szerepéről a Commonwealth-ben. Hovatovább mind több tagállam győződik meg arról, hogy érdekei nem azonosak Anglia érdekeivel, hogy az „anyaország“ ellenségei nem feltétlenül az ő ellenségei is, s hogy az új nemzetközi erőviszonyok között a szigetországgal való szoros kapcsolat inkább hátrány számára, mint előny. Az utóbbi évek eseményei, akárcsak az idejű Commonwealth-értekezlet, igazolják Stewen Hugh John angol újságírónak a *Le Monde Diplomatique* hasábjain napvilágot látott megállapítását, miszerint a Nemzetközösségekben a széthúzó erők mind szilajabban hatnak az összetartó erők rovására.

A Commonwealth mégis túlélte az idejű értekezletet is. Egyesek hasznos vitaforumnak tekintik. Mások (például Pierre Trudeau kanadai miniszterelnök) azért ragaszkodnak hozzá, mert nem tudják: mivel helyettesíthetnék. („Mielőtt hozzáfognánk egy meglévő szervezet felszámolásához — mondotta Trudeau —, meg kell bizonyosodnunk afelől: helyettesíthető-e egy jobbal.“) Megint mások — s talán ezek vannak a legtöbben — nem tulajdonítanak túl nagy jelentőséget a Common-

wealth-nek. Amolyan angol klubnak tartják, ahol a tagok egymással szívélyesen elcsevegnek vagy hevesen vitatkoznak, de ahol a véleménycsere lényegében senkit sem kötelez semmire. A *Guardian* tudósítója így summázta az értekezlet eredményeit: a kormányfők „jöttek, láttak és meghallgatták egymást“. Egy másik újságíró pedig úgy vélekedett, hogy a Commonwealth-összejövetelek olyasmire hasonlítanak, mint amikor az unokatestvérek kötelező udvariasságból felkeresnek egy idős nagynénit. A *Daily Mail* még szókimondóbb, és egyenesen „cirkusz“-nak titulálja az értekezletet. Még a laburista kormányhoz közel álló *Sun* sem volt jobb véleményen: „rituális szemfényvesztés, amely haszontalan, de talán nem káros.“

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szigetországban szeretik és tisztelik a hagyományokat. Márpedig a Commonwealth-összejövetel egy ilyen hagyomány.

Székegy László

Ingo Glass: Pihenés

A romániai forradalmi erők és a Magyar Tanácsköztársaság

A magyar proletárforradalom 1919. március 21-i győzelme lelkesedést váltott ki világszerte, de különösen a szomszédos országok munkásságában. Úgy tekintették, mint a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal elkezdődött és tovább terjedt világforgómozgás második lépését, amely ugyancsak hozzájárul a szocializmus diadalra jutásához az egész világon. Ilyen értelemben üdvözölte a Magyar Tanácsköztársaságot a Bolsevik Párt VIII. kongresszusának Lenin fogalmazta távirata, és hasonlóképpen fogták fel a helyzetet Románia forradalmi munkásmozgalmának harcosai is.

A román kormány — élén Ionel Brătianuval, a tőkés-földesúri rendszernek ezzel a tipikus képviselőjével, aki az 1907-es nagy parasztfelkelés vérbefojtásakor is miniszterelnök volt — az 1918. december 13-i bukaresti vérengzéssel és az ostromállapot bevezetésével megkísérelte, hogy halálos csapást mérjen a munkásmozgalmat forradalmi szárnyára. Az embertelen módon megkínzott I. C. Frimu a börtönben pusztult el, M. Gh. Bujor, Alecu Constantinescu és országszerte sok százan a legjobb forradalmárok közül letartóztatásban várták a hadbíróóságok sommás ítéleteit. De az osztálytudatos munkásság küzdelme ennek ellenére sem lankadt.

Románia reakciós uralkodó körei az antant hatalmakkal és a magyar ellenforradalmi erőkkel egyetértésben részt vállaltak a Magyar Tanácsköztársaság megsemmisítésére indított hadjáratban. A világháború szenvedéseit átélte és agyonsanyargatott néptömegek ellenszenvvel, lázongva fogadták az újabb katonai mozgósítást és a Magyar Tanácsköztársaság ellen indított ellenforradalmi hadjáratot. Az 1919 első felében lezajlott munkásharcok, elsősorban a vasúti dolgozók sztrájkjai, a gyakori, többnyire spontánul kirobbanó katonalázadások és a parasztságnak a hadi beszolgáltatások szabotálására irányuló akciói élénk fényt vetnek a tömegek valóságos hangulatára. Nicolae Iorga visszaemlékezéseiben többször említi a forradalmi szellem térhódítását, és Presan tábornoknak, a magyarországi hadműveletek vezérkari főnökének, 1920 elején tett kijelentését idézi a Szovjet-Oroszország elleni intervencióval kapcsolatban: „A hadsereg és a lakosság között olyan a hangulat, hogy nem lennének képesek sokáig ellenállani.“ A tömegek szervezetlenségét kihasználva a reakciós államhatalom egyrészt nyers katonai erőszak alkalmazásával, másrészt féktelen sovíniszta uszítással és a magyar proletárdiktatúra rágalmozgásával valóra váltotta szándékát, megszervezte a Tanácsköztársaság elleni fegyveres beavatkozást az antant oldalán.

A Magyar Tanácsköztársaság mellett megnyilvánuló romániai szolidaritási akciók kérdésével eddig már több tanulmány foglalkozott, köztük Victor Chereșteșiu cikke a *Korunk* 1959. 4. számában. A továbbiakban egyes, eddig kevésbé érintett jelenségekre, mindenekelőtt a román kommunista csoportok magyarországi harcára térünk ki.

Az első világháború alatt a magyarországi hadiüzemekben dolgozó erdélyi románok a magyar munkásokkal együtt élték át a háború kínjait és együtt küzdöttek az imperialista tömegmészárlás ellen, a békéért. Az 1913-as októberi polgári demokratikus forradalom győzelemre juttatásában is részt vettek a Budapesten élő románok, így például a Csepel Művek munkásainak nagyanyú forradalmi tüntetésein több ezren voltak jelen közülük. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt román szekciójának működése megélénkült, és ereje jelentősen megnövekedett az Oroszországból visszatért, a forradalom iskoláját kijárt volt hadifoglyok és elsősorban az

A Magyarországi Román Kommunista Párt budapesti osztálya a következő felhívást bocsátotta ki:

Elvtársak!

Mi Magyarországon tartózkodó romániai proletárok nagy

tiltakozó gyűlésre

hívunk össze benneteket

**április 27-én délután 4 órára
a Parlament előtt lévő térre,**

ahonnan tiltakozást küldünk el az elősködő román bojácsoordák ellen, akik bandita módjára támadják ezt a szocialista proletár köztársaságot és ideküldik csapatukat, hogy bennünket is abba a barbár igába hajtsanak, amelyben **Románia proletársága és parasztsága színlődik.**

Elvtársak! A világ egész proletárságának meg kell hallania tiltakozásunkat, nehogy magunkra maradjunk a kapitalizmus hidrája ellen vívott harcunkban. Jöjjetek el tehát valamennyien, kicsinyek és nagyok, fiatalok és öregek, hogy mindnyájan, akik a kapitálista járom és rabszolgaság ellen harcolunk, tanúságot tegyünk proletári bszetartásunkról!

Jöjjetek és tiltakozzatok ti is! **Üdvözlételet küldünk
Innen Romániában lévő hős elvtársainknak is, akik
a szocializmus nagy ügyéért hőrtőnben színlődnek.**

1919-es
plakát

A Magyarországi
Román Kommunista Párt
Budapesti osztálya.

Odesszában működő román kommunista csoport több tagjának a munkába való bekapcsolódásával. A román szekcióban is ugyanaz az erjedési folyamat ment végbe, mint mindenütt a munkásmozgalmában, a reformistákkal ellentétben kialakult a leninista irányzatú forradalmi mag. Ugyanebben az időben a Romániai Szocialista Pártban szintén erőteljes baloldali szárny alakult ki, és kommunista csoportok létesültek.

1918. december 26-án megalakult a román kommunisták budapesti csoportja. A magyarországi román munkások 1918. december 31-én és 1919. január 1-én országos értekezletet tartottak, ezen felszólalt és a román kommunista csoport üdvözlétet tolmácsolta Henri Kagan, az odesszai román kommunista szervezet volt tagja, a Budapesten megjelenő forradalmi lap, a *Steagul roşu* szerkesztője. A kongresszus

fellépett a reformizmus ellen, és 37 szavazattal 26 ellenében a kommunista csoport álláspontját tette magáévá. Ezután a résztvevők tüntető menetben vonultak fel és a szocialista forradalmat éltették. A Román Kommunista Csoport kapcsolatban állott a Romániai Szocialista Párt baloldali szárnyával, amint ez Henri Kagannak egy Bukarestbe küldött leveléből is kitűnik. A magyarországi román kommunista csoport helyzetéből adódóan a magyar forradalmat támogatta, de célja a romániai forradalom. Említett levelében írja Kagan: „Mi itten nem kíméljük sem erőnket, sem életünket, hogy a forradalmat élésszük Erdélyben és természetesen nálatok is.“ Ezután felsorolja a legfontosabb gyakorlati teendőket, amelyek végső értelme „a társadalmi forradalom Romániában“. A levél egy házkutatás alkalmával a romániai rendőrhatalóságok kezébe került, és az 1918. december 13-i tüntetés miatt vád alá helyezett szocialista vezetők ellen akarták felhasználni, szövege így került a nyilvánosság elé (*Socialismul*, 1919. április 2. — a keletkezés a továbbiakban az új naptárszerint történik). A levél egyik érdekessége — s ez a román kommunista csoportok mély nemzetköziségének a tanúsága is — az az utalás, amely arról beszél, hogy széles körű nemzetközi kapcsolatok megteremtésére törekednek, egyebek között a németországi spartakista mozgalommal.

Románia munkássága a *Socialismul*-ban megjelenő tudósításokból értesült a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásáról. Az első, még bizonytalan hírt a lap március 25-i száma közli. A lap a hadiállapot és a cenzúra béklyói között is megtalálja a módját, hogy kifejezésre juttassa az ország munkásságának internacionalista szolidaritását. Március 28-án jelentéktelennek látszó híryanagban közli, hogy a tanácskormány szikratáviró útján kapcsolatba lépett Leninnel. Az április 6-i szám első oldalán *A magyar forradalom* című cikk részleteket közöl a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-i *Mindenkihez!* megszólítású felhívásából, amely tudatta, hogy „Magyarország proletariátusa a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat“. A cenzúra a kiáltvány szövegéből sokat törölt, többek között a Romániára vonatkozó részt, amelyben a Tanácsköztársaság „Fegyveres szövetségre hívja föl Csehország, Románia és Szerbia meg Horvátország munkásait és földműveseit a burzsoák, a bojárok, a nagybirtokosok és dinasztikiak ellen“. A Tanácsköztársaság iránti rokonszenvre vet fényt az április 12-i számban megjelent háromhasábos *Forradalmi tájakon* című írás, amelyben szemtanú meséli el budapesti benyomásait: „... kitört a második magyarországi forradalom, amely Kun Bélával az élen a kommunistákat juttatta hatalomra. A várost kitörő lelkesedésben, valódi képében találtam... A házak vörös zászlókkal voltak díszítve, a járókelők — óriási többségük munkás — előzőnlötték az utcákat, kabátjukba vörös kokárdát tűztek.“ A tapasztaltakat a hazai viszonyokkal összehasonlítva, a cikkíró szomorúan állapítja meg, hogy hova juttatta Brătianu kormánya az országot, s az országban uralkodó állapotokat így jellemzi: „Mintha a jég zónájába léptem volna, ahol megfagyott az élet. Megdöbentett a szigor, ahogyan az ostromállapotot alkalmazzák, ahogy a cenzúra és hadbíróóságok működnek.“

Több cikk Kun Béla személyiségét méltatja. Az egyik feleleveníti a románokkal való jó barátságát, még abból az időből, amikor a háború előtt a szegedi börtön foglya volt.

Kun Béla a forradalom győzelme utáni napokban, március 30-án a bécsi *Neue Freie Presse*-nek adott nyilatkozatában kifejtette a tanácskormány békehaját: „Mi nem állunk a területi integritás alapján — mondotta —, és nem vagyunk hadiállapotban az antanttal.“ A vezető antanthatalmak azonban katonai beavatkozásra készültek, és a francia vezérkar irányításával Románia, valamint Csehszlovákia fegyveres erőit igyekeztek előtérbe tolni. A román királyi hadsereg támadása április 16-án

kezdődött. A *Socialismul* közvetve a háborús beavatkozás elleni küzdelemre szólítja fel a hazai dolgozókat, amikor április 10-i számában közzéteszi a bécsi proletariátus üzenetét a magyar munkássághoz, amelyben egyebek között megfogadják: „Szent kötelességünk, hogy mellétek álljunk, bármit hozzon a jövő.” Az április 28-i szám a Kun Béla és Smuts tábornok közti tárgyalásokról szólva idézi a tanácskormány külügyi népbiztosának szavait: „a tanácskormány nem áll a területi integritás alapján”, vagyis elismeri a szomszéd államok jogát az önrendelkezés alapján felszabadult területekre.

A még első lépéseit tevő Tanácsköztársaság jelentős segítséget kapott a nemzetközi proletariátustól. A Kommunista Internacionálé többszöri felhívása, a különböző országok szocialista, kommunista pártjai és csoportjai részéről kibocsátott

Tovarasasi! Fratilor!

In Budapesta s'au Inceput Inscriverile In primul regiment al armatei rosii Internationale!

Oare nu vreti voi acestia ce vorbiti romaneste sa avem cinstea infiintarel unui batalion, al celui dintai batalion, rosu roman din Ungaria?

Veniti cu totii de va inscrieti la biroul romanesc din Lovarda-utca 1, care e deschis in fiecare zi dela 9 la 12 ore.

*Korabeli
plakát*

Világosság, nyitólé-
tesítés, 1919. é. 1. sz.

kiáltványok, tiltakozások, a kirobbanó sztrájkok egy időre fékeztek az imperialista körök háborús akcióit. Emlékezetes az 1919. július 21-i nemzetközi tiltakozó sztrájk, amelyben valamennyi európai ország munkássága részt vett. Ebből az alkalomból a romániai proletariátus szolidaritása különös erővel nyilvánult meg. A *Socialismul* beszámolója élénken érzékelteti ezt: „... úgy tűnik, hogy a nagy nemzetközi szolidaritásra való felhívás... az összes akadályok ellenére a levegőben vibrált, s minden munkás a maga helyén meghallotta. Nem volt szükség biztatásra... az egyszeri szolidaritási felszólításra a főváros munkássága... egyemberként válaszolt...”

Magyarországon a különböző nemzetiségek forradalmárai a Nemzetközi Szocialista Föderációban szervezkedtek. Ez tizenöt nemzeti szövetségből állott, köztük az egyik legtevékenyebb a román. A budapestin kívül román szekció létezett Pilisvörösváron, Pilisszentivánon és Tatabányán. Ez utóbbi különösen erős volt, élén tíz tagú vezetőség állott. A Tanácsköztársaság ellen indított háború a Vörös Hadsereg sürgős megszervezését tette szükségessé, a Nemzetközi Föderáció szekciói az elsők között fogtak hozzá a toborzáshoz. A román csoport toborzógyűlései közül ismeretes annak a gyűlésnek a lefolyása, amelyet a Lenin-ház nagytermében tartottak. Szónoka kifejtette: „A román proletariátus minden erejével támogatja a proletárdiktatúrát, a magyarországi Tanácsköztársaságot. Hangsúlyozta, hogy a Vörös Hadsereg

kötélékében nem kis számban küzdenek román proletárok is, de nem a mágnások és kapitalisták hirdette területi integritásért, hanem nemzetközi szolidaritásból...

Mintegy hatvan román nyelvű különböző röpirat, rajzos plakát és román nyelvű lap (*Steagul roșu*, *Foada țărănului*, *Revoluția socială* és mások) ad képet a forradalomért harcoló román internacionalisták tevékenységéről. Különösen értékes a *Revoluția socială* anyaga. Gyakran közölt részleteket Lenin írásából, idézeteket Marx és Engels műveiből. Cikkeinek nagyobb része a forradalom védelmét szorgálta, ez különik már a mozgósító hatású cikkekből is: *Veszélyben a forradalom*, *A Vörös Hadsereg*, *Osztrák katonák a Vörös Hadseregben*, *Lenin szózata*, *Makszim Gorkij üdvözlő a magyar proletariátust* és mások.

A Vörös Hadseregbe jelentkező külföldiekből alakult meg a 80. Nemzetközi Brigád, a legelső ütőképes alakulatok egyike. Soraiban együtt harcoltak oroszok — többségükben volt hadifoglyok —, osztrákok, lengyelek, németek, szlovákok, csehek, jugoszlávok, románok és más nemzetiségűek, akik a forradalmi nemzetköziség eszméjétől ösztönözve érkeztek hazájukból. A románok között a Magyarországon dolgozókön kívül sok volt az olyan erdélyi, aki a frontról hazafelé tartva szakította meg útját és jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Ó-Románia területéről vagy az intervenció hadseregéből átszökve jelentős számú román önkéntes csatlakozott a Vörös Hadsereghez. Az első nemzetközi ezred első zászlóaljának szemléjén mondott beszédében Pogány József hadügyi népbiztos a tanács hatalom vonzóerejéről szólva említette meg, hogy „nemcsak magyar munkások, hanem orosz és román proletárok is odaállottak a mi vörös lobogónkhoz“. A *Vörös Újság* április 1-i száma ugyanerről a szemléről közölt tudósításában arról ír, hogy befejezésül „...egy román forradalmár elvtárs, egy volt román tiszt, akinek úgy kellett hozzánk átszöknie, mondott néhány szót románul“. A Vörös Hadsereg soraiban sok Erdélyből származó magyar nemzetiségű forradalmár is harcolt. Kiemelkedik közülük Köblös Elek, a Román Kommunista Párt későbbi főtitkára, aki parancsnoka volt az önkéntes munkás-rohamzászlóaljnak. Ez az alakulat ragyogó fegyvertényeiről vált híressé, és *Köblös-zászlóalj* néven vált közismertté. A Vörös Hadseregben szereztek első forradalmi élményeiket a román munkásmozgalomnak olyan harcosai, mint Fónagy János, Józsa Béla, Encsel Mór, Szmuk Antal, Iuliu Déri-Deheleanu és még sok kommunista.

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után Románia proletariátusa segítő kezét nyújtotta a fehérterror áldozatául esett magyarországi dolgozó tömegeknek. Munkáslapjaink pellengérré állították a horthysta rezsim rémtetteit, munkásosztályunk és kommunista pártunk felkarolta az ide menekülő több ezer emigránst, közöttük olyan személyiségeket, mint Dienes László, Gaál Gábor, Jász Dezső (a bukaresti *Munkás* szerkesztője), Antal Márk és mások.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának 50. évfordulója az évszázados közös román és magyar forradalmi hagyományoknak és a két ország munkásmozgalma közötti internacionalista kapcsolatoknak egyik legjelentősebb emlékeztetője.

Fuchs Simon

A nagyváradi forradalmi sajtó 1919-ben

Nagyvárad, a demokratikus forradalmi hagyományok e régi városa, a viharos 1919-es év elején néhány hónapon át a magyar, román és más nemzetiségű proletárok kizsákmányolók ellen vívott élethalálharcának, lázas forradalmi tevékenységének volt a színhelye.

Az Osztrák—Magyar Monarchia egész épületét megrendítő és szétzúzó 1918-as forradalmi események, az „öszirózsás forradalom” a nemzetek önrendelkezése — így a román állami egység kiteljesítése — nyomán a gazdasági, társadalmi-politikai életben bekövetkezett változások, az 1919. március 21-e után kialakuló proletárdiktatúra pezsgő forradalmi légköre, mindmegannyi kedvező feltételt jelentettek a nagyváradi és a Nagyvárad környéki román, magyar és más nemzetiségű dolgozóknak arra, hogy cselekvően kinyilvánítsák egy jobb, boldogabb világ építésére irányuló elhatározásukat.

E feszültségekkel telített események során a nagyváradi forradalmi sajtó a kommunista és munkásmozgalom növekedésének és érettebbé válásának rendkívül tevékeny, harcos tényezője volt.

Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom — amely csakhamar szocialista jellegűvé vált —, valamint a régi Romániában kibontakozó forradalmi fellendülés nyomán a Szovjet-Oroszországban tartózkodó, az osztályharc tüzeiben megedződött román és magyar volt hadifoglyok mindent megtettek, hogy mielőbb visszatérjenek hazájukba és támogassák a proletariátus vezetésével itt kibontakozó forradalmi küzdelmet. A munkásmozgalom legöntudatosabbjai a kommunista csoportokkal az élen arra törekedtek, hogy egyetlen áradatba egyesítsék a Kárpátok két oldalán kibontakozó forradalmi törekvéseket. Sokatmondó ebben a vonatkozásban az, hogy 1918 decemberében az összes románlakta vidékekről származó kommunisták képviselői Moszkvában tartott összejövetelükön elhatározták az óromániai és erdélyi kommunista csoportok egyesülését, mivel — miként a *Foiaia popularului* 1918. 49. száma írta — szükség van „az általános propagandatevékenység koordinálására... tekintetbe véve a romániai politikai válságot és az erdélyi és bukaresti forradalmi helyzetet“.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban tevékenyen részt vett sok román és magyar kommunista harcos azzal az elhatározással tért haza, hogy itthon folytatja a forradalmi munkát. Így hazatér és csakhamar Nagyváradon tűnik fel Arítion Pescariu, az erdélyi születésű román kommunista értelmiségi, aki Moszkvában a *Foiaia țaranului*-t szerkesztette, és vezetője volt a moszkvai román kommunista csoportnak. Nem sokkal ezután megérkezett az odesszai román forradalmi zászlóalj volt szervezője, Henri Kagan is egy másik kommunista csoport élén, amely Moszkvából jött Bécsen keresztül és amelynek rövid ideig (1918 decemberében) Budapest volt a központja. 1919 elején Kagan — másokkal együtt — szintén Nagyváradon telepedett le, összekötői révén kiépítette a kapcsolatot a bukaresti kommunista csoporttal, s így hangolta össze a mindinkább kiszélesedő forradalmi harcot.

Az ország e részében 1919 tavaszán bekövetkezett események nyomán a városokban jelentős tényezővé váltak a munkástanácsok, a falvakban pedig nőtt a paraszttanácsok száma, amelyekben magyar és román mezőgazdasági proletárok és szegényparasztok vettek részt.

Nagyvárad különösen erős központtá alakult, ahol 1918 őszétől 1919 nyaráig jelentős forradalmi erők összpontosultak s harcoltak vállalva a proletár nemzetköziség szellemében. Nem véletlen, hogy a nagyváradi munkásság képviselői már 1919 februárjának első napjaiban különböző népgyűléseken kijelentették: az 1918. október 31-i polgári demokratikus forradalmat a proletariátus vitte győzelemre, most pedig eljött az ideje annak, hogy kezébe vegye a hatalmat (*Nagyváradi Napló*, 1919. február 4).

A nagyváradi kommunisták már akkor jelentős politikai erőt képviseltek,

1919. február 2-án egy 6 000 résztvevővel tartott „szervező gyűlés”-en megalakították a kommunista párt helyi szervezetét. (Részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel Farkas Dezső *A két forradalom Bihar megyei történetéhez 1917—1919* című könyvében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.)

A kommunista párt helyi szervezete néhány nappal a megalakulása után 1919. február 16-án saját újságot adott ki *Nagyvárad* *Vörös Újság* címen, amelynek az alcímében ez állt: „A kommunista proletárok és a szegény földművesek lapja.” A lap hetenként jelent meg négy oldalon. Március 24-ig működött, s ezalatt 6 száma került az olvasók kezébe. Ebből eddig csak egyetlen számot — az 1919. február 23-át — sikerült megtalálni.

A lap rövid élettartama alatt elemezte a kommunista és munkásmozgalom életbevágó problémáit. Első számában cikket közölt arról, hogy Nagyváradon a munkástanácson belül létrejött a harci egységfront a kommunista és szociáldemokrata munkások között. Továbbá leírja azt is, milyen körülmények között alakult meg a kommunista párt helyi szervezete.

A lap propagandamunkájának középpontjába helyezte azt a következetes harcot, amely a polgári demokratikus forradalom proletárforradalommá való átalakítására irányult. Számos ilyen témájú cikket közölt több számában, ilyen például a *Proletárdiktatúra vagy demokrácia?*, amely folytatásban jelent meg a február 16—23-i számban. Az *Osztályharc vagy opportunizmus* című, február 23-án közölt írásban nyíltan meghirdették: „A kommunisták programja a proletariátusnak, az egész osztálynak a forradalma minél előbb, nehogy a kapitalizmust mai rettenetes aléltóságából mesterséges élesztgetéssel talpra állítsák, hogy végigmenjen újra a fejlődésnek azokon a fokain, amelyen már végigment a háború előtt, és amely fejlődésnek végső pontja éppen az imperialista háború volt. A kommunisták felismerték a helyzetet és azt, hogy a proletariátus életébe vágó szükségesség forradalmi úton átvenni a politikai hatalmat.”

Az újság többször is foglalkozott az akkor különösen napirenden levő földkérdéssel is. A földosztásnak — mutatott rá a *Nagyvárad* *Vörös Újság* — **bizonyos jól meghatározott kritériumok** alapján kell történnie, minden nagybirtokot ki kell sajátítani, függetlenül attól, hogy milyen eredetű.

A lap hasábjain erőteljes harc folyt az árak emelésére irányuló burzsoá politika és a feketézők ellen, valamint mindenféle spekuláció leleplezésére. „A legkérelmezhetlenebb harcot hirdetjük mindazok ellen, akik a nép gyomra ellen, a dolgozók bőrének rovására merényletet követnek el” — írja az *Árdrágítás* című cikk. Majd így folytatja: „Vesszenek az árdrágítók, s vesszenek mindazok, akik aljas üzelveiket elősegítik.”

Nagyváradon a kommunista párt helyi szervezetének lapjával egyidőben eredményesen tevékenykedett a szociáldemokrata párt nagyvárad

és Bihar megyei szervezetének az újságja is, a *Nagyvárad* *Munkás Újság*. (Lásd Vajda Lajos kézíratos munkáját: *Nagyvárad* *Munkás Újság* — *Munkás Újság* — *Erdélyi Népszava*, *Népszava*, *Nagyvárad*, 1918—1919.) Ez a kiadvány folytatása az 1905—1911 között azonos címmel megjelent újságnak, s hetilapként történt újramegjelenésének dátuma valószínűleg 1918. november 7., szerkesztői pedig Székely János és Katz Lipót, a munkásmozgalom régi baloldali harcosai, az 1918. november első napjaiban megalkult nagyvárad

munkástanács tagjai. A lap e tanács égisze alatt működött.

A *Nagyvárad* *Munkás Újság* tükrözte hasábjain azokat a gazdasági, politikai és társadalmi problémákat, amelyek az 1918-as őszi polgári demokratikus forradalom után kialakult feltételek között a nagyvárad

és környékbeli dolgozó tömegeket.

foglalkoztatták. S hogy számot adjunk arról, milyen profilú is volt ez a rövid életű (1918. november — 1919. február) lap, hadd említsünk néhány kérdést, amely hátsábjain szerepelt.

Az újság még 1918. november 7-én, amikor a köztársasági forradalmi eszmék Bihar megyei elterjedéséről ír, beszámol a munkástanács első ismert akciójáról, a november 6-i gyűlésről, amelyen részt vettek „az összes munkások bizalmi férfiai és vezető tagjai“.

Az elkövetkező kommunista társadalom eszméinek propagálásában a nagyváradi és a környékbeli munkástömegek körében a lap az élvonalban haladt. Támogatta a lelkes baloldali szociáldemokrata vezetőket, akik november végén és december elején tömeggyűléseket tartottak a Bihar megyei faivakban, s így terjesztették a forradalmi eszméket. Az újság az 1918. december 1-i, 3-i és 8-i számában tag teret szentel ezeknek az akcióknak.

Már a *Nagyváradi Munkás Újság* is következetesen fellépett a spekuláció, a

*Bér Dezső:
Munkás a
kormány-
keréknél
(1919)*

fosztogatás, a munkásosztály rovására történt meggazdagodás ellen. 1918. december 29-én közölte a munkástanácsok felhívását, amelyben arra szólítják fel a megye gabona- és zöldségtermelőit, hogy minél hamarabb csökkentsék a piacra vitt élelmiszerek árát, hozzáigazítva a munkások vásárlóképességéhez, ellenkező esetben a szervezett munkásság kénytelen lesz „erélyesebb fegyverekhez nyúlni“. Más alkalommal — december 8-án — szenvedélyes írásban leplezi le a lap a tűzifa-spekulánsokat.

A kommunisták és szociáldemokraták helyi szervezeteinek a munkástanácsban kifejtett tevékenysége nyomán szilárd közös harci front alakult ki, amelynek ered-

ményeként Nagyváradon és környékén február hónapban a proletariátus ereje döntő szerephez jutott. A munkástanács és a katonatanács — amelyekben a kommunisták és a szociáldemokraták egységesen munkálkodtak a polgári demokratikus forradalomnak proletárforradalomná való átalakításaért — együttesen elhatározta, hogy 1919. február 15-én a *Nagyvárad* *Munkás Újság* elnevezését *Munkás Újságra* egyszerűsítik, s a napilap a nagyváradai munkástanács és katonatanács közös sajtószerzervé válik.

A lap kezdettől fogva harcolt azért, hogy a kommunisták és szociáldemokraták között létrejöjjön és megszilárduljon az egység. 1919. február 21-én például ezt írta: „Készülünk a nagy leszámolásra azzal a marxi szóval, hogy a tömegek felszabadítása csak a munkásság, a proletártömegek munkája lehet, azzal a történet tanítóit tapasztalattal, hogy még egyetlen társadalmi osztály sem volt, amely előjogairól lemondott volna... Valóban proletárforradalmat akarunk.“

Az újság állást foglal amellett is, hogy a szociáldemokrata pártot meg kell tisztítani a polgári elemektől: „A proletárság uralomra jutásával mi, a dolgozók akarjuk a kezünkbe venni a teljes hatalmat. Erre a történelmi feladatra kell nevelni a proletárt“ — írja a *Munkás Újság* március 2-i száma. Március első napjaiban a lap támogatta a munkanélküliek akcióit, amelyek azt követelték a kormánytól, hogy rendezze a helyzetet. Ugyanakkor március 14-én cikket közölnek *Utolsó forradalom* címen, amelyben felhívják a városi proletárokat arra, hogy erősítsék kapcsolataikat a szegényparaszt-tömegekkel, mivel „szemünk előtt vajdúk a most születő új világ, és ez a forradalom nem fulladhat kispolgári reformokba. ez a most folyó véres vagy vértelen forradalom a burzsoáziával szemben az utolsó forradalom... ennek a harcnak végső célja a szocialista társadalom gyors, megalakulás nélküli felépítése“, és azért „a lelkek forradalmasításának minden eszközével magunkhoz kell hogy emeljük a mesterségesen sötétségben tartott tömegeket. Új igazi apostolként most ki a falvakba minden régi szervezett munkásnak: oktadni, meggyőzni a föld proletárjait, megtermékenyíteni a lelkeket a szocializmus nagy és gyönyörű igazságával.“

Kezdetől fogva leleplezte a lap a reakciós burzsoázia és földbirtokosság felforgató kísérleteit. Ezek az ellenforradalmi erők figyelemelterelő sovinszta akciókat igyekeztek provokálni a Nagyváradon és környékén élő román, valamint magyar lakosság körében. Már március 5-én kinyilvánította az újság, hogy a nagyváradai szociáldemokrata párt a népek önrendelkezési jogának elvére helyezkedik, és kérlelhetetlen ellensége mindenféle nacionalista atrocitásnak.

1919. március 2-án közölte a lap a nagyváradai és Bihar megyei tanítók szövetségének határozatát, amelyet a megelőző napon tartott gyűlésen szavaztak meg, s többek között ezt tartalmazta: „Követeljük a népiskola 8 osztályúra való kifejlesztését, a tananyagok gyakorlati és köztársasági szellemben való sürgős átdolgozását. Már a következő tanévre követeljük a felekezeti oktatásnak, valamint a faji, nemzetiségi és nyelvi türelmellenséget magában rejtő rendelkezéseknek és tendenciáknak az iskolából való teljes kiküszöbölését.“

Nagyváradnak mint forradalmi központnak a jelentősége különösen megnőtt 1919 elején. Ekkor ugyanis az erdélyi román kommunisták csoportja — amely januárban alakult meg Nagyváradon többségében volt román hadifoglyokból — ide összpontosította erejét. A helyi forradalmi mozgalomban tevékenykedett, messze-menő figyelmet fordítva a Bihar és Szatmár megyei paraszttömegek körében kifejtett felvilágosító-nevelő munkára.

1919. március 1-től kezdve rendszeresen megjelent Nagyváradon a *Foia țărănului*, amelyet *Gazeta Partidului țărănesc revoluționar român*-nak is nevezték,

és még Moszkvában alapították a volt román hadifoglyok. A lap első oldalán ez a jelszó állt: „Világ parasztjai és munkásai, egyesüljetek“, majd lennebb a lap címe alatt: „Béke a kunyhóknak — háború a fejedelmi udvaroknak.“

A lap március 1-i első száma közli a Román Forradalmi Parasztpárt programját, amelyben ez áll:

„1. Minden földet a parasztnak.

2. Minden hatalmat a paraszt- és munkástanácsoknak.

3. Jogot a népeknek arra, hogy maguk határozzák meg sorsukat.

4. Az összes bankok, gyárak, üzemek államosítása.

5. A nemzeti kisebbségek (a kis számú népek) jogainak biztosítása.

6. Fáradszaktalan harc az imperializmus, kapitalizmus és militarizmus ellen, bárhol is létezzék az, szoros egység minden nemzet szegénységével, de csak vele.“

Ugyanez a szám az osztályharc álláspontjáról leplezi le a bármilyen nyelvű burzsoázia igazi arculatát, amellyel — mutat rá a lap — szembe kell helyeznünk „a mi szent törekvéseinket, a munkások, parasztok, a szegénység arra irányuló el-tökéltségét, hogy egyszer s mindenkorra szétzúzza az elnyomás és kizsákmányolás jármát — legyen az nemzeti vagy társadalmi jellegű“.

A *Foia țaranului* határozottan hirdette a népek közötti barátság és testvériség eszméjét, harcolt a kizsákmányoló osztályok szítottá sovinizmus ellen. Az 1919. március 7-i *Népek közötti gyűlés* című cikkben ez áll: „A népek közötti gyűlőletről szólva meg kell értenie minden román parasztnak és munkásnak azt, hogy közte és a magyar paraszt és munkás között nincs és nem szabad semmiféle ellenségeskedésnek lennie, mivel őket egyaránt mások teszik szerencsétlenné, mégpedig az urak és gazdagok.“ Éppen ezért, folytatja a cikk, „a román paraszt és munkás, valamint a magyar paraszt és munkás között a legszorosabb egységnek kell lennie, azért, hogy egyesült erővel lerázzák a grófok, bojárok és gazdagok jármát...“

A román forradalmi harcosok ezekben a napokban erőteljes szervező munkát végeztek a környező falvakban, s a magyar forradalmárokkal szoros együttműködésben hozzájárultak a paraszttanácsok megalakulásához. Ezekben a tájakon a forradalom nem állt meg a polgári demokratikus fázisban, hanem útban volt a szocialista forradalommal való átalakulás felé.

Az olyan központokban, mint Nagyvárad, Szatmár, Nagykároly, Szalonta, Tasnád, Margitta, a magyar és román dolgozók képviselőiből forradalmi direktóriumok alakultak.

A proletárdiktatúra megyei direktóriumának nagyváradai alakuló ülésén 1919. március 24-én, más intézkedések mellett, elhatározták, hogy a *Nagyvárad* *Vörös Újság* beszünteti működését, de továbbra is megjelenik a *Munkás Újság* mint a munkástanács sajtószerve, továbbá a *Foia țaranului*, és március 30-ától kezdve egy „sajtóbizottság“ szerkesztésében hivatalos lapot adnak ki. Ugyanakkor ezekben a forradalmi napokban Nagyváradon és környékén — mint Roman R. Ciorogariu *Zile trăite* című könyvében (Ed. Tipografia Diecezană, Oradea) leírja — széles körben elterjedtek a román kommunisták lapjai is, a *Țaranul român*, *Steagul roșu*, *Soldatul roșu* és mások.

1919 áprilisának elején megalakult Nagyváradon a román forradalmi tanácsok Központi Tanácsa, 5 erdélyi és 4 óromániai taggal (Bányai László: *Mișcări muncitorești și țărănești în Transilvania în anii 1919—1921. Analele Universității București, seria Științe Sociale, istorie, nr. 26/1962.*). Ez a Központi Tanács leszögezte — ahogy arról a *Foia țaranului* 1919. április 5-i száma beszámol —, hogy célja „meggyorsítani a rendszer megváltozását Romániában abban az irányban, hogy meg lehessen valósítani az egyesülést a hágyeken túli testvérekkel, nem az

ottani bojárokkal és földbirtokosokkal való egyesülést, hanem a leigázott, szorgalmas és becsületes munkássággal és parasztsággal, a romániai munkások és parasztnak tanácsainak Köztársaságával“.

A *Foia țaranului* 1919. április 5-i száma beszámol az április elején tartott tanácsválasztásokról is, amelyeken a román és magyar munkások és parasztnak testvéri egyetértésben, szép számmal vettek részt.

A Román Forradalmi Parasztpárt híveinek választási programja — miként a *Foia țaranului* április 7-i száma rámutat — leszögezi: harcolni kell, hogy „a föld és az erdők teljes egészükben a parasztnaké (a földműveseké) legyenek, azoké, akik megdolgozzák, nem pedig azoké, akik másokon élőködnek“. A továbbiakban pedig követeli „a legnagyobb szabadságot minden népnek arra vonatkozóan, hogy egyedül határozza meg sorsát egészen az elszakadásig s az oda való csatlakozásig, ahova akar“. Ugyanakkor az 5. pont leszögezi: „Biztosítani kell a jogokat a kisebb számú nemzetiségiék számára.“

A Forradalmi Vörös Hadsereg nagyváradi és környékbeli egységei az ottani román és magyar dolgozókból alakultak. Erre vonatkozóan a nagyváradi forradalmi sajtó aláhúzta, hogy a Vörös Hadsereg célja „nem a hódítás, hanem a munkáshatalom védelme“ (*Munkás Újság*, 1919. április 4).

1919. áprilisának zajos napjai után, a nagyváradi forradalmi sajtó megszünt működni. De előbb még leleplezte azokat az ellenforradalmi mesterkedéseket, amelyek igyekeztek aláaknázni a proletárdiktatúrát.

Ezekben a proletárforradalom számára olyannyira nehéz napokban a nagyváradi román forradalmárok töretlen nemzetköziségről téve tanúbizonyságot, irodát állítottak fel a vörös gárda soraiba jelentkező román önkéntesek fogadására. Sok nagyváradi és Bihar megyei román munkás és paraszt önkéntes harcolt a forradalmi hadseregben az április 22—23-án megszervezett és a Magyarország területén lezajlott csatákban magát kitüntető *Bihari vadászszázaló*l, *Vadászezred* tagjaként.

A harctéren tartózkodó bihari katonai egységek — folytatva a nagyváradi forradalmi hagyományokat — elhatározták, hogy újra megjelentetik a *Nagyváradi Vörös Újságot*, ott, a proletárforradalom védelméért folytatott csaták tüzeiben. Így 1919. június 5-én, valahol a fronton — egy ezred-nyomda gépein nyomtatva — napvilágot lát az 1919. télén és tavaszán kiadott nagyváradi forradalmi újságok folytatásaként az utolsó lap: a *Bihari Vörös Újság*, a bihari román és magyar forradalmárok vörös ezredének orgánuma vagy a „Bihari proletárok újsága“, ahogyan az alcím jelzi. A lap hetenként jelent meg (eddig csak két számát sikerült azonosítani), s az első, 1919. június 5-i számban azt írja, hogy „a nagyváradi és Bihar megyei munkástanácsnak azok a tagjai, akik a bihari vörös ezred kötelékébe tartoznak, elhatározták, hogy egy olyan lapot adnak ki kezetekbe, amelyik teljesen megfelel annak a szellemnek, amit annak idején a *Nagyváradi Vörös Újság* képviselt“.

Ez az újság hozzáértéssel és önfeláldozóan szolgálta a proletárforradalom ügyét egészen annak utolsó napjaig.

A nagyváradi forradalmi sajtó az 1919-es év tavasza forradalmi eseményeinek természetes termékeként jelent meg és fejtette ki tevékenységét, folytatta a régi harci hagyományokat, a kezdeményező erőnek bizonyult a nagyváradi és környékbeli román, magyar és más nemzetiségű dolgozók mozgósításában a bármilyen nyelvet beszélő kizsákmányolók ellen, a proletariátus győzelméért, a jobb és boldogabb életért folytatott küzdelemben.

A Dolgozók Blokkjának képviselője

Megszokott, mindennapi dolog szocialista társadalmunk különböző tevékenységi köreiből szereplő képviselőkről — munkásokról, parasztokról, értelmiségiekről — írni és beszélni. Nem elég széles körben ismert viszont a felszabadulás előtti politikai életben kivételszámba menő, a kommunista párt irányvonalát követő öt képviselőnek a megválasztása és kísérlete, hogy a polgári-földesúri rendszer parlamentjében hangot adjon a dolgozó osztályok követeléseinek. Az 1931-es választásokon a Városi és Falusi Dolgozók Blokkja listáján jelölt és mandátumhoz is jutott képviselők közül ma már csak egy van életben: a Kolozsvárt lakó Dán István, a forradalmi munkásmozgalom hetvenhét éves, testileg-szellemileg friss, most is tevékeny kommunista veteránja.

Hosszu az út, amelyet a vajdaszentiványi tizenkét gyermekes, szegény földműves család fia (szülei egy hold földet mondhattak magukénak), a szolga, uradalmi napszámos, asztalosinas — aki 1911-ben iratkozott be Marosvásárhelyen az akkor alakult Szociáldemokrata Ifjumunkás Szervezetbe — máig megtett. Ennek az életútnak fontos szakasza volt az első világháború rövid frontszolgálatát követő fogság és széles körű politikai munka Oroszországban. Már 1916 elején kapcsolatba kerül a bolsevikokkal, s a forradalom kitörésétől az omszki Vörös Gárda Nemzetközi Brigádjának egyik szervezője, majd politikai komisszárja, s az 1919-ben Omszkban megjelenő *Világforradalom* című hadifogoly-újság egyik szerkesztője. Az ellenforradalom időleges szibériai győzelme után a 26 éves Dán István — már rég a bolsevik párt tagja — a körözött kommunista vezetők között szerepel. A Kolszak-uralom bukása után ismét egyik kezdeményezője és szervezője, irányítója a forradalmár hadifoglyok mozgalmának, az omszki kommunista hadifoglyok tartományi pártszervezetének titkára és a városi szovjet tagja. 1920 őszétől Moszkvában a hadifogoly internacionalisták pártszervezetének vezetőségében dolgozik mint annak egyik titkára, tanulmányozza a marxizmus—leninizmust, megfeszített erővel képezi magát a hivatásos forradalmár életének folytatására. Ebben az időben találkozott a romániai szocialisták küldöttségével, amely azért utazott Moszkvába, hogy ott megvitassa országunk munkásmozgalmának a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozásával kapcsolatos kérdéseket. A küldöttek — köztük Gheorghe Cristescu, Constantin Popovici, Rozvány Jenő — moszkvai tartózkodásuk alatt Dán István segítségét élvezték, és együttműködtek vele.

1921-ben gazdag forradalmi tapasztalatokkal hazakerül Szovjet-Oroszországból, s itthon azonnal bekapcsolódik a kommunista párt, illetve a szakszervezetek tevékenységébe (közreműködik a brassói, marosvásárhelyi, gyergyószentmiklósi pártszervezetek megalakításában), cselekvően hozzájárul szervezeti, eszmei megerősödésükhöz. Részt vesz a felfejlődő mozgalom különböző akcióiban, 1923-tól kezdve az RKP vezetése alatt működő Egységes Szakszervezetek egyik vezetője, a Famunkás Szövetség országos titkára 1930 nyaráig, tehát még egy évvel azután is, hogy az Egységes Szakszervezeteket betiltották. Dán István a romániai forradalmi

Dán István, a vörösgárdista 1917-ben

munkásmozgalom vezetőinek és kiemelkedő harcosainak csaknem mindegyikével személyes kapcsolatban állott, részese volt a kommunista párt és a köréje tömörülő munkás- és demokratikus szervezetek úgyszólván valamennyi megmozdulásának, részese a harc sok győzelmének, de nem kevés sikertelenségének, kitérőjének és megtorpanásának is. Végigjárta, mint annyian mások, a királyi Románia sok-sok rendőrségi-csendőrségi fogdáját, bírósági tárgyalótermét, börtönét, internálótáborát. Letartóztatásainak és az ellene hozott ítéleteknek a pusztja felsorolása is igen hosszú volna.

Dán István több mint öt évtizedes, a munkásmozgalomban kifejtett tevékenységének egyik jelentős állomása volt az 1931. júniusi parlamenti választás, amelyen a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának jelöltjeként vett részt és megválasztott képviselőként bejutott a parlamentbe.

A Városi és Falusi Dolgozók Blokkja széles körű, a lakosság különböző — a tőkés-földesúri rendszerrel szemben álló — rétegeinek demokratikus tömörülése volt. Az RKP vezette legális politikai szervezet tényleges mibenlétét és szerepét Dán István a *Dolgozók Naptára* 1932-es kiadványában, a *Városi és Falusi Dolgozók Blokkja* című cikkben világosan megfogalmazta:

Hogy mi a Dolgozók Blokkja, hogy nem egy párt, hanem az elnyomott dolgozó osztály és annak harcához kapcsolódó, a tönkrement és tönk szélén álló kisegisztenciák „egységfront-alakulata” — az ma már tisztán áll a munkásság előtt. Nem állt azonban tisztán és sok vitára adott alkalmat a megalkulása idején... A blokk ellenfelei kórusban üvöltötték, hogy a Dolgozók Blokkja azonos a kommunista párttal, hivatkoztak a blokk programjára, amely csodálatos módon olyan munkásköveteléseket tartalmaz, amelyek a kommunista párt programjában is fellelhetők. Minderre azért volt szükség, hogy a DB-val szemben alkalmazott üldözést és terrort indokolják. Azt, hogy a Dolgozók Blokkjának programja sokat tett magáévá a kommunista párt programjából, azt a Blokk egyetlen tagja sem kifogásolta, s ez csak amellet bizonyít, hogy a Dolgozók Blokkja nemcsak névleg, de ténylegesen is a városi és falusi dolgozó-osztály követeléseitért harcolt.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy ennek a naptárnak a kiadásáért előbb a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári sziguranca Dán Istvánt letartóztatta és a kolozsvári hadbírósg elítélte.

A Városi és Falusi Dolgozók Blokkja — mint széles tömegbázisra támaszkodó politikai szervezet — létrehozásának kérdését a *Socialismul* már 1924 márciusában felvetette. A terv gyakorlatba való átültetését egyrészt késelettette a kommunista párt törvényen kívüli helyzetének bekövetkezése, másrészt viszont ugyanez az esemény sürgetőleg is hatott (az Averescu-kormányzat még 1921-ben megszavazott egy ún. *Szakszervezeti Törvényt*, amely a szakszervezeteknek mindenféle politikai tevékenységet megtiltott): minél előbb szükség volt egy olyan szervezetre, amely az illegális kommunista párt körül, legális keretűl szolgálva tömörítse a dolgozó népesség széles tömegeit. Először Demokratikus Munkás és Parasztpárt Blokk néven alakult meg 1925 őszén, a községi tanácsválasztások előestéjén. Az első lépéseket tevő Blokk, amelynek akcióbizottságai munkáját még nem sikerült teljesen összehangolni, az ország különböző vármegyeiben 26 jelöltjét sikeresen bejuttatta a községi tanácsokba. A jórészt egymástól elszigetelten tevékenykedő akcióbizottságok szervezeti összekapcsolása, tevékenységük egységes központi irányítása alá vonása érdekében 1926. április 18-án Turnu Severinben országos konferenciát tartottak, amely kimondta a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának megalakulását, megválasztotta a szervezet Központi Bizottságát és megfogalmazta programját. Ezt kiáltvány formájában hozták nyilvánosságra. A program az RKP útmutatása alapján, túlnyomórészt általános demokratikus követeléseket hangoztatott, de több kérdésben csaknem változtatás nélkül átvette a kommunista pártprogram egyes pontjait. Ez a tömegbázis szűkítését vonhatta maga után, amelynek veszélyére, a szektásság káros következményeire egyes élenjáró forradalmárok (köztük Rozvány Jenő) már akkor, 1926-ban felhívták a figyelmet. A későbbiekben igazolódott, hogy a program első változata nem biztosította a legszélesebb tömegek felsorakoztatását, így a kérdés körül még sok vitára került sor.

A Turnu Severinben tartott alakuló konferenciáról kiadott program-kiáltvány tartalmazza a Blokk Központi Bizottsága és az alapító tagok névsorát is. Közöttük szerepeltek: Mihail Macovei, Timotei Marin, Rozvány Jenő, Mihail Cruceanu, Petre Constantinescu-Iași, Dán István, Ion Neculi, Müller Kálmán, Costache Neniță, Imre Aladár, Dumitru Grofu, Simó Géza, Mihail Leonid és még sokan mások.

A blokk sajtóorgánuma az 1926. áprilisi konferenciától ugyanazon év júniusáig, a hetilapként megjelenő *Dezrobirea*; ezután a lap *Înainte* címmel működött egészen 1932-ig, betiltásáig.

Megalakulása után a Demokratikus Blokk azonnal hozzákezdett az 1926 májusára kiírt községi választásokban való részvétel előkészítéséhez. Több megyében a terror ellenére sikerült jelöltlistát letenni, s mintegy 39 000 szavazatot elérni. Ettől kezdve 1933 februárjáig, amikor a nemzeti parasztpárti kormány kihirdette az ostromállapotot, s ezzel elyben felszámolta a munkásosztály összes — gazdasági és politikai jellegű — szervezeteit, beleértve a Városi és Falusi Dolgozók Blokkját is, ez valamennyi helyi vagy országos választás alkalmával, a hatalmi szervek állította minden akadály ellenére, több-kevesebb jelöltet állított. A kettős vonal (ez volt a blokk választási jele) a nyílt erőszak vagy a bürokratikus mesterkedések és családok legyőzésével csaknem minden alkalommal — hivatalos adatok szerint is — általában harminc-negyvenezer szavazatot kapott. De ez, mert nem adta ki az összes szavazatok 20%-át — ennyit írt elő az akkori választási törvény — nem biztosított egy helyet sem a parlamentben. Kivételt csak az 1931. június 1-i parlamenti választás jelentett.

A blokk választási eredményei a fennálló rend feltételei között így is jelentősök voltak, de tömegbefolyásának különösen számottevő kiszélesedését nem kis mér-

tekben fékeztek a baloldaliaskodás maradványaiból származó taktikai hibák, a sokszor túlzó, szélsőséges jelszavak.

Dán István 1926-tól kezdve valamennyi választáson a blokk jelöltjei között szerepelt (1927-ben, illetve 1928-ban Kolozs, Torda, Szolnok-Doboka, Szilágy és Beszterce megyében volt listavezető jelölt, egyben a blokk szervezőtitkára).

A Városi és Falusi Dolgozók Blokkja legnagyobb és egyben legeredményesebb csatáját az 1931. június 1-i parlamenti választások alkalmával vívta. Erre az időszakra jellemző, hogy az általános válság erősen éreztette hatását: fokozódott a tőke és a munka közti ellentét, élesedett az osztályharc, az uralkodó körök ugyanakkor a kormányzásban, a belső hatalmi-politikai mechanizmusban kialakult zűrzavarral is küszködtek. A kormányok gyors ütemben cserélték egymást. A király kísérlete egy ún. „nemzeti összefogást képviselő kabinet“ megalakítására csődöt mondott. Így jött létre 1931 áprilisában egy „átmeneti kormány“, amelynek elnöke Nicolae Iorga, alelnöke pedig Constantin Argetoianu lett. Ilyen helyzetben került sor a parlamenti választásokra.

Korábbi tapasztalataiból tanulva, programját felülvizsgálva s a szélsőséges megfogalmazásokat jórészt kiküszöbölve (bár még ezután is maradt benne homályos részek, például a soron levő hazai forradalom jellegének és perspektíváinak meghatározása), a blokk az ország akkori 71 megyéje közül 30-ban tett le listát. Annak, hogy a blokk viszonylag kevés jelöltet állított, a politikai helyzet teremtette akadályok mellett az anyagi nehézségek is okául szolgáltak. A választási kampány költségeit ugyanis minden jelöltnek magának kellett állania. A blokk a maga jelöltjeinek kiadásait — a dolgozó rétegek soraiból kikerült jelölteknek természetesen nem állt módjukban biztosítani az anyagi fedezetet — a rendelkezésére álló szelvény, önkéntes hozzájárulásokból fakadó pénzforrásokból biztosította.

A blokk céljait tömören megfogalmazott felhívás tárta a választók elé:

Szavazzatok a = vonalra! Szavazzatok saját jelöltjeitekre!

A VÁROSI ÉS FALUSI DOLGOZÓK BLOKKJÁÉRT!

Munkások, parasztek, iparosok, kiskereskedők, alkalmazásban levő intellektüellek és nemzeti kisebbségiek!

Eltársak és polgártársak!

1) *A liberális kormány által hozott alkotmánynak és összes törvényeknek, hasonlóképp az összes munkás-, paraszt- és nemzeti kisebbségellenes törvényeknek és rendeleteknek megsemmisítése.*

2) *A munkásság, parasztság és nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának helyreállítása, biztosítása és kiterjesztése és az ostromállapotnak és cenzúrának az egész ország területén való azonnali megszüntetése.*

3) *Általános politikai és katonai amnesztia.*

4) *Az összes földbirtokoknak minden kártérítés nélküli kisajátítása 50 hektárig. A kisajátított földeknek a parasztság és munkásság részére és ellenőrzése mellett történő ingyenes szétosztása.*

5) *A nemzeti kisebbségek szabad fejlődésének biztosítása.*

6) *Az összes háborús adósságok eltörlése.*

7) *Béke az összes szomszédos államokkal. Minden fegyverkezési államköltség beszüntetése, fegyver- és municiógyárak bezárása. Szovjet-Oroszország elismerése és vele a gazdasági kapcsolatok felvétele.*

8) *Munkás és parasztkormány... egyedül ennek a programnak a megvalósítása vezethet az oligarchiának egyszer s mindenkorai megdöntéséhez...*

(Dán István dokumentumgyűjteményéből)

E választási program alapján az 1931. június 1-én lezajlott választásokon, a hatalom képviselőinek legönkényesebb magatartása — választási igazolványok és az agitációs anyag elkobzása, a választási gyűlések megtartásának akadályozása vagy erőszakos szétosztatása, a jelöltek letartóztatása, a választók megfélemlítése — ellenére a blokk több mint 73 700 szavazatot kapott. Ez a szám természetesen nem tükrözi a valóságos helyzetet: a hatóságok az adatokat meghamisították. Így például Csík megye főispánja június 18-án kelt titkos jelentésében arról számol be, hogy a Munkás-Paraszt Blokkra leadott szavazatok száma a megyében ténylegesen 3–4-szer nagyobb volt, mint amennyit a számláláskor közzétettek, azaz 6500, és nem a nyilvánosságra hozott 1232.

A parlamentbe a blokknak öt jelöltje jutott be, közöttük Lucrețiu Pătrășcanu és Dán István.

Kettejük ismeretsege 1928-ban kezdődött a Kolozsvárt lezajlott kommunista-ellenes „monstre-per” idején, amelyben Dán István vádlott, Pătrășcanu pedig a védők csoportjának vezetője volt. Ugyanekkor történt, hogy az év végére kitűzött választások előkészítése során Pătrășcanu — aki már jelöltként szerepelt — egy közjegyző kíséretében felkereste Dán Istvánt a kolozsvári hadbíróság börtönében (ahol büntetését töltötte), hogy a blokk listáján történő jelöléséhez szükséges formalságoknak eleget tegyenek. Ettől az időtől kezdve szoros kapcsolat alakult ki közöttük, s az 1928—1931 közötti időszak valamennyi választásán mindketten a blokk jelöltjeiként szerepeltek.

Az érvényben levő választási törvények szerint egy jelölt egyidejűleg négy választási kerületben léphetett fel, s aztán ezeknek egyikében való megválasztása esetén kerülhetett be a parlamentbe. 1931-ben Pătrășcanu Szatmár, Dán pedig Maros megyétől kapta meg a mandátumot.

Muncitör! **Tárani!**
Munkások! **Földmivelők!**

Votați Blocul Muncitoresc și Țărănesc!

Semnul: Jelünk:

Szavazzatok a Városi és Falusi
Dolgozók Blokkjára!

A kampány során Dán Istvánnak mint a Blokk Maros megyei listavezetőjének csak Marosvásárhelyen engedték meg nyilvános választási gyűlés tartását. Más helységeben ilyen összejövetel rendezését a hatóság nem engedélyezte. Így mint a többi jelölt is, inkább az embertől emberig folytatott agitáció módszerét alkalmazta. Munkájában az illegális Kommunista Párt útmutatását követte, annak támogatását élvezte.

Az elkeseredett választási harcra, arra, hogy a polgári-földesúri rendszer milyen erőfeszítéseket tett a demokratikus erők előretörésének megakadályozására, jellemző, ami Dán Istvánnal történt, s amire így emlékeznek:

Mint listavezető Sáromberke község választókerületében vettem részt a választás lefolyásának ellenőrzésében. Odautazásomat egy helybeli ifjúmunkás tette lehetővé, aki az országút kikerülésével — amelyen csendőrök táboroztak —, mezei ösvényeken vezetett el a választóhelyiségig. Így a csendőrök nem vették észre jöttünket, pedig a kommunista párt volt főttkarának, Köblös Eleknek a szülőfaluját, amely ismert volt forradalmi hangulatáról, különös gonddal igyekeztek elszigetelni és megfélemlíteni. A szolgálatos csendőr-

tiszt csak bent a választóhelyiségben figyelt fel arra, hogy én, a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának képviselőjelöltje a falut körülvevő csendőrordon ellenére ott vagyok. Próbált kihívni, de én ezt a kívánságát nemcsak hogy nem teljesítettem, hanem felszólítottam a választást vezető bírót: szerezzen érvényt a törvénynek, amely szerint a választóhelyiségben csak a választók, a jelöltek vagy azok megbizottai és a választást vezető bíró tartózkodhat; a csendőrség emberei pedig nem. A választást vezető bíró — egy járásbíró — nagyon zavarba jött, nem tudta, hogy a csendőrtiszt rendelkezésének tuzavoneleget, vagy érvényesítse a törvény előírásait. Végül is — elég sok helyen után — az utóbbi mellett döntött, a csendőröket szólította fel távozásra.

A csendőrtiszt telefonon utasítást kért marosvásárhelyi feletteseitől, ahonnan maga a csendőrszárny-parancsnok jött ki a községbe. Ó melleleg személyesen ismert, mert nemegyszer kísérték be hozzá a Maros völgyi szakszervezeteknél tett látogatásaim alkalmával (a Maros völgyi fűrésztelepek munkásainak többsége a Famunkás Szövetséghez tartozó szervezetek tagja volt, s én mint a Szövetség titkára kerestem fel őket). A Sáromberkére megérkezett szárnyparancsnok is azzal kezdte, hogy előbb barátságosan hivatott, beszéljünk a szavazóhelyiségen kívül, — oda ugyanis az előzőleg történtek után nem jött be. Látva, hogy „barátságos“ fellépésével nem ér célt, fenyegetőzni kezdett. Erre én nem kis iróniával válaszoltam: ha párbajozni akar velem, az elől nem térek ki, de meg kell várnia a választások befejezését, azok tisztasága ugyanis fontosabb, mint a mi kettőnk közvetlen személyes viszonya. Emellett pedig, mivel én ezen a helyen a Dolgozók Blokkját képviselem, fenyegetéseit a városi és falusi dolgozókkal szembeni kihívásnak tekintem, de közismert, hogy azok, akiket én képviselek, nem hordanak kardot, s fegyverzetük a történelem során mindig a kiegyenesített kasza volt — a párbajt ehhez kell igazítani. Válaszom érthetően feldühítette a hatalom rangos őrét, mert ezt követően nemcsak szóval, de ököllel is megfenyegetett. „Nyugalomnyugalom, kapitány úr — feleltem —, várja meg a választások befejezését, és akkor látni fogja, hogy valóban ki az erősebb: akkor dől el, hogy a nép kit vall magáénak, kit tekint barátjának és kit ellenségének.“

A csendőrkapitányt Dán István válasza nem „nyugtatta meg“, sőt mint várható volt, újabb módszert keresett akarata érvényesítésére, a választás kimenetelének befolyásolására. Kísérletet tett a szavazólapok megszerzésére. Az erőszakos fellépéstől bejedit — a szavazás lefolyásának irányítására kiküldött — bíró hajlandó lett volna a papirok kiszolgáltatására, de ekkor Dán István közbelépett; mint visszaemlékezésében megjegyzi:

... ezt csak úgy és azzal akadályoztam meg, hogy egyszerűen kivettem a a bíró kezéből a szavazólapokat tartalmazó tekintélyes csomagot... Ezután, hogy elkerüljem a letartóztatást — amit követően nyilván a csendőrség parancsa szerint folyt volna a szavazás —, mindaddig, amíg a választás be nem fejeződött, nem hagytam el a választóhelyiséget.

A leadott szavazatok összeszámlálása után nyilvánvalóvá lett a csendőrök számára a nem várt eredmény: a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának listája Sáromberke községben abszolút többséget kapott a jelöltek állító 12 párt között. Az eredmények lesújtó hatással voltak az erőszakoskodó csendőrkapitányra, aki telefonon értesült a megye más körzeteiben előállott helyzetről s ezek alapján megértette, hogy a Blokk jelöltje mandátumhoz jutott.

Erre engedett következtetni — folytatja visszaemlékezését Dán István — az a kijelentése: „No, béküljünk ki, üljön fel a kocsimra, beviszem Vásárhelyre“. A csendőr nyájasságában azonban nem bíztam, inkább gyalog tettem meg a tizenöt kilométeres utat visszafelé is, de kísérő nélkül.

A Varosi és Falusi Dolgozók Blokkja öt képviselőjének bejutása a parlamentbe nagy megdöbbenést keltett a rendszer uralkodó köreiből. Érthetetlen volt számukra, miként következhetett be ilyen helyzet. A választási csalásokban már nagy gyakorlattal rendelkező állami szervek képviselői „éberség hiányával“ vádolták egymást. Pedig szó sem volt a blokkal szembeni elnézésről. Viszont a forradalmasodó tömeghangulat, az illegális kommunista párt irányította legális szervezetek, mindenekeelőtt a blokk — tökéletesítve a korábbi választásokon alkalmazott módszereit — több sikerrel mozgósította a városi és falusi dolgozókat, a jobb manőverezés eredményesebben ellensúlyozta a polgári-földesúri rendszer valamennyi nyílt és rejtett fellépését.

A reakció, miután nem tudta megakadályozni a Munkás-Paraszt Blokk jelöltjeinek a megválasztását, azok mandátumának érvényesítését igyekezett elgáncsolni.

Az első, a küldöttek megválasztását és kapott felhatalmazását igazoló gyűléseken heves összecsapásokra került sor. A blokk képviselői felvették a harcot az egyébként tarka, a reakciós irányzatok különböző árnyalatait mutató, de az ebben a kérdésben egységesen fellépő parlamenti többséggel. Bátran állást foglaltak választóik követelése mellett és leleplezték a fennálló rendszer visszasságait.

Különösen szenvedélyes, de ugyanakkor logikailag megtámadhatatlan és tényekkel alátámasztott beszédet mondott Lucrețiu Pătrășcanu. Felszólalásában az uralkodó körök politikáját a maga valóságában, népellesen voltában a világ elé tárta, agitatív hangvételű érvelésen túlmenően elméleti cáfolatát adta a blokkal szemben felhozott képtelen (így „személyi terror“-t emlegető) vádaknak. Ugyanakkor egyértelműen kifejtette a kommunista pártnak a tudományos szocializmusra támaszkodó programját és taktikáját.

Pătrășcanu felszólalásával kapcsolatban Dán István érdekes epizódot idéz fel: amikor a reakciós parlamenti többség, különösen a szélsőjobboldaliak követelésére az elnök megvonta Pătrășcanutól a szót, egy vasgárdista pedig késsel rohant az emelvény felé, hogy így erőszakolja ki a szónok elhallgattatását, a blokk többi képviselői — számszerint négyen — körülvették és testükkel védelmezték elvtársukat. Az ülés vezetőjének rendreutasító felszólítására a blokk öt képviselőjéből csak hárman foglalták el ismét helyüket, a természetes megjelenésű Dán István ott maradt az előadói emelvényen mindaddig, amíg Pătrășcanu befejezte beszédét.

A fasiszták a Parlament épületén kívül, az utcán is huligán támadásokat szerveztek a blokk képviselői ellen. Válaszul ezekre a provokációkra a bukaresti munkások tiltakozó tüntetést szerveztek, követelve, hogy vessenek véget a küldötteikkel szembeni erőszakoskodásoknak. Ezután a kormány a parlamenti szabályzatra hivatkozással, törvényes látszatot adva az eljárásnak, akadályozta a blokk megválasztott képviselői mandátumának igazolását. Közülük kettőnek az igazolása ügyét — előrángatott és kitalált érvekre hivatkozva — külön bizottság elé utasították, amely természetesen elmarasztaló döntést hozott. Imre Aladár esetében azt az ürügyet hozták fel, hogy „nem román állampolgár“... Pedig az volt, Bukarestben született, s megválasztásáig mindig ott is lakott. Dán István mandátumát egy korábbi törvényszéki ítélet alapján tették kétségesé. Ez az indoklás sem állta meg a helyét, mert az 1928-as perben ellene hozott ítélet börtönbüntetésre vonatkozó ré-

szét letöltötte, a jogvesztésről szóló kitétel pedig 1929-ben amnesztia alá esett, így 1931-ben ezt mint érvet felhozni teljesen törvénytelen volt.

A blokk két képviselője mandátumának megsemmisítése után, ahelyett, hogy az ugyanazon a listán szereplő, sorrendben következő jelölteket hívták volna be vagy új választást tartottak volna az illető megyékben — ahogy az akkori törvények előírták —, a másik három küldöttet is kizárták. Ezt az eljárást azzal indokolták, hogy a két megsemmisített mandátumra leadott szavazatok számát a blokkra leadott össz-szavazatokból levonva, a maradék alatta marad a szabályok megkívánta 2%-nak. Így vetett véget, törvénytelen eszközökkel, az erőszak rendszere a dolgozók képviselői parlamenti szereplésének, amely azonban még így is fontos mozzanata volt a hazai osztályharc történetének a két világháború között.

Az 1931. júniusi választások fontos bizonyítékát szolgáltatották a kommunisták irányította blokk tömegbefolyása megnövekedésének, a párt és a dolgozók különböző kategóriái között mind szilárdabb formában kiépülő kapcsolat erősítésében játszott szerepének.

Minden nehézség és a fokozódó terror ellenére az 1932 júliusában tartott parlamenti és a decemberben lezajlott községi választásokon a blokk az ország 15 megyéjében állított jelölteket. Az 1933 januárjára kiírt községi választások alkalmával viszont már csaknem mindenütt megakadályozták a lista letételét, abban a pár esetben pedig, amikor mégis sikerült benyújtani a javaslatokat, a kormány egy rendelettel egyszerűen törölte őket.

Dán István a parlamentből történt kizárása után a mozgalom újabb, más területein tevékenykedett tovább. A párttal együtt, hozzá mindig hűséggel ragaszkodva végigjárta az ország fasiszálása, majd a fasiszta diktatúra s a háború elleni harc nehéz útját. Közben többször volt letartóztatva, volt internálótáborban, sokszor kényszerült bujkálásra, élt illegálisan. 1944 augusztusa után a népi forradalom különböző harcállásaiban, gyakran változó beosztásban vett részt annak megvalósításában.

A forradalmár harcos tevékenységét vizsgálva, azt értékelve, hogy a magerejével milyen mértékben járult hozzá az általános társadalmi haladáshoz és a nagy sorsfordulókhoz, szem előtt kell tartanunk, hogy a történelmet emberek alakítják. Helyüket a múltbeli forradalmi harcban játszott tényleges szerepüknek, a valóságnak megfelelően kell meghatározni. Dán Istvánnak a párt kiemelkedő harcosai sorában elfoglalt helyét érzékelteti a Városi és Falusi Dolgozók Blokkja fennállásának néhány éve alatt kifejtett munkája, a „képviselőség” pár napja — de ez csak egy része volt eseményekben, küzdelmekben gazdag életének.

GÁLL JÁNOS

Az első lépés

Szeretem a szép könyvet, a szárnyaló gondolatnak és emberi művességnek e legnemesebb ötvözetét. Szeretem a bőrkötés hajlékony puhaságát, a finoman met-szett betűk tiszta fegyelmét, szeretem a kékkel vagy vörössel szedett címeket, melyek hajdani kézírásos szövegek színes iniciáléira emlékeztetnek, s a megszokott szavaknak is édesanyám meleg hangszínét kölcsönzik.

S lám, most mégis olyan könyv szerzett számomra kimondhatatlan örömet, amely nemcsak hogy nem *bibliofiliai remekmű*, de a népszerű kiadványok között is a legszerényebb helyen húzódik meg: a *Tanulók Könyvtárának* olcsó sorozatában. Tán fel sem vettem volna a könyvtár asztaláról, ha fedőlappján nem az egyik szép Áprily-vers kiragadtot sorát pillantom meg: *Magasra száll az ember dallama*. Mi tagadás, egyes múltbeli kiadványok rossz emlékével, kissé bosszankodva nyitottam ki a könyvet, hadd lám, milyen alkalmi vers-gyűjtemény cégéreként szerepel az Áprily csodálatos költői képéből kiszakított metafora? A belső címlapon aztán a következőket olvastam: *Válogatás a két világháború közötti és a felszabadulás utáni romániai magyar költők verseiből. Összeállította, előszóval és függelékkel ellátta Sóni Pál.*

Izgatottan forgattam a tartalomjegyzékhez, s akkor, pusztán a névsor láttán, lelkemből egyszerre elszállt a bosszúság, hogy helyébe megnyugvás költözzék és hála azok iránt, akik e szerény köntösű, félezer oldalas könyvet asztalunkra tették. Úgy éreztem, hogy akkor, rögtön, személyesen meg kellene köszönnöm ezt nekik. Szerettem volna, ha Sóni Pál, mint annyiszor, akkor is szembe jön velem az Egyetem utcában, hogy megszoríthassam a kezét. Szerettem volna elmondani, hogy bár e költők kötetei egymás mellett sorakoztak a polcomon, mégis magánosaknak éreztem a szerzőket, zárt világoknak, akik között átmenet, kapcsolat nem létezik. Nevük nem mondott többet önmagánál, nem tágult gyűjtőfogalommá, másokat is magába foglaló, nyugtalan hullámgyűrűvé, melyeknek összekapcsolódásából az eleven irodalmi élet árama kialakul. Hiányzott a közege, a légkör, amelyben éltek és alkottak. Hiányzott egy könyv a sor végéről, amely a köztük lévő űrt kitölti, s ezzel valamennyiüket egybekapcsolja.

Elgondolkozom: miért is örvendek úgy ennek a kötetnek? Hiszen csupán az történt, hogy Sóni Pál a romániai magyar líra közel félévszázados terméséből összeállított egy kötetet tanuló ifjúságunk számára, *iskolai használatra*, melyet rendszerint észre sem szokott venni sem a kritika, sem pedig a felanótt olvasóközönség.

Igen! *Csupán* az történt, hogy Sóni Pál az *Ifjúsági Könyvkiadó* jóvoltából — lemaradt hazai magyar irodalomtörténetírásunk tudományos alapvetését nélkülözve, de válogatása előszavával részben személyesen pótolva azt — olyan antológiát tesz elénk, amely először kísérel meg felszabadulás előtti és felszabadulás utáni hazai magyar líránk összekapcsolását, amelyből először kapunk hozzávetőlegesen összefüggő képet félévszázados költészetünk fejlődéséről; *csupán* az történt, hogy felszabadulásunk óta először kapunk a kezünkbe olyan antológiát, amelyben a két háború közti, gyötrelmekkel és ellentmondásokkal teli korszak lírikusai — akiket pártállás, világnézeti árnyalatok, de még inkább irodalmi csoportosulások, személyi ellentétek, és ki tudja, még mi minden *akkor* szembeállítottak egymással — *most*,

az Időtől megmértetve és megrostálva, maradandó alkotásainak eszmei-művészi értéke alapján egymás mellett foglalnak helyet, s ha más-más hangnemben is, valamennyien *ugyanarról* énekelnek: a szülőföld szeretetéről, a békéről és alkotó munkáról, az élet ezer örömeről és fájdmáról, s igaz emberi helytállásról minden körülmények között; csak az történt, hogy Sóni Pál olyan gyűjteménnyel tágitotta irodalmi horizontunkat, melyben a közvetlen társadalmi küzdelmek által ihletett líra mellett az emberi élet egyéb lényeges tartalmait megszólaltató hazai magyar líra is helyet kapott, olyan értékes költőket vett be antológiájába, akiket mind ez ideig méltatlanul elhallgattunk, s akiknek szerepeltetése irodalmi örökségünk számottevő gazdagodását jelenti.

Vagyis: csak az történt, ami hazai magyar irodalmi életünkben történni szokott, amikor egy-egy publicisztikai cikk irodalomtörténeti szaktanulmány szerepét tölti be, amikor egy-egy — impressziók alapján összeállított — referátum könyvkiadói programmá lép elő, vagy amikor egy folyóirat szerkesztője irodalmi lexikon szerkesztését vállalja magára, mert hát valakinek ezt is vállalnia kell.

Ebben az esetben egy iskolai használatra szánt ifjúsági kiadvány vált ötvenéves hazai magyar lírai termésünk bemutatásának hézagpótló antológiájává.

Hát ezért kell annyira örvendenem ennek az antológiának! Ezt szerettem volna megköszönni Sóni Pálnak.

Ha csupán az lett volna a céloom, hogy a Sóni Pál szerkesztette antológiára az olvasók figyelmét felhívjam, akkor most be is fejezném ezt az írást. Hiszen — dicsérni jöttem Sónit, nem bírálni! S különben is, senki sem szerkesztett még olyan antológiát, amellyel mindenki meg lett volna elégedve. Am nálunk — épp hazai magyar irodalomtörténetírásunk lemaradásából kifolyólag — sokkal súlyosabban vetődik fel egy ilyen nagyfontosságú antológia kérdése. Épp azért, mert Sóni olyan hatalmas feladatra vállalkozott, amely a mi körülményeink között meghaladja egyetlen ember erejét, antológiája szükségszerűen nem lehet tökéletes. Mivel tehát az általa megkezdett úttörő munkát okvetlenül tovább kell folytatni, következő megjegyzéseim célja nem is a már megjelent antológia bírálata, mint inkább valamelyes hozzájárulás a következő antológia tökéletesebbé tételéhez.

E gyűjtemény szerkesztésének elvállalásával Sóni kettős felelősséget vett magára:

Az egyik — bármilyen ellentmondásosan is hangozzék — épp az antológia ifjúsági kiadvány-jellegéből származik: a *Tanulók Könyvtárának* sorozatában tanuló ifjúságunk úgyszólván első kézből kapja irodalmunk törzssanyagát, minek következtében e köteteknek — különösképpen pedig az antológiáknak — az ifjúság számára normatív, értékmeghatározó, érték-tudatosító szerepük van.

A másik az antológia úttörő-jellegéből adódik: Sóni válogatása a hazai magyar líra ötven évének első átfogó bemutatása, hogy úgy mondjam, az elkövetkező — ilyen jellegű — antológiák „alapkiadása”, melyhez minden szerkesztő igazodni fog bizonyos mértékig. Márpedig jól tudjuk, hogy minden „alapkiadás” egyúttal hibaforrás is lehet.

Sóni Pál válogatása tehát az egyéni válogatás, az egyéni ízlés kérdését két szempontból is messze meghaladó közügy. A világirodalom „legszebb” száz versének, „legszebb” szerelmes verseinek kiválogatása lehet egyéni ízlés dolga. De ahhoz, hogy múltunk szellemi hagyatékából mit tárunk ifjúságunk elé, hogy olvasóközönségünkben milyen szellemi értékeket tudatosítsunk, egész szellemi életünknek köze van. S a kérdés annál nagyobb horderejű, mivel maga Sóni állapítja meg, hogy hazai magyar irodalmunknak a líra a legrepresentatívabb műfaja.

Közhely, hogy egy korszak lírai fejlődését összefoglaló antológia szerkesztési alapelve nem a mennyiségi összegezés, hanem a minőségi értékelés, a *válogatás*. Mégpedig: válogatás a költők közül és válogatás a költők versei közül. Röviden: ki és mi kerüljön bele az antológiába?

Az első kérdésre a válasz látszólag kézenfekvő: az antológia vázát a legnagyobbaknak kell képezniök. Ők a csúcscok, szellemi életünknek messzire látszó jelzőoszlopai.

Míndez így igaz. Am a csúcscok nem egyebek, mint a vonulat koronái, amelyek nem a levegőben függenek, hanem a vonulat magaslataira támaszkodva törnek ég felé. A vonulat egyes magaslatában már ott bujkálnak a bizonytalan *motivum-hulámok*, melyeket a csúcscok erősítenek fel tiszta akkordokká, ott ismétlődnek a *variációk*, melyeknek a csúcscok adnak végső, klasszikus formát. Nos, e bizonytalan

motivum-hullámoknak, variációknak a kitapintása — ami egyet jelent a korszak alapvető emberi problémáinak, életérzéseinek kitapintásával —, illetve ezek jellegzetes képviselőinek kiválogatása sokkal nehezebb feladat, mint a csúcscok kijelölése, amelyek messzire látszanak, még akkor is, ha időlegesen kőd takarja őket. E motívumok és variációk jelentik az irodalmi élet eleven áramát, ezek szüntetik meg a csúcscok magánosságát, elszigeteltségét.

Ha az első kérdés — a költők kiválogatása — szempontjából vizsgáljuk Sóni antológiáját, legfőbb eredményként azt kell megállapítanunk, hogy hazai magyar líránk legfőbb képviselői, akiknek névsora líránk fejlődésének gerincét alkotja — legalábbis név szerint —, mind jelen vannak ennél a nagy számbavételnél. És ez a legfontosabb. A többi már csupán arányítás dolga.

Sokkal elgondolkoztatóbb a kisebb költők névsora. Összesen hatvanhat költő! Nem szeretném, ha bárki is félreértene, nem a pusztá számszerűség ellen van kifogásom, noha őszintén megvallom: a túlzott elirodalmiasodásban inkább elszomorító társadalmi jelenséget látok. Tudom, hogy Sóni Pál „nem adott bele apait-anyait“, hogy ezt a számot kihozza, hiszen kapásból felsorolhatnék még legalább tíz olyan hazai magyar költőt, akiknek kötötük jelent meg ebben a korszakban, vagy akiket más antológia-szerkesztők érdemesnek találtak arra, hogy gyűjteményükben szerepeltessék. Íme: Benedek Elek, Makkai Sándor, L. Ady Mariska, Krüzselyi Erzsébet, Szabó Jenő, Finta Gerő, Ormos Iván, Walter Gyula, Varró Dezső, Kiss László, János házy György, Böződi György. S a névsort folytathatnám. Joggal kérdezhetné valaki: ezek miért hiányzanak a gyűjteményből? Hiszen mindenkinek — még a legkonzervatívabb Pakocs Károlynak is (tessék elolvasni az *Új egyiptomi legendát!*) — van legalább egy-két olyan verse, amely eszmei-művészi színvonalát tekintve — Sóni Pál válogatási elve alapján — nyugodtan bekekerülhetett volna ebbe az antológiába.

A válogatás sarkalatos problémája tehát: *hol az alsó határ?* Ki kerüljön még be az antológiába? (Természetesen, ez csakis a lezárt korszakra és a lezárt életművekre vonatkozik, nem pedig napjaink költészetére, amely élő, fejlődő folyamat.)

A válasz — szerintem — csakis egy lehet: az, aki *költő*. Költő pedig az a versíró, aki kora emberi-társadalmi kérdéseit kora művészi színvonalán, saját lelki prizmáján átszűrve tükrözi, s így azt a nagy körust, amelybe beletartozik, egyéni színekkel gazdagítja. A költői tematika — legalábbis az, amely általános érdeklődésre tarthat számot — a költészetben ismétlődhetik. A tematika kifejezés módja ellenben sohasem ismétlődhetik, az igazi költők hangja mindig *eredeti*. Művészi szempontból épp ez az eredetiség jelenti a költő *conditio sine qua non*ját.

Ugyanazon költői témák egyhangú ismételtetése nem az élmény erősödését, hanem elszíntelenedését, megkopását eredményezi. *Non multa, sed multum!* — tanították a latinok, s tanításuk ma is megszívlelendő. Tudom, haladó szellemi örökségünk kutatása közben a szerkesztő fájó szívvel tesz földre olyan verseket, amelyek szép gondolatokat, igaz emberi érzéseket fejeznek ki — formailag másokat utánozva, vagy gyatra művészi formában. Könyörtelen, de igazságos elv, hogy a szerkesztésben a *kegyelet* nem lehet szempont. A művészetben nem a szándék, hanem a megvalósítás hat.

A költői témák egyhangú ismételtetése még abban az esetben is ártalmára volna a lírai hatásnak, ha az antológia terjedelme gyakorlatilag nem volna korlátozott. Ám tudjuk, hogy ez nem így van. A szerkesztőnek bizonyos oldalszám áll rendelkezésére, ebbe kell becsúfolnia anyagát, ezen belül kell elvégeznie az arányítás munkáját. Művészi feladatához itt egy kis matematikai feladat is járul, amennyiben ki kell számítania, hogy a kisebbek részére elvett minden sornyi helyet — zárt térről lévén szó — a nagyoktól veszi el. Nos, a szerkesztőnek itt alaposan mérlegelnie kell, hogy amit a réven nyer, nehogy a vámon elveszítse. Ezel azonban már az antológia-szerkesztés második kérdését érintettük, ti. azt, hogy mi kerüljön bele az antológiába.

Első kérdésünknel természetesnek találtuk, hogy az antológia vázát a legnagyobbak kell képezniök. Ám mi az, amit életművükből *okvetlenül* fel kell vennünk az antológiába?

Úgy gondolom, erre a kérdésre is csupán egyetlen helyes válasz adható: mivel koruk alapvető-emberi-társadalmi problematikáját és életérzéseit a nagyok fejezik ki legmaradéktalanabban, az antológiába fel kell vennünk mindazokat az alkotásaikat, amelyek életművük lényegét alkotják, amelyekből költői fejlődésük képe kirajzolódik.

Nos, ha nagy költőink életművének megcsonkítása árán teret veszünk el tő-

lük azért, hogy kisebb költők alacsonyabb színvonalon mondják el azt, amit ők sokkal művészebben mondtak volna el, ezzel növeljük ugyan az antológiában szereplő költők számát, de törvényszerűen csökkentjük az antológia művészi színvonalát.

Ebből a szempontból vizsgálva Sóni válogatását, főleg a két világháború közötti korszak lirájának polgári vonulatában — a Sóni Pál által Helikon-lírának nevezett vonulatban — érzek komolyabb eltulodásokat, s úgy gondolom, a következő válogatásnak főleg itt lesz sok igazítani valója. Sóni — bevezető tanulmányában ez tisztán látszik! — törekedett a helyes arányok megállapítására, de egyben határozottan tévedett: nem vette figyelembe, hogy ha például Dsida Jenőnek csak nyolc verse fér bele ebbe az antológiába, akkor X költőnek nemhogy egy, de egyetlenegy verse sem jöhet számításba. Egy újabb antológia összeállításakor tehát az oldalszám növelése mellett a kötetbe felveendő költők szigorúbb megrostálására is gondolnia kell a szerkesztőnek.

Persze, Sóni Pál most engem is megkérdezhetne: kik azok, akiket kihagyandónak ítélek? Őszintén megmondom, nem adnék egyenes választ, nem csupán abból az alapelvből kiindulva, hogy *nomina sunt odiosa*, hanem azért sem, mert nem lenne szívem megbántani bárkit is — akár az emléket is —, aki egyszer itt szíve vérét, idegeit áldozta az irodalomért, a közért, értünk, még akkor sem, ha áldozatának nem volt eredménye. Ellenben kérdésére kérdéssel válaszolnék.

El tudja-e képzelni Áprily költészetét a *Nevek*, *Antigone*, *Patroklos alszik* vagy akár a *Vers vagy te* is nélkül, Bartalis János lírai fejlődését a *Királyok*, *Varjak*, *Egy kereszt alatt* — *milliókkal*, *Atkos*, *dühöd* *gazdálkodás* nélkül, Tompa László költészetét az emberi helytállást példázó magános fenyő-szimbólumok, a *Beszed varjakhoz*, a *Jönnek* nélkül, a Reményik Sándorét *A fordító*, a „*Lélektől lélekgig*” vagy a *Korszerűtlen versek* egyes darabjai nélkül, Berde Mária asszony-líráját a *Napverőn*, *Királyné-ének*, *Tavaszi csók* nélkül, Dsida líráját az olyan tipikusan Dsida-versek nélkül, mint a *Harminc év közelében*, *Búcsú az elítéltől*, *Elárul, mert világít*, *Örök útítársak*, *Tízparancsolat*, *A sötétség verse* — és így tovább... S külön megkérdezném (mivel szerintem Sóni Pál itt követte el a legsúlyosabb hibát mind a versek számarányát, mind pedig a versek kiválogatását illetően), hogy elképzelhető-e Szabédi László európai színvonalú költésze *A szabédi nagyreéten*, *Alkotó szegénység*, *Telehold*, *Nil humani e me alienum puto*. *Válasz*, *Az egészet akartam*, *Ars poetica*, *Sárkányölő*, *Vezessen a párt* nélkül? Mit tudhat meg Szabédi költészetéről az az olvasó, aki csupán az antológiában szereplő Szabédi-verseket ismeri meg? A felsorolást, ha terem volna, folytathatnám. De talán fölösleges is. Furcsa, hogy a kötet bevezető tanulmányában Sóni Pál épp az általam itt említett versekre — vagy ezek jó részére — támaszkodik, ezek szolgáltatják tanulmánya „dokumentációját” s érthetetlen, hogy tanulmányának következetességét válogatásában mégsem érvényesíti maradéktalanul.

Hogy e versek kihagyásával mit veszítettünk, az Sóni Pál válasza nélkül is világos: elhalványítottuk egyes nagy költőinket, akik közül főleg Dsida Jenő és Szabédi László költészete az antológiában szinte jelentéktelenné tőpörődött.

S mit nyertünk cserébe?

Válogatása elején — irodalomtörténetírásunk mulasztásait pótlendő — Sóni Pál terjedelmes bevezető tanulmányban ismerteti hazai magyar líránk ötvenéves fejlődését. Az értékes szintézis-kísérlet, melynek ismertetését e cikk kerete nem enged meg, koncepciójában nem sok újat hoz ugyan (talán a hazai magyar avantgarde-költészet fokozottabb hangsúlyozását kell kiemelnünk ebből a szempontból), ám néhány megkérdőjelezhető részletkérdéstől és egy feltétlenül vitatható *elvi* kérdéstől eltekintve így is helyes képet nyújt líránk e korszakanak fejlődéséről, s kétségtelenül igen nagy hasznára lesz hazai magyar irodalomtörténeti oktatásunknak. (Megkérdőjelezhetőnek tartom például, hogy a 18. lapon Dsida költészetét „illó hangulatokat rögzítő költészet”-ként aposztrofálja, a 24. lapon meg, a lírai szerepjátszást összetévesztve a költő eszmei mondanivalójával, „A világtól elforduló Szabédi László”-ról beszél, s ugyanott Szabédinak a nép nevével visszaélő, *demaogóg-költőket* leleplező, szatirikus élű *Ars poetica* című versét teljesen érthetetlenül a költő mondanivalójával épp homlokegyenest ellenkező értelemben idézi.)

Hanem az említett *elvi* kérdésben — ha csupán néhány mondat erejéig is, vitába kell szállnom Sóni Pállal. Bevezetőjében Sóni a következőket írja: „A konzervatívokkal szemben állottak az úgynevezett modern erdélyi lírikusok, akik közül egyesek már az első világháború előtt, mások a húszas évek elején induló folyóiratokban... jelentkeztek, de igazi otthonukra a *Helikonban* letek. A Helikon-

körhöz tartozott Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Bárd Oszkár, Ligeti Ernő, Kádár Imre, Szombati Szabó István, Berde Mária, Endre Károly, a szabadvers művelői közül Bartalis János, Szentimrei Jenő és Olosz Lajos. A fiatalabb nemzedék sorában Dsida Jenő és Kiss Jenő e líra legjelesebb képviselője. (Szemlért itt kifejejté a névsorból!)

A Helikon-líra a transzilvanizmus eszmeiségének jegyében bontakozott ki. A transzilvanizmus ködös és romantikus elméletének eleinte voltak haladó vonásai is, így a hagyományok és testvériség eszméjének ápolásával egyes írók pozitív tartalommal töltötték meg.

Három állítás, három súlyos tévedés. Alljunk meg itt.

Nem nehéz felismerni, hogy bevezető tanulmányának gondolatmenetében Sóni a romániai magyar irodalomnak Gaál Gábortól származó hármas felosztásához akar igazodni (konzervatív, transzilván, osztály-vonal). Amíg Gaál Gábor számára e felosztás alapja az 1930-as évekbeli romániai magyar irodalmi valóság volt, Sóni e felosztást *visszafelé* is érvényesíteni akarja, egészen a romániai magyar irodalom születéséig. E visszavetítés következtében sikkadnak el Sóni tanulmányában a romániai magyar irodalom legértékesebb eszmei gyökerei, amelyekben Ady költészete gyűrűzik tovább, így kerül a *polgári irodalmi vonal gyökereként* egyforma súlyal egymás mellé a polgári radikális *Napkelet* és a konzervatív *Pásztortűz*, s a Helikon-vonal visszavetítéseként így kerülnek „ab urbe condita” közös névsorba olyan költők, mint például *A csontváz meséit* vagy a *Mese a krajcárfáról*-t író Kádár Imre, valamint a *Gátat* író Reményik Sándor. Sóni úgy tárgyalja tanulmányában a romániai magyar líra polgári vonalának kialakulását, mintha csak az első erdélyi folyóirat-kísérletektől egyenes eszmei út vezetett volna a *Helikon*-ig és tovább, mintha e líra a *Helikonban* teljesedett volna ki, mintha az első évek, a „hőskor” rendkívül heves eszmei harcai, világnézeti megosztottsága és a Helikon-korszak között nem állana ott a közbeeső évek gyors polarizálódásának korszaka. Márpedig a romániai magyar irodalom tudományos periodizálásának épp ez az egyik kulcskérdése.

A *Helikon* ilyen szerű anticipálásából következnek aztán, hogy Sóni Pál a hazai magyar polgári líra kibontakozásának eszmei gyökereit „a transzilvanizmus ködös és romantikus elméleté”-ben jelöli meg. Állításának legcsattanósabb cáfolatát épp maga szolgáltatja — válogatásával. Hiszen egyrészt az ún. első generáció költőitől közölt versek (márpedig feltehetőleg Sóni a legértékesebbeket vette fel válogatásába!) túlnyomó része 1928 — tehát a Helikon-korszak előtt — született, másrészt e versek jól kitapintható eszmei tartalmának semmi köze sincs „a transzilvanizmus ködös és romantikus elméleté”-hez. De igenis közük van Ady eszmevilágához, az *októbrizmushoz*, hiszen a polgári radikalizmus elvi alapjáról fordulnak szembe a konzervativizmussal, a nacionalizmussal, a háborúval, ezen az eszmei alapon állva hirdetik a román nép és a nemzetiségek békéjét, az alkotó munkán alapuló társadalmi haladást.

Hazai magyar líránk polgári vonalának kialakulásában tehát a polgári radikalizmus haladó társadalmi eszméi játsszák a legfontosabb szerepet.

E határozottan pozitív eszmékhez szerencsés kiegészítésként járulnak hozzá a transzilvanizmus olyan pozitív tartalmi elemei, mint a szülőföld mélyszéges szeretete, a haladó hagyományokhoz való ragaszkodás, valamint a testvériség gondolata. A transzilvanizmus tehát nem *forma*, amelyet az egyes költőknek kell haladó *tartalommal* megtölteniök, hanem eszmei tartalmakat magába foglaló, határozatlan körvonalú ideológia, amelyből az egyes írók azokat az elemeket emelték ki, amelyek világnézetükbe szervesen beillettek.

Egyetlen írói csoportosulás sem termel eszméket — azokat a társadalmi valóság termeli —, legfeljebb befolyásolja az egyes írók eszmei fejlődését. Az lett volna érdekes számunkra, ha Sóni Pál a líra fejlődésén keresztül — ezt a műfajt érzékenysége miatt az irodalom vagy helyesebben a szellemi élet *lázgörbéjének* nevezhetjük — megpróbálta volna kimutatni a *Helikon*nak mint írói csoportosulásnak hatását egyes költőinkre. (Dsida költészete egyenesen kínálkozik erre!)

*

Végül szólanunk kell néhány szót az antológia filológiai apparátusáról, amely — sajnos — a következő antológia számára negatív tanulsággal szolgálhat. Vegyük sorba a legfontosabbakat.

A szerző nem közli válogatása *forrásait*, minek következtében az érdeklődőnek nem áll módjában a közölt szövegeket az eredetivel összevetni, holott több esetben is szóba jöhetnek variánsok.

Mivel válogatása forrásait nem ismerjük, azt sem tudjuk megállapítani, hogy a szerző miért bánik teljesen önkényesen a *vers-ajánlásokkal*. Az ajánlások szerkesztésének részei a versnek, s nemegyszer értékes adalékokkal járulnak hozzá mind a vers eszmei mondanivalójának, mind pedig a költő fejlődésének megértéséhez. Különösen megnő az ajánlás jelentősége, ha olyan valakihez szól, akinek a neve egy eszmei irányt képvisel. (Áprily a *Vallomást* például Kuncz Aladárnak ajánlotta, a játékos *Tavaszdík*-ot meg a korszak jeles szavalóművésznőjének, Tessitori Nórának.)

A versek keletkezésének közzlése terén — ami pedig egy antológiában következetesen véghezvive igen nagy segítséget nyújt az egyes költők fejlődésének felvázolásában — ugyancsak teljes a káosz: egyes költők esetében végig jelzi a versek keletkezésének dátumát (Endre Károly), a zöménél csupán részben, míg másoknál egyáltalán nem közöl dátumot. Ugyanez a következetlenség figyelhető meg a *Függelék* szemelvény-anyagának forrás-megjelölésében is, ahol a szerző legalább háromféle módszert vegyít.

Míndezek a következetlenségek, melyek így rendkívül zavaróan hatnak, egy kis munkával könnyen kiküszöbölhetők, ami nagyban emeli majd a gyűjtemény használhatóságát.

Lényegesen más — elvi — kérdés a *Függelékben* szereplő *szemelvények* közzlése. E kis idézetek szövegösszefüggésükből kiragadva lehetnek frappánsak vagy suták, de mindenképpen csak annak mondanak valamit, aki az egyes költőket behatóan ismeri, s nem annyira az illető költőre, mint inkább a kritika írójára jellemzőek. E szemelvény-anyagból a tanulók nem sokat meríthetnek. Tán helyesebb lett volna, ha a szerkesztő a szemelvények helyett az egyes költőkre vonatkozólag bővebb jegyzetanyagot ad, s a megmaradó teret versek közzlésére használja fel. Hisz épp elég közölnivaló akadt volna.

Bár nem tartozik szorosan a könyv szerkesztéséhez, okvetlen szóvá kell tennem az antológiában előforduló sajtóhibákat. S itt nem a „normális“ sajtóhibákra gondolok elsősorban, sem az évszám-elírásokra, melyek természetlen polemizálásokra szolgáltatnak okot, hanem a versekben előforduló durva hibákra, sokszor neveztes — és a vers hatását tönkretévő — „leiterjakabokra“. (Az egyik Horváth István-idézetben, a 31. lapon, „ős-sebek“ helyett „ős-ebek“-et olvashatunk, a 89. lapon Ligeti Ernő versében „avagy csupán agysejtben ég a foszfor?!“ helyett „él a foszfor“ olvasható, nem is beszélve a vers ritmusát szétziláló sajtóhibákról, melyeknek „szép példája“ a 193. lapon kezdődő Szabédi-vers egyik „megtoldott“ sora: „megőrizte a Téglyás Albert.“)

Úgy gondolom, kiadóinknak megvan a megfelelő apparátusuk ahhoz, hogy az ilyen bosszantó vagy egyenesen káros technikai hibákat kiküszöböljék.

*

Összegezve: az ötvenéves romániai magyar irodalom egyik legjelentősebb műfajának felméréséhez az első komoly lépés megtörtént. Sóni Pál antológiájának tükrében világosabban látjuk mind irodalomtörténeti eredményeinket, mind pedig pótlásra váró hiányainkat. Sóni az úttörő munkát elvégezte, a következő lépés legfontosabb feladata az elmélyítés, arányítás, finomítás. Reméljük, nem késik sokáig.

Varró János

Új utakon járnak

Hozzászólás Dáné Tibor és Király László vitájához.

Amilyen várakozó figyelemmel olvastam végig Domokos Eszter *Szárnyas bokával* című novelláskötetét, Kocsis István *Egyenletek*jét és a többi fiatal első Forrás-kötetét, szinte ugyanolyan érdeklődés feszül bennem, amikor a róluk szóló értékelést, kritikát olvasom: mit mond a kritikus, az elismert író a talán még kissé szeszélyesen csapkodó, de repülést ígérő első szárnycsapásokról, a bonyolult,

sokrétű valóságban összefüggő egyenleteket felállítani akaró, tollat markoló kéz első, de már mégis merész lendületéről?

Azt hiszem, így érez minden — irodalmat szerető és érteni akaró — olvasó.

Dáné Tibor *Mustkóstolója* és az erre adott Király László-válasz (*Korunk*, 1968. 12) elolvasása után, gondolataim zsongásán lassan áttört valami régi bosszúság, az olvasó, a nagyon ritkán megkérdőjelezett, a már szinte elfelejtett olvasó bosszúsága. Eszembe jutott az is, hogy az elmúlt hónapokban az *Utunk* hasábjain írók, kritikusok és szerkesztők sziporkázó tűzijáték látványát felidéző szellemi párharcának lehettünk tanúi egy „hajósjáték” ízekre szedett teste fölött. Úgy ropkedtek a kontrák és a rekontrák, mint rutinos kártyás kezéből a lapok. Érvek, ellenérvek és mindjárt az ellen-ellenérvek hömpölygő áradata zúdult egymásra.

A szegény olvasó közben gyáván meghúzódott tisztos távolságban a porondon küzdő bajnoktól, pedig lehet, hogy neki is volt egy-két szerény adu a kezében. Hiába volt, nem lehetett kijátszani. Igaz, a küzdők a végefelé (talán mert kissé ki-fulladtak) új szövetséges, új küzdőfél után néztek — de nem kell megijedni, a gyáván lapuló olvasót most sem vették észre —, egy színházi rendezőt vagy ehhez hasonló ellenfelet kerestek. Biztosan nem találtak, mert a küzdelem egyszerűen csak befejeződött. Úgy látszik, az eredmény döntetlen; egy-egy vagy talán nulla-nulla?

A humort félretéve, szeretnék egy példát felemlíteni; egy külföldi irodalmi újság hasábjain vita folyt a különböző irodalmi művekben jelentkező homály, olykor érthetlenség okairól és esetleges létjogosultságáról. Közölték a különböző és gyakran egymásnak ellentmondó véleményeket, minden egyes esetben feltüntetve a hozzászólók nevét, foglalkozását (férfiak esetében még a kort is). Nos, elkészítettem egy kis maszek-statisztikát; kiderült belőle, hogy a vitában részt vevő írók, kritikusok száma körülbőlül megegyezett a vitában részt vevő olvasók számával...

Miután mint a magát kissé mostohagyermeknek érző olvasó felpanaszoltam sérelmeimet, szeretném elmondani gondolataimat a fiatal írókról úgy általában és konkrétan.

A társadalmi hátterezés és megalapozás problematikáját illetően maga Dáné Tibor is elismeri, idézem: „...e szemlélet eltűlése... szürke sablonosságba, a fehér-fekete neoromantikájába és a pózokba merevedett »pozitív hősök« panoptikumába degenerálódott.” Ez így igaz, és nem kell elfelejteni, hogy a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején kevés írónk tudta kivonni magát az előbb említett túlzások hatása alól, melyek dogmatikus predestinációként hatottak. Az első tíz oldalon már „eleve elrendeltetett” a hősök sorsa, szinte kivétel nélkül már mind-egyikről tudtuk, hogy mire képes és hogyan fog cselekedni. A társadalmi rétegtagozódás, osztályhovatartozás, a faji, nemzeti tudat vagy annak hiánya valóban meghatároz egy — de csak nagy vonalakban megrajzolható — típust. Ez a „tipizálás” csak a legegyszerűbb, mondhatnám, legprimitívebb tudatelemeket érinti. Csak a lelki élet felületén hat. Például minden földmunkásra jellemző-e a kérges tenyér? Általában igen! Találunk-e a földmunkásoknál bizonyos közös szellemi-lelki jegyeket? Általában igen! De még ezekre a — külsőt vagy felületet lelki jegyeket érintő — kérdésekre is csak az „általában igen”-nel felelhetünk, ami ugyanakkor feltételezi a kisebb vagy nagyobb fokú eltérések valószínűségét is. Minél mélyebbre ásunk az emberi lélekben, annál jobban elhalványulnak az általános, a tipikus jegyek, és fölbukknak a személyt meghatározó egyéni jellemzők.

A fiatal írógeneráció egyik célja — megítélésem szerint — az ember, az emberi viszonyulások mélyebb összefüggéseinek a feltárása. E cél megvalósításakor viszont a legfőbb követelmény: mindenféle erőltetett tipizálás elvetése. Az egyéni szellemi-lelki jellemzők átfogó szintézise aztán — első hangzásra talán paradoxnak tűnik — visszavezet az általános emberi jellemzők mélyebb megértéséhez.

Ezenkívül ne feledkezzünk el azokról a merész problémafelvető és meg nem alkuvo, őszinte hangvételű stílusjegyekről sem, melyek jellemzik fiatalabb íróink műveit, és egyik legfőbb erényük.

Új, talán még ismeretlen utakon járnak ők, de ezek az utak járhatók, és az egészben ez a legszebb, ez a legbiztatóbb.

Díán László

Irodalmunk színe és visszája

Noha még csak a Bajor-féle, szatirikus változata készült el a sokat vitatott romániai magyar irodalmi lexikonnak, s az ugyancsak sürgett (a megvalósítástól azonban objektíve még távolabb álló) romániai magyar irodalomtörténet helyett egyelőre csupán egy „irodalomtörténeti képeskönyvet“ lapozhatunk, gyors-mérleg készítésére vagy legalább rövid tűnődésre alkalmas a pillanat. Szándékosan nem a hivatalos ötvenedik születésnapot, annak ünnepi ceremóniáit választottam elmélkedésre — józanabb sugallatokat adnak az irodalmi hétköznapok, például egy-egy olyan könyv megjelenésével, mint az *Utunk Évkönyv '69* vagy Bajor Andor paródia-gyűjteménye, a *Pokoli különkiadás*.

Mert különbözhet a véleményünk az *Utunk* heti tehetetlenséggel (vagy tehetséggel) piacra kerülő számairól, sőt e második évkönyv irodalmi rangját illetően is eltérhetnek a vélemények, egy azonban bizonyos: a több mint nyolcvan romániai magyar író műveit, életrajzi-bibliográfiai adatait és fényképét felvonultató kiadvány — amely nem szedett össze mindenkit, aki él és mozog e földön (a kimaradtak listáját a belső munkatárs Veress Zoltánnal kezdehetnénk!) —, a művészi-technikai kivitelében is vonzó, hagyományteremtő *Utunk*-évkönyv már méreteivel sokakat rádöbbentett a romániai magyar irodalom egyre kevésbé elhanyagolható létére. Persze, a mennyiség csak minőséggé válva érdekes, különben egyszerű statisztikai adat. Akadt ugyan cikkíró (hárombetűs szignó mögött meghúzódva), aki inkább a statisztikai tényre figyelt fel, s ha nem is éppen dilettantizmust emlegetett, alig-alig talált az átlagosnál jobb teljesítményt, az évkönyv novelláit és verseit „persze közölhető“-ként minősítve; a nagy és érdemleges többség azonban — beleszámítva a hivatásos és nem hivatásos kritikusokat, az olvasókat — jobbára elégedettségét vagy egyenest örömét fejezte ki. Magam is, elhagyva most már a hivatkozásokat, nehogy ismét szemrehányásokat gyűjtsék az elemzés megkerülése miatt, határozottan az évkönyv *gazdagságát* tartom a legszembetűnőbbnek, bár kritikai megjegyzéseim jócskán lehetnének. De erről majd később — Bajor Andor támogatását kérve.

A romániai magyar irodalom immár félévszázados, történelmi kategória. Okosan jár el az a szerkesztő, aki a teljes ötven év értékei közt keresgél, hiszen nálunk nemcsak az utóbbi évektől figyelhető meg

a minőség jelentkezése — mint más nemzetiségi irodalmakban —, itt már a kezdetekkor olyan minőségek voltak, mint Tamási Áron a prózában, Áprily és Dsida a költészetben, Gaál Gábor és Kuncz Aladár a szerkesztésben-kritikában. Nálunk tehát a kérdés ma, a proletkultos szűkkeblűséget magunk mögött tudva, így tevődik fel: ezt a minőséget elérni s lehetőleg meghaladni. (A mérce természetesen nemcsak Tamási, Áprily, Dsida, Gaál, Kuncz, hanem Móricz Zsigmond, Kosztolányi, Krúdy, József Attila, Illyés és Osvát meg Babits is.) Csak a legteljesebb elismerés hangján szólhatunk hát arról az évkönyv-szerkesztői koncepcióról, amely tudatosítva azt, hogy „nem lehet jövője egy múltjáról megfélemező irodalomnak“, a kötet gerincéül irodalomtörténeti képeskönyvet állít össze, szorgalmazza az írói emlékezéseket, egyszerre ápolva ezzel a történelmi tudatot-felelősséget s magasabbra emelve az esztétikai igényt. Ettől a célirányosságtól nem téríthet el minket semmiféle hebehurgya recenzió, hivatkozzék bár a provincializmus fenyegetéseire (amelynek természetesen tudatában vagyunk), vagy a túlságosan szélesre tárt kapukon besurranó „árnyakra“. Ebben a képeskönyvben izgalmas profilok villannak fel; így válik élővé „nem a gróf — az ember“ Bánffy Miklós Kós Károly méltányos emlékezésében, Kacsó Sándor a „székely mitológia“-problémát, elsősorban Tamási népi bölcsességét hozza emberközelbe, megkapó a Gy. Szabó Béla villanásnyi Dsida-idézése s Balogh Edgár közügyivé emelt vallomása az *Erdélyi Enciklopédiáról*. Milyen jellemző lehet a sokszor eltemetett és mindig újra feltámadó anekdota is! Ahogy például Nagy István az *Özönvíz előtt* harminc évvel ezelőtti bemutatójára emlékezik, azzal minden grafikust és irodalomtörténészt lepipáló önjellemzést ad. Íme, néhány kiragadott mondat: „Így történt aztán az előrehaladó színpadi próbák idején, hogy egy ízben Fényes Aliz a leeresztett függöny mögött kimerülten pihegett egy fotelben. Én ott álltam mellette vékonyan, szikár magasan, mint egy húszfokos, kétágú szobafestő létra, konok hitvesi fogadalmaktól örökre elkötelezeten, belekomorulva. Hogy lehet ilyen magasból udvarolgatni, méghozzá egy kimerült művésznőnek, akinek ráadásul — a kitépett szemöldökét festék pótolta?“

Az Utunk-évkönyv irodalomtörténeti képeskönyvét sehogyan sem tudom a provincializmus bűnében bűnösnek találni, még ha itt-ott akad elfogultabb vélemény is. (Ilyennek érzem Tamás Gáspár „triász“-tételét.) Amire Bajor Andor irodalmi lexikona első címszavával szellemesen utal, azt elsősorban a jövőbeli kiadó-politikának kell megszívlelnie, mértéket szabva a „felfedezéseknek“. Idézzük hát a Bajor-szöveget: „*Aba Sámuel*: született Aradon, romániai magyar író, haladó hírlapíró és király. Műveit az irodalomtörténészek kutatják. Ha megtalálják, ki fog derülni, hogy méltatlanul volt elfeledve.“

Ha az ötvenéves irodalomtörténeti korszak első huszonöt esztendejét főképpen az újrafelfedezésekkel tűztük napirendre, a második huszonöt az értékeléseket-átértékeléseket sürgeti. Ezen a téren igazán csak szerény hírnököknek örvendhetünk — de ez is több, mint a sejtelmes hallgatás. Itt az írói emlékezések is jeget törnek. Ezért örvendhetünk Marosi Péter megszólalásának a Gaál Gábor-kérdésben, ezért fontos Méliusz József kissé rövidre fogott összefoglalója (amely a fiataloknak így is sokat mond) az 1945 őszen Kolozsvárt megalakult Romá-

niai Magyar Írószövetség tevékenységéről. Íróiságában hiteles — noha a probléma legkönnyebbik oldala — Lászlóffy Aladár vallomástétele a feledhetetlen költő-tanárról, Szabédi Lászlóról.

Érdemlegeset az évkönyv, sajnos, ebben a témakörben, mást nemigen ad — sokat nem is adhat. A korszak problémáiról, meggyőződéses, többet tudunk meg Bajor Andor görbe tükrébe pillantva. Nem is annyira a *Pokoli különkiadás* irodalmi lexikonára gondolok, mint inkább a *Három művész éneke különböző évekből* című fejezetre, mely 1950—1958—1966, illetve egy-egy fiktív prózairó, költő és kritikus kétszeresen hármás tükrözésében ad képet a paródia és szatíra eszközeivel irodalmunk tegnapelőttjéről, tegnapijáról — és jelenéről. Csupán a D. Szamosi Istvánnak tulajdonított bírálatok első mondatait idézem, kommentár nélkül: „Fejlődő irodalmunk az elmúlt héten túllépett a provincializmus határmezsgyéjén, belelépett az életbe, és egyre inkább elmerül“ (1950); „Irodalmunk kétségtelenül feltörte a provincializmus parlagát, bátran megragadta a kilincset, és mindinkább kitör az élet országútjára, ahol egyre több kérdés száguld rajta keresztül“ (1958); „Irodalmunk kezdi levetni a provincializmus ócska mellényét, korszerű és modern európai szabású fürdőnadrágot ölt, és abban veti magát a modern élet tengerébe, ahol bátran elmerül“ (1966).

S ahányféleképpen meg lehet fogalmazni a provincializmus elleni harc jelszavait, legalább annyiféle lehetősége van a provincializmus megnyilvánulásának az irodalomban. Bajor igazán nem kíméli e jelenséget, illetve a tünetek hordozóit — erre az Utunk „dugógyári különkiadása“ csakúgy bizonyoság, mint az „olimpiai évfolyamban“ közölt paródia a provinciális nagyvonalúságról, az eredetiség-hiányról. A legnagyobb ilyenfajta veszély azonban a *Pokoli különkiadás* első oldaláról figyelmeztet mindenkit: „*Pompás fiúk vagyunk!*“ Az önelégültség, minél kisebb egy irodalom, annál veszélyesebb. Nos, úgy érzem, a romániai magyar irodalom — éppen Bajor e könyvét hívhatjuk tanúnak — már nem is olyan kicsi. Magának a paródiagyűjteménynek a változatossága mutatja, hogy nemcsak értékekben nagy az ingadozás, de színekben is egyre nagyobb a differenciálódás.

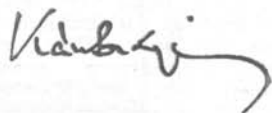
És itt visszajáról ismét színére fordíthatjuk a lapot. Az *Utunk Évkönyv '69* nyilván nem nyújthat teljes képet — már terjedelmi okoknál fogva is kimaradnak belőle a nagyobb prózai vállalkozások, hiányzik innen a lassan-lassan magárataláló romániai magyar dráma, s a kritikát sem képviselhetik méltóan a húsz soros kalodába szorított nyilatkozatok legkedvesebb költődről. A legszebben — a hét évszázados hagyományokhoz híven — ismét a líra szerepel: újra a közönség elé lép Gellért Sándor senkivel össze nem téveszthető népi-epikus nyolcascsaival, s majd mindenki jelen van itt, aki igazán számít a mai romániai magyar lírában. Mérlegkészítés helyett e szép lírai antológia kapcsán két dolgot teszek szóvá: Székely János (*Sztriptíz*) és Jancsik Pál (*Fekete-fehér vőlegény*) verse mindenekelőtt, újra igazolja, hogy az igazi költészet nem avul el, bármennyire is tisztelje a régebbi versépitési módokat, sőt — igazán mai, modern alkotásként hathat. A kifejezés pontossága, a képek tisztasága, a ritmus és a rim tisztelete nem feltétlenül „ódság“. Mint ahogy nem öncélú modernkedés minden szabad asszociációra épített költemény, nem elítélendő minden félhomály.

A Székely János-, Kányádi (*A kökösi híd*)-, Jancsik- és Cseke Gábor (*Évszakok*)-féle hagyományosabb formájú versek feltétlen tisztelete (és szeretete) mellett, nagyon meggondolandónak tartom, vajon a mai „conditio lyrica” nem parancsolóan teszi-e szükségsszerűvé a „fegyelmetlenebb” költői kifejezést — s ez alól a parancs alól csupán azok tudják kivonni magukat, akik alkati meghatározottsággal, minden külső tényezővel szemben övják belső harmóniájukat vagy legalábbis erre törekednek? (Kányádi újabb fejlődése — aminek az évkönyvben szereplő vers ellentmond — szintén az új „conditio lyricát” igazolja.) Mint jelenséget tartom figyelemre méltóknak Márki versének utolsó sorait: „közömbös napokon / fölesküszünk / a folytonosságra mely a végtelen torkára mászott / ujjából rázza ki üdvözetét a nagy emberi körtánc / megkóstoljuk a szavatolt jövőt ha kiváló minőség / s a tűzhányókat kivonjuk a forgalomból!” Idézhetnék megrendítőbb verseket is, például Szilágyi Domokos *Missa Solemnis*-ét, Páskándi Gézától az *Első feltámadást*, Hervaytól a *Balladát* vagy akár Palocsay Zsigmondtól a *Konyhaszerrel*-t és Szöcs Kálmántól a *Barátkozót*. A maga módján mindegyik útkereső (és ezúttal nem annyira a formára gondolok), problémalátó, gondolati költemény — a „költemény” itt persze nem a kitalálást jelenti, hanem a vívódást a kor problémáival...

A prózáról az évkönyv alapján nem tudnék ennyi jót mondani. (Ebben nyilván közrejátszik az első közlés szerkesztői igénye is, azaz hogy nincs elég „tartalék”-novellánk.) Bálint Tibor *Apróhirdetése* kitűnő villanások sorozata, Bajor és Szabó Gyula közismert rangján szerepel, Szilágyi István és Bodor Ádám pszichológiai-etikai érdeklődése ugyancsak korjelző. Igazi meglepetést azonban két író szerez (szerez és nem okoz: tehát örvendhetünk nekik): Király László amolyan „népi gyökerű egyperces novellái”-val, amelyek a szerző pozitív eszményei és rendkívüli stílárius ereje révén keltenek feltűnést, és Varró Ilona prózarészletével (*Idill*); ez utóbbi is azt igazolja, hogy a folklór-hagyomány a modern pszichologizáló epika számára sem haszontalan (román író-társaink ezt már régebben felfedezték — mi a Tamási-példára hivatkozhatunk ismételten!).

E futó névsor- és probléma-olvasásból talán kitűnik, hogy az új Utunk-évkönyv java szépirodalmi anyaga a középmező és a fiatalok termésére épül. Véletlen volna, hogy az idősebbek főként az irodalomtörténeti képeskönyvben szerepelnek? Vagy talán elérkezett az örségváltás ideje?

Akárhogy is van, ha nem is vagyunk „pompás fiúk”, remélhetjük, hogy Senczi Molnár Albert és Apáczai, Kemény Zsigmond és Ady öröksége nem kerül rossz kezekbe.

◆ Vaskos levél érkezett Aradról szerkesztőségünkbe. *Benne riporteri igazolvány, művészi felvétel, a Vörös Lobogó különoldala, az Ifjú Szavak, s végül hosszú beszámoló. Az aradi újság ifjúsági oldalát már megjelenésekor észrevettük, örvendtünk, hogy a lap köré csoportosuló irógató iskolások már külön oldalt tudtak összehozni, most pedig ifjú Náhlik László beszámolójából átfogó képet nyerhetünk az „újságíróbojtárokról” — ahogy a levélíró önmagukat nevezi.*

A diáki riporterek körét már az 1967—1968-as tanév idején hozták létre, de a gyakorlati munkát csak most, az 1968—69-es tanévben kezdték meg. A szerkesztőség tagjai beavatják a fiatalokat az újságírás, lapszerkesztés, nyomdai munka titkaiba, köri megbeszéléseken hívják fel a tagok figyelmét az élet különféle jelenségeire, a sok megírnivalóra, a bizalom jeléül a kör tagjai riporteri igazolványt kaptak, gyakran kiszállnak a „terepre” és írnak. Ezidáig több mint másfél száz írásuk jelent meg a lapban, három ezer lej tiszteletdíjat is kaptak. Arra pedig különösen büszkék, hogy nem csupán a diákéletéről, iskoláról, testnevelésről vagy a könnyűzenéről tudnak írni, hanem foglalkoztak már az ipari termeléssel, a városi kulturális tevékenységgel, a közlekedéssel, az élet sok-sok kérdésével. És minderről több mélyreható, bírálati cikk jelent meg a tollukból.

A diákolodak nem jelentenek különös újdonságot sajtónk életében. Néhány ritka esettől eltekintve azonban ilyesmit többnyire filológus-főiskolások szerkesztettek. Az aradi középiskolások kezdeményezése már ezért is figyelemre méltó, hiszen nem húszéves felnőttek, hanem 16—17—18 éves ifjak a „szerkesztők”.

Az Akadémia Kiadójának gondozásában, a Logikai Központ égisze alatt nemrég látott napvilágot a *Probleme de logică* című tanulmánykötet*. A viszonylag fiatal munkaközösség eddig kiadott könyvei sorában a szóban forgó kötet jelentős helyet foglal el, mert a tárgyalt kérdések kutatása szervesen fonódik össze azok történelmi jellegű vizsgálatával, minél fogva a romániai filozófiai gondolkodás jelenlegi fejlődési szakaszának bemutatásán kívül egyben a logikai tevékenység történelmi folytonosságát is tükrözi.

Már a tanulmányok csoportosításának módja (az I. rész a klasszikus formális logikával, az általános logika elméletével és a logika történetével, a II. rész a matematikai logikával kapcsolatos tanulmányokat tartalmazza), valamint a kutatások szemszöge a romániai logikai iskola egységes felfogására utal. Itt a logika egységes tartalmáról (statutumáról) van szó. Ez pedig az említett kettős távlatban fejeződik ki, fokozatosan és történelmileg szüntelenül alakul, a gondolkodás, a filozófia és a tudományok fejlődésével kritikailag átvesz bizonyos logikai rendszereket és szemléleteket.

A logika történetének — a hellén forrásoktól a középkoron át az új- és jelenkorig történő — átfogó és dialektikus újírása napjaink logikája egyes kérdéseinek a formál-klasszikus, a formál-matematikai vagy az egyértelműen formalista elméletek szemszögéből történő elméleti kutatása révén valósul meg.

A *Probleme de logică* első kötetében jelentkező román logikusok elvszerűen marxista álláspontra helyezkednek. Abból *A természet dialektikájában* kifejtett alapelvből indulnak ki, hogy a logika „történelmi termék, amelynek különböző időkben igen különböző a formája s ezzel együtt igen különböző a tartalma”, és hogy „a formális logika is Arisztotelésztől mindmáig heves viták tárgya”. Ez az elméleti keret, amelybe a szerzők munkásságukkal beilleszkednek, s úgy szervezik meg a kutatást és annak eredményeit, olyan végkövetkeztetéseket rögzítik, amelyek a logikát történelmi és elméleti kialakulása, valamint lényegi funkciója — az emberi gondolkodás valódi organonja — szemszögéből magyarázzák.

Mindenekelőtt Athanase Joja akadémikusnak *Zénón és a valószínű logikája* című értékes tanulmányát kell megemlítenünk. A hellén filozófiát és a klasszikus gondolkodás filozófiai nyelvének árnyalatait kitűnően ismerő román logika-tudós főérdeme, hogy tökéletes összképet nyújt az eleai iskola rendszeréről és Zénón szerepéről a tudományos alkotás alapvető logikai formájának kialakításában. Kötetnyitó tanulmányában Joja kiáll a formális logika kialakulásában szerepet játszó zénóni mű mellett, és feltárja a valószínű következtetés előnyeit a ku-

* *Probleme de logică, I. Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1968.*

tatásban; ennek a lételméletben alkalmazott módszernek gazdag módszertani funkciót tulajdonít.

Zénón jelentősége — hangsúlyozza a tanulmány — abban mutatkozik meg, hogy a dialektikus módszer bevezetésével lerakta a valószínű logikájának alapját, amelyet később Arisztotelész a *Topika* megfogalmazásakor fel is használt. Ezzel megnyílt „az összes kutatási formák elveihez — a dialektikához — vezető út”, amelynek középpontjába Zénón a valószínű és elfogadható premisszákat helyezi. Az eleai gondolkodó, a gazdag skálájú valószínű következtetés és a bizonyítás viszonyát megértve, feltárta annak rendszerezési módozatait és kutatási előnyeit. Joja akadémikus véleménye szerint a zénóni mű „az eleai dogmatizmusnak a szofisztikára való átterését képviseli”, amely „játékony hatással volt a szokratizmus módszertani szemléletére”, hogy azután ugyanaz a Zénón az adogmatikus eleaizmus belső kificamításával „lényegesen fokozza a bíráló szellemet”.

Ez a megállapítás, amely tisztázza Zénón gondolkodásának helyét, értelmét és jelentőségét a logika és a filozófiai gondolkodás történetében — a tanulmányban felsorolt értéktételek összefüggő rendszerében vizsgálva — éppen annak a feladatnak a megoldását jelenti, amelyet a román logikatudós maga elé tűzött és amelynek helyességét véleményünk szerint az alapos és sokoldalú tájékozottság, valamint a rá jellemző széles látókör birtokában sikerült be is bizonyítania.

A kettős tagadás logikai értelmével kapcsolatos régebbi kérdést újít fel az azóta elhunyt Dan Bădărău professzor *Az igazság-mondatok és a lehetőség* című tanulmányában, amelyben az állítás, lehetőség és tagadás viszonyát elemzi. Ennek során elkülöníti a vizsgált viszony arisztotelészi magyarázatának szintjét néhány mai logikus értelmezésétől. A dialektikus értékelés vonalán haladva kiemeli a lehetőség kategóriájának kétoldalúságát, kétértelműségét, hangsúlyozza azonban annak szükségességét, hogy azt mindig a valóságos fogalmával egységben kell vizsgálni. Ebből a szempontból kell tanulmányozni az állítás-tagadás kategóriapár kérdését is, mivel „a tagadás, az állításokban elfoglalt helyétől függően, különböző hatások kialakítására alkalmas”.

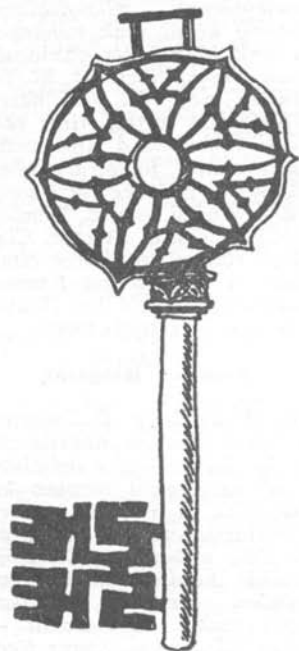
A középkor logikája — amelyet hosszú időn át a kutatás szempontjából értéktelen területként kezeltek — ma az érdeklődés középpontjába kerül. Elsősorban azért, mert helyet követel magának mint a mai matematikai logika több vonatkozásának korai előfutára, másrészt azért, mert magát — a sztoikus logikával való szintézise következtében — az arisztotelészi logika magasabb szintű továbbfolytatójának tekinti. Ezen a téren jelentősek Anton Dumitriu román logikus adalékai, köztük a tanulmánykötetbe foglalt *A paradoxonok kérdése a középkorban*. A szerző a „megoldhatatlanság” és az „összenövés” szempontból elemzi a problémát.

A megoldhatatlanság kérdései a középkor folyamán széles körben elterjedtek, amikor — Saxoniai Albertus értekezése szerint — ez a paradoxon tizenkilenc változatot ér el. Vizsgálatuk kapcsán a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a megoldhatat-

krónika

Még jelentősebb az, hogy ezek a kamaszkorból alig kinőtt fiatalok a tanulás mellett féltéve már rendszeresen dolgoznak; írnak, tanácskoznak, egymás kéziratait olvassák, beszélnek meg, szóval „komolyan veszik” a bojtárkodást. Nevelési szempontból ez már önmagában véve is ritka érdekes jelenség.

Ma még nehéz volna megmondani, ki nyer többet ezzel az alkotó-körrel. A diákok-e, a lap vagy az olvasók? Az aradi példa mindenestre arra vall, hogy megújuló, felfrissülő sajtónk egyre nagyobb szerepet tölthet be a hazai magyar szellemi életben s különösen az ifjúság nevelésében.

téka

George Călinescu

Principii de estetică

„Az esztétika olyan tudományág vagy jobban mondva foglalatosság-program, amely tudatosan vagy tudat alatt az értelmiség széles rétegeinek ama szükségérzetéből fakad, hogy úgynevezett objektív, vagyis tulajdonképpen az élmény lényegétől idegen ítéletek segítségével gyógyíthatóvá tegye a művészi érzékenység hiányát.“ A néhány éve elhunyt nagy román irodalomtörténész e megállapítása most kötetbe gyűjtött esztétikai tanulmányainak egységes nézőpontját is tükrözi.

G. Călinescu nem elvont esztétikai kategóriák sűrűjében bolyong, hanem bármely vizsgálódását a Műre tekintő hozzáállás jellemzi. Ez az alkotói gyakorlattal szerves egységben kifejtett esztétikai mű mutatkozik be most legjelentősebb alkotásaiban, amelyek közül csak néhányat emelünk ki a kötet gazdagságának érzékeltetésére: itt jelennek meg G. Călinescu 1937—38-ban tartott híres esztétikai előadásai, a Költemény világa címen folyóiratunkban is ismertett lecke-esszé-sorozata, a Simțul estetic, Tehnica criticii și istoriile literare, Clasicism, romantism, baroc című írásai. A kötetet Ion Pascadi tanulmánya vezeti be. (Editura pentru literatură, 1968.)

Különös látogatás

Mi a közös e Budapesten megjelent román novella-antológia tizegynehány írásában, és mi az, amittől jogosan kíváncskoznak a rangos Modern Könyvtár-sorozat lapjaira? Réz Pál, a kötet szerkesztője mindkét kérdésre már eleve kitűnően megfelelt, amikor éppen ezeket az írásokat — Ștefan Bănuțescu, Fănuș Nea-

lanság kérdésessé teszi az ellentmondás elvének egyetemességét. A kérdéskör bemutatása lehetővé teszi Anton Dumitriu számára, hogy érdekes megállapításokat tegyen a középkori logika természetére, problematikájára és meghatározottságára vonatkozóan.

A megoldhatatlanság problematikájához szorosan kapcsolódik az összenövés elemeinek a logikai kérdése. Ennek elemzése kapcsán a szerző — néhány paradoxon mai jelentkezési formájához közeledve — feltárja egyes megoldhatatlansági tényezők kialakulásának módját és megoldásuk útját (Cantor, Russell, Richard, Zermelo-König, Skolem, Gödel). Dumitriu tanulmányának érdeme, hogy a logika történetének nem egyetlen kérdését, hanem egy olyan egész fejlődési szakaszt eleveníti fel, amelyet eddig mellőztek, és amelynek éppen a mai logikusok, alaptalannul, csekély fontosságot tulajdonítottak.

Az arisztotelészi logika sokoldalú jelentőségének más vonatkozású felmérését nyújtja Constantin Noica *Arisztotelész kategóriáinak értelmezéséért* című tanulmánya. A szerző Porfirius, Dexis és Ammonius kommentárjainak szellemében, az arisztotelészi kategóriák részletes filozófiai szövegmagyarázatát adja, majd kitér e kategóriák és az arisztotelészi logika viszonyának kérdésére is.

Radu Stoichiță *Gondolatok a formalizált nyelvről* című tanulmányában olyan axiomatikus rendszer elméletét vázolja fel, amely feltárná egy logikai kifejezés logikai tartalmát. Más szóval, a szerző véleménye szerint, egy ilyen axiomatikus rendszer megalapozása révén — „ez biztosítja, hogy az összes érvényes kifejezések és csakis ezek következzenek az axiómákból, amelyeket egyben kizárólagosan tartalmaz“ — megvalósulna a logikai eszköz funkciója is.

Emanoil Ancuța *A logika és a többi tudomány viszonyáról* szóló tanulmányában a logika fejlődésére, valamint Joja akadémikus munkáira támaszkodva bebizonyítja, hogy „az arisztotelizmus nemcsak egy fejlődési szakasza a logika történetének, hanem aktív és hatásos jelene a modern tudománynak is“, valamint azt, hogy „az Arisztotelész megalapozta formális logika egyben alapvető logika is, és a legszigorúbb értelemben vett alapját alkotja minden lehetséges logikának, egyben most és mindig érvényes, szükségszerű, állandó logika marad“.

Miből adódik ez a következtetés? Abból, hogy a formális logika eredete igen bonyolult, abból, hogy ez szolgál „az összes lehetséges logikák alapjául“, és ugyanakkor rendelkezik a tudomány *organonjának* értékével és jelentőségével. Annak a ténynek a megállapításából, hogy a logikai formák és eljárások („a természet legáltalánosabb módozatainak és formáinak tükrözése“) mindennemű megismerés és valamennyi tudomány kifejezési eszközei — Ancuța szerint —, világosan következik a logika és a többi szaktudomány viszonya. Miután elismerjük, hogy a logika Egy, vagyis az arisztotelészi formális logikára alapult, a valóságot sajátos módon, logikai formákban és eljárásokban tükröző logika, igazat kell adnunk a szerzőnek, amikor leszögezi, hogy

„nincsenek matematikai, fizikai, kémiai gondolkodási formák, csak a formális logika egységes logikai formái léteznek, amelyeket sajátos módon, a kutató tárgyától függően alkalmaznak a különböző tudományokban.“

A konverzió logikai eljárása, valamint a formális és anyagi igazság közti viszonyt az arisztotelészi szillogisztikában Offenberger Gusztávnak *Az igazság és a logikai eljárások Arisztotelész szillogisztikájában* című tanulmánya elemzi. Lukaszewicz és Patzig modern nézeteinek tükrében, a szerző az úgynevezett katedra-logikusokkal vitázva az arisztotelészi konverzió kérdéseinek szigorúan formális, axiomaticus-deduktív kifejtését adja.

Valeriu Streinu *A logikai doktrína Teofil Corydaleu műveiben* címen az arisztotelizmus állandó jelenlétét mutatja ki a romániai filozófia és logika fejlődésében. Ez különösen szembeötlő Corydaleunak, a Havasalföld felsőoktatási rendszere és ezen belül a filozófiai oktatás megalapítójának írásaiban. Corydaleu nagy hatással volt a korabeli Románia filozófiai gondolkodásának fejlődésére. Ezért Streinu munkája nemcsak a hazai logikatörténet, de az európai szintű filozófiai kultúrában megnyilvánuló arisztotelészi folytonosság kutatása szempontjából is jelentős.

A szerző, miután tisztázza Corydaleu szerepét az arisztotelészi logika romániai fejlesztésében, és kitér egész szellemi arculatának felvázolására — amely a XVI. századbeli pádovai neo-arisztotelikus Cremonini és Zabarella hatására alakult ki —, ismerteti logikájának főbb kérdéseit. Sikeresen domborítja ki Corydaleu logikájának arisztotelészi vonásait, különösen azzal, hogy összehasonlítja őket a neo- és modern arisztotelikus elemekkel, és kimutatja ezeknek a nagy tudós gondolkodásában megnyilvánuló kölcsönhatását.

G. Boolénak, a forma és az anyagi viszonyára vonatkozó nézeteit Sorin Vieru vizsgálja *Boole felfogása a formáról és értelmezésről* című írásában. A szerző kimutatja, hogy Boole logikaelméletében a formai és anyagi (értelmező) két szinten jelentkezik, mivel számára „a logika a formális törvények tudománya, amelyek az általános tartalom, a lényeg értelmezésében fejeződnek ki“.

Alexandru Surdu *Az egyes számú terminusok kérdése a szillogisztikában* című tanulmányában elutasítja a szillogisztika axiomaticus rendszerként történő értelmezésének gondolatát, vagyis a kategorikus szillogizmus matematikai képletre való csökkentését. Álláspontját azzal igazolja, hogy a szillogizmus két formájának (az egyes számú terminusok nélküli arisztotelészi, valamint az egyes számú terminusokkal rendelkező modern formának) megkülönböztetése fiktív, és csak a tudomány szellemétől idegen hamisítások árán védelmezhető.

A kötet második része a matematikai logika köréből vett tanulmányokat tartalmazza. A szerzők — Eugen Mihăilescu, Mircea Tîrnăveanu és Tudor Ristea — a modern matematikai logika különböző területein végzett kutatásaik eredményeiről számolnak be. Mihăilescu tanulmánya új szempontokat visz be bizonyos típusú logikai rendszerek néhány

gu, Ion Băieșu, Nicolae Breban, Vasile Rebreanu, Dumitru Radu Popescu, Vasile Spoyală, Nicolae Velea, Simziana Pop, Aurel Dragoș Munteanu novelláit és karcolatait — választotta ki és sorakoztatta egymás mellé a mai román kispika terméséből.

A kötet szinte valamennyi szerzőjét a modern élet nagy rémképei foglalkoztatják a maguk módján: a pótcselekvések félelmetes és nevetésges önbizalma; a lélek lesújtóan naiv elterelő hadmozdulatai, a tropizmus, amely választásnak hiszi vagy akarja feltüntetni magát; a létezés, amely tulajdon sebein élősködik. A tettek kényszerjellegűek itt, az elidegenedésnek ebben a kísértetiesen fegyveres birodalmában, de hiányzik belőlük a szükség-szerűség vakító evidenciája; tétován lebegnek az esetlegességben, súlytalan, levegőtlen és étertelen magányban, s nem képesek feledtetni az űrt, amelyet betöltötenek.

A szerzők nem is akarják feledtetni, elleplezni, lehasználni az üresség kísértését, éppen ellenkezőleg, nyilvánvalóvá akarják tenni — és éppen ezért nem modernkedés, hanem hiteles modernség az, amit nyújtanak. (Európa, 1968.)

Adrian Marino

Opera lui Alexandru Macedonski

Az irodalmi alkotás alapproblémáira koncentráló összegezésében a szerző a mai irodalomtudomány legmodernebb eszközeit alkalmazza. Erdeme így nem csupán az, hogy eredményesen néz szembe a korábban sokat vitatott Macedonski-mitosszal, hanem hogy olyan új monográfia-típust képvisel, amelyben a struktúrákat és költői motívumokat

téka

nyomon követve, az életrajzi és belső tényezők bonyolult összefüggés-rendszeréből s a kor valóságával való szembeállításából bontja ki a költő sok vitára és ellentmondásra okot adó világát. A Macedonski-kutatásban és az egész román monográfia-irodalomban elfoglalt helyével érdemelte ki a könyv az Akadémia idegirodalomkritikai díját. (Editura pentru literatură, 1968.)

Baki Ferenc — Vébel Antal

A Petőfi-brigád

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a Partizánosztagok különböző alakulataitól átvezényelt magyar nemzeti-ségű harcosokból 1943-ban Szlavóniában megszervezték a Petőfi Sándor Zászlóalját. Egy évvel később, mintegy ezer bácskai önkéntessel kiegészülve átalakult, s ettől kezdve mint Petőfi-brigád vett részt az ország felszabadításáért és szocialista átalakításáért vívott harcokban. Baki Ferenc, a brigád egyik vezetője és Vébel Lajos újságíró, maga is a brigád volt harcosa és haditudósítója, korabeli feljegyzésekre és nagy körültekintéssel összegyűjtött dokumentumokra támaszkodva állították össze a Petőfi-brigád személyes hangvételű, csaknem régényesen izgalmas, de ugyanakkor történelmi forrásértékkel is bíró hiteles krónikáját, melyet a zászlóalj, illetve a brigád harcosainak névsora és számos eredeti fénykép egészít ki. (Forum, 1968.)

A magyar nyelvjárások atlasza

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete a magyar nyelvtudomány nagy adósságát törleszti. A húsz éve, 1949-től folyó nyelvátlasz-munkálatokban

szabad formájának meghatározásába, Ristea pedig a modern matematikai logika egyes kérdéseinek rendszerezése terén végzett kísérletével ér el sikereket.

A széles körű tájékozottságnak, a kifejtés objektivitásának, valamint az eredményekből levont világos következtetéseknek a józan, mesterkéeltségtől mentes kutatással való összekapcsolása révén a kötetbe foglalt tanulmányok az Akadémia Logikai Központja munkájának magas tudományos színvonalát tükrözik. Értékes adalékok eszmei fejlődésünkhöz, a hazai alkotó gondolat gyümölcsöztetéséhez.

Constantin Rusu

A történelem iránya és az élet értelme

A filozófia egyik legrégebbi kérdését veti fel ismét Radu Florian nemrég megjelent könyvében.* Bár a választ lényegében a történelmi materializmus már több mint száz évvel ezelőtt félreérthetetlenül megfogalmazta, az írásnak mégis van új mondanivalója, témája ma is időszzerű. A vele való foglalkozást — mint ahogy azt a könyv alcíme jelzi: *Jegyzetek egy jelenkori filozófiai vita margójára* — egy nagy jelentőségű, nemzetközi síkon folyó ideológiai dialógus indította el, ez készítette arra a szerzőt, hogy a marxista arcvonal erősítésére kifejtsé álláspontját.

A történelem értelmének és irányának — a román „sens” szó kifejezi mind az értelem, mind pedig az irány fogalmát — a problémája széles körben megmozgat minden gondolkodó elmét. Napjainkban a téma mind gyakrabban merül fel az irodalomban és a művészetben, a fiatalok és a fiatalos szellemű idősebbek beszélgetései során, mindinkább túlnő a filozófiai szakirodalom keretein.

A történelmi folyamatok ellentmondásos jellege maga is a kérdések halmazát állítja az ember elé: a jelenkor tudományos-műszaki forradalma például, amely mint korunk egyik nagy reménysége számos fontos társadalmi problémát hivatott megoldani, ahelyett, hogy minden eredményével az embert szolgálná, elsősorban az atombombát hozta létre, s az egész emberiséget fenyegeti. Az úrutazások kora nem szüntette meg a világ jelentős részét sújtó éhínséget, a gazdasági és kulturális elmaradottságot. A technika vívmányai és az ember létfeltételeinek alakulása között nincs közvetlen kapcsolat. Ilyen összefüggésben a történelem értelmének és irányának a kérdése valóságos és nagy jelentőségű világnézeti, valamint tudományos problémává válik, amelyet nem lehet csupán üres absztrakciónak minősíteni, vagy egyszerű álmódosásnak tekinteni és gúnyos mosollyal elintézní. Világnézeti-filozófiai vizsgálata arra hivatott,

* Radu Florian: *Sensul istoriei*. Editura politică. București, 1968

hogy megismertesse a társadalmi fejlődés jellemzőit, és elősegítse az ember általános orientációját, társadalmi magatartásának kialakítását, tudományos tanulmányozása pedig feltárja a történelmi-társadalmi élet mechanizmusait, amelyeknek megismerése és helyes alkalmazása elengedhetetlen feltétele az új társadalom felépítésének.

Radu Florian tanulmánya e kettős célkitűzésre épül; egyrészt a filozófia magaslatáról vizsgálja az ember, a társadalom és történelem lényegét, másrészt pedig az elméleti szociológia és a politikum látószögéből kívánja elemezni a jelenkor társadalmi fejlődésének folyamatát. Ebben az értelemben a szerző úttörő munkát végez: a hazai marxista szakirodalomban elsőként veti fel és elemzi több szempontból is a történelem értelmének és irányának a kérdését.

Az olvasó figyelmét elsősorban a vállalkozás tematikai méretei ragadják meg. A különben nem nagy terjedelmű könyv felölelni igyekszik a történelmi materializmus, illetőleg a történelem- és társadalomfilozófia problémakörét, majd a szociológia, a politika és a tudományos szocializmus fő tartalmát. Külön fejezetben taglalja a filozófiai és politikai antropológia kérdéseit is.

A szerző ez alkalommal nem foglalkozik külön e tudományágak tárgyának meghatározásával és körvonalaik elhatárolásával, hanem tartalmukat kifejtve, a gyakorlatban alkalmazva mutatja be régebbi írásaiból már ismert, sok tekintetben eredeti elképzeléseit. Ezek közül feltétlenül figyelemre méltó a történelmi materializmusnak a szociológiától való elhatárolása, amelyet a szerző a hazai szakirodalomban folyó vita során elsőként hangoztatott, és amelynek gyakorlati következtetéseit — legalábbis fő vonásaiban — e munkájában fejti ki.

A történelem általános jellemzését Radu Florian a következő címszavakra építi: *társadalmi valóság; társadalmi mozgás, vagyis történelem; a történelem iránya és dialektikája*. Az elemzés központjába az emberi tevékenység kategóriáját helyezi, és a tudatosan végzett termelő- és alkotó tevékenységben jelöli meg az ember, a társadalmi valóság és a történelem lényegét, fő tartalmát. Mivel a céltudatos tevékenység tette az embert emberré, a termelés és az alkotás határozza meg sajátos létezési módját, az emberi lét értelmét és irányát. Az emberi valóság, vagyis a társadalom nem más, mint a különböző területeken végzett társadalmi tevékenység összessége, amely egységes rendszerbe, organizmusba szerveződik, és amelynek létezését, valamint fejlődését az egyes, alrendszereket alkotó tevékenységi területek között levő összefüggések határozzák meg. A társadalom mozgása, vagyis a történelem, annak a rendszernek a megnyilvánulási módja, amelynek révén az emberek saját életüket megszervezik. A történelemnek nincsen célja — minden célkitűzés szükség-szerűen véges — és nincsenek határai, de van értelme és iránya: a tudatosan végzett termelő- és alkotó tevékenység, amely a társadalom fejlődésének általános színvonalában ölt testet. A társadalmi haladás kifejeződik elsősorban a termelőmód fejlődésében; a társadalom ezzel mindjobban kiszabadítja magát

Bárzsi Géza akadémikus irányításával a magyar nyelvtudomány legjobb szakemberei vettek részt: Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Kálmán Béla, Kázmér Miklós, Keresztes Kálmán, Lőrincze Lajos, Végh József. A gyűjtőmunka ideje alatt 1162 címszavas, a legfontosabb hang- és alaktani sajátosságokat, jól megválogatott szókincset magába foglaló kérdőívvel a gyűjtők csaknem 400 helység, kutatópont nyelvjárását rögzítették. A kutatópontok között 328 magyarországi, 4—4 ausztriai és szovjetunióbeli, 26 csehszlovákiai, 12 jugoszláviai, 22 romániai helység található. A hat kötetre tervezett munkának a múlt év őszén megjelentett I. kötete 192 térképlapból áll, anyaga a mezőgazdaságra vonatkozó legfontosabb szavak gyűjteménye. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Sükkösd Mihály

A kívülálló

Esszéistaként ismertük, becsültük inkább Sükkösd Mihályt, noha néhány évvel ezelőtt a fiatal írók Visszhang című antológiájában érdekes, jó elbeszéléssel szerepelt, majd egy regényét is olvashattuk (Fától faig). Az esszéírói rangját azonban most, e kötet három kisregényével, különösen pedig a címadó művel érte el a szépprózában is. A kívülálló több, mint ígért, az 1919-es történet dokumentum és fikció mesteri keverésével az új magyar epika élvonalbeli, korszerű teljesítménye. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Kányádi Sándor

Függőleges lovak

Mit jelent ez a különös cím? És éppen egy Kányádi-verskötet fedőlappján?! A ma-

téka

gyarazatot már a legelső, a szobrász Román Viktornak ajánlott vers megadja, jelezve egyúttal a költő új törekvéseit s a kötet nagyobbik részének alaphangját: „O a függőleges lovak fájdalmánál — nagyobb csak a tiz ujjbegyben — feszülő lehet, mely tárgyilagosan — s hangtalan szoborrá gyúrja — a rettenetet.“ Népköltészeti ihletés és szabadversbe foglalt gondolati absztrakció véglelei között Kányádi Sándor egy dologban változatlanul következetes: erkölcsi tartásából, a humánumból nem enged. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Mészöly Miklós

Saulus

Amikor pálfordulást monddunk, talán már eszünkbe sem jut a bibliai történet, amelyből ez a szavunk ered. Mészöly kitűnő regénye Saulus sorsát csak a Damaszkuszi útig követi, de a ma írója számára ez a legizgalmasabb kérdés: milyen külső feltételek között, legfőképpen pedig belülről látatva, hogyan válik fogékonnyá a templomi rendőrség alkalmazottja az „áruló rabbi“ tanainak befogadására, hogyan ébred fel benne a kértely a Törvényben. Mészöly könyve ragaszkodik az írásos forrásokhoz, mégsem történelmi illusztrációt ad, hanem izgalmas lélekrajtot, erkölcsi példázatot. (Magvető, 1968.)

Király László

Rendhagyó délután

Alig másfél évvel a bemutatkozó Forrás-kötet után, Király László olyan verseskötényt tett le az olvasó asztalára, amely legismertebb és legelismertebb költőinknek is becsületére válna. Gondolati és nyelvi igényesség, ihlet és ön-

természet erőinek uralma alól, de ugyanakkor abban is, ahogyan a társadalom a maga életét kialakítja, tagjainak szabadságát és emberi-egyéni fejlődését biztosítja. Mindezek alapján a történelem értelmét a szerző abban jelöli meg, hogy a társadalom önmaga alakítja életét, lényegében meghatározott irányban, fejlődése felfelé ívelő, haladó jellegű.

A társadalom mozgásának, vagyis a történelemnek a hajtórugói az ember feltételeiben rejlenek, abban, hogy az emberek újrat teremtik önmagukat, szüntelen termelik, átalakítják és fejlesztik társadalmi valóságukat. A konkrét emberi tevékenység mindig bizonyos irányt mutat, bizonyos célra törekszik, de ugyanakkor meghatározott objektív feltételek korlátai között mozog. Az objektív és szubjektív tényezők elhatárolása, tartalmuk és szerepük feltárása a történelem általános jellemzésének egyik nagy feladata, s ez még ma is több kérdést vet fel, mint amennyinek teljes megoldása sikerrel kecsegtet. A szerző figyelemre méltó szempontokat dolgoz ki a kérdés tanulmányozásához, elsősorban a társadalmi determinizmus, az objektív törvények, a spontán és tudatos fejlődés vizsgálata, de különösen, a történelem dialektikájának elemzése során. Ez utóbbinak központjába az objektív és szubjektív tényezők egységének megnyilvánulási módját állítja (determinizmus, szükségesség, érdekek, pszichikai mozgatórugók, célok, a társadalmi osztályok tevékenysége, antagonizmusok a kizsákmányolásra épülő rendszerekben, érdekközösségek a szocializmusban, társadalmi szabadság).

Hasonlóképpen érdekes a történelem folyamatának jellemzése (folytonosság, egymásutániság, ismétlődés, törvényszerűség, oksági viszonyok, történelmi sorok, megszakíttottság, szintézis) és a történelemnek mint fejlődési folyamatnak a meghatározása. Érdekes a szerzőnek az a megállapítása, amely szerint az elidegenedés az ember történelmi lényegéhez tartozik. Jellemzi a történelem nagy részét, de — mint azt a szerző hangsúlyozza — ez nem zárja ki a társadalmi haladást, amely bár a kizsákmányoláson alapuló társadalmakban ellentmondásos módon, néha visszaesésekkel megy végbe, soha nem iktatódik ki teljesen. A jelenkor történelmének iránya a szocializmusban — az emberi civilizáció új szintézise — fokozatosan felszámolja az elidegenedést, és a társadalmi tevékenység, illetőleg a történelem központjába az embert állítja.

A történelem általános jellemzésével a szerző két feladatot igyekszik megoldani, mindkettő régi adósság: egyrészt az objektív és szubjektív tényezők egységét kívánja helyreállítani, szemben azokkal a nézetekkel, amelyek a társadalmi determinizmus és az objektív törvények szerepét jelentőségüket meghaladóan eltúlozták, másrészt pedig a materialista történelemszemlélet ismeretanyagát próbálja újszerűen megszerezni, szemben a történelmi materializmus jelenlegi tankönyveinek gyakorlatával. Valóban, ha elfogadjuk, hogy a történelmi materializmus nem más, mint materialista történelemszemlélet, vagyis a marxizmus történelemfilozófiája, és így a dialektikus és történelmi materializmus szerves része, amely különbözik a szaktudomány jegyeit viselő szociológiá-

tól, a szerzőnek a könyvben kidolgozott szempontjai nagyon is meggondolkoztatóak. Széles körű és részletes megvitatásuk hozzájárulna egy olyan kiindulópont kialakításához, amely a történelmi materializmus anyagának megfelelőbb rendszerezéséhez vezetne, a társadalom fejlődésének általános törvényeit jobban és több oldalról mutatná be.

Ezzel szemben nagyon is vitatható az, ahogyan a szerző elhatárolja a történelemfilozófiát a szociológiától és a politikától. Elhatárolásának fő kritériuma a jelenkor. Eszerint arra a kérdésre, hogy mi a történelem eddigi iránya, a történelemfilozófia hivatott válaszolni, a jelenkori történelem irányának meghatározásában viszont megszűnik illetékessége, s a válaszadásra a szociológia és a politika jogosult. „Merre halad az emberiség?“, „Melyek útjának távlatai?“ — ezekkel a kérdéssel fejezi ki Radu Florian a téma olyannyira hangsúlyozott újszerűségének lényegét, hogy ezzel — szerinte — már nem a történelemfilozófiának, hanem a szociológiának és a politikának kell foglalkoznia. Az ilyen kérdésfelvetés azonban — úgy vélem — túlzás, mert sem ezek a kérdések, sem pedig a jelenkor sajátos tartalma nem lehet az elhatárolás kritériuma. A történelemfilozófiát nem lehet csak a múltra vonatkoztatni és lezártnak tekinteni a jelenkor kezdetével, a szociológiát és politikát pedig szintén nem lehet az ugyanazon síkon haladó vonal pusztá folytatásának minősíteni. E diszciplínák meghatározására és elhatárolására más utat kell választani.

Hasonló, nehezen megválaszolható kérdéseket vet fel a könyv utolsó fejezete is, amely *A történelem iránya és a mai ember* cím alatt az egyének a történelem alakításában játszott szerepét, egyén és társadalom viszonyát, az élet értelmének problematikáját tárgyalja. Vajon e fejezet alapvető témája — az egyén szerepe a történelem alakításában — nem tartozik-e a történelemfilozófia tárgykörébe? Annak ellenére, hogy a szerző megfogalmazta elhatárolásokat nem tekinthetjük megalapozottnak, figyelemre méltó a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet lényegének az elemzése, a szocializmusnak mint az emberi civilizáció új szintézisének a vizsgálata, jellemzőinek rendszerezése és minőségének meghatározása. Hasonlóképpen igen pozitívan értékelhető az egyén és társadalom viszonyának bemutatása, valamint az egyén fejlődési lehetőségeinek, belső értékei kifejezésre jutása feltételeinek taglalása.

Egészében tekintve Radu Florian könyvének legfőbb érdeme, hogy a modern idő teremtette bonyolult helyzetbe ágyazva, a burzsoá ideológia és a marxizmus között folyó dialógus jegyében vizsgálja témáját. A marxizmus talaján állva érvel és vitatkozik a polgári eszmeáramlatok nagynevű képviselőivel. A szerző egyénisége és a munka eredetisége talán leginkább a materialista történelemfilozófia alapvető ismeretanyagának rendszerezésében, tárgyalásának sajátos módjában és a használt fogalmak kiválasztásában, körülírásában és meghatározásában mutatkozik meg. Mindezzel építő vitát kelt, és így hozzájárul filozófiai gondolkodásunk felélénkítéséhez és fejlődéséhez.

Huszár Andor

tudatos fegyelem összebékítése — ime a „titok“ megfejtése. Nemcsak a kötet ciklusai, hanem az egyes versek felépítése is tükrözi a szerző feltett szándékát: hatni akar, tehát korszerű mondanivalóját meg is szeretné értetni. Elkötelezettségéhez nem fér kétség: „Egyik oldalamon mindig ott áll a szülőföld — a hely ahonnan jövők s ahova megtérek.“ (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Flannery O'Connor

Minden összefut

Flannery O'Connor a háború utáni irónemzedék egyik nagy ígérete. Harminckilenc évet élt, ezalatt két regényt (Wise Blood, The Violent Bear It Away) és számos novellát adott közre. 1963-ban, halála előtt egy évvel megkapta az O. Henry irodalmi díjat. Flannery O'Connor az amerikai újgörök képviselői közé sorolják. Született novellairótehetség, aki egyidőben aprólékosan naturalisztikus és intellektuálisan nagyvonalú is tud lenni — sőt misztikus is. Ösztönszerű brutalitása férfias ízt ad írásainak. Műveinek groteszk világa az „elátkozott Dél; a modernséget színtelő, reakciós, elöregedett Dél, hazugságaival, igazságtalanságainak abszurdításával. Állandó témaköre: a hamis vágyak, az üresen futó kispolgári lét, a törpefarm és a külváros életformája. Az O'Connor-hősök sorsa közös: szakadatlan gyötörődés, „tisztító rettegés“ közepete kell élniük. (Európa, 1968.)

Simon Magda

Tanyai lelkek

A könyv II. kiadásban jelent meg, kiegészítve egy tőle szerkezetileg ugyan független, de szervesen hozzákapcsolódó

riporttal, amelyben a szerző a helyszínen méri le könyvének hatását az olvasókra, akik egyben hősei is művének. A könyv gazdag tényanyagra támaszkodó riport; 1956-ban jelent meg először, húsz évvel azután, hogy a szerző véletlenül elvetődött a Nagyvárad környéki falvakba, és fölfedezett egy, a város alvilágánál is esettebb és elnyomorodottabb világot: a béresek, a cselédek világát. Élményeiről igazmondó, felháborodott és megragadó reportsorozatban számolt be. Az a tény, hogy a Tanyai lelkek a múltat és az akkori pillanat valóságát mély ismerettel és igazmondó hevülettel ragadta meg, és állította szembe egymással, a könyvet ma is érdekes olvasmánnyá teszi. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Bernard Bailyn

The Origins of American Politics

A harvardi egyetem professzora, az amerikai történettudomány egyik legjelesebb képviselője szembeszáll a XIX. és XX. századi angol és amerikai történetírással, amely csak a függetlenségi háborútól számítja az amerikai politika kezdeteit. A tanulmány első fejezete az amerikai politikai kultúra forrásait kutatja, s a XVIII. századi Anglia ellenzéki eszméiben, reményeiben, magatartásában és hitében jelöli meg őket. Ez az ellenzéki bedlíltottság határozta meg a gyarmatosok világnézetét, és ennek fogalmait, jelszavait használva váltak maguk is a politika aktív részeseivé. A második fejezet a gyarmati politika szerkezetét elemzi, s arra a következtetésre jut, hogy a királyságnak, arisztokráciának és a demokráciának egybefonódása, az ún. „egység a háromságban” amerikai vi-

A *Versek* című kötet* megjelenésekor egy régóta teljes visszavonultságban, magányban élő idős költő felé fordul ismét a figyelem. Olosz Lajos régebben is távol élt minden irodalmi központtól, de az 1920-as években megpezsdülő kolozsvári irodalmi életbe a távolból is behatolt költészetének önálló, súlyos, kemény hangja; verseit az *Ellenzék* mellékletében és az *Erdélyi Helikonban* mindig szívesen közölte Kuncz Aladár és Áprily Lajos. Kötetének előszavában mégis azt olvashattuk, hogy „elhallgatott és elfelejtették”. Rá kell itt mutatnunk arra, hogy Olosz Lajos nem hallgatott el egészen az 1930-as években, és azok, akik vele együtt dolgoztak, nem is felejtették el. Újra megszólaltatni azonban már nem tudták, pedig az irodalmi élet ezt kívánta volna.

Olosz Lajos Kisjenőn elszakadhatott ugyan teljesen a korabeli irodalmi élettől, de elkövetkezett életében egy olyan szakasz, amely kimozdította magányosságából, közéleti és irodalmi szereplésre kényszerítette. Ez az időszak a második világháború éveiben, 1941–44-ben szakadt reá, amikor a romániai magyarság társadalmi és kulturális életének megszervezésében reá is különös feladatok hárultak. Olosz Lajos vállalta is a feladatokat, irányító és segítő keze ott volt, ahol szükség volt rá.

1943-ban lehetőség nyílt a magyar nemzetiség számára egy irodalmi folyóirat megindítására. Így aztán 1943 júniusában megindulhatott az Aradon kiadott *Havi Szemle* című folyóirat. A szerkesztőségben irányító szerep jutott Olosz Lajosnak, aki a szerkesztő bizottság egyik tagja volt. Ezt a korabeli politikai helyzetben, továbbá Olosz Lajosnak Aradhoz közel eső lakhelyén kívül legfőképpen irodalmi műveltsége, tekintélye és egész környezetére kisugárzó tiszta humanizmusa tette természetessé.

A korabeli politikai helyzet miatt számos nehézséggel küszködő *Havi Szemlének* Olosz Lajos tevékeny szerkesztője lett, és egy Reményik Sándorra való érdekes visszaemlékezésen és néhány alkalmi cikkén kívül az 1943-i évfolyamot négy versével is gazdagította. Itt jelent meg régebbi időben keletkezett versei közül a *Feloldozás* (1936), az *Eltűnt barát nyomában* (1939), továbbá a *Halál előtti vágy*, amely újra fellobbanó természet- és életszeretetének egyik szép megnyilatkozása volt.

Nagyenyeden már 1941-ben megindult a politikai és kulturális szervezkedés. A Bethlen-kollégium nyomdát vásárolt, és így lehetővé vált az *Erdélyi Gazda*, valamint irodalmi és tankönyvek kiadása. 1943-ban, amikor magyar könyvekhez alig lehetett hozzájutni, elérkezettnek láttuk az időt egy irodalmi antológia kiadására, hogy az akkori Romániában felütni írók munkáit eljuttassuk a közönséghez. Ez volt az első és egyúttal egyetlen kísérlet arra, hogy egy ilyen gyűjtemény az olvasóhoz jusson. Kérésemre ebbe a kötetbe Olosz Lajos *Szivárvány a havason*,

* Olosz Lajos: *Versek. Szász János bevezetőjével. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.*

Feloldozás és Eltűnt barát nyomában című verseit küldte be, és azok meg is jelentek a *Romániai magyar írók antológiája* címen kiadott kötetben. 1943-ban eszerint nem feledkeztünk meg Olosz Lajosról, és a most kiadatlanok jelzett versei közül kettő már akkor, két ízben is megjelent, sőt jelentek meg olyan versei is, amelyek mostani kötetéből hiányoznak.

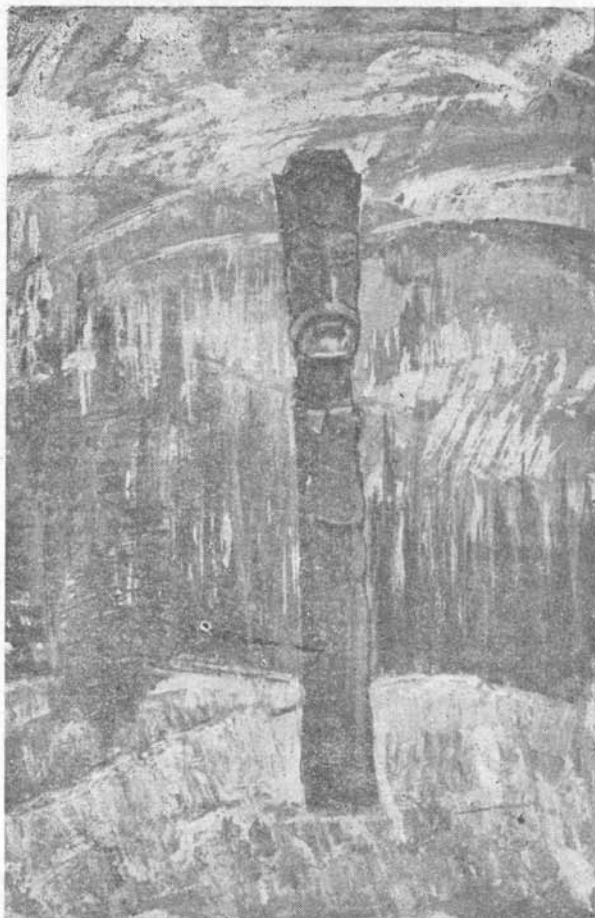
Olosz Lajostól ezután már hiába kértem verset, nem írt, és nem adott többet a *Havi Szemlének*. De a háború végén reázdulul újabb megpróbáltatások, a lágerélet, a szabadságvágy újabb megrázó és felkavaró élményeket adtak. Olosz Lajosnak nem apadt ki a költői alkotó ereje, ha egy vérrög időlegesen meg is akadályozta a vérkeringést. Legújabb kötete utolsó versének keltezése szerint 1944–45-ben ismét egészen friss és oldott színekkel, a szabad emberi életet átélő lendülettel szólalt meg két versében (*Fahordás ünnepe, Téli körkép a halmágyi hágoról nézve*). Vajon nem maradtak-e még mindig rejtve most is kiadatlan versei?

Vita Zsigmond

téka

szonylatban a királyság és az arisztokrácia zsarnokságává torzult. Az utolsó fejezet azt mutatja be, hogyan ütközött össze a radikális örökség a politikai szerkezettel, ami elvezetett a forradalom kirobbanásához. (Alfred A. Knopf, New York, 1968.)

Apulum, (VII. 1.)

Szécsi András: Totem a Hargitán

A román Egyesülés félév-százados évfordulója alkalmából a gyulafehérvári múzeum kiadványának első kötete régészeti és történelmi tanulmányokat közöl hazai és külföldi szerzők tollából. Ion Berciu a gyulafehérvári múzeumnak az erdélyi történelmi tudományok fejlődésében betöltött szerepét méltatja. C. Daicovicu Dácia elrómaiásodásának kérdését mélyíti el, I. Winkler a dák pénzverés néhány problémáját tárgyalja. Figyelemre méltó Kurt Horedt, H. Daicovicu, V. Vasiliev, Dionisiu Radu régészeti vagy művészettörténelmi cikkei, továbbá Gyulai Pál, M. Dan, S. Goldenberg, David Prodan, Traian Bălan a hazai középkorra vonatkozó tanulmányai.

Az ismert külföldi szerzők közül a neves francia Jérôme Carcopino, a keltológus Christian—J. Guyanvarc'h, a trákológus Maria Cičikova, a műörténész Marcel Rénard, az olasz Alberto Balil nevét említhetjük meg. A formailag szép, tartalmilag gazdag kiadvány nagymértékben hozzájárul a hazai tudományosság hírnevének növeléséhez és nemzetközi méretek közé helyezi a román Egyesülés történelmi jelentőségét. (Muzeul regional Alba Iulia, 1968.)

Ertelmiségi? Vagy állami hivatalnok?

(Lumea, 275.)

Eugen Preda jól dokumentált cikkében a Nixon-kormányzat egyik legfontosabb személyiségéről, Henry A. Kissinger tanácsadóról rajzol szellemi profilt. Az „új Clausewitz” személyi adatai mellett nemcsak néhány fontos stratégiai nézetét vázolja, hanem a Fehér Ház bizonyos mechanizmusairól, többek között a fontos nemzetbiztonsági tanács működéséről tájékoztat.

Az új elnök a Fehér Ház elfoglalása után előbb rendszerint az épület balszárnyába, annak is az alagsorába megy — írja Preda. Ugyanis ott a világ egyik legtitkosabb helye: a *Situation Room* (hozzávetőleges fordítása: a helyzet-terem). Ide az elnök nem lép be, tehát Nixon is csak most ismerkedett meg vele. Térképek, elektronikus berendezések és a legtökéletesebb távközlési eszközök találhatók ott. Oda érkeznek a Pentagon, a CIA és a külügyminisztérium legfontosabb jelentései, s innen indulnak ki a nukleáris fegyvereket illető döntő parancsok. Az elnök tanácsadói közül a legfontosabb személy az, aki az elnököt a *Situation Room*-ban képviseli (az elnök első tanácsadója nemzetbiztonsági és külpolitikai kérdésekben).

Ismeretes, hogy ebbe a tisztségbe Nixon elnök Henry A. Kissingert, a Harvard egyetem tanárát nevezte ki. A professzor 46 esztendő. 1923-ban Németországban született, pontosabban: egy bajorországi rabbi fia, aki családjával az antiszemita zaklatások miatt 1938-ban távozik szülőföldjéről. Kissinger 1943-ban kapta meg az amerikai állampolgárságot. Nixon 1967-ben találkozott vele Luce, az egykori sajtómágnás övezetének egy fogadásán (az asszony is számottevő politikai személyiség: az Egyesült Államok nagykövete volt Rómában). Választási hadjárata idején azonban Nixon még

nem gyümölcsozthette az ismeretséget; Kissinger ugyanis Rockefeller tanácsadója volt.

Nixon elnök fontos programútjai közé tartozik a nemzetbiztonsági tanács hatókörének további szélesítése (ha erről még egyáltalán szó lehet, hiszen máris fantasztikus a hatalma). A tanácsot 1947-ben létesítették külpolitikai és stratégiai ajánlások legmagasabb fórumaként. A fórum hatásköre már az Eisenhower-éra alatt sokat bővült, s Kennedy kormánya idején már kirajzolódtak jelenlegi kompetenciájának körvonalai (amiről a világ a kubai válsággal kapcsolatban szerzett tudomást).

Kissinger számos elméleti művet írt eddig, jelenlegi tisztségében azonban újabbakat nem közzölhet. Preda megjegyti, hogy tanácsadói minősége szempontjából fontosnak tartják körültekintő óvatosságát: gyakran beéri a problémák felvetésével, s nem tartja mindig föltétlenül szükségesnek — esetleg elsielt — következtetések levonását. A cikk szerzője a két következő idézettel szemlélteti Kissinger stratégiai higgadságának jellegét: „Katonailag a világ bipolarizálódott. A szuper-hatalmak korszaka mégiscsak a vége felé jár. A katonai bipolarizmus nem akadályozta meg a politikai multipolarizmus kialakulását, sőt, ösztönözte létrejöttét.” Továbbá, újabban tagadja a preventív háború lehetőségét: „Az a hatalmas nukleáris-stratégiai főlény, amely nemrég még Amerika birtokában volt, részben elleplezte a hatalom korszerű lényegét: a preventív háború legalábbis elképzelhetőnek tűnt. Am napnapság már nem létezik a főlény e foka; belátható körülmények között vissza sem szerezhető. Az eljövendő válságok az effektív nukleáris paritás alapján játszódhatnak le, függetlenül attól, milyenek lesznek a számbeli arányok.”

Preda megjegyzi, hogy az állami hivatalba lépett Kissingernek most szembe kell néznie azzal a dilemmával, amelyet az értelmiségi szerepével kapcsolatban ő maga így fogalmazott meg: „Az értelmiséginek meg kell őriznie megkülönböztető kvalitásait, a leglényegesebbeket: nem annyira adminisztratív célokra, mint inkább megismerésre kell törekednie... Következésképpen nagyon fontos, hogy időnként visszatérjen könyvtárába vagy laboratóriumába, hogy »akkumulátorai újratöltődjenek«. Ha ezt elmulasztja, olyan adminisztrátorrá válik, aki csak abban különbözik bizonyos kollégáitól, hogy egykor az értelmiségiek közösségéből toborozták.”

(Teatrul, 1969. 1.)

Az 1968—69-es színiévad derekán nem véletlenül kerül a hazai színházi folyóirat figyelmének hatósugarába együtt ez a két kérdés. Az évad eddigi bemutatói elég vitaalapot nyújtanak ahhoz, hogy konkrétan fel lehessen vetni azokat a kérdéseket, amelyek egyfelől a művészi vezetés kulcspozíciójához: az irodalmi titkári (dramaturgi) munkához, másrészt az eddigi és eljövendő művészi sikerek kulcsához: az egymást követő színész-nemzedékekhez vezetnek.

A színész- és rendező-utánpótlás kérdései alakulóban vannak, s bizonyára hosszabb időre meghatározóan körvonalázódnak majd az oktatási rendszer széles körű reformja nyomán. A színművészeti oktatással kapcsolatban elhangzott vélemények mindenekelőtt a színpadi „élethez” való közelítést hangsúlyozták; az „egyetemi jellegű színészképzés” eszményét David Esrig fogalmazta meg.

Ami az irodalmi titkárt illeti, az egyik hozzászóló szerint „munkája lényegénél fogva ő a közvetítő a drámaíró és a közönség között”, rendkívül fontos szerepet tölthet be nemcsak a műsorösszeállításban s az előadás szellemi „adminisztrálásában”, hanem abban is, hogy a mű és a közönség kapcsolatát az előkészítés és a műsoron-tartás fázisaiban egyaránt figyelemmel kísérje és tanulmányozza. E feladat végigvételét sokban függ, hogy maga a színház — történelmileg kialakult vagy most kikristályosodó profiljában — képes-e eleven kapcsolatot teremteni a közönséggel, képes-e a színpad sajátos nyelvén megszólaló konkrét hazai vagy egyetemes emberi mondanivalók közvetítésére.

A színházi profil kialakítása az együttes és a közönség alkotó kölcsönhatásának folyamatában történik, s a minden területet (klasszikus és modern dráma, vígjáték, bohózat stb.) átfogó színházi műsorpolitika nem érdeme, hanem — egyedülálltében a legkülönfélébb közönségigényeket kiszolgálni kényszerülve — tehertétele egyik-másik színháznak. Ezért különösen fontos, hogy az irodalmi titkárság munkája valóságos közönség-szociológiai vizsgálódással bővídjön, amely lehetőséget ad annak reális felmérésére, vajon létrejött-e egy-egy előadás vagy egy évad folyamán a kapcsolatot a színház alkotóközössége és közönsége között, vajon milyen várakozások, igények maradtak kielégítetlenül. A kasszasiker vagy a néhányadik előadástól kongó terem csak

végso figyelmeztetés, s az első jelek iránti érzéketlenségről, a színpad és a nézőtér végzetes eltávolodásáról tanúskodik.

A két világháború közötti román líra igazi öröksége

(Contemporanul, 1969. 5.)

George Ivaşcu terjedelmes cikke (*Va-lorificarea realităţii noastre literare*) jóval meghaladja annak a versantológiának a problematikáját, amelynek bírálata-ra vállalkozik. Nicolae Manolescu válogatása ugyanis (*Poezia română modernă de la Bacovia la Emil Botta*) nemcsak arra szolgált alkatmal, hogy felvessen egy sor kérdést, amelyek egy korszak költészetét bemutató gyűjteménnyel kapcsolatban általában felvetődhetnek, nemcsak arra, hogy egy sor román versantológián (Titu Maiorescutól Lidia Botéig) példákkal igazolja az oly népszerű könyvforma követelményeit. Sokkal fontosabbak azok a megállapításai, amelyek a felszabadulást megelőző irodalmi múlt szemléletére, értékelésére és újraértékelésére vonatkoznak, az amelyek érvényessége a könyvkiadástól az irodalomtörténeti kutatómunka tematikáig széles skálán vetítődhet ki.

Kétségtelen, hogy az irodalmi örökség újraértékelése nem azonos (és nem azonosítható) valamiféle történetiellen s a kor irodalmi valóságát figyelmen kívül hagyó módszerrel. Az irodalomtörténésznek meg kell ismertetnie az olvasót az irodalmi fejlődés belső valóságával, érthetővé kell tennie nemcsak az egyes alkotók közötti stílus-, módszer-, eljárás-beli különbségeket, hanem azokat az objektív tényezőket is, amelyek a különféleséget meghatározták, vagy amelyek társadalmi-politikai vonatkozásban, az egyes írók közéleti szereplésével összefüggésben is megmutatkoztak. „A két világháború közötti korszak... — fejtegeti G. Ivaşcu — rendkívül erős eszmei harcok kora volt mind a tulajdonképpeni politika, mind a kultúra, illetve a művészet és különösképpen az irodalom terén. Az irodalmi örökség feltárása, egy ellentmondásokkal vagy tévedésekkel terhelt írói pálya pozitív értékeinek felmutatása nem jelentheti azoknak az ellentmondásoknak az elkenődését, amelyek pedig a kor íróinak-kritikusainak tudatában benne éltek, amelyeknek kifejezést is adtak; nem jelentheti a tévedések, hibák elhallgatását. Az írói értékek és politikai tehertételek ilyen szétválasztása teheti csak igazán lehetővé az elmúlt korszak irodalmának igazi feltárását, az

abból ma is érvényes eszmei-művészi tanulságok érvényesítését. Jelentős írói életművek értékelésének nem állhatják útját eszmei eltévelyedéseik, politikai vétkeik vagy egyenesen bűneik, de az egyes író és az egész kor meghamisítása lenne az olykor döntő súllyal érvényesülő negatívumok elhallgatása, egy életmű egészének vagy egy kor képének problémátlan-tisztára lakkozása.“

„Ezért van szükség arra — állapítja meg Ivaşcu az említett antológiához kapcsolódó tanulságként —, hogy az irodalmi alkotásokat ne leszűkítve... hanem ellenkezőleg, az önkényességtől és a szubjektivizmustól minél kevésbé áthatva mutassuk be, vagyis erőfeszítést téve épp az egész »univerzum« objektív tükrözésére, azaz két világháború közti költészetünk minden területére, összes jelentős képviselőire kiterjedve. Ilyen körülmények között, átfogó kitekintéssel és a tudományos átértékelés igazság szerint megkívánt adatainak leszögezésével, azaz ideológiánk szellemében, ez az antológia nem sajnálatos, sőt egyenesen ártalmas kudarc lett volna, hanem ehelyett valódi sikere irodalmi múltunk újraértékelésének.“

Az első román nemzeti könyvtár

(*Revista Bibliotecilor*, XXI. 10—11.)

A könyvgyűjtés története a művelődési kapcsolatok érdekes szálaít bogozza ki és a tanulmányozott korszak gazdasági, politikai és kulturális kérdéseit is megvilágítja. Jakó Zsigmond a múlt század legnagyobb román könyvbarátjának, Timotei Cipariu könyvgyűjteményének kialakulását kutatja fel a „tudományos nyomozás“ művészetével.

Az első könyvet Cipariu még balázsfalvi diák korában, 1818—1819-ben gyűjtötte. Homérosz Iliásának egy lipcei kiadása volt, és még most is rajta áll a könyvjelzet: *Ex libris Timothei Czipár rhetoris Nr. 5* (vagyis abból az időből származik, amikor a balázsfalvi iskola retorikai tagozatának volt tanulója). Cipariu könyvgyűjtésének erőfeszítését a szerző azzal érzékelteti, hogy felvázolja a múlt század eleji könyvgyűjtő lehetőségeit. Nagyszébenben, Brassóban és Kolozsvárott voltak ugyan nyomdász-könyvárusok, de ezek elsősorban saját kiadványaikat bocsátották áruba, és legfennebb Pesttel és Béccsel tartottak fenn kereskedelmi kapcsolatot. A szent szövetség eszméit valló kormányzat valóssággal félt az új szellemi áramlatoktól,

és ezért a könyvforgalomra szigorú cenzúrát vezetett be. Erdélyben a könyv inkább öröklés útján szállt családról családra, vagy a külföldön tanuló ifjak ajánlékozta tanáraiknak, patrónusaiknak, esetleg aukciókon volt beszerezhető.

A múlt század harmadik évtizedétől kezdve a bécsi és a német könyvpiacokkal a kapcsolat könnyebbé vált, és enyhült az az 1786. évi rendelet, mely megtiltotta a birodalom határain kívül nyomtatott román könyvek behozatalát. Cipariu már 1834-ben kapcsolatba lépett Iosif Romanov bukaresti régiségkereskedővel, és segítségével moldvai megvásárolt kiadványokat, valamint keleti kéziratokat igyekezett beszerezni. Ugyanakkor George Bariţ révén összeköttetést teremtett az erdélyi menekültekkel, akik sok könyvhöz segítettek hozzá. A román könyvek beszerzése csempészet révén volt a legkönnyebb. Ezt a lehetőséget kihasználva szerzte be Cipariu a bukaresti és iaşi-i lapokat, Kogălniceanu és mások műveit. Könyvtárának gyors gyarapodását nagymértékben elősegítette az a tény, hogy 1835-ben a balázsfalvi nyomda prefektusa lett. Valószínűleg 1836 végén vagy a következő év elején Lócsei Spielenberg Lajos nagyenyedi könyvkereskedőtől mintegy ezer könyvet vásárolt. E könyvállomány eredetileg Bodola János erdélyi református püspök tulajdona volt (a szépkötésű Bodola-könyvtár a XVIII. századi erdélyi paptanárok jellegzetes gyűjteménye). Cipariu második nagyobb vásárlása is Enyedhez fűződik: Bariţ János enyedi tanár és orvos teológiai és természettudományi jellegű könyvtárából 1838 folyamán vásárolt sok könyvet.

Bécsi utazásai a könyvek új áradatát öntötték könyvtárába. Ekkor szerzett tapasztalatai lehetővé tették, hogy könyvtárát európai szintre emelje. 1842-ben megvásárolta Dr. Vasile Pop, neves erdélyi könyvgyűjtő könyvtárát. Ekkor sok régi román kiadvány, valamint 200 fejedelmi okmány került könyvtárába; ezekeket Pop a Brassóba menekült bojároktól vásárolta össze. Néhány év múlva, 1845-ben ismét Enyed nyújt lehetőséget Cipariu könyvtárának gazdagítására. Szathmári Pap Zsigmond özvegye eladta férjének görög, latin, német, francia könyvekből és értékes kéziratokból álló könyvtárát. Cipariu közben szoros kapcsolatot létesített egy kolozsvári antikváriussal, Burián Pállal, aki Erdély történetére vonatkozó értékes könyveket és kéziratokat szerzett be számára.

Ilyen módon Cipariu könyvtára nemcsak Erdély egyik leggazdagabb könyv-

gyűjteménye lett, hanem abban az időben az „első román nemzeti könyvtár” szerepét is betöltötte.

Lukács György Ady-képe

(Új Írás, 1969. 1.)

A grafikai külsejében megújult folyóirat januári száma az Ady-évforduló alkalmából igazi szenzációval szolgált: Lukács György *Ady jelentősége és hatása* című tanulmánya messze meghaladja az elszaporodott ünnepi megemlékezéseket, de az ugyancsak természetszerűen felbukkanó, olykor meghökkentő különvéleményeket is; a szemtanú valóságismeretével és az európai kultúrában biztosan eligazodó tudós elfogultságokon felülemelkedő bölcsességével, józanul szemléli az Ady-kérdést, s megállapításai az egész magyar irodalomtörténet, sőt történelem számára tanulságosak.

Lukács György Ady magányosságát történelmi távlatba állítja: „...forradalmi helyzetekben — 48-ban Petőfi alakjában, a századvégi átmenet idején Ady alakjában — föllépett egy-egy nagy ember, akiben egyesült mindaz, aminek Magyarország *lenni kellett volna*, de így ők tulajdonképpen igazi tábort és igazi követőket nélkül álltak. Úgyhogy énnekem ma is, akárcsak annak idején, az a véleményem, hogy bármennyire lelkesedtek is az emberek Adyért, bármennyire felhasználták őt faltörő kosnak a reakcióval szemben, mégis izolálva volt, még a *Nyugat*-mozgalmon belül is. Körülbelül úgy volt ez — persze más körülmények között —, ahogy Petőfi is izolált jelenség volt 48-ban.”

A hatástörténet vizsgálata szintén alátámasztja ezt a magányosságot. „A 19 utáni időkben még a legbaloldalisbb költőknél is messzemenően kompromisszumos hangulat uralkodik”, egyedül a József Attila költészete igazi visszhangja Adynak. „Nem tagadom, hogy a kommunista párt forradalmi elemei között voltak Adynak hívei; neveléses volna kétségbe vonni, hogy Révai egyik volt Ady legokosabb híveinek, de 1945 után a forradalmi mozgalom borzasztó gyorsan ment át egy manipulációs mozgalomba... Az az illúziós forradalmiság, amely például Benjámín verseit jellemzi a 40-es, 50-es években, nagyon hamar kiábrándulásba torkollt, és a kiábrándulásnak ez a mozzanata dominál a mai fiatalságban is, amelytől ezért természetesen idegen Ady pátosza. Ez igazi és konkrét pátosz, s ennél fogva éles ellentétben áll a

bürokratikus pátoszsal; de éles ellentétben áll a fiataloknak azzal az úgynevezett politikai cinizmusával is, amellyel hosszú idő óta kísérik az eseményeket.”

Lukács keresi, és Heinében, illetve Shelley-ben véli megtalálni a világirodalmi párhuzamokat az Ady-kérdéssel, az Ady-hatástörténettel: „...nagyon jellemzőnek tartom, hogy az egész Eliot-kör rendkívül élesen utasítja el Shelley-t, és ha szabad ezt a hasonlatot mondanom, a Shelley-vel kapcsolatos Eliot-féle ostobaságok néha nagyon hasonlóan azokhoz az ostobaságokhoz, amelyeket Kosztolányi hozott fel Adyval szemben. Ezek persze nagyon merész és semmivel sem indokolható párhuzamok, de azt hiszem, a francia forradalom után az egész európai fejlődésben vannak errefelé mutató közös elemek, amelyek a magyar fejlődésben csak még specifikusabban mutatkoznak meg.” (A Kosztolányi—Ady vita ilyen, már nem pusztán politikai, hanem részben esztétikai megközelítése új távlatokat nyit a kérdés megnyugtató irodalomtörténeti tisztázásához.)

„Hogy stílusosan elavult-e Ady?” — teszi fel a szükségszerű kérdést Lukács György is, s válasza ismét dialektikus, nem provinciális: „Ez Heinére éppúgy áll, mint Shelley-re, Petőfire, mint Baudelaire-re, és természetesen áll Ady-ra is”, amennyiben minden költő a maga korának gyermeke, nyelve, metaforakincs saját korának produktuma. De van Adynak kétszárú verse, amelyekben sikerült nagy szimbólumokba összefoglalnia kora törekvéseit, s ezek révén Ady ma is él. Igaz, Ady nem lett „világirodalom” — mint ahogy Gottfried Keller, Heine nagy német kortársa sem lett az. Világirodalmi tényezővé válni, ez sok feltétel függvénye; Lukács szerint valójában Petőfi sem lett az, sőt József Attila sem olyan mértékben, mint Majakovszkij vagy Eluard. Mindez nem cáfolja Ady rendkívüli jelentőségét. (Hasonló realitással nyilatkozott a világirodalmiságról nemrég Illyés Gyula az *Irodalmi Szemlé*-nek, amit folyóiratunk múlt év novemberi számában idéztünk.) „Az a nagy krízis, ami Európát az első világháborúhoz vitte, különböző föld alatti göcökon, többé-kevésbé tudatosan megszólalt a világ csaknem minden irodalmában. Az a magánvéleményem, hogy ez a leghamarabb és a legadekvátábban Adyban szólalt meg — ebben a tekintetben Ady föllötte áll összes európai kortársának, kikben ez az engedtlenség és ez a forradalmi szükségszerűség hangot kapott — hogy tehát emberileg és költőileg is Ady

ennek a kornak a legnagyobb lírikusa. Nem félek attól, hogy emiatt a véleményem miatt sovínisztának tarthatnának.“

A művészet köztünk van

(*L'Express*, 913)

A látszat csal: aki ma megáll egy vászon előtt, és azt kérdi: „Mit ábrázol?“, majd megállapítja: „Ez nem szép!“, nem a valóságtól eltávolodó művészetet ítéli el, hanem azt a tükröt utasítja vissza, melyet saját világáról a képzőművészek elébe tartanak.

Pierre Billard kihívó észrevételén méltán elmerenghet a *L'Express* olvasója. A cikkíró azonban nem éri be a meghökentéssel. A modern művészet offenzíváját visszavezeti a jelenséget kiváltó tényezőkre: a technika fejlődésére, a gazdasági-társadalmi élet, valamint az esztétika megújulására.

A második világháború óta a műtárgyak sokszorosításának és terjesztésének műszaki lehetőségei jelentékeny mértékben kiterjesztették a műélvezők körét a szakemberek és gazdag gyűjtők szűk csoportjáról arra a tömegre, melyet már közönségnek lehet nevezni. A nagy példányszámú képzőművészeti kiadványok színes reprodukciói s méginkább a film és a televízió, nemhogy kiszivattyúznák a látogatókat a múzeumokból, kiállítási termekből, hanem éppenséggel felkeltik azoknak a rétegeknek az érdeklődését, melyek emberöltők hosszú során át közönyösen éltek nagy gyűjtemények és alkotók tözsomszédságában, lehetővé tesszik időben és térben távoli kultúrák megismerését. A számok valóban meggyőzőek: az elmúlt év során a párizsi Picasso- és Tutenkhamon-kiállításokat összesen kétmillió ember tekintette meg!

Újlet, reklám tárgya és eszköze a művészet is. Pénzügyi válságok közepette a márkás műtárgy (kép, szobor) biztos tőkebefektetés. Ez látszólag nem érinti a széles tömegeket, és mégis... Ha néhány négyzetcentiméternyi színes vászonért milliókat fizetnek — okoskodik az utca embere — annak oka van. Ami drága, az szükségképpen értékes... A híres divat-kező Chanel szerint „Divat az, amit előbb szépek találtak, hogy aztán belásák, milyen csúnya; művészet az, ami először csúnyának tűnik, s csak később lesz szép“.

Igazat kell adnunk Billard-nak abban, hogy a művészet új szociológiájának legfigyelemreméltóbb jelensége mégis esztétikai természetű. Az ősember mágiikus művészete óta először, megszűnni látszik

mű és közönség egyoldalú kapcsolata, művész és nem művész viszonyának egyenlőtlensége, melyben minden kezdeményezés az előbbitől indul ki, az utóbbi pedig teljes passzivitásra kényszerül. Néhány jellemző idézet ünnepektől mai művészek vallomásaiból: „Arra törekszem, hogy a plasztikai jelenséget beilleszsem a mindennapi életbe. Szeretném, ha művészetem mindenekelőtt társadalmi lenne“ — jelenti ki a magyar származású Vasarely. *Guerilla culturelle* címen Julio le Parc ezt a törekvést fogalmazza meg: „Felébreszteni az emberek elszunnyadt képességét, hogy maguk döntsenek sorsuk felett, felkeltetni támadó erejüket a fennálló struktúrákkal szemben.“ Bertrand de Jouvenel felfedezi, hogy „Az igazi élvezet nem a művészet fogyasztásában, hanem a művészet előállításában rejlik“.

De hogyan mozgósíthatja az ember legjobbjait, képességeit, társadalmi harci kedvét is beleértve, az a művészet, melyet a többség, saját bevallása szerint, még nem ért? Nem művész, hanem tudós az, aki erre a kérdésre kérdéssel válaszol. Jacques Monod Nobel-díjas francia mikrobiológus szavai érdekes módon találkoznak a művészet legtudatosabb keresőinek gondolatával: „Milyen más eszményt kínálhatnánk a mai embereknek, mint azt, hogy hódítsák meg, a megismerés útján azt az űrt, amelyet ők maguk fedeztek fel?“.

A legmodernebb képzőművészet, akárcsak a zene, a *L'Express* írója szerint többszörösen is adósa a tudománynak. Már a húszas években Klee, Mondrian és a többiek az anekdotikumot igyekeztek kiűzni a képzőművészetből, a valóságot, az anyag alaptörvényeit keresték. „A világ csontvázát“. Egy francia művészetszociológus, Pierre Francastel a mai művész társadalmi funkcióját a valóság pontosabb, sűrített megismerésének közvetítésében látja. Századunk mértani indítékú képzőművészeti irányzatai valójában a testek, idomok szerkezetét tették a művészi ábrázolás tárgyává. Gyakran fedezzük fel egy-egy nonfiguratív kompozícióban a mikroszkópikus világ felnagyított vagy a Tejtrendszer kicsinyített körvonalait. A hallatlanul kiszélesült tudományos világkép, a technika korának fenyegető sivársága mindnyájunkat nyugtalanít, s kérdéseire ez is válasza lehet a művészetnek, mely mindenkor azon fáradozott, hogy érthetőbbé és lakhatóbbá tegye a világot. S a világ, amelyben élünk, legalábbis magyarázatra szorul.

A teherautó pírusszi győzelme

(Le Nouvel Observateur, 218)

Húsz esztendővel ezelőtt az országúti teherszállítás nem volt jelentős gazdasági tényező. A nagy ipari államok igyekeztek minél hamarabb visszaállítani és fejleszteni a háború alatt megrongált vasutaikat. Azóta azonban a teherautó győztes bajnokként került ki a vasúttal vívott csatájából, olyan fejlett gazdasággal bíró országokban is, mint Anglia, Olaszország és az NSZK. Hollandiában a teheráru 58%-át szállítják országúton, 34,1%-át vízi úton és csupán 7,4%-át vasúton. Franciaországban az utóbbi tíz évben a vasúti teheráru-szállítás 28, az országúti 165%-kal növekedett — közli Hugues Neel.

A húsz-harminc tonnás tehergépkocsik rohamos szaporodásának érthető magyarázata, hogy a teherszállításnak ez a módja operatívabb, mint a vasúti, nincs menetrendhez kötve, és feleslegesen teszi az átrakodások hosszadalmas munkáját. Ennek ellenére a teherautó „győzelme” komoly aggodalmat kelt az említett országok közgazdászainak körében, akik erőlyes adminisztratív rendszabályokat követelnek. S ezt legalább két okból. A tehergépkocsik széles körű alkalmazása miatt a vasútak ráfizetéssel dolgoznak. Márpedig a vasút minden európai országban állami vállalat, az országúti szállítás pedig magánkézben van. A deficitet az államkasszából kell fizetni. A vasút kénytelen megépíteni s karban tartani a pályát, a gépkocsikra kivetett adó viszont csak részben fedezi az országutak építési és karbantartási költségét. Nyugat-Németországban az így befolyt adónak 69%-át fordítják útépitésre, Olaszországban 27, Franciaországban csupán 13%-át. Ugyanakkor ezekben az országokban a nemzeti jövedelem 1,3—0,8%-át emésztí fel az útépités. Így az ország adófizető polgárai fedezik a ráfizetést, a szállítási vállalkozók pedig nagy jövedelemre tesznek szert. Az igaz, hogy az autósztrádat a kiskocsi-tulajdonosok is használják, de a szakemberek kimutatták, hogy egy teherautó, amelynek a raksúlya 12 tonna, nyolcvanötezszer jobban rongálja az aszfaltot, mint egy személykocsi.

A fogyasztó egyébként is ráfizet az országúti áruszállítás elterjedésére. Egy 50 kocsiból álló vasúti szerelvény 1000 tonna narancsot szállíthat Marseille-től Párizsig. A vonatot két ember vezeti. Ugyanezt a mennyiséget 60 teherautóval 60 gépkocsivezető juttatja célhoz. A költség-

es szállításra nyilvánvalóan a vásárló fizet rá.

Georg Leber, a bonni kormány szállításiügyi minisztere radikális törvénytervezetet terjesztett a Bundestag elé: 28 áruajtát egyszerűen tilos volna hosszú távon teherautóval szállítani.

Am a szállítási vállalkozókat védelmező képviselők meghátrálásra kényszerítették. Tizenöt havi küzdelem után módosított a javaslatán: eszerint illetéket vetnek ki minden teherautóra, amely 50 km-nél hosszabb útvonalon szállít árut. Angliában Barbara Castle asszony, a labourista párt egyik vezető tagja vette fel a harcot a tehergépkocsik ellen, és két *Fehér könyvet* közölt az angol államvasutak deficitjéről, s javaslatokat tett az országúti szállítás rendszabályozásáról. Franciaországban Jean Chamant szállításiügyi miniszter szintén tapasztalhatta az üzletemberek erejét és befolyását. Eredeti tervétől eltérően új javaslata csupán a hosszútávon történő vasúti szállítás ösztönzését célozza, a 200 km-nél rövidebb útvonalon pedig szabad teret enged a versengésnek.

A francia folyóirat cikkírója végül is a vasút jövőjében bízik jobban, a megszorító intézkedésekkel párhuzamosan ugyanis az említett országok kormányai a vasútak korszerűsítésére és fejlesztésére törekednek, mert jelenlegi ráfizetések működése ellenére a vasútban látják a jövő biztonságos (és a rohamosan növekvő szükséglet kielégítésére alkalmas) szárazföldi szállítás eszközeit.

Egy folyóirattal kevesebb

(Der Spiegel, 1969. 4.)

Február 8-án jelent meg a *Saturday Evening Post* című amerikai képes folyóirat utolsó száma. Első számát 1821-ben nyomtatták, s legszebb napjaiban hat és félmillió példányban jelent meg. Cyrus H. K. Curtis 1897-ben ezer dollárért vásárolta meg, és milliomos lett. Utódai 1961 óta ötvenmillió dollárt fizettek rá az üzletre, noha az említett utolsó szám még mindig három és félmillió példányban látott napvilágot.

A nagymúltú folyóirat kimúlása több, mint érdekes esemény. A Post évtizedeken át egy kisvárosi Amerika kispolgári idillikus tükre volt oly jellemzően amerikai, mint az almátszta és az „ice-cream-soda”; az amerikai családapák, háziasszonyok és gyermekek nemzedékeit szórakoztatta, nyugtatta, és abban a tudatban nevelte, hogy a korlátlan lehe-

tőségek hazájának boldog polgárai. Dicseríte a konzervatív republikánusok nézeteit, és szidta Franklin D. Roosevelt újító erőfeszítéseit. 1959-ben elérte a hatmillió példányt.

Aztán Amerika egyre urbánusabb lett, az idillikus világról gyakran „kerti törpe“-színvonalon festett kép egyre valószínűbb, a valóság objektív elemzése pedig létkérdéssé vált. Az olvasók száma rohamosan csökkenni kezdett, s ezért a kereskedelmi hírverés megvonta rendeléseit a Posttól. Az utóbbi esztendőben a folyóirat kiadója megkísérelte újabb ötmillió dollár feláldozásával magas szintű folyóirattá változtatni az amerikai kispolgárság képeslapját, s így értelmiségi olvasókat és új hirdetéseket szerezni. Az erőfeszítés azonban hiabavalónak bizonyult.

Üvegáború Franciaországban

(*Le Figaro*, 1958.)

A francia közvélemény feszült figyelemmel követte két üveggyártó mammutvállalat, a Boussois — Souchon — Neuvesel (BSN) és a Saint-Gobain párharcát. Az évi kétmilliárd frankos áruforgalmat lebonyolító BSN vezetői elhatározták, hogy bekebelezik a Saint-Gobain részvénytársaságot, amelynek 12 országban 143 üzeme van. A BSN részvénytársaság elnök-vezérigazgatója Franciaországban szokatlan stratégiát választott: a Saint-Gobain 200 000 részvényesének felajánlotta részvényeik felvásárlását a tőzsdei árfolyamot meghaladó áron, de nem készpénzért, hanem BSN értékpapírok ellenében.

Az esemény hamarosan túlnötte a lapok hírovtáának a keretét. Alig egy héttel a „hadműveletek“ megkezdése után újságírók és gazdasági szakemberek „jelenségnek“ minősítették a BSN—Saint-Gobain ügyet, és megkísérelték az egész francia gazdaságra és társadalmi rendre érvényes következtetéseket levonni belőle.

A kiindulási pont, a két vállalat gazdaságpolitikájában fellelhető lényeges különbség, egyébként híven tükröződik a két elnök-vezérigazgató jellemvonásaiban is. Erre utal Raymond Aron a lapban a *Le Figaro* hasábjain: „A gazdasági megfontolásoktól eltérően a részvénytársaságok igazgatóinak számolniuk kell a versengés egyik új elemével: nevezetesen a dinamikus vezetői becsúgyával, akik kézre akarják keríteni az olyan tőkét, amelynek a kihasználása nem felel meg az új idők követelményeinek.“

A BNS— Saint-Gobain ügy kapcsán a szakértők arra a megfontolásra jutottak, hogy míg a termelés terén a franciák több iparágban versenyképesek az amerikaiakkal szemben is, áruik értékesítését tekintve veszedelmesen lemaradtak. A hagyományokhoz híven Franciaországban a termelés „nemes“ munkának tekintik, a kereskedelmet viszont lenézik. Maurice Duverger szerint a BSN—Saint-Gobain ügy nem tekinthető egyszerűen két magánvállalat összeapásának, hanem két egymással szembenálló tőkés gondolkodásmódról van szó, amely két-fajta kulturális rendszer, kétfajta civilizáció szembekerüléséből adódik. Míg a BSN vezérigazgatója, Antoine Riboud amerikai típusú „businessman“, akit kizárólag a rentabilitás kérdése foglalkoztat, a Saint-Gobain vezére, Armond de Vogüé gróf, úgy látszik, Napóleon véte-ményét vallja: „Nem bízom a kereskedők kalandorszemléiben“. Ribaud gondolkodásmódjára jellemző, hogy a BSN csupán azért vásárolta meg az eviani gyógyvíz kiaknázási jogát, mert ily módon 800 000 üveget adhat el, amelyet a vásárló drágábban fizet meg, mint az üveg tartalmát. És mert újabban a vállalat nem vásárolja vissza az üres üvegeket, 1974-ig tizenkét millió üveget adnak majd el gyógyvízarúsítás címén.

A két mammutvállalat párharcának eredményétől függetlenül a gazdasági szakértők a francia kapitalizmus új fejlődési fázisának a kezdetét látják a küzdelemben. A tőkés társadalom hívei az amerikai termelési és elárúsítási módszerek bevezetését sürgetik, és felszólítják a kormányt, hogy a dinamikus, jólkereső vállalatok fejlődését támogassa anyagiilag, egyes kevésbé rentábilis államosított vállalatok rovására. A baloldali szemléletű szakértők viszont könnyűszerrel kimutatják, hogy a két nagyvállalat párharcra, amelyet állítólag a részvényeseknek kell eldönteniök, korántsem jelenti a „gazdasági demokrácia“ győzelmét, mert a részvényesek nem a közérdek javát tekintik döntéseik feltételének, hanem részvényeik várható árfolyamát.

A Francia Kommunista Párt és a legnagyobb francia szakszervezetek az üvegipar államosítását követelik.

Medievisztika és oklevélkiadás

(*Levél-tári Közlemények*, XXXVIII.)

Mályusz Elemér, a középkortörténet neves kutatója, azokat a körülményeket elemzi, amelyek az ún. medievisztika kialakulásához vezettek. Ahhoz hasonló

flyamatról van szó, amilyenben a klasz-szika filológia átalakult ókortudomány-nyá, amikor a sablonok helyébe az élet viruló képeit helyezi. A medievisztika nem a középkori filológia hatása ugyan, de teljesebbé teszi a történetkutatást. Nem korlátozódik csupán a politikai és hadi eseményekre, és nem zárkózik el a nemzeti provincializmus határai közé. Kutatási módszere természetesen több ágra oszlik, az ún. történeti segédtudo-mányokra. Ez az elnevezés azonban már lejáratta magát, emiatt helyesebb, ha az *Alaptudományok* megjelölést használjuk.

A történelmi materializmus alapján álló kutatásnak, bizonyos balhiedelmek ellenére, feltétlenül szüksége van az alap-tudományokra. A diplomatika- és írás-történet, a hivatal- és közigazgatástörté-net igen alkalmasak arra, hogy fellen-dítsék a marxista középkorkutatást. Az ismeretlen források — a történelmi materializmus fényében — új szempon-tokra figyelmeztethet. Ha a történelmi materializmus módszertani alkalmazásá-nak kezdetén a polgári kutatás eredmé-nyeinek átfogalmazása elégnék tűnhetett, az alkotó marxista történettudomány már megkívánja a közvetlen forrásokban sok-oldalú elemzését és értékelését.

A középkorkutatás egyik alapvető fel-tétele a források kiadása. Sok ország-ban, abból az elvből kiindulva, hogy a nagyközönséget is hozzá kell engedni a forrásokhoz, ezt nem eredeti nyelven, hanem fordításban tették közzé, ami nem járt a remélt eredménnyel. Inkább arra kell törekednünk, hogy az egyes orszá-gok a maguk középkori történeti kutatá-sát az általános európai fejlődés részei gyanánt végezzék. A szerző egyik lénye-ges tétele, hogy a középkorkutatás nem korlátozódhatik egyes országok elszige-telt tanulmányozására. Nem lehet vala-milyen hazafias példatár lelkesítő anya-ga, mert a középkori jelenségek általáno-sak, összefüggenek, és a történész fel-adata felkutatni az analóg jelenségeket, megkeresni a közös eredetű gyökereket, és a hazai jelleget csak mint az általá-nostól eltérő vonások összességét értékel-ni. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a hazai történet részletei elhomá-lyosulnak, ellenkezőleg: helyes távlatot kapnak, sokszínű, változatos hátteret. Le-hetőséget kell keresni arra, hogyan le-hetne a külföldi szakirodalomban rejtőző hazai vonatkozású adatokat napvilágra hozni és annyira ismertté tenni, hogy könnyűszerrel értékesíthetők legyenek.

Természetesen a hazai kutatás sem elé-gedhetik meg a külföldi kiadványok hi-ánytalan értékesítésével, hanem hozzá

kell járulnia a külföldi kutatók tájéko-zódásához. Az évenként Rómában össze-ülő Potthast-konferencia már 1962-ben napirendre tűzte e kiadvány megártá-gyálását, és javaslatot kért valamennyi or-szág képviselőitől a terv megvalósításá-ra. A terv egyelőre lekerült napirendről, és ezért egy másik elgondolás vetődött fel, az, hogy a legérdekeltőbb kelet-euró-pai országok, a német és osztrák törté-nettudománnyal karöltve, szűkebb terü-letre korlátozva, de változatlan célkitű-zéssel az *Institut für Osteuropäische Geschichte und Südostforschung* és veze-tője H. F. Schmid irányítása alatt való-sítsák meg az eredeti tervet. Schmid vá-ratlan halála ezt az elgondolást is el-odázta. Eppen ezért Mályusz Elemér rész-letesen kifejti, hogyan képzei el egy át-fogó nemzetközi *Archivum* szerkesztését. Ez lehetővé tenné valamennyi európai oklevéltár megismerését, elkerülhetővé tenné a szinte évtizedenként megismételt azonos forráskiadványokat, és segítségé-vel az általános európai gazdasági és tár-sadalmi fejlődéssel foglalkozó kutatók a medievisztika problémáit előítéletek nél-kül vizsgálhatnák.

Tengeralattjáró-pszichózis

(*The Times*, 57 461.)

Basil Gingell, a londoni lap tengeré-szeti levelezője a Polaris tengeralattjárók legénységének közérdekű lélektani problémáit ismerteti. A Polarisok ugyanis nukleáris töltetű rakétákat hordoznak, s a kezelő személyzet lelki egyensúlya — stratégiai tényező...

Gingell kifejti, hogy illetékes egyesült államokbeli tényezők tanulmányozni kényszerültek a tengeralattjárók hadmü-veleti őrzésközpontjainak időtartamának csökken-tését 60 napra, mivel a személyzet lélek-tani terhelése ennél hosszabb időt nem tesz lehetővé.

Az amerikai haditengerészet különféle módszerekkel próbálta megoldani ezt az unaloműzést, de — úgy tűnik — siker-telenül. A tengeralattjárókon különféle oktató jellegű tanfolyamokat rendeznek, filmeket vetítenek, kizsenekart szervez-nek s könyvtárat rendeznek be. Mind-ezek ellenére egy ilyen tengeralattjáró orvosa megállapította, hogy már az őr-járat idején (időtartama jelenleg három hónapos, amit aztán két havi szabadság követ) a legénység öt százaléka pszichi-átriai kezelésre szorul.

Ennek oka: a majdnem teljes elszige-teltség. Ezen belül különösen súlyosnak bizonyul az elszigetelődés a családtól. A

hozzátartozóktól néha érkezhethet üzenet, de erre az őrárat idején a legénység nem válaszolhat.

Az időbeosztás szerint a legénység huszonnégy óránként kétszer négy órás szolgálatot teljesít. A közös foglalkoztatás természetesen nem töltheti ki a teljes szabad időt. Mi köti le leginkább gondolataikat, amikor „szabadok”? Az étel és a nemiség. A legtöbbit a finom falatok elkészítési módjáról társalognak, de néhány nappal a kifutás után következnek a nemi kérdésekkel foglalkozó beszélgetések. Megfigyelték, hogy két-három hét után a tengerészek rendszerint kedveseikként csúnya nők fényképeit muto-

gatják egymásnak; egy tengeralattjáró szolgálatot teljesítő pszichiáter ezt a jelenséget „savanyú a szőlő reakció“-nak nevezte el.

Gyakori személyi konfliktusokhoz vezet az állandó együttlét; kis, egymást hergelő csoportok is kialakulnak. Összeütközéseik általában nem komolyak, de esetenként azzá válhatnak.

Gingell szerint mindezek a lélektani problémák csupán az Egyesült Államok Polaris-tengeralattjáróin figyelhetők meg: a brit Polarisok tisztjei szerint az angol legénység nem zsörtölődik, jobban bírja a három hónapig tartó megterhelést.

Egy elnök osztályzatai

(*Newsweek*, LXXIII. 3.)

Miként értékeli majd a történetírást Johnstont, az Egyesült Államok lelépett elnökét? — ezt a kérdést intézte az amerikai hetilap a tíz legjelentősebb — az elnökség problematikájával foglalkozó — egyetemi történelem szakos professzorhoz. Az ankét négy lehetséges osztályzat alapján három „tárgyból” kért osztályzást.

Az osztályzatok: nagy elnök — A; nagyon jó elnök — B+; jó elnök — B; elég jó elnök — C; gyenge elnök — D. A „magaviseleti jegyeket” a következő tárgyakra adják: belpolitika; külpolitika; „általános magaviselet”.

Johnson alábbi „ellenőrzőjét” az egyesült államokbeli politikai ankétok tipikus példájaként közöljük:

A nyilatkozó	Bel- ügyek	Kül- ügyek	Általános magaviselet
<i>Stephen K. Baily</i> Syracuse-i Egyetem	A	C	B+
<i>James MacGregor Burns</i> Williams College	A	B+	B+
<i>Henry F. Graff</i> Columbia Egyetem	B+	B	B+
<i>Oscar Handlin</i> Harvard Egyetem	B+	B+	B+
<i>Louis W. Koenig</i> New York-i Egyetem	B+	B	B+
<i>Hans Morgenthau</i> Chicagói Egyetem	B	D	C
<i>Allan Nevins</i> Columbia Egyetem	A	B+	A
<i>Clinton Rossiter</i> Cornell Egyetem	A	B	B+
<i>Arthur Schlesinger, Jr.</i> New York-i Egyetem	B+	D	*
<i>C. Vann Woodward</i> Yale Egyetem	B+	C	B

* még korai nyilatkozni

Hol van a temesvári Arany-portré?

(Levél a szerkesztőséghez)

Amikor elolvastam Kubán Endre író levelét az irodalmi hagyományok megőrzéséről (*Korunk*, 1968. 12.), a felfedezés izgalma fogott el. Tüstént tollat ragadtam, hogy közös erővel tisztázzuk: mi is lett annak az Arany-portrénak a sorsa, melyet — a levél tanúsítása szerint — az ötvenes évek elejéig Temesvárt őriztek. Ha van ilyen kép, annak értékét erősen megnöveli az a tény, hogy költőnk nem szívesen ült modellt, s csak hosszas rábeszélésre fényképezte magát.

A továbbiak megértéséhez el kell mondanom, hogy annak idején a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum igazgatójaként elsődleges feladatommak tartottam az eredeti kéziratokon, a költőre vonatkozó feljegyzéseken és emlékezéseken kívül a képzőművészeti ábrázolások összegyűjtését is, abból a felismerésből kiindulva, hogy a teljességet kutató ember örök és természetes vágya a nagy szellemeknek, gondolkodóknak a maguk testi mivoltában való megismerése. Így örömmel olvastam annak a temesvári magánzónak a levelét, aki az ötvenes évek végén egy Aranyt ábrázoló festményt kínált megvételre. Hosszas tárgyalások után, végül is 1965 nyarán — a román állam áldozatkészsége folytán — a portré a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumba került.

Az azonosítás céljából közlöm, hogy ez egy 40 × 30 cm nagyságú olajkép; szerzője az erdélyi származású Zahoray János. A kép jobb alsó sarkában ott találjuk a hitelesítő szignót: *Zahoray 866*.

Nem ez-e a Kubán Endre kereste festmény? Ha igen, akkor megnyugtatóul közlöm, hogy a legjobb helyen őrzik.

Azonban meglátásom szerint nem erről van szó. Véleményemet nemcsak az eladónak a kép sorsát ismertető terjedelmes leírására alapozom, hanem a volt temesvári református lelkész és Arany-kutató, Debreczeni István megjegyzéseire is. A megvétel körüli tárgyalásokon ő is részt vett, de soha nem említette, hogy ez valaha a temesvári Arany János Irodalmi Társaság tulajdona lett volna, noha hosszú időn át vezetőségi tagja volt e közületnek.

Végül megemlítem, hogy az irodalomtörténetnek nincs tudomása arról, hogy Arany László Temesvárnak ajándékozott volna egy édesapját ábrázoló eredeti festményt. Ez sem a családi levelezésből, sem az Arany-ábrázolásokat számon tartó szak tanulmányokból nem derül ki.

Ha mégis így volna, a portré az Arany-dokumentáció jeles értéke, s mielőbbi felkutatása — közügy.

Nagyszalonta, 1969. január.

Dánielisz Endre
tanár

Az úrkutatásról — pontosabban

(Levél a szerkesztőséghez)

Váro Zsuzsánna *Az úrkutatás tizenegy éve* című érdekes cikkében (*Korunk* 1968. 12.) mozaikszerűen mutatja be az elmúlt időszak legkiemelkedőbb úreseményeit, és tárgyilagos párhuzamot von a két nagy úrhatalom gigászi megvalósításai között. Az óriási anyagból szerencsés kézzel válogatja ki a legfontosabb eredményeket. Az amerikai Gemini-program ismertetéséből azonban kimaradt annak leg-

fontosabb célja: az űrhajóknak repülés közben való összekapcsolása és szétválasztása, amit az asztronauták 1966 derekán sikerrel megvalósítottak. Ugyancsak kimaradt a cikkből a *Kozmosz—186* és *Kozmosz—188* űrhajók önműködő készülékek útján 1967 októberében végrehajtott sikeres összekapcsolása és szétválasztása.

A cikkben előirások is előfordulnak. Az 1962. augusztus 27-én indított *Mariner—2* űrhajót nem a Mars felé, hanem a Venus bolygó felé irányították az amerikai tudósok. Mérései alapján pontosabban sikerült meghatározni a bolygó tömegét. Mivel a Venusnak nincs holdja, tömegét eddig csak a többi bolygóra és a közelében elvonuló üstökösökre kifejtett zavaró hatása (perturbációja) alapján lehetett kiszámítani, ami 0,817 Föld-tömegnek adódott. A *Mariner—2* mérései alapján ezt az értéket 0,8136-ra helyesbítették (*Anuarul Observatorului din București*, 1963).

A *Luna—1*-et 1959. január 2-án indították el. A Luna-program első nagy sikere 1959. szeptember 14-én valósult meg, amikor a *Luna—2* eltalálta a Holdat. A következő meglepetés sem várattott sokáig magára. 1959. október 7-én a *Luna—3* lefényképezte a Holdnak a Földről soha nem látható túlsó oldalát, és a képeket sikeresen a Földre sugározta.

A Mars bolygó felé indított *Mariner—4* tízezer kilométerre elhaladva a bolygó mellett, annak felületéről 21 jó minőségű fényképet közvetített a Földre. Ezekből a felvételekből derült ki, hogy a Mars bolygó felszíne nagyon hasonlít a Hold felszínéhez, ott is található 100 kilométernél nagyobb átmérőjű kráterek.

A Venus bolygó mellett elhaladó *Mariner—5* 4000 kilométerre közelítette meg a célbolygót.

Mindeme eredmények mellőzésével a tizenegy éves űrkutatás csúcsteljesítményei maradnak a háttér homályában.

Szatmár, 1969. január.

Czibalmos László
tanár

Vitát — személyeskedés nélkül

(Levél a szerkesztőséghez)

Szükségesnek tartom mindjárt az elején kijelenteni, nem vagyok szakmabeli, sem író, sem publicista, még amatőrök irodalmár sem, nem szándékozom vitába szállni senkivel, nem ismerem jól (vagy egyáltalán nem!) a különböző irodalmi műfajok szabályait, amit tehát írok, nem érdemes ilyen szempontból vizsgálni.

Véleményem megírásában sokáig gátolt irodalmi folyóirataink egyes cikkeiben az utóbbi időben egyre gyakoribb jelenség, az írók, szerkesztők, kritikusok s más „szakmabeliek“ egymásnak ugrása, és (véleményem szerint) irodalmi lapba nem való kijelentések és durvaságok használata. Hogy őszinte legyek, sokáig félttem (és még most sem vagyok egészen nyugodt), mit szólnak majd az esetleges „céhbeli“ (lásd például Páskándi Géza nyelvjárástani kioktatását Tamás Gáspár címére). Mi lesz, ha Páskándiban és társaiban feltámad nemcsak a „megboldogult nyelvész“, hanem a „megboldogult kritikus, esztéta“, s ki tudja még milyen „megboldogult-féleség“? Az eredmény csak az lehet, hogy lebunkóznak, összezsugorítanak, megsemmisítenek. Elfog a félelem, és elhatalmasodik rajtam is a kiszolgáltatottság érzése. Mert eddig hallgattam, bölcs maradtam. Most — ha késve is — megszólalok, leleplezem irodalmi hozzá nem értésem, kitárom mellemen az inget: ide löjtek!

Lesz, ami lesz, mégis írok. Segít, hogy találtam enyhítő körülményeket is, amelyek részben megnyugtattak.

Az első, hogy megpróbálták mások is, hivatásuk szerint nem írók, mégcsak nem is publicisták, és sikerrel. Ezek közül, talán felesleges, de megemlítem Weismann Endrét, a fizikust, Tompa Istvánt, aki szintén nem „irodalmár“, de akinek írásait szívesen olvasom én is, és még sokan mások, mert mindig van időszerű mondanivalója. (Azért eszembe sincs, hogy úgy járjak, mint Tompa István, aki addig írt, amíg úgy belemelegedett, hogy ma már legalább annyira számít írónak, mint bármi másnak.)

A második tényező, hogy mint olvasó, mint egyike az irodalmat fogyasztók nagy táborának szólok hozzá egy problémához (amint azt előrebocsátottam: különösebb igények nélkül). Ez biztosít némi „védetséget“ a szakmabeliekkel szemben.

A harmadik, talán döntő tényező, a jószándék, ami vezet, az őszinte segíteni akarás, hogy (függetlenül attól, mennyire sikerül ez nekem) kifejtsem véleményem a már említett, számomra visszatetsző jelenségről.

Ezzel el is érkeztünk a problémához. A lapok hasábjain megjelent néhány írás személyeskedő, személyi konfliktusokat aláhúzó és visszatükröző jellegére, vagdalkozásokra és vaskos jelzőkre utalok, amelyeknek a nyomtatott szó súlya még erősebb hatást kölcsönöz, s amelyek ahelyett, hogy feloldjanak bizonyos ellentéteket (amiről ők maguk tanúskodnak!), bizonyára még jobban elmélyítik, keserűbbé teszik őket, mindenki kárára.

A romániai magyar könyvkiadás időszzerű kérdéseiről a tél folyamán folytatott viták során ez a jelenség különösen kihangsúlyozódott (lásd Páskándi Géza, Tamás Gáspár és Nagy Pál összeakaszkodását vagy a Bodor Pál — Balogh Edgár vitát). Ez az, amivel nem értek egyet, aminek szerintem (az olvasó szerint) nem a lapban, a nyilvánosság előtt van a helye. Ezeket a problémákat, mivel legtöbbször jelentéktelen elszólásokra vagy figyelmen kívülmentések kiaknázására, de mindig szubjektív sértődöttségre, megbántottságra vagy éppen a „kiszolgáltatott író“ és a „mindenható szerkesztő“ konfliktusára alapulnak, azaz szinte kizárólag két vagy pár ember személyes problémái, ezeket nem így és itt kell elintézni. *Az ilyen jellegű írásoknak mindenféle hatása lehet, de pozitív, építő, nevelő jellegű soha!* Hacsak nem alkalmazzuk a szólásmondást (amiben van valami), mely szerint „legszebb öröm a káröröm“. Hát igen, esetleg kárörömet, azt érezhet az ember, hogy „lám, lám, az irodalom berkeiben is eszik egymást a szakik, a céhbeliék, és aki bírja, marja!“

Mi lenne, ha mi, a társadalom alépitményének tagjai, a természetben dolgozó értelmiségiek vagy éppen munkások is olyan igényekkel lépnénk fel, hogy a termelés során különböző személyek között elkerülhetetlenül fellépő ellentéteinket, véleményharcainkat s a minket ért (szerintünk igazságtalan!) ítéleteket ilyen módon, nyilvánosan oldjuk meg — feltéve, hogy erre lehetőségünk volna? Vagy el tudja képzelni valaki is, hogy egy új gép, szövet, cipő, bútor vagy bármilyen más termék születése és gyártása során minden simán megy? Hogy nincsenek többen is, akik másképp látják a dolgot, s akik véleményét nem veszik figyelembe, tehát sértve érzik magukat? Nem hangzik el számtalan személyes vélemény és számtalan vizsgautasítás (mind megannyi sértés)?

Naiv dolog volna ilyet képzelni!

Mindazt az örömet, szenvedést, kínt, amit az alkotás során egy költő, író vagy más művész (igazi művész!) érez, mindazt érzik, sokszor hatványozottan, sokszor többszörösen szétosztva, azok is, akik a mindennapi kenyértől a legkomplikáltabb gépekig, bármi legyen az, de valamit alkotnak. A munka öröme az, ami boldoggá teszi a legegyszerűbb munkást is, amikor azt hallja: „milyen finom ez a kenyér“, vagy pirulásra készíti, ha megmondják: „milyen rossz ez a kenyér“, s érzi mindezt akkor is, ha az ő neve sehol sincs aláírva, és a kijelentést „személy szerint“ nem neki szánták.

Számít az, hogy egy gép terve fölött hányszor csaptak össze a „céhbeliék“ — mérnökök, technikusok, szakmunkások — már a tervezésnél, hány keserű napot és álmatlan éjszakát okoztak szerelőnek, mérnöknek egyaránt a próbák során fellépő nehézségek, hibák, a mindenkori opponensek és pesszimisták kárörvendő kacaja és kritikája, számít mindez akkor, amikor a gép már forog, amikor termel, és örülnek neki, s az elért eredmény kitűnő? Volna valami értelme akkor előszedni az előző surlódásokat, rágalmakat, sértéseket, vagy éppen elővenni a féltéglát, hogy „na ugye, én már előre megmondtam“? Ki figyelne erre? Vagy ha figyelne is, nem váltaná ki az ösztönös reakciót, hogy „mi értelme már ennek, hisz itt a kézzelfogható jó eredmény!“

Természetesen senki sem gondol a mindennap alkotó emberei közül arra, hogy ezt tegye. Nem is volna sok értelme, hiszen megszokták, hogy munkájukat konkrét eredményekben mérik és értékelik.

Égészen más a helyzet akkor, amikor *elvi kérdésekről* van szó, vagyis olyan problémákról, amelyek egy kisebb vagy nagyobb közönséget érintenek. Az ilyen problémákat, mint amilyenek a romániai magyar könyvkiadás vitája során felmerültek között is szép számmal akadtak, igenis meg kell vitatni, őszintén és nyíltan. Mindenki érvelhet a szerinte leghelyesebb álláspont mellett, felsorakoztathatja az iro-

dalmi viták egész fegyvertárát, s ha az ügy, amit védelmez, igaz, akkor is nyert ügye van, ha alulmaradt vitatársa rákiáltja, hogy hülye, mert úgy képzeli az írók támogatását, ha kölcsönadja nekik a szerkesztőségi írógépet. (Ez persze csak egy abszurd hasonlat, nem célzásnak szántam...)

Tehát, nem a klasszikus következtetést akarom levonni, csak megpróbálom röviden összefoglalni a mondanivalómat: szívesen olvasom az irodalmi folyóiratok hasábjain megjelenő írásokat, s az itt megismert írók könyvtárosoknál megjelenő műveit is, s jólesik, ha megtalálom vagy felismerem napjaink, korunk általam is észlelt, bennem is élő, nem mindig tudatosodott, de ezen írásokban leírt, visszatükrözött jelenségeit, problémáit. Ez hozzásegít, hogy nevén nevezzek sok olyan jelenséget, ami eddig kóválygott valahol a tudatom alatt. De viszolygok viszontlátni a személyes torzalkodások, emberi (de kicsinyes) bosszúállások és irodalmi köntösbe bújtatott gorombaságok az én „céhembem” is fellelhető hasonmását. Ezekből elég az az adag, amit az élet, a munkánk elkerülhetetlenül nyújt! Én nem kérek, s valószínűleg más sem kér többet ebből.

Ezért szeretném, ha az írók (mint azt annyian mások is teszik) személyes problémáikat, ellentéteiket, sérelmeiket elintéznék egymás közt, az írószövetség ülésein, vagy bárhol, de nem a nagyközönség nevelésére szánt lapok hasábjain.

1969. január 15.

Balogh Sándor
gépészmérnök

(A szerkesztőség válasza)

Helyeseljük a sajtóbeli személyeskedések elítélését az „olvasó” részéről olyan „szakmai” vitákban, melyek a munkahelyen hivatottak megoldani a felvetődő kérdéseket, de — a cikkíróval együtt — hangsúlyozzuk az elvi viták szükségességét olyan fontos és közérdekű kérdésekben, mint amilyen például az említett vitákban szereplő irodalmi lexikonunk ügye vagy a magyar klaszszikusok kiadása.

L. J.

Még egyszer a spekulációról

(Levél a szerkesztőséghez)

A *Korunk* 1968. 12. száma vitacikket közölt *Terméketlen spekuláció* címen, amely válasz *Spekuláció vagy alkotó gondolkodás?* című jegyzetemre (1968. 8). Írásomban Engels nyomán az állt, hogy ha a cipőkefét az emlősök osztályába soroljuk, attól még nem fognak tejmirigyei nőni, ha az újat teremtő rációt a spekuláció fogalomkörébe vonjuk, attól még nem veszi fel a spekuláció ördögarcát. A *Terméketlen spekuláció* írói a spekulációról megfogalmazott tételeiket felcserélik saját magukkal, téziseik bírálatát személyük elleni támadásnak veszik, s válaszukban a jegyzet megállapításai helyett inkább a jegyzet íróját veszik célba. Ez baj. Az ilyen *ad hominem* vitának — úgy gondolom — nincs sok értelme, éppen ezért ellenérveimet megtartom az olvasztálfiók számára, s megkímélem az olvasókat a saját személyemre vonatkozó megjegyzések visszaverésétől.

Továbbra is úgy vélem, hogy a spekuláció túl tág értelmezése nem pusztán terminológiai kérdés, hanem tartalmilag is meggondolandó álláspont, mert a spekuláció mint általában a filozófia sajátosságának bemutatása elhomályosítja az alapvető különbségeket az alkotó gondolkodás és az üresjáratú spekulatív filozófia között.

Kolozsvár, 1969. január.

Balázs Sándor

Sumar

<i>Tóth Sándor</i> : Inceputurile activității lui Gaál Gábor	327	<i>Székely László</i> : Trecutul și prezentul Commonwealth-ului	437
<i>L. J.</i> : Știința medicală și societatea	338		
<i>Ștefan Milcu</i> : Rezultate și perspective în endocrinologia românească	339	ISTORIE VIE	
<i>Maros Tibor</i> : Transplantul de organe și regenerarea țesuturilor	345	<i>Fuchs Simon</i> : Forțele revoluționare din România și Republica Socialistă Ungară	448
<i>Spielmann József — Balássy Péter</i> : Sociologia medicală o nouă știință complexă	352	<i>Gheorghe I. Bodea</i> : Presa revoluționară din Oradea în anul 1919	453
<i>Straus Hugó</i> : Igiena și demografia	359	<i>Gáll János</i> : Deputatul Blocului Muncitoresc	459
<i>Borbáth Andor</i> : Ginecologie modernă	363		
<i>Szücs Kálmán</i> : Psihologia și etica medicală	368	TRIBUNĂ	
<i>Tóth Imre</i> : A doua piatră hotăr în cercetările despre Bolyai	372	<i>Varró János</i> : Primul pas	467
<i>Acs Károly</i> : Baladă despre constructor; Balada modernă (versuri)	377	<i>Dián László</i> : Pe drumuri noi	472
<i>Balogh Edgár</i> : Portret despre Fábry Zoltán	379		
<i>Szilágyi Júlia</i> : Timp și literatură	389	RECENZII	
<i>Heinrich Böll</i> : Balanța (piesă)	394	<i>Kántor Lajos</i> : Fața și reversul literaturii noastre (Pietre)	474
		<i>Constantin Rusu</i> : Despre conținutul unitar al logicii	478
OGLINDA		<i>Huszár Andor</i> : Direcția istoriei și rațiunea vieții	482
<i>Izsák László</i> : Între două sentințe	409	<i>Vita Zsigmond</i> : Inserări despre Olosz Lajos	486
NOTE		REDACTORI — CITITORI	
<i>Bálint Tibor</i> : Aplauze și fotografii	420	<i>Dánielisz Endre</i> : Unde se află portretul lui Ady?	497
<i>Bodor Pál</i> : Notă curioasă despre dureri și noutate	423	<i>Czibalmos László</i> : Mai precis despre cercetări cosmice	497
<i>Szőcs Kálmán</i> : Rînduri părtinitoare despre Puskás Sándor	425	<i>Balogh Sándor</i> : Discuții, dar fără atacuri ad hominem	498
<i>Aradi József</i> : Rațiunea leneviei	426	<i>Balázs Sándor</i> : Încă odată despre speculație	500
VIATĂ INTERNAȚIONALĂ			
<i>Arthur Schlesinger jr.</i> : America anilor '60	429		

Hazai magyar könyvújdonságok

- ADY ENDRE:** Versek I—II. Bevezeti **SZEMLÉR FERENC**
APRILY LAJOS: Tavaszi tüzek. Bevezeti **DOMOKOS SÁMUEL** (román költők versei, kétnyelvű kiadás)
BALÁZS SÁNDOR: Humor és filozófia (tanulmány)
BALOGH ERNŐ: Cseppkövilág
CĂLINESCU, GEORGE: A fekete komód. Fordította **RÉZ PÁL** (regény)
DÁNOS MIKLÓS: Utójáték (kisregény)
FERENCZ ZSUZSÁNNA: Sok a fal. Bevezeti **LÁSZLÓFFY ALADÁR** (novellák, Forrás)
FRANYÓ ZOLTÁN: A pokol tornácán (publicisztika, Romániai Magyar Írók)
G. BALOGH ATTILA: Felette nagy titok (kisregény)
HAJÓS JÓZSEF: Köteles Sámuel (monográfia)
HALÁSZ SÁNDOR: Vadhajtság (regény)
JÁNOSHÁZY GYÖRGY: Rim és rivalda (tanulmányok)
KAFFKA MARGIT: Színek és évek. Bevezeti **BERNÁD ÁGOSTON** (Tanulók Könyvtára)
KICSI ANTAL: Kovács József (monográfia)
KISS JENŐ: Sors (versek)
KORMOS GYULA: Küszöb (regény)
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Pacsirta (regény)
KOZMA DEZSŐ: Egy erdélyi novellista (Petelei-monográfia)
KÓS KÁROLY: Hármaskönyv. Bevezeti **BALOGH EDGÁR** (Romániai Magyar Írók)
KRÚDY GYULA: Szinbád utazásai
LÁSZLÓFFY CSABA: Az agglegény és a folyócska (elbeszélések)
MAGYARI LAJOS: Hétarcú ballada. Bevezeti **KÁNYÁDI SÁNDOR** (versek, Forrás)
MÁRTON GYULA — SZABÓ T. ATTILA — GÁLFFY MÓZES — KELEMEN BÉLA: Helyesírási tájékoztató
NEAGU, FĂNUȘ: Fülledt nyár. Fordította **FODOR SÁNDOR**
SIGMOND ISTVÁN: Arnyéket eszik a víz. Bevezeti **KÁNTOR LAJOS** (novellák, Forrás)
SOMLYAI LÁSZLÓ: A Fiú meg az Asszony (regény)
SÓNI PÁL: Póz és mosoly (regény)
SUGÁR ERZSÉBET: Anglia köd nélkül (útleírás)
SZEMLÉR FERENC: Versek II (Romániai Magyar Írók)
SZILÁGYI DOMOKOS: Kortársunk, Arany János (kismonográfia)
SZÓCS ISTVÁN: Rovarcsapda (regény)
TAR LÁSZLÓ: Köszönöm, jól vagyok! Bevezeti **BÁLINT TIBOR** (kisregény, Forrás)
VŐÖ GABRIELLA: Többet ésszel, mint erővel (a hazai magyar népköltészetből)